

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Aleksandra Vujko, Nikica Radović, Aleksa Panić

Beograd, 2025.

UNIVERZITET SINGIDUNUM

Aleksandra Vujko

Nikica Radović

Aleksa Panić

TURISTIČKE REGIJE I PROSTORNI ASPEKTI RAZVOJA TURIZMA

Prvo izdanje

Beograd, 2025. godina

TURISTIČKE REGIJE I PROSTORNI ASPEKTI RAZVOJA TURIZMA

Autori:

Prof. dr Aleksandra Vujko

Prof. dr Nikica Radović

Doc. dr Aleksa Panić

Recenzenti:

Prof. dr Miroslav Knežević

Prof. dr Mirjana Delić Jović

Izdavač:

UNIVERZITET SINGIDUNUM

Beograd, Danijelova 32

www.singidunum.ac.rs

Za izdavača:

Prof. dr Milovan Stanišić

Priprema za štampu:

Miloš Višnjić

Dizajn korica:

Aleksandar Mihajlović, MA

Fotografija korica:

Aleksandar Mihajlović, MA

Godina izdanja:

2025.

Tiraž:

800 Primeraka

Štampa:

Birograf, Beograd

ISBN: 978-86-7912-838-6

Copyright:

© 2025 Univerzitet Singidunum

Izdavač zadržava sva prava.

Reprodukcija pojedinih delova ili celine ove publikacije nije dozvoljena.

Sadržaj

Predgovor	IX
-----------	----

I POGLAVLJE

1. TURIZAM I PROSTOR U RAZVOJU TURIZMA	1
1.1. Zadaci prostornog planiranja turizma	3
1.2. Postupnost u prostornom planiranju turizma	5
1.3. Odnos turizma, osnovnih turističkih kategorija i turističkog uređenja prostora	6
1.4. Prostor kao osnovna kategorija turizma	7
1.5. Kretanje kao osnovna kategorija turizma	8
1.6. Potreba kao osnovna kategorija turizma	8
1.7. Potrošnja kao osnovna kategorija turizma	9
1.8. Prostor, potreba, kretanje i potrošnja kao osnovne determinante turističkog uređenja prostora	10
1.9. Definisanje pojma turističkog uređenja prostora	12
1.9.1. Predmet turističkog uređenja prostora	13
1.9.2. Cilj turističkog uređenja prostora	14
1.9.3. Zadaci turističkog uređenja prostora	14
1.9.4. Kriterijumi turističkog uređenja prostora	15
1.9.5. Komunalni kriterijumi turističkog uređenja prostora	16
1.9.6. Tehničko-tehnološki kriterijumi turističkog uređenja prostora	17
1.9.7. Organizaciono-kadrovski kriterijumi turističkog uređenja prostora	18
1.9.8. Prostorni kriterijumi turističkog uređenja prostora	18
1.10. Turističko uređenje prostora u pravnoj regulativi	20
1.10.1. Turističko uređenje prostora na mikro nivou	21
1.10.2. Turističko uređenje prostora na mezo nivou	21
1.10.3. Turističko uređenje prostora na makro nivou	22
1.11. Turističko uređenje kao agens transformacije prostora	24
1.12. Regionalni aspekti turističkog uređenja prostora	27
1.13. Disperzivne i kontraktivne zone	32
1.14. Geografski informacioni sistem (GIS) i prostor	32

II POGLAVLJE	
2. TURISTIČKE VREDNOSTI - RESURSI U TURIZMU	41
2.1. Prirodne turističke vrednosti	45
2.1.1. Geomorfološke turističke vrednosti	46
2.1.2. Klima kao turistička vrednost	59
2.1.3. Hidrografske turističke vrednosti	71
2.1.4. Biljni i životinjski svet kao turistička vrednost	89
2.2. Antropogene turističke vrednosti	94
2.2.1. Etnografske turističke vrednosti	94
2.2.2. Umetničke turističke vrednosti	96
2.2.3. Objekti svetske kulturne baštine	97
2.2.4. Ambijentalne turističke vrednosti	101
2.2.5. Pejzažne turističke vrednosti	102
2.2.6. Manifestacije kao turističke vrednosti	103
III POGLAVLJE	
3. TURISTIČKE REGIJE	115
3.1. Homogene i heterogene turističke regije	116
3.2. Raznovrsnost turističkih regija	118
3.3. Hijerarhija u okviru regija	120
IV POGLAVLJE	
4. REGIONALIZACIJA I TIPOLOGIJA RECEPTIVNIH PROSTORA	127
4.1. Turistička mesta i turistički kapaciteti	128
V POGLAVLJE	
5. TURISTIČKA VALORIZACIJA	153
5.1. Vrednosti i vrednovanje	154
5.2. Faktori turističke valorizacije	156
5.3. Metode turističke valorizacije	158
5.4. Elementi turističke valorizacije planina	161
5.5. Turistička valorizacija jezera	174

VI POGLAVLJE

6. GLAVNI PRAVCI TURISTIČKIH KRETANJA U SVETU	189
6.1. Turizam u Severnoj Americi	189
6.2. Turizam u Srednjoj Americi	190
6.3. Turizam u Južnoj Americi	192
6.4. Turizam u Aziji	196
6.5. Turizam na Bliskom istoku	205
6.6. Turizam u Africi	207
6.7. Turizam u Evropi	215
6.8. Turizam Australije i Novog Zelanda	256

VII POGLAVLJE

7. TURISTIČKE DESTINACIJE SRBIJE	265
7.1. Turistička destinacija Novi Sad, Fruška gora i Sremski Karlovci	265
7.2. Turistička destinacija Beograd	268
7.3. Turistička destinacija Divčibare i Valjevo	274
7.4. Turistička destinacija Subotica, Palić i Potisje	277
7.5. Turistička destinacija Topola i Arandjelovac	278
7.6. Turistička regija Zapadna Srbija	281
7.7. Turistička destinacija Stig i Kučajske planine	286
7.8. Turistička destinacija Južni Banat, Vršac	289
7.9. Turistička destinacija Kragujevac, Pomoravlje	293
7.10. Turistička destinacija Kopaonik	297
7.11. Turističke destinacija Sokobanja	300
7.12. Turističke destinacija Vrnjačka Banja	302
7.13. Turistilka destinacija Golija, Novi Pazar, Ivanjica	304
7.14. Turistička destinacija Niš i Niška banja	307
7.15. Turistička destinacija Vlasina, Vranje, Vranjska Banja	312
7.16. Turistička destinacija Podrinje, Loznica Banja Koviljača	315
7.17. Turisttička destinacija Stara planina	318
7.18. Turistča destinacija Gornje Podunavlje sa bačkim kanalima	321
7.19. Turistička destinacija Donje Podunavlje	323

VIII POGLAVLJE

8. TURIZAM I ŽIVOTNA SREDINA KAO PROSTOR	333
8.1. Principi za uvažavanje	335
8.2. Zaštita i rezervisanje prostora	336
8.3. Pozitivni uticaji turizma	338
8.4. Negativni uticaji turizma	340
8.5. Konflikti i komplementarnost	341
LITERATURA	345
BIOGRAFIJE AUTORA	350
dr Aleksandra Vujko, vanredni profesor	350
dr Nikica Radović, vanredni profesor	351
dr Aleksa Panić, docent	352

Predgovor

Turizam kao značajna privredna delatnost mnogih zemalja u svetu nameće određene uticaje na transformaciju geografskog prostora. Zbog toga se receptivni prostor menja sa većim intenzitetom u pravcu sticanja određene turističke fizionomije. Turizam ima sposobnost da svako potencijalno atraktivno, ali iz nekog razloga, nepristupačno područje postepeno pretvara u mesto koje turisti rado posećuju i koriste, te na taj način turizam predstavlja značajan faktor prostorne transformacije. Specifična fizionomija koju mesta i regioni dobijaju zahvaljujući sve jače izraženim oblicima turističke delatnosti uslovljena je zadovoljenjem povećanih turističkih potreba, bilo da su u pitanje kulturne, rekreativne ili neke druge potrebe. Da bi potrebe bile zadovoljene na kvalitetan način potrebno je da turistički prostor bude adekvatno planiran, uređen i da čini funkcionalno - prostornu celinu.

Prostorni kriterijumi podrazumevaju prostor potreban za razvoj integrisanog turističkog proizvoda i zadovoljenje raznovrsnih turističkih potreba. U ovom kontekstu, prostor se definiše kao receptivni prostor, odnosno, prostor u kojem se nalaze turističke atrakcije koje kao motivi turističkih destinacija privlače turiste. Kvalitetno zadovoljenje turističkih potreba zahteva adekvatno planiranje i uređenje turističkog prostora. Suština je postići što jače izraženu kontraktivnu zonu, kao i izdvajanje što većeg broja disperzivnih zona ka komplementarnim turističkim atrakcijama kojima se postiže produženje boravka turista.

Udžbenik je namenjen studentima Fakulteta za turistički i hotelijerski menadžment, Univerziteta Singidunum, ali i drugima koje interesuje povezanost turizma i prostora, kao aspekata turističke delatnosti, veoma aktuelne i značajne teme.

1. POGLAVLJE TURIZAM I PROSTOR U RAZVOJU TURIZMA

CILJEVI POGLAVLJA

Odnos između turizma i geografskog prostora je ključan za razumevanje razvoja turističkih atrakcija, ekonomskih posledica na lokalne zajednice i strategija upravljanja koje se koriste da bi se obezbedila održiva turistička praksa. Cilj poglavlja je da istraži simbiotski odnos između turizma i geografskog prostora jer je upravo odnos između turizma i geografskog prostora temelj za razumevanje načina na koji se destinacije razvijaju i plasiraju na tržište. Geografski prostor se može definisati kao fizičko područje koje uključuje i prirodne karakteristike, kao što su planine, reke i klima, i attribute koje je napravio čovek, kao što su gradovi, infrastruktura i kulturne znamenitosti. Ove karakteristike značajno utiču na razvoj turizma diktirajući vrste aktivnosti koje se mogu ponuditi, dostupnost područja i ukupnu privlačnost destinacije.

Turizam značajno doprinosi lokalnoj i regionalnoj ekonomiji, stvarajući radna mesta, podstičući lokalna preduzeća da stvaraju prihod, koji se može ponovo uložiti u usluge zajednice. Međutim, priliv turista može dovesti i do negativnih posledica, kao što su prenaseljenost, opterećenje lokalnih resursa i povećanje troškova života stanovnika. Posledice po životnu sredinu su podjednako značajne; na primer, destinacije kao što je Bali doživela su eroziju i uništenje staništa zbog preteranog razvoja izazvanog turističkom tražnjom. Pored toga, promene u korišćenju zemljišta i urbanističkom planiranju često su neophodne zbog turizma, što se vidi u transformaciji gradova poput Venecije, gde su istorijska mesta prenamenjena da bi zadovoljila potrebe turista, ponekad na račun lokalne kulture i dobrobiti zajednice. Ove promene naglašavaju dvostruku prirodu uticaja turizma na geografski prostor, naglašavajući potrebu za pažljivim planiranjem i upravljanjem.

1. TURIZAM I PROSTOR U RAZVOJU TURIZMA

Savremeni turizam je prostorni fenomen od velikog značaja i sa globalnim uticajem. Shodno tome, planiranje prostora zahteva adekvatno razmatranje istog. Planiranje prostora za potrebe turizma je društveni proces, koji se sprovodi organizovano, naučno, zasnovano na kontinuitetu, u cilju usmeravanja prostornog rasporeda odgovarajućih objekata na način da se na datoj teritoriji obezbede najbolji mogući uslovi za najbolji mogući način turističkih kretanja (Bates, 1983). Od planiranih prostornih uređenja se očekuje da podrže postizanje pozitivnih ekonomskih i društvenih koristi kao elemenata turističke politike ispunjavanjem specificiranih uslova (Kranjčević, Kunst, 2009). Prostorni planovi se odnose na male ili velike jedinice administracije i druge komplekse i relevantni su za formulisanje ekonomskog i društvenog rasta gotovo svih država u svetu. U prostornim planovima, turizmom se treba adekvatno baviti u zavisnosti od turističkog potencijala i stanja trenutnog razvoja turizma, kao i od toga koliko je društvo opredeljeno za takav poduhvat. Odnosno, u okviru određene oblasti turističke privrede treba održavati odgovarajuću ravnotežu (Maksin- Mičić, 2007).

Planiranje turizma zasniva se na činjenici da je reč o izrazito prostornoj pojavi kojoj je potrebna valorizacija prirodnih i antropogenih vrednosti, kao osnove turističkih kretanja. Zatim sledi saobraćajna infrastruktura koju dalje prati minimum smeštajnih i ugostiteljskih objekata za zadovoljavanje osnovnih potreba turista. Ovo se dodatno potkrepljuje konstatacijom da je turizam jedna od potencijalnih funkcija u prostoru, pa je samim tim i sadržaj prostornih i urbanističkih planova. Turizam je, u takvim okolnostima, primarna funkcija svakog specifičnog prostora, a samim tim i prostornih planova posebne namene. Nacionalni parkovi, rezervati prirode, banjske zone, ostrva, delovi obala, jezera i planine su prostori za koje se formiraju prostorni planovi posebne namene koji se odnose na spomeničke komplekse i turistička područja u okviru navedenih prostora (Stipanović, 2015).

U oblasti planiranja turizma primenjuju se sledeće metode:

- klasifikacija planova,
- geodetske i kartografske osnove,
- dokumentacija,
- urbanističko-zemljišni normativi
- položaji i prostorni modeli.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Shodno ovome, **planiranje turizma se vrši privremeno prema postojećim propisima zajedničkog prostornog planiranja, srednjoročno i dugoročno.** Kvalitativne dimenzije teritorije kao prostornog obima su lokalni, regionalni, nacionalni, a poznati su i međunarodni primeri prostornog planiranja u turizmu, npr. u regionu Nijagarinih vodopada, kao i na Bodenskom jezeru, čiji deo pripada Švajcarskoj, Nemačkoj i Austriji.

Prilikom planiranja prostora u turizmu moraju se uzeti u obzir, između ostalog, tri posebna zadatka, a to su: ***prostorna organizacija, prostorno uređenje i prostorno obezbeđenje.*** Sve to mora biti zasnovano na detaljnim geografskim istraživanjima mogućnosti i potreba identifikacije odgovarajućeg prostora, zajedno sa manjim regionalnim jedinicama koje se odlikuju integritetom i individualnošću. To podrazumeva kompleksnu turističku valorizaciju prostora, izbor lokacija u njemu za odgovarajuće namene i detaljan uvid u postojeću i perspektivnu tražnju na domaćem i inostranom turističkom tržištu. Geografska turistička područja (različitih hijerarhijskih rangova) kroz turizam dobijaju specifičnu strukturu, fizionomiju i funkcije. Oni su dovedeni do kompletnosti, evolutivnosti, systemske organizacije i hijerarhije koja se mora uzeti u obzir u prostornom planiranju — naglasak na potpunosti kroz međuzavisnost zonskih i azonalnih elemenata prostora. Evolucija, budući da je po prirodi neprekidan proces, sve dovodi u red. Systemsko organizovanje je u nadležnosti i organizaciji dotičnog društva i njegovih nadležnih institucija.

Hijerarhija takođe podrazumeva da se manje prostorne celine i sistemi uklapaju u veće prostorne celine i sisteme putem lokalnog, centralnog, zonskog, regionalnog uređenja. Na opštem nivou, posebno treba istaći osnovne principe diferencijacije turističko-geografskih regiona: funkcionalnost, dominaciju, fizionomiju, veličinu, hijerarhijski rang. Isti principi su važne pretpostavke u njihovoj klasifikaciji, ali i neki drugi (veličina, hijerarhijski rang). Polazeći od funkcionalnosti i dominacije, moguće je izdvojiti dva osnovna tipa turističko-geografskih područja: rekreativna područja i kulturna područja. Od rekreativnih područja dominiraju primorski, planinski i banjski regioni, dok su kulturni obično pojedinačni gradovi ili grupe njih. Vrlo često je teško govoriti o dominaciji jednog vida turizma, a u ovim slučajevima se radi o složenim turističko-geografskim regijama. Na taj način se shvata prostor koji za turizam zahteva složeno planiranje turističkih prostora (Stipanović, 2015).

1.1. ZADACI PROSTORNOG PLANIRANJA TURIZMA

Planiranje prostora za potrebe turističkih aktivnosti čini sastavni deo opštih planova razvoja u okviru svakog određenog lokaliteta. U tom smislu, postoji mnogo radnji i zadataka koje je potrebno realizovati u procesu prostornog planiranja. Sve ovo polazi od identifikacije prirodnih i antropogenih turističkih vrednosti i njihove distribucije, kao predmeta od fundamentalnog značaja u proučavanju turističke geografije (Ilić, Stefanović 2018).

Radnje i zadaci prostornog planiranja turizma:

- Poznavanje prirodnih i antropogenih vrednosti
- Identifikacija regiona pogodnih za turizam
- Određivanje prioriternih turističkih područja
- Zoniranje čime se izdavaju posebno prioritetne oblasti
- Identifikacija potencijalno privlačnih turističkih kompleksa
- Pregled infrastrukturnih objekata
- Uspostavljanje prioriternih i pomoćnih delatnosti u planiranom području;
- Očuvanje i promocija turističkih vrednosti
- Unapređenje elemenata turističke ponude
- Obuka kadrova za zapošljavanje u sektoru turizma,
- Situaciona analiza strukture turista,
- Projekcije potražnje za turistima u budućnosti,
- Identifikacija domaćih i međunarodnih investitora,
- Procena puteva i opterećenje saobraćaja.

Najbolji rezultati se postižu poređenjem trenutnih situacija sa određenim prioritetima i analizom ciljeva za kasniji razvoj. Analiziraju se isplativosti svake investicije u oblasti turističkih objekata i na osnovu toga donosi zaključak o socio-ekonomskom efektu koji turizam može doneti regionu u razvoju. U svakoj od identifikovanih turističkih destinacija, centara i pravaca nalaze se preduslovi za razvoj turizma, uz definisanu turističku politiku i prioritete turističkih tokova.

Prostorno uređenje i uređenje objekata odnose se na osnovne obrasce korišćenja svih turističkih mesta, centara, zona i pravaca, kao i turističkog regiona u celini. Efekti razvoja turizma odnose se na upravljanje korišćenjem već postojećih prirodnih i antropogenih vrednosti turizma, uz prateće ekonomske i socijalne koristi koje se stvaraju.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Aktivnosti i zadaci u okviru regionalnog i lokalnog prostornog planiranja za potrebe turizma mogu se predstaviti na sledeći način:

- Odrediti lokaciju i osnovne karakteristike regiona (prostorno, opisati fizičke i društvene karakteristike, istorijske aspekte, ekonomske, itd.);
- Popisati postojeću saobraćajnu infrastrukturu i opremu u smislu njihovog kvantiteta, kvaliteta, kapaciteta, stepena savremenosti i kompatibilnosti;
- Istraživanje tržišta turizma (lokalnog, regionalnog, nacionalnog, domaćeg međunarodnog);
- Postavite ciljeve planiranja razvoja turizma (ekonomski, neekonomski, mešoviti, sezonski, celogodišnji, ulazni, odlazni, mešani);
- Aktuelizacija planova (izvori sredstava, raspored rada, red u zaokruživanju integriteta prostora).

1.2. POSTUPNOST U PROSTORNOM PLANIRANJU TURIZMA

Sintezni model prostornog planiranja ukazuje da postoje mnoge sličnosti u njegovim fazama i postupcima, tim više ako se ne kreće sa digresijom; rešavaju se i neki drugi problemi, nevažne procedure, uklanjaju se elementi, uz jasno definisanje ciljeva. U tom smislu, u sintezama treba da se pominju i naglašavaju sledeće faze i faktori prostornog planiranja turizma:

1. Popis turističkih vrednosti,
2. Valorizacija turističkih vrednosti,
3. Predviđanje buduće turističke tražnje,
4. Predviđanje ciljane turističke tražnje,
5. Razgraničenje turističkih regiona od životne sredine,
6. Raspoređivanje opreme i aktivnosti u prijemnom regionu,
7. Izbor najboljih lokacija za objekte različitih tipova,
8. Savremena turistička opremljenost regiona,
9. Konkurencija i komplementarnost sa okolnim regionima,
10. Zaštita i promocija turističkih vrednosti.

S obzirom na navedeno, može se detaljnije definisati planiranje prostora. Dakle, **planiranje prostora u turizmu** je svrsishodno planirano i kontinuirano delovanje društva u organizovanju, uređenju i postavljanju konkretnih prostornih formacija u odnosu na njihove marketinške mogućnosti i raspoložive turističke potencijale određenog prostornog entiteta, na osnovu socioekonomskih ciljeva zemlje (regiona), sa istovremenim ciljem da se optimizuju generalno pozitivni i minimiziraju negativni društveni, ekonomski i prostorni uticaji turizma.

Uz intenzivniju ekspanziju masovnog turizma, koji uključuje sve veći broj zemalja i regiona u turističkim tokovima, u osnovi se prostorni razvoj i, uopšteno govoreći, subjekt turizma ne može prepustiti slučaju i elementima, na šta ukazuju neka od negativnih iskustava u pojedinim zemljama i regionima, kao i činjenica da je došlo do neobuzdanog turističkog rasta i štete po životnu sredinu. Ipak, ni svaki prostorni plan, niti bilo koje planiranje nisu čarobni štapić za rešavanje svih vrsta problema. Na našu žalost, primeri beskrajnih oblika lošeg planiranja određenog turističkog centra, zone i regiona su brojni. Što znači da planiranje u svim okolnostima nije zamena za ad hoc razvoj, već samo postojanje kvalitetnog planiranja.

1.3. ODNOS TURIZMA, OSNOVNIH TURISTIČKIH KATEGORIJA I TURISTIČKOG UREĐENJA PROSTORA

U proučavanju turističkog planiranja treba početi sa klasičnom definicijom pojmova turizma i turista. Jer jedino se tako može ceniti puna priroda tog pratećeg, a opet odvojenog razvoja prostora kao posledice turizma.

Bez obzira na to, prema klasičnim izrazima koji su proizašli iz pretpostavki koje su prethodno posmatrani od strane Krapfa i Hunzikera kao prvih modernih teoretičara turizma, a kasnije revidirane i usvojene 1971. od strane Međunarodnog udruženja naučnih eksperata u turizmu — **turizam je sistem odnosa, kao i fenomeni koji se tiču kretanja ljudi, korisnika i nekorisnika, van njihovog uobičajenog mesta stanovanja, i njihovih vremenskih aktivnosti, obično od nekoliko dana, koje se na odredištu obavljaju uglavnom u svrhe slobodnog vremena, kulturnih ili drugih aktivnosti koje nisu povezane sa poslom.** Značajno je podsetiti se i pojma turiste, koji u užem smislu označava svakog pojedinca, osim stalnog stanovnika mesta koje posećuje, **koji provede više od 24 sata na svom putovanju van mesta stalnog boravka kako bi zadovoljio svoje kulturne ili rekreativne potrebe.**

Na osnovu prethodno iznetih definicija možemo vrlo lako izdvojiti **četiri glavne kategorije turizma** a nakon toga vrlo lako pristupiti i objasniti koncept i potrebu planiranja turističkog prostora.

- prostor,
- kretanje,
- potrebe,
- potrošnja,

1.4. PROSTOR KAO OSNOVNA KATEGORIJA TURIZMA

Nije teško shvatiti da je prostor, zapravo, osnovni element u svakoj definiciji turizma. U tom pogledu, prostor predstavlja sam okvir za turističke aktivnosti i samim tim služi kao podsticaj za turistička putovanja. Sve ljudske aktivnosti odvijaju se u geografskom prostoru, pa je turizam više nego bilo koja druga delatnost, ograničen prostorom i prostornim odnosima i njima se može objasniti. Dakle, strogo govoreći, samo u odnosu na određeno područje može se govoriti o turizmu i turistima sa određenog prostora, odnosno geografskog područja. Prostor je takođe odlučujući faktor turističkih kretanja jer se u njemu stvara potreba i rešenje turističkih kretanja. To se, međutim, ne dešava na identičnoj tački prostora. Obično je mesto boravka turista mesto gde se stvara potreba za turističkim kretanjima. To su najčešće rodna mesta ili mesta stalnog prebivališta turista, gde je često stanovništvo prilično gusto raspoređeno, sa značajnom urbanizacijom (Kušen, 2001).

U funkciji adekvatnog planiranja i korišćenja prostora važno je sagledati osnovne **karakteristike prostora**, a to su (Stanković, 2000):

- **složenost**, jer u prostoru postoji veliki broj međusobno zavisnih elemenata;
- **neravnomernost**, elementi koji postoje u prostoru npr. turistički resursi, nisu ravnomerno raspoređeni;
- **dinamičnost**, ogleda se u neprekidnom kretanju ljudi i robe u funkciji realizacije različitih procesa u prostoru;
- **predvidljivost**, kao posledica pravne regulative i trendova koji utiču na planiranje i razvoj prostora;
- **hijerarhičnost**, kao činjenica da svi elementi u prostoru imaju svoje mesto i svoju ulogu, ali se oni razlikuju i uslovljavaju značaj uočavanja;
- **konfliktnost**, kao činjenica da u valorizaciji prostora, usled različitih potreba i interesa dolazi do neslaganja i razmimoilaženja korisnika prostora.

Kao i kod turizma i planiranja turizma, prostor je osnova i razlog postojanja. Dakle, u cilju ispunjenja turističkih potreba neophodno je turističko mesto — to je prostor planiran i uređen za tu svrhu, sa svim svojim specifičnim karakteristikama, koje doprinose uz vrednosti koje u okviru njega postoje, u odnosu na turističku tražnju pozicioniranju destinacije na turističkom tržištu. On mora biti razvijen za dolazak, prijem i boravak turista. S toga, pomenuti prostor mora biti predmet turističkog razvoja i unapređenja prostora (Jovičić, 1992).

1.5. KRETANJE KAO OSNOVNA KATEGORIJA TURIZMA

Kretanje je, uz prostor, elementarna paradigma i odrednica turizma kao društveno-ekonomske delatnosti, jer bez prostora nema kretanja, a samim tim ni turizma bez njega. U osnovi, turistička kretanja predstavljaju samo jedan oblik od mnogih kretanja stanovništva. Ali, začudo, turističko kretanje je, s druge strane, u suštini odraz lične volje i impulsa pojedinca. Ova lična volja turističke klijentele otkriva se u svim fazama kretanja i u svim sektorima turističkog fenomena. Dakle, volja jednog pojedinca, volja turista, može da napravi razliku u pogledu pravca kretanja i prevoznog sredstva, njegovog trajanja kao i objekta smeštaja (Jovičić, 1988).

Kada govorimo o turističkom planiranju u odnosu na kretanje, kretanje treba posmatrati u odnosu na postojanje saobraćajne infrastrukture i suprastrukture područja na rutama između kojih subjekt želi da cirkuliše. Ove rute su različitih kategorija: lokalni, regionalni, motoputevi i autoputevi, kombinovani sa parking prostorima, benzinskim pumpama, automehaničarskim radnjama i železničkim prugama sa svojim stanicama, brodogradilištima, kontejnerskim terminalima i marinama, kao i aerodromima. Svi oni omogućavaju kretanje između matičnih mesta boravka turista i turističkih mesta i obrnuto, i kao takvi, čine stavke na listi turističkih prostornih elemenata koji se planiraju.

1.6. POTREBA KAO OSNOVNA KATEGORIJA TURIZMA

Turističke potrebe mogu biti rekreativne ili kulturne. Tako su **turistička kretanja ili eksplicitno rekreativna** (banjski, planinski, primorski turizam) ili kulturna (gradski, kulturni, događajni turizam) ili **postaju integrisana kada uključuju aspekte oba tipa**.

Potražnja za turizmom je, pre svega, potreba za odmorom, odnosno potreba da se nauči nešto novo van granica svog prebivališta (Vujko, Delić-Jović, 2024). Na svom sledećem stepenu evolucije, potreba za odmorom se razvija u potrebu za odmorom na određenom mestu ili za upoznavanjem određenih konkretnih pojava i predmeta. Turistička potreba je individualna po svom izrazu i društvena po svojoj suštini. Kao integralna celina, turistička potreba je psihofizička, po svojoj prirodi ima neke komponente fizioloških i psihičkih želja. Životni stil, prema kome ova potreba postaje sve veći sastavni deo, međunarodna je tendencija ljudske evolucije. Sa stanovišta ritmičkog ispoljavanja i motivskih mogućnosti zadovoljenja, apsurdno je govoriti o tački zasićenja turističke tražnje. Dakle, intenzitet turističke tražnje, kao i stepen njenog zadovoljenja, aktuelni su u svim fazama turističkog kretanja.

.....

Upravo odnos između turističke potrebe i turističkog prostornog uređenja daje prvu specifikaciju jer se realizacija potrebe ne može dogoditi uvek u istom prostoru i u isto vreme. U tom smislu treba prilagoditi nešto što je uređeno za turizam da reši kulturnu ili rekreativnu potrebu, ili prostor koji okuplja različite objekte namenjene jednoj i drugoj upotrebi, tako da bude polifunkcionalan. Kao što je turistička potreba jedinstvena po svom ispoljavanju, a društvena po svojoj potrebi, tako je i spoznaja, koja predstavlja percepciju turističkog prostora, jedinstvena. Čitavo društvo ima koristi od dostignuća i pogodnosti koje nudi dotično područje koje je bilo predmet planiranja i razvoja turizma.

Drugi odnos koji možemo uspostaviti je nivo koji postoji između turističke potrebe i turističke prostorne ponude jer se odnosi na formiranje turističke potrebe kao sastavnog dela ljudskih želja i njenog odnosa sa promenom životnog standarda.

1.7. POTROŠNJA KAO OSNOVNA KATEGORIJA TURIZMA

Sledeća kategorija koju treba uzeti u obzir je **turistička potrošnja**. Može se smatrati trostruko: **kao organski deo lične potrošnje, kao posledica kretanja i kao samostalan izvor zarade za više privrednih delatnosti**. Turistička potrošnja proizilazi iz kretanja, stvorene potrebe turista, kao i osnovnih životnih potreba. Omogućava turistima da normalno obavljaju aktivnosti. To ukazuje na potrošnju kao posledicu kretanja, a neke egzistencijalne potrebe (poput hrane, pića i sna) ostvaruju se tokom putovanja kao visoko standardizovana potreba.

Prihodi od turističke potrošnje imaju prelivni karakter i predstavljaju prilično snažan faktor u stimulisanju višestrukih privrednih aktivnosti u regionu privlačnosti prema turističkoj destinaciji. Više je nego jasno da turistička potrošnja nema kapacitet ili je prvo nekompletna, bez infrastrukturnih, a potom i bez suprastrukturnih uslova za to. Međutim, s obzirom da turističke potrebe nisu fiziološke osnovne životne potrebe već su potreba za nadgradnjom i kulturnim i intelektualnim uzdizanjem, zadovoljenje ovih osnovnih životnih potreba mora se podići na viši, a pre svega čulni nivo. Ovo poslednje se odnosi na sve aspekte senzualnosti, ali prvenstveno na vizuelne, a zatim slede audio, mirisni (miris i ukus) i taktilni (Magaš, 2003). To često iziskuje veće interesovanje posetilaca, a često i veću potrošnju na destinaciji.

1.8. PROSTOR, POTREBA, KRETANJE I POTROŠNJA KAO OSNOVNE DETERMINANTE TURISTIČKOG UREĐENJA PROSTORA

Uprkos složenosti turizma kao društveno-ekonomskog fenomena, mogu se izdvojiti **četiri osnovne konceptualne kategorije turizma, to su: prostor, kretanje, potražnja i potreba**. Svaka od navedenih kategorija predstavlja složen i višeslojan fenomen koji je uključen u sublimirajući koncept turističkog prostornog planiranja. Povezivanje koje sažima četiri navedene komponente turizma i turističkog prostornog planiranja nesumnjivo će biti ostvareno, a na čemu se praktično zasniva čitav smisao i potreba turističkog prostornog planiranja (Marković, 1970). Može se reći da se formiraju sledeći odnosi:

prostor – potreba

potreba – kretanje

kretanje – potrošnja

potrošnja – prostor.

Turistička potreba se javlja (nastaje) u matičnom mestu boravka turista. To je potreba da se promeni geografski prostor, da se privremeno promeni životna i radna sredina. Ovo se može smatrati socio-psihološkom stranom turizma. Želja za promenom prostora doneta kao manifestacija potrebe izaziva pokret. To je, u stvari, samo najprirodniji odgovor na novonastalu potrebu, koja zapravo iziskuje da bude zadovoljena i time realizovana. Kretanje sa sobom nosi neke nove dimenzije u turizmu koje se u osnovi karakterišu kao ekonomske, a reč je o potrošnji.

Kretanje unutar prostora izaziva potrošnju, a u većoj meri i obimu na odredištu, odnosno turističkom prostoru. Turistička potrošnja je direktan proizvod udaljavanja iz mesta stalnog boravka, što rezultira neophodnošću nadoknade nekih osnovnih ljudskih potreba (hrana, piće, smeštaj), a koje se zamenjuju potrošnjom prethodno ušteđenih finansijskih sredstava. Jednostavnije rečeno, svaka turistička aktivnost se odvija u prostoru, umetnuta u određeni lokus koji čini samu tu aktivnost, preduzetu u prostoru. Aktivnost je uzrokovana prethodno pomenutom potrebom, koja se takođe javila u prostoru, a otkriva se u potrebi da se ovaj prostor promeni. Sve je to na kraju turistička delatnost jer se sve dešava u prostoru ili u odnosu na prostor.

Može se predstaviti šematski na sledeći način:

Slika 1. Baza turističkog sistema

Izvor: Cooper, Shephard, Westlale, str. 20.

Dakle, potpuno je jasno da se u prostoru dešavaju kretanje i potrošnja, pa se na ovaj način zadovoljava turistička potreba, u kretanju do turističkog mesta koje je namenski planirano i uređeno za tu namenu, a čiji prirodni i antropogeni potencijali predstavljaju atraktivne attribute tog turističkog mesta. Neophodno je da u prostoru bude omogućeno kretanje turista i njihov dolazak na turističku destinaciju. Zatim, mora da bude omogućeno zadovoljenje egzistencijalnih, odnosno životnih potreba za jelom, pićem i spavanjem, a to je moguće samo ako za to postoje prethodni uslovi, odnosno izgrađena turistička suprastruktura i infrastruktura. Kao što smo već rekli, budući da turizam još uvek nije osnovna potreba, već potreba za nadgradnjom, to i zadovoljenje ovih osnovnih potreba neće ostati na rudimentarnom nivou, već će se nadograđivati sadržajima čulne prirode. Za ovu vrstu čulnog uživanja koje turizam treba da predstavlja i materijalizuje, postojanje objekata za pružanje navedenih usluga nije samo po sebi dovoljno. Neophodno je da ovi objekti budu planirani i uređeni u prostoru i integrisani u prirodne i antropogene tvorevine koje će ih više istaći i učiniti privlačnijim nego što zaista jesu. Ovo će samo iskustvo učiniti bogatijim i osetljivijim nego što bi bilo u istom objektu, ali na drugom mestu.

Uzajamna interakcija između prostora, objekata, usluge i iskustva pojašnjava sve gore navedeno. U većini slučajeva, pozitivnost takve međuzavisnosti će se manifestovati u onim prostorima i objektima koji su namenjeni da primaju posetioce i koji su kategorisani kao objekti za smeštaj, odnosno koji su planirani i integrisani kao jedna celina integrisana u turističke tokove. Za ovu priliku, turistička destinacija treba da ima dodatnu infrastrukturu i suprastrukturu koja bi omogućila realizaciju i uživanje u takvim prirodnim i kulturnim komponentama i nadgradnju koja bi doprinela njihovoj realizaciji, kao i njihovom korišćenju u turističke svrhe.

Naravno, svaka turistička destinacija će, u svom interesu i interesu svojih posetilaca, osmisliti i dodatne sadržaje čija je svrha da se upotpuni boravak na samoj destinaciji. Kako su dokazali psiholozi, na putovanju, posebno u turističkom mestu, uspostavlja se potreba da se troši više nego obično. Shodno tome, ovaj specifičan segment u ljudskoj psihi mora biti uzet u obzir prisustvom objekata namenjenih za trgovinu, zanatstvo i lične i druge usluge

1.9. DEFINISANJE POJMA TURISTIČKOG UREĐENJA PROSTORA

Iz objašnjenja i odnosa iz prethodnog poglavlja može se zaključiti da planiranje turističkog prostora treba da bude putokaz za razvoj svih prostora koji žele da razvijaju turizam i svih turističkih prostora koji žele da zadrže turiste i postignu konkurentsku poziciju na turističkom tržištu. Ne dovodi se u pitanje njen doprinos zadovoljavanju potreba turista kroz artikulaciju objekata koji turistima omogućavaju potrošnju viška novčanih sredstava i slobodnog vremena. Ipak, mora postojati jedna takva linija delovanja ili disciplina, koja, kao što se vidi, u velikoj meri zavisi od razvoja turizma u jednom turističkom centru ili celoj turističkoj destinaciji, odnosno turističkom regionu.

Dakle, **planiranje turističkog prostora je aktivnost ili skup aktivnosti koja ima za cilj da obezbedi prostor namenjen turistima sa svom infrastrukturom i nadgradnjom, da doprinese rešavanju kulturnih i rekreativnih potreba turista nagomilanih tokom nedelja života i rada u mestu stalnog boravka.** Očigledno je da su ti elementi prostora uređeni, opremljeni, planirani i da formiraju jedinstvenu celinu. Neophodno je da, u svakom slučaju, sve zajedno predstavlja turističku ponudu; odnosno sredstvo za ostvarivanje turističke potrošnje i umnožavanje ekonomskih efekata vezanih za turizam. Ovde se, međutim, mora postaviti pitanje koje će odvratiti pažnju od elemenata planiranja prostora, a to pitanje je **šta je to što turističkom mestu daje tako važnu i prepoznatljivu fizionomiju?** To pitanje se odnosi na subjekte koji opslužuju one elemente turističkih struktura, koji pružaju usluge turistima i koji se najdirektnije odnose na rešavanje potreba turista (Wang, Pfister, 2008).

Ljudi su ti koji oličavaju dušu svakog turističkog prostora. Drugim rečima, **to je kadrovsko popunjavanje turističkog mesta pojedincima bez kojih nijedno turističko mesto nikada ne bi moglo da obavlja svoju primarnu funkciju jer će doći do prekida međuzavisnog lanca osnovnih kategorija turizma.** To se u prvom redu odnosi na potrošnju kao zadovoljenje bilo kojeg segmenta turističke potrebe pri čemu bi, apstrahujući od osoblja, odnosno od stručnog kadra na uslužnim, proizvodnim i upravljačkim pozicijama, turisti bili prepušteni sami sebi i raznim naporima, do kojih dolaze.

Planiranje turističkog prostora je plansko i svesno izvođenje niza različitih komercijalnih i nekomercijalnih aktivnosti u cilju optimalnog prostornog razvoja, kako infrastrukturnog tako i suprastrukturnog, namenjenih pružanju usluga turistima. To je rešavanje dogovorenih zahteva identifikovanog tržišta sa potencijalnom ponudom proizvoda, takav sporazum se odnosi na prethodno shvaćene faze ponude, potražnje i uloge neturističkih prihoda u okviru socio-ekonomskih ciljeva društva i zajednice domaćina (Đorđević, Dabović, 2007).

Prostorna težnja turističkog planiranja je, zapravo, poboljšanje pozitivnih stvari u prostoru i smanjenje negativnih. Transformacija prostora se dešava zbog činjenice da turisti žele pun komfor prilikom putovanja i boravka u jednom području. Kao rezultat toga, oni koji se bave turizmom na poslu i nadležni sa vrha moraju shvatiti da nekoliko infrastrukturnih i suprastrukturnih objekata treba staviti na raspolaganje turizmu, čije će planiranje i uređenje činiti predmet planiranja prostora. Turističko planiranje prostora treba da bude ono što će pokazati i izraziti ne samo prostor već i kakav je turizam u tom prostoru. Trebalo bi da bude ograničavajuća i upozoravajuća odrednica razvoja turizma. To je zato što kada govorimo o turističkom razvoju prostora, moramo imati u vidu da se time upravlja i prostorom, ali i ljudima u tom prostoru, pa bez straha možemo reći da je ovo tipična turistička aktivnost menadžmenta destinacije.

Svaka privredna i vanprivredna aktivnost ima predmet, koji je u suštini stvar na kojoj se ta aktivnost održava. Isto tako, potrebno je obaviti neke zadatke da bi se postigao cilj. Singularnost želje da se postigne i to je cilj. Drugim rečima, uređenje turističkog prostora ima predmet, cilj i zadatke (Kranjčević, Stober, 2023).

1.9.1. Predmet turističkog uređenja prostora

Predmet u prostoru turističkog uređenja sagledava se kao predmet planiranja turističkog prostora. Sa druge strane, prostor predstavlja objekat interesovanja za ljude koji žele da ulože ili potroše svoj deo slobodnih sredstava i deo slobodnog vremena na nekoj od tačaka geografskog prostora. Predmet turističkog uređenja postaju i objekti u prostoru, bilo da su objekti turističke infrastrukture ili objekti suprastrukture. To su hoteli, moteli, restorani, banje, bazeni, parkovi, ulična rasveta, parkingi, putevi, prodavnice, zanatski centri, fontane, bazeni, klupe, putokazi, staze za šetnju, skijaški informativni centri za skijanje na stazama, banke, pošte, uslužne radnje itd.

1.9.2. Cilj turističkog uređenja prostora

Turistički razvoj prostora je u stanju da zadovolji turističke potrebe, odnosno da reši kulturne ili rekreativne potrebe u prostoru posebno planiranom, izgrađenom i uređenom za tu namenu. Neophodno je razviti one uslove na osnovu kojih bi posetilac mogao da zadovolji svoja interesovanja i želje materijalizovane kroz turističke potrebe akumulirane tokom života i rada u rodnom mestu. To znači stvaranje uslova za boravak turista u turističkoj destinaciji koje im omogućavaju da ostvare potrošnju, odnosno da se osećaju opušteno i udobno i da im ništa ne nedostaje. Ciljeve planiranja turističkog prostora prati potrošnja kao uslov za njegovu realizaciju. Kao dodatno, ovo takođe donosi ekonomski uticaj koji proizilazi iz planiranja turizma i ciljeva turističkog prostornog planiranja (Dede i drugi, 2012).

1.9.3. Zadaci turističkog uređenja prostora

Zadaci turističkog planiranja su brojni za stvaralačku delatnost koja ih karakteriše. Cilj je ostvarivanje zadatog jer to predstavlja zvezdu vodilju i suštinu svake delatnosti, kao i razlog postojanja bilo koje delatnosti. Treba dodati da se zadaci u ovoj sferi razlikuju od turističkog mesta do turističkog mesta i prema tipu turističke destinacije, jer se nivo planiranja turističkog prostora razlikuje (makro, mezo, mikro). Ovaj smisao omogućava da se napravi podela između **opštih i specifičnih zadataka**. U zadatke planiranja turističkog prostora ubrajamo:

1. Opšti zadaci:

- maksimizirati pozitivne efekte u prostoru
- minimizirati negativne efekte u prostoru
- obezbediti uslove za rešavanje turističkih potreba
- izgradnja objekata infrastrukture i suprastrukture
- omogućiti turističku potrošnju
- stvoriti jedinstvenu prostorno-funkcionalnu celinu
- obezbediti dobru kadrovsku bazu
- stvoriti bazu za veliki broj uslužnih delatnosti

2. Posebni zadaci:

- garantuju dobru saobraćajnu povezanost
- uređenje stajališta i odmorišta
- pristupne puteve do atraktivnih atributa
- izgradnja javnih toaleta, blagajni i suvenirnica
- otvaranje turističkih informativnih punktova
- postavljanje klupa, korpi za otpatke i česme
- hortikulturni aranžmani
- čistoća turističkog mesta
- postavljanje putokaza i informativnih tabli
- očuvanje starih ambijentalnih celina i stilova građenja u njima
- valorizacija zaštićenih prirodnih i kulturnih dobara.

1.9.4. Kriterijumi turističkog uređenja prostora

Kao što je već rečeno, konceptualna definicija planiranja turističkog prostora je skup aktivnosti, kako ekonomskih tako i neekonomskih, koje imaju za cilj da bilo koju prostornu celinu u svom okruženju smesti na takav način da ona predstavlja zaokružen, odnosno integralni proizvod. Ovo pokazuje da se objekat planiranja turističkog prostora, odnosno „prostor namenjen turistima i sve u njemu za potrebe rešavanja turističkih potreba“, uklapa u integralnu funkcionalnu koncepciju elemenata koji pripadaju turističkoj destinaciji (Đorđević, 2010).

Reč je o atraktivnim funkcionalnim, materijalnim i organizacionim elementima, ili da kažemo atraktivnim turističkim resursima, opštoj i turističkoj infrastrukturi, receptivnim kapacitetima za smeštaj i receptivnim turističkim uslugama. Dakle, moglo bi se tvrditi da postoji jasan odnos i tesna veza između delatnosti turističkog prostornog planiranja, same turističke destinacije, njenog zaokruženog turističkog proizvoda i turista kao potrošača tog proizvoda, tj. korisnika kombinacije različitih usluga i proizvoda koji se kreiraju i prenose, a u funkciji zadovoljavanja kulturnih, rekreativnih ili integralnih turističkih potreba turista. Na osnovu problematike turističkog regiona, njegovog opremanja i njegovog osnivanja, trebalo bi uvesti novi, integralni pogled na analizu delatnosti na uređenju turističkog regiona. Ovo bi trebalo da kombinuje posmatranje sva tri poslovna sektora turizma kao savremenog društvenog fenomena. Shodno tome, oni se klasifikuju u **prostore, objekte i osoblje**.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Turistički proizvod se može kreirati samo na način da sistem funkcioniše, odnosno da menadžment turističke destinacije zna kako da unapredi ovu destinaciju, preporučen za maksimalno pozitivan uticaj kako na razvoj kvaliteta turističkog proizvoda, tako i na razvoj kvaliteta iskustva turista. Postoje neki zahtevi i kriterijumi prema kojima treba da se sprovodi turističko uređenje prostora. Najveći broj zahteva i kriterijuma u pogledu planiranja turističkog prostora utvrđen je u vidu propisa, **zakonskih akata i podzakonskih akata**, čiju usklađenost obezbeđuje državno telo, a definiše se u zavisnosti od mere usklađenosti predviđene odgovarajućim pravima i obavezama. Većina njih su propisi koji određuju određene minimalne uslove; u njima su opisani kriterijumi u pogledu različitih hijerarhijskih nivoa turističke destinacije. U tom smislu postoje pravila koja se odnose na **uređenje turističkih objekata** (prenočišta i restorana), **lokaliteta, turističkih centara** (koji okupljaju više oblika smeštaja i usluga), kao i **turističkih mesta u užem smislu** (sva interesantna mesta), pri čemu su sva ova pravila zasnovana na konceptu integralnog turističkog proizvoda. To znači da aspekti i kriterijumi turističkog prostornog planiranja obuhvataju sve konstitutivne elemente destinacije, obezbeđujući zatvaranje kruga integracije turističkog proizvoda. Otuda je logično formiranje integralnog koncepta planiranja turizma koji obuhvata aspekte i kriterijume turističkog planiranja, koji se mogu formulisati kao:

- komunalni (minimalni standardi),
- tehničko-tehnološki,
- organizacioni i kadrovski, prostorni.

1.9.5. Komunalni kriterijumi turističkog uređenja prostora

Komunalni aspekti uređenja turističkog prostora u suštini predstavljaju minimum uslova koji se moraju ispuniti da bi se dostigao nivo propisan zakonskim aktima. Ovakva kategorizacija aspekata planiranja turističkog prostora treba da garantuje kvalitet usluge na minimumu, odnosno ukupan kvalitet turističkog proizvoda. Osim što ovi komunalni aspekti moraju biti ispunjeni da bi se mogle obavljati delatnosti, ona je, uglavnom, na nultom nivou kategorizacije. To znači da u okviru iste vrste objekata moraju biti u potpunosti ispunjeni svi minimalni uslovi da bi se prešlo u proces rangiranja, koji se naziva kategorizacija (Jovičić, Ivanović, 2006).

Komunalni elementi prostornog obezbeđenja turističkog prostora obuhvataju: objekat, visinu prostorije, prostornu opremljenost i opremljenost po osnovnoj nameni, obavezu pružanja osnovnih usluga koje obuhvataju priključak na javni vodovod, javnu kanalizaciju, javni elektroenergetski sistem i javnu telefonsku mrežu, odnosno osnovne usluge koje treba obezbediti sa odgovarajućom količinom vode za piće, prikupljanjem, uklanjanjem i odlaganjem čvrstih otpadnih materijala, snabdevanjem električnom energijom, obavezom zagrevanja prostorija konaka na minimum 18,5°S. Ostali opšti minimalni uslovi uključuju obavezu jasnog navođenja prirode i naziva objekta kao i njegove klasifikacije; sanitarno-higijenski prostori za goste i osoblje; minimalna oprema za sobe, sopstvena kupatila, zajednička kupatila i toaleti za smeštaj klijenata i higijena za spavaće sobe.

1.9.6. Tehničko-tehnološki kriterijumi turističkog uređenja prostora

Tehničko-tehnološki kriterijumi u planiranju turističkog prostora odnose se na kategoriju vezanu za opremu i oblast uređenja turističkog prostora. Ono je pretežno na nivou turističke destinacije u pogledu odgovarajuće infrastrukture za turizam. Ovo se odnosi na sve vrste komunalija, uređaja i potrepština u prostoru, kao što su rekviziti i nameštaj, koji služe u turističke svrhe ili ih turisti češće koriste u periodu boravka u turističkoj destinaciji. Govoreći o tehničko - tehnološkim aspektima planiranja turista, u zavisnosti od prostornog obima turističke destinacije, može se razlikovati turističko planiranje objekata i lokaliteta, turističkih mesta ili centara, ili turističko planiranje na regionalnom nivou. Za uzimanje u obzir tehničko-tehnološkog aspekta turističkog prostora mogu se izdvojiti sledeći kriterijumi:

1. struktura prostorija
2. kapacitet prostorija
3. tehnička opremljenost prostorija
4. tehnološka oprema.

1.9.7. Organizaciono-kadrovski kriterijumi turističkog uređenja prostora

Organizacioni i kadrovski aspekti planiranja turističkog prostora obuhvataju sferu usluga i kadrova koji su ili neposredni izvršioci ili izvršioci usluga. Prvenstveno se fokusira na organizaciono-kadrovski aspekt i dostupnost specifičnih uslužnih, proizvodnih i proizvodno-uslužnih aktivnosti kao organizacija, usluga i osoblja, a zatim i na njihovo radno vreme, veštine i kvalifikacije osoblja za obavljanje konkretnih aktivnosti. To je dimenzija planiranja turističkog prostora koja se vrlo često ne uzima u obzir u obimu i fokusu posmatranja i proučavanja planiranja turističkog prostora kao aktivnosti naučnika i planera. To bi svakako bila greška jer su to produktivne delatnosti, posebno uslužni sektor, u nedostatku kojeg bi sav prostor pripremljen i opremljen za ugošćavanje i prihvatanje turista bio potpuno neispravan i takođe bi bio lišen sopstvenog razloga postojanja, a to je da pruža usluge (Jovičić, Ivanović, 2006).

Kao i kod prethodnih, organizaciono-kadrovski aspekt uređenja turističkog prostora može se posmatrati od najvišeg makro do najnižeg mikro nivoa uređenja turističkog prostora i to tako da se sagledava:

1. Ponuda i asortiman usluga
2. Način pružanja usluga
3. Radno vreme servisnih mesta
4. Stručna sprema i poštovanje kodeksa oblačenja osoblja.

1.9.8. Prostorni kriterijumi turističkog uređenja prostora

Prostorni aspekt u uređenju turističke destinacije tiče se mesta i izgleda na kome se objekti nalaze. To je kompleks elemenata koji čine: mikrolokacija, saobraćajna povezanost, kvalitet i kvantitet dimenzija u neposrednom prostornom okruženju objekta. Ovaj aspekt zahteva stručniju intervenciju u izboru lokacije, posvećenost boljim projektantskim rešenjima i drugim predgrađevinskim radovima, kao i postizvođenjem radova u smislu očuvanja fasada objekata, hortikulturalnih radova na terenu, kao i obezbeđivanja svih drugih relevantnih objekata u neposrednoj blizini (Piha, 1982). Pored navedenog, prostorni aspekt turističkog planiranja uzima u obzir i takve bitne parametre kao što su:

1. smeštaj na lokaciji
2. pristupne i saobraćajne veze

3. spoljna lokacija
4. prostorna integracija
5. generalno uređenje prostora
6. problemi turističkog planiranja
7. neobavezujuća pravna regulativa
8. nemoć lokalne zajednice
9. prirodni "razvoj", ekspanzija turizma
10. nepoštovanje zakonskih propisa
11. nedostatak svesti o potrebi planiranja turizma
12. turističku infrastrukturu koja nije uvek isključivo turistička.

Sprovođenje turističkog uređenja kao delatnosti, po definiciji, treba da bude svesno i planski. Međutim, nije redak slučaj da to u potpunosti ili delimično nije tako. Turistički objekti u označenim potencijalno atraktivnim područjima se nasumično, neplanski, proizvoljno izvršavaju po ličnom nahođenju vlasnika investicije. Istovremeno, treba reći da vrlo često samo ovo interno rešenje ne odgovara i ne ispunjava standarde i uslove kategorizacije, odnosno primenjeno na planiranje turističkog prostora, odnosno planiranje i uređenje enterijera za potrebe turista što je takođe poseban vid ove delatnosti (Mrđa i drugi, 2014).

U tom smislu, zgrada i spolja i iznutra tokom vremena prolazi kroz raznovrsne promene, nadogradnje i modifikacije da bi zadovoljila bar funkcionalne kriterijume i dobila željenu kategoriju ili samo dozvolu za rad. Na ovaj način najčešće dobijamo objekte koji ni estetski ni funkcionalno ne zadovoljavaju standarde turističkog uređenja prostora, a samim tim ni prefinjene i izoštrene potrebe savremenog turista. Veliki broj ovakvih objekata na nečemu što bi trebalo nazvati turističkim destinacijama čini ga prostorom neujednačenih kolorističkih, arhitektonsko-stilskih karakteristika u kome je narušen bar jedan od tri postulata planiranja turističkog prostora, prostornog, tehničko - tehnološkog ili organizaciono - kadrovskog.

Ovako izgrađen skup infrastrukturnih i suprastrukturnih objekata više liči na Frankenštajna nego na turističku destinaciju. Ima i ruke i noge i glavu, naravno, ali ne kao normalan ostatak sveta, već mu je tačka ravnoteže potpuno atrofirana, tako da ne može normalno da se kreće. Ovo je uporedivo sa turističkom destinacijom na ovaj nasumičan i nepromišljen način. Svi delovi su tu, ali ništa ne radi kako bi trebalo: tokom sezone voda prestaje da teče; posle malog vetra gubite struju i slično.

1.10. TURISTIČKO UREĐENJE PROSTORA U PRAVNOJ REGULATIVI

Turizam se često smatra privrednom delatnošću kroz koju je moguće obezbediti dodatno zapošljavanje sopstvenog stanovništva u posebno nerazvijenim, ruralnim i pasivnim područjima (koja su kao takva postala turistički privlačna). Turizam bi takođe mogao da omogući da se višak slobodnog vremena i novca namenski koristi i usmerava, stvara dodatna zaposlenja u građevinarstvu, drvnoj i prehrambenoj industriji i profitira kroz takozvani nevidljivi izvoz. Iz ovih i mnogih drugih razloga, ali i zbog zakonskog regulisanja oblasti turizma i ugostiteljstva, Republika Srbija je, pored propisa u ugostiteljstvu i agencijskom poslovanju, počela da donosi zakonske i podzakonske akte kojima se pravno uređuju oblasti turizma i ugostiteljstva, ali što je još značajnije oblast planiranja i turističkog razvoja prostora.

Osnovni pravni akt u ovoj oblasti je Zakon o turizmu, a poslednji važeći je donet i usvojen 2019. godine (Sl. glasnik RS 17/2019). Kako je turizam veoma širok pojam i u okviru njega postoji na desetine različitih oblika i vrsta turističkih kretanja, bilo je potrebno da se definiše niz drugih zakonskih i podzakonskih akata kojima se kvantifikuje oblast turističke delatnosti u pogledu sadržaja, obima, relevantnosti, kao i planiranja turističkog prostora, na različitim nivoima prostora. Reč je o turističkom uređenju prostora na mikro, mezo i makro nivou, koji zaokružuje celinu, od **najmanje turističke celine (turistički lokalitet ili objekat) do najveće turističke celine (turističke regije)**.

Na osnovu ovakvog pristupa moglo bi se pretpostaviti da je turistička destinacija okruženje vezano za prostornu celinu, turističko mesto, pa čak i region. Svaki od ovih nivoa mogao bi da ima svoj proizvod u sistemu, pa shodno tome, da bi se došlo do ovog krajnjeg proizvoda, neophodno je sagledati kako se turisti raspoređuju u prostoru i kako treba da prate ovaj prostorni hijerarhijski raspored. Dakle, kada se govori o turističkom planiranju, na njega bi se moglo misliti na nivou objekta, lokaliteta, turističkog mesta i centra naselja, u samom smislu reči lokalitet turističkog regiona. Značajan udeo u planiranju prostora za potrebe turističke delatnosti odnosi se na planiranje turističke suprastrukture i turističke infrastrukture. Prema Zakonu o turizmu (Sl. glasnik 17/2019 član 3) **turistička suprastruktura** su ugostiteljski objekti kao i galerije, izložbeni, kongresni i zabavni objekti koji su u neposrednoj vezi sa ugostiteljskim objektima i objektima sportsko-rekreativnog sadržaja ili sa njima čine jedinstvenu celinu. **Turistička infrastruktura** obuhvata objekte za informisanje, snabdevanje, rekreaciju, predah, edukaciju i zabavu turista, a koji upotpunjuju boravak turista na destinaciji (skijališta, kupališta, tematski i zabavni parkovi, razni sportski tereni, rekreativne staze, uređena kupališta, obale reka i jezera, objekti za posmatranje prirodnih retkosti i za avanturu).

1.10.1. Turističko uređenje prostora na mikro nivou

Turistički razvoj prostora u pogledu pozicioniranja segmenata turističke su- prastrukture na mikro nivou podleže različitim podzakonskim aktima, odnosno propisima. Značajan je Zakon o ugostiteljstvu (Sl. glasnik RS 17/2019) koji uređuje uslove i način obavljanja ugostiteljske delatnosti, politiku boravišne takse i penala, kao i druga pitanja od značaja za razvoj i unapređenje objekata supratsrukture. Na snazi je primena Pravilnika o minimalnim uslovima, klasifikaciji i kategorizaciji ugostiteljskih objekata. Ovim se vrši klasifikacija po vrstama ugostiteljskih usluga i propisani su minimalni uslovi koji se moraju poštovati o izgradnji, rasporedu i opremljenosti ugostiteljskih objekata, uslovi, način i postupak kategorizacije. Nasuprot tome, postoji i Pravilnik o vrstama, minimalnim uslovima i kategorizaciji objekata nautičkog turizma koji nameće definiciju vrsta objekata nautičkog turizma, minimalne zahteve u pogledu rasporeda, opremljenosti i kategorizacije ovih objekata. Treba pomenuti i Pravilnik o bližim uslovima u pogledu prostora i opreme koje moraju da ispunjavaju turističke agencije koje direktno pružaju usluge putnicima.

1.10.2. Turističko uređenje prostora na mezo nivu

Na mezo nivou turističkog razvoja u prostoru, pomenuta oblast je uglavnom regulisana **podzakonskim aktima**, ali postoji nekoliko zakona koji se tiču i zapravo u potpunosti regulišu celu oblast. Pod pojmom „mezo nivo“ podrazumevamo nivo turističke destinacije u klasičnom označavanju pojma, odnosno nivo turističkog mesta. S obzirom da se Zakon o turizmu ne bavi specifičnim vidovima turizma i prostornim resursima na koje se ti oblici turizma odnose, prostor je predmet druga dva posebna zakona. To su **Zakon o javnim skijalištima iz 2006. godine i Zakon o banjama iz 2018. godine**. Zakonom o javnim skijalištima propisani su uslovi i način uređenja, održavanja i opremanja javnog skijališta, pružanja usluga na skijalištu, obeležavanja i postavljanja signalizacije na skijalištu, korišćenje prevoznih sredstava na skijalištu, bezbednost i red na skijalištu, nastava na skijalištu, kao i druga pitanja u vezi sa značajem za korišćenje prostora skijališta. Zakonom o banjama propisana je oblast uređenja, opremanja, korišćenja, upravljanja, kao i definicija banja, kao oblasti u kojoj postoji i koristi se jedan ili više prirodnih lekovitih faktora.

Najvažnija oblast pravilnika koja se bavi turističkim mestima je **Pravilnik o kategorizaciji turističkih mesta**, koji je u najnovijoj verziji počeo da se primenjuje 2022. godine. Pravilnikom su posebno propisani bliži uslovi za određivanje

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

kategorija turističkih mesta, načini za ova određivanja i promene u kategorijama i vrste podataka o turističkim mestima koji se upisuju u Registar turističkih mesta. Ovde su definisani veoma jasni kriterijumi za organizaciju i opremljenost turističkih mesta prema zahtevima turizma i turista, a na osnovu njih dati su i uslovi za kategorizaciju. Na nivou opština i lokalne samouprave, značajnim aktima je regulisana i oblast uređenja i opremanja javnih površina, kao i postavljanja objekata i uređaja na javnim površinama koje građani (a zašto ne i turisti) koriste.

Ovde je potrebno pomenuti **Odluku o uređenju grada**, npr. koju je donela Skupština grada Novog Sada. Odlukom se propisuju **uslovi za generalno i komunalno uređenje grada**; utvrđuje posebne uslove za opšte i komunalno planiranje grada u zonama pod posebnim režimom zaštite. Uređuje se postupak, način i uslovi postavljanja urbane opreme na javnim površinama i površinama vidljivim sa javnih površina i druga pitanja od značaja za opšte i komunalno uređenje i korišćenje, održavanje i zaštitu javnih površina u gradu. Pravilnikom o tehničkim i drugim uslovima za privremeno postavljanje objekata i uređaja na javnim površinama i površinama vidljivim sa javnih površina utvrđuju se tehnički uslovi za postavljanje montažnih i drugih objekata i uređaja na javnim površinama i površinama vidljivim sa javnih površina, utvrđeni posebnim uslovima ugradnje pojedinih objekata i uređaja prema delovima teritorije grada i utvrdi druge bliže uslove za postavljanje objekata i uređaja. Bliži uslovi za postavljanje objekata i uređaja uopšte.

Između ostalog, to se odnosi na letnje ugostiteljske bašte, otvorene ili zatvorene, zatim samostojeće i zidne vitrine, pokretne tezge, izložbene tezge, kokice i druge uređaje za pekarske proizvode, rashladne uređaje, programe za objekte koji izdaju zabavni program, zatim završene ograde i sadnice i dosta drugih objekata i uređaja koji postoje u prostoru.

1.10.3. Turističko uređenje prostora na makro nivu

Makro nivo, odnosno nivo turističkih regiona, u osnovi predstavlja domen **Prostornog plana Republike Srbije, Regionalnih prostornih planova, raznovrsnih strategija razvoja regionalnog turizma**, a donekle i odredbi definisanih Zakonom o turizmu koji na jednom mestu samo definišu šta je turistička regija i daju kriterijume za njeno proglašenje. U tom smislu, prostorno planiranje turističkih područja, predstavlja jedan segment opšteg kompleksa planiranja, kao uspostavljenog mehanizma savremenog upravljanja razvojem društvenih zajednica i delatnosti, prostornog planiranja. Prostorni planovi turističkih područja pripadaju posebnoj grupi planova u kojoj predstavljaju određenu potkategoriju.

.....

Iako je predmet specifičan, i sadržaj i pristup prostornog planiranja turističkih područja se ne razlikuje od prostornog planiranja u opštem smislu, i u našoj praksi se zasniva na zakonskim osnovama definisanim Zakonom o planiranju i uređenju prostora.

Strateški planovi, strateško državno i regionalno planiranje moraju biti taktički nivo upravljanja za organizaciju makro, mezo i mikro prostornih jedinica podržanih strateškim planovima višeg reda i operativnim (urbanističkim i ekonomskim) planovima nižeg reda. Na višem nivou u strateškim državnim i regionalnim planovima, zajedno sa drugim opštim mehanizmima upravljanja, opšti ili posebni ciljevi nivoa celokupne društvene zajednice za turističke zone definisani su kao:

- Kompleksna valorizacija turističkih potencijala
- Zaštita prirodnog i kulturnog nasleđa
- Kultura, nauka, obrazovanje
- Razvoj lokalne zajednice.

Najvažniji od strateških dokumenata je Prostorni plan Republike Srbije i svi prostorno planski dokumenti nižeg reda moraju poštovati ciljeve, koncepte i projekcije u formi koja je u njemu postavljena. Odredbe Prostornog plana Republike Srbije predstavljaju obavezne okvire i inpute za prostorne planove turističkih područja u vidu globalnog prostornog obuhvata turističkih područja, njihove osnovne namene, režima korišćenja i glavne spoljne infrastrukture (Kicošev, Duncić, 1998).

1.11. TURISTIČKO UREĐENJE KAO AGENS TRANSFORMACIJE PROSTORA

Sa sve većim ekonomskim značajem turističke potrošnje, odnosno uzrokovanom masovnim turističkim kretanjima, činilo se da se sve više prepoznaje potreba za negovanjem i promovisanjem turističkih kretanja. U najranijim fazama to je podrazumevalo obezbeđenje osnovne infrastrukture za dolazak turista, pre svega puteva i prevoznih sredstava i smeštajnih i ugostiteljskih objekata. U svim njegovim primarnim oblicima, ispunjeni su osnovni zahtevi turizma — **prostor, potreba, kretanje i potrošnja**. Kasnije je briga usmerena i na aktivnost i atraktivnost sredine i manifestacija i događaja. To je ukupni izgled i život jednog mesta (Merriman i drugi, 2012).

Uspostavljanje specifične fizionomije može se uočiti u naseljima u velikoj meri pod uticajem turizma, ali postoje i potpuno nove kreacije, odnosno turistička mesta. Takva specifičnost turističkih mesta, odnosno njihova fizionomska karakteristika, obuhvata pre svega hotele i restorane, zatim ugostiteljstvo, punktove organizovanog saobraćaja, trgovinske i zanatske radnje, turističko informativne centre, sportske terene, parkove, pešačke zone, ulice, trgove itd. Sve ovo znači da se turistička mesta, sa gore navedenih tačaka gledišta, fizionomije i funkcije razlikuju od ostalih naseljenih mesta (Đorđević, Dabović, 2004). Dakle, turizam, odnosno prostorno korišćenje zemljišta za turizam nosi dva osnovna tipa, modela, ovih promena koji se mogu posmatrati **kao fizionomske i funkcionalne promene**:

➤ **fizionomske promene**

- materijalne
- fizičke
- vidljive

➤ **funkcionalne promene**

- nematerijalne
- društvene
- psihološke.

Turizam, kao pojava globalnih razmera, utiče na transformaciju geografskog prostora. Sve intenzivnija promena receptivnog prostora čini, postepeno i strukturalno, specifičnu turističku fizionomiju. Turizam ima snagu da pod njegovim uticajem svaki potencijalno atraktivan prostor, do sada iz različitih razloga nepristupačan, pretvori u zone otvorene za turiste. Na taj način turizam predstavlja glavnu snagu u prostornoj transformaciji (Čomić, 2002).

Mnogi mali i veliki gradovi su veoma interesantna mesta turistima koji provode nekoliko dana kao gosti. Prve na listi rezidencijalnog turizma su obale nekih jezera, zatim područja u pojedinim nacionalnim parkovima, kao i neke niže kategorije zaštićenih prirodnih dobara. Oko nekih termomineralnih izvora razvijeni su važni turistički lokaliteti, a značajni lokaliteti su brojni verski, istorijski, festivalski, sajamski, pa i sportski centri, kao i arheološka nalazišta. Veliki broj turističkih kretanja oko nekih lokaliteta (jezera, nacionalni parkovi i drugi zaštićeni delovi prirode, termomineralni izvori) objašnjava formiranje turističkih mikroregiona.

Može se zaključiti da je turizam rezultat masovnog kretanja ljudi van bilo kojih izdvojenih prostornih celina koje se značajno izdvajaju iznad ostalih prostora. To znači da bismo mogli da razmotrimo regionalni karakter turizma, odnosno njegovu zonsko-regionalnu distribuciju. Ovi regioni, odnosno zone, ponudiće najbolje uslove ne samo za usluge smeštaja, već i za sve druge oblike turizma (Jović, Popović, 2000).

Tako dolazimo do zaključka da planirani ili ne, turizam unosi promene u prostor, što uslovno nazivamo **turističkim prostornim planiranjem**. Kažemo uslovno jer ono što nije planirano ne može se nazvati uređenjem, ali pošto je prostor ispunjen objektima, pa makar bilo i loše, neće se reći da nije bilo turističkog uređenja prostora, već da je bilo loše. U tom smislu podrazumeva se da rast turizma ne bude bujanje nego razvoj, pa onda da i prostor bude turistički uređen, a ne obrnuto. Tako, sintagmu *turizam kao agens transformacije prostora*, možemo zameniti drugom: *turističko uređenje prostora kao agens transformacije prostora*.

U tom smislu možemo govoriti o promenama koje mogu biti dvojake, a mogu biti okarakterisane kao: **pozitivne, negativne ili neutralne**.

To znači da morfologija manje-više delimično zadovoljava interese turista, ali u svakom slučaju ometa morfološka i funkcionalna interesovanja. Ako se morfološki interesi mogu identifikovati na prvi pogled, ali funkcionalni interesi možda nisu u potpunosti otkriveni, ali podrazumevaju i značajne novine, onda su ove promene ponekad mač sa dve oštrice — s jedne strane, može biti pozitivno, razvoj turizma koji bi stanovništvo prihvatilo kao korist (razvojni točak koji se kreće napred), ili negativno kada se sve može degradirati, a uz nekontrolisanu, preveliku, neodgovarajuću gradnju i preveliki broj posetilaca, donosi niz negativnih procesa. Razvoj turizma ne znači samo različite faze uticaja koje turisti imaju na stanovništvu i obrnuto, već i uticaj turista na prirodno okruženje.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Analize koje su napravili Smith (1978) i Doksie (1975) objašnjavaju aspekte turističkog uticaja na lokalno stanovništvo. Smit (1978) je naglasio da se može izdvojiti sedam različitih tipova turista: **istraživač**, kojih je najmanje i imaju veoma mali uticaj na turističku regiju, zatim **elitni**, **nekonvencionalni**, **neobični**, **početni masovni**, **masovni** i **čarter** - najbrojniji koji se kreću u velikim grupama i imaju najveći uticaj na turističku regiju. Ovde, u drugom slučaju, Doksijev pristup stavovima zajednice domaćina prema razvoju turizma dovodi do četiri faze, četiri nivoa iritacije. **Prva** faza je najuzbudljivija i u većini slučajeva se odnosi na nadu u zaradu, ali i nadu u novonastalu situaciju, tzv. **faza euforije**. Dugoročno gledano, **druga** faza otkriva da ne zarađuju svi od turizma i da razvoj turizma donosi probleme, a to je **faza apatije**. Tokom daljeg razvoja turizma (**treća** faza), lokalna zajednica je često izložena marginalizaciji i oseća se manje vrednom, pa otuda i **faza dosade**. Ako u četvrtoj fazi nastajanje negativnih trendova nije praćeno potrebnim merama, onda se razvija otvorena netrpeljivost prema turistima – javlja se antagonizam. Sve to znači da u razvoju turizma treba stalno „držati oči otvorene“, odnosno odmah reagovati na bilo kakve nagoveštaje mogućih negativnih trendova. Često se to ne dešava jer se svako zanosi svojim interesima. Što je, kako se čini, globalni trend.

U tom smislu, dizajn turističkog planiranja treba da odgovara održivom razvoju, što je samo paradigma iskonskog turističkog planiranja koje nastoji da reši kulturne ili rekreativne potrebe, a da pri tome ne stvara negativne efekte, nego upravo da se pozitivni efekti, kako po turistu, tako i po sam prostor, maksimiziraju, a negativni ili u potpunosti eliminišu ili dovedu na prihvatljiv minimum.

Turističko planiranje prostora mora biti ono koje će usmeravati ne samo prostor već i turizam u tom prostoru. Ono mora biti ograničavajući i upozoravajući faktor u razvoju turizma. Jer kada govorimo o turističkom planiranju, moramo imati na umu da je to oblik upravljanja prostorom, ali i ljudima u tom prostoru — možemo sa sigurnošću reći da je ovo klasičan primer destinacija za upravljanje turizmom.

Kada je reč o turističkom uređenju prostora kao agensu transformacije prostora, može se govoriti o dejstvu ovog fenomena u različitim turističkim destinacijama. Pri tome se mogu izdvojiti one turistički najatraktivnije i najposećenije: primorske destinacije, planinske destinacije i gradske destinacije.

1.12. REGIONALNI ASPEKTI TURISTIČKOG UREĐENJA PROSTORA

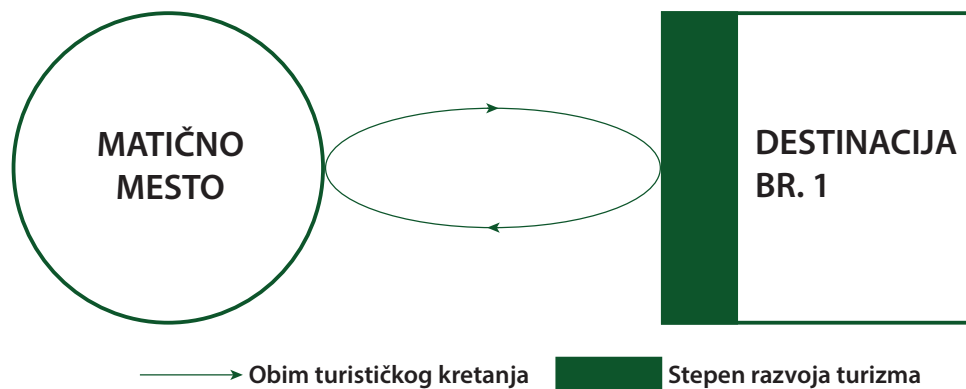
Očigledno je da se turistička destinacija materijalizuje u datom prostoru i vremenu i da utiče na oblikovanje tog prostora. Direktni i indirektni uticaji na fizionomiju vrše se kroz različite objekte turističke infrastrukture i nadgradnje, a prisustvo velikog broja turista, kao i po funkciji gde mesto, pored postojeće funkcije, dobija i turističku funkciju, koja može postati dominantna ili čak jedina (Jovičić, 1980).

Međutim, razvoj ulaznog turizma na destinaciji u velikoj meri psihološki odražava područje. Stoga se dugoročni proces koji se postepeno odvija u paralelizmu razvoja turističke destinacije sa njenim područjem i turizmom na njemu najlakše može pokazati kroz sagledavanje faznog razvoja turističke destinacije i područja oko nje. Kada govorimo o regionalnim dimenzijama turističkog planiranja, u kontekstu razvoja turizma, od značaja su upravo efekti takvog razvoja na prostor oko destinacije, jer su efekti na samoj destinaciji potpuno jasni i sasvim logična stvar. Ovde želimo pre svega da ukažemo na to kako razvoj i investiranje u jednoj turističkoj tački ima svoj pozitivan efekat u pogledu širenja ideje turizma na šire područje, na koji način skup turističkih nukleusa ili destinacija završavaju međusobno povezani u neku vrstu turističkog regiona. Sa nepotvrđenih turističkih destinacija, odnosno turističkih mesta koja posećuju pioniri razvoja turizma, prvo stižu pravi dragulji elite, zatim najveći biseri masovnog turizma. Ali u suštini, **prirodni i društveni potencijal šireg područja predstavlja najčešći faktor privlačnosti**, a ne pojedinačno mesto ili lokalitet. To je koncept na kome je zasnovano stvaranje i razvoj svih velikih turističkih regiona, kao što su: Azurna obala (Nica, Kan, Sen Trope), francuski Alpi (Grenobl, Sen Žermen, Šamoni) ili Ligurija (Imperija, San Remo, Savona, Albena, La Specija). Na ovaj način javlja se pozitivan razvoj čitave zone koja se kasnije, uz podršku razvijene baze atrakcija i njihovih međusobno povezanih infrastruktura, definiše kao turistička zona od posebnog interesa koja u određenoj meri predstavlja svaki razvoj turizma jedne zemlje. Model regionalnog razvoja turizma je jasniji „odnos“ o tome šta „regionalno“ znači kada je u pitanju regionalizacija turizma (Đorđević, 2010).

S tim u vezi, sledi slikovito teorijski prikaz razvoja turističkog mesta kao individualne turističke destinacije – od nerazvijenog, koje posećuju ljubitelji prirode, mira i tišine željni istraživanja, do potpuno razvijenog turističkog centra, koje je iskusilo masovnu turističku posetu, gde je ceo kraj toliko turistički uređen da je u potpunosti na raspolaganju turistima. Paralelno, biće opisan prikaz regionalnog razvoja turizma u fiktivnoj oblasti, a analiziraće se i fazni uticaj razvoja primarne destinacije na regionalni razvoj turizma kroz nastanak i razvoj sekundarnih turističkih destinacija u njenoj blizini (Filipović, Obradović, 2005).

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Šema 1. Prikaz početne faze razvoja turističke destinacije

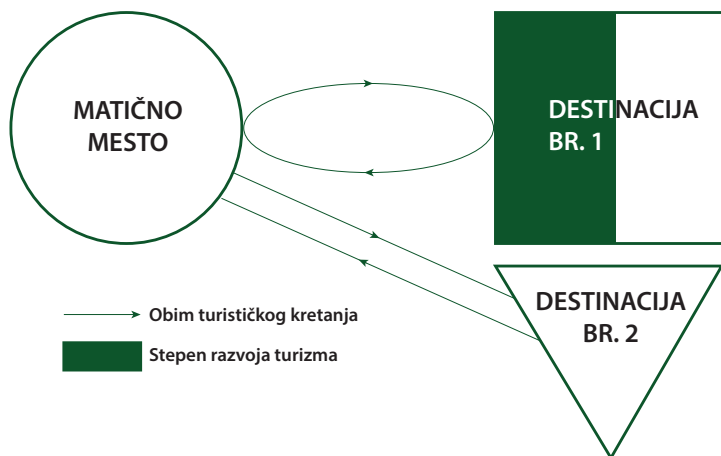

Iz prvog seta šeme broj 1 jasno je da je tek nedavno destinaciju broj 1 otkrio manji broj „turista koji istražuju“, tako da nema velikih uticaja vezanih za turizam i turiste na ovoj destinaciji u bilo kom pogledu. Područje ove destinacije nije turistički orijentisano područje, niti se pravilno koristi u turističke svrhe, tako da nije bilo veće turističke posete. Ovakva stvar je nešto što se ubrzano menja jer sve više turista, očarani njenom prirodnom lepotom, pokušava da poseti buduću turističku destinaciju.

Kako se „turisti koji istražuju“ vraćaju u mesto stalnog boravka, značajnija turistička kretanja kreću ka destinaciji broj 1. Dok na početku razvoja turizma skoro da nema uticaja ove delatnosti na prostor, on se povećava. sa svakom sledećom fazom — slobodno se može reći da se umnožava (Štetić, 2000).

Slede značajna materijalna ulaganja u saobraćajnu i komunalnu infrastrukturu. Dakle, grade se putevi, dovodi struja, gradi vodovod, uvodi se kanalizacija i razvodi telefonska mreža. Počinju i ulaganja u hotelsku infrastrukturu i turističku nadgradnju. Niču prvi hoteli, grade se apartmanska naselja. Prioritet sektora su i tereni za sport i rekreaciju, kako bi privukli što veći broj turista i zadovoljili njihove rekreativne potrebe. Međutim, ovo nije faza potpunog turističkog razvoja.

Šema 2. Prikaz središnje faze razvoja turističke destinacije i prostora oko nje

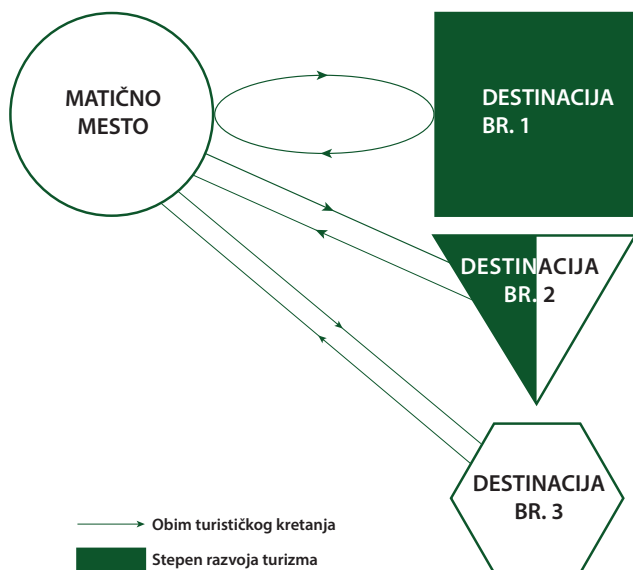

Šema br. 2 ukazuje na to da je destinacija broj 1 na pola svoje razvojne faze i da su turistički tokovi između nje i matičnog mesta boravka turista veoma pojačani. Razvoj turizma u primarnoj destinaciji polako počinje da razvija proces identifikacije i nastajanja novih perspektivnih turističkih mesta. Druga destinacija je skoro potpuno nerazvijena za turizam i nepoznata širim turističkim krugovima. Upravo iz tog razloga, mesto broj dva je u početnim koracima svog turističkog razvoja. Osnovu njegove turističke ponude čine domaćini i usluge lokalnog stanovništva; u tom smislu, prvi turisti su manje zahtevni gosti, prekaljeni istraživači, ljubitelji prirode i tradicije. Destinacija broj 1 i dalje ima mnogo investicija iz oblasti hotela, restorana i usluga za lične i zanatske svrhe. Kao rezultat, ulaže se i u infrastrukturu i u nadgradnju i stvara prostor povećane atraktivnosti antropogenog porekla, što utiče i na povećanje broja turista koji dolaze na ovu destinaciju. Destinacija se sve više urbanizuje. Ljudi koji žele nešto novo i apsolutno prirodno odlaze na destinaciju broj 2 (Štetić, 2000).

U sledećoj fazi, ulaganja u prvu vrstu destinacije nastavljaju da rastu. Turistički prostor je uređen na način da je sve u redu sa novim modernim turistima. U tom smislu, ova destinacija je ona od koje se očekuje najveća posećenost i priliv efektivnih sredstava od prodaje turističkih dobara i usluga. Sav višak novca nakon otplate kredita, obeštećenja radnika, plaćanja komunalnih usluga i nabavke dobara biće usmeren ka novim investicijama. To će biti ulaganja u turizam, a ne u turističku destinaciju označenu brojem 1, već u netaknutu oblast označenu brojem 2. Dakle, razvoj primarnih turističkih destinacija će ponovo pozitivno podstaći regionalni razvoj turizma u jednom području – kao i novih destinacija koje dolaze.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

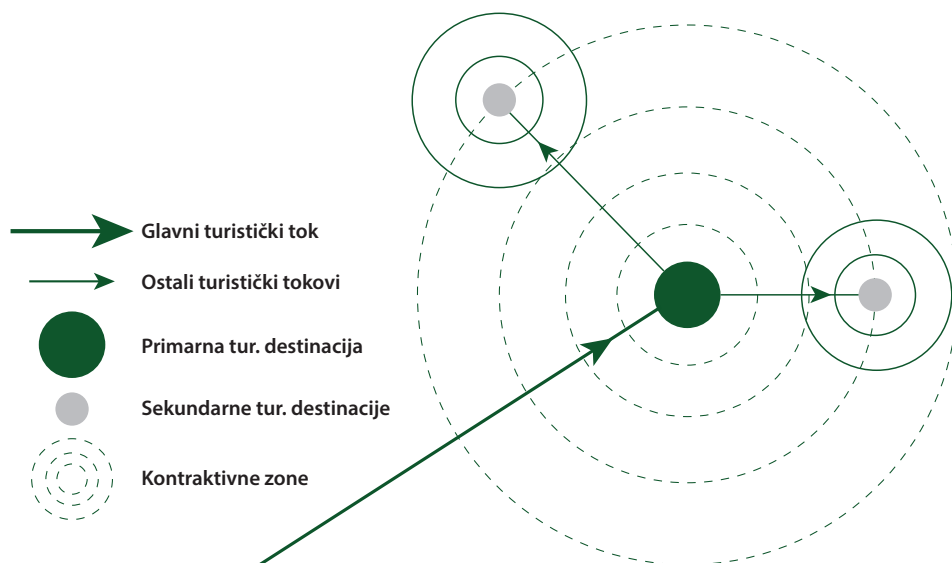
Šema 3. Prikaz završne faze razvoja turističke destinacije i prostora oko nje

Šema nivoa 3 nastavlja sa razvojem područja u funkciji turizma. Očigledno, destinacija broj 1 je potpuno razvijena i masovni turizam se pokazao kao pobednik; ova činjenica bi se odnosila na odredišni prostor koji je fizionomski i funkcionalno potpuno izmenjen. Ova činjenica kod lokalnog stanovništva izaziva različita osećanja prema turizmu i turistima, u zavisnosti od toga da li imaju koristi od toga (ova nova, za njih delatnost), i u kojoj meri im je narušen dosadašnji način života i rada. Zbog kontinuiranog razvoja turizma i stalnog porasta broja putnika na jednom mestu, dolazi do novih ulaganja u turističku infrastrukturu. Dakle, u spletu ovakvih okolnosti, nastaje nova potpuno nepoznata i turistički neorganizovana destinacija broj 3. koja je već time što se nalazi na turističkoj sceni, garantovala sebi turistički razvoj.

Široki uticaji razvoja destinacije su više nego očigledni. Podjednako očigledni su široki uticaji na regione koji su rezultat destinacije kada je neko gotov i kada se vraća kući sa druge. Destinacije stoje na mestu da budu i komplementarne i konkurentne jedna drugoj. Najčešće se ovo odnosi na odnos između primarnog i sekundarnog, pošto se obično sekundarno nalazi u zaleđu primarnog. Sa makro tačke gledišta, upravo ovi različiti oblici odnosa koji oblikuju multipolarne destinacije su od izuzetnog značaja, jer određuju izgled jedne zemlje i njen nastup na inostranom turističkom tržištu. Što je više ovakvih multipolarnih destinacija za turističku regiju ili državu, to je njen izgled bolji, a samim tim i veći iznos novca od turizma.

Šema 4. Prikaz odnosa primarne i sekundarnih destinacija - multipolarna destinacija

Šema broj 4 odnosi se na odnos primarne i sekundarne turističke destinacije. Treba napomenuti da se u okviru kontraktivne zone primarne turističke destinacije nalaze 2 sekundarne destinacije sa nekim atraktivnim atributima koji privlače turiste za kraći boravak u njima. Zbog toga je glavni turistički tok usmeren ka primarnoj, a drugi ka sekundarnoj destinaciji. Sve ovo zajedno predstavlja multipolarnu destinaciju koja je toliko važna u turističkoj privredi svake zemlje koja želi da nosi atribut turizma. U tom smislu se kao primer odnosa primarne i sekundarne destinacije može uzeti Novi Sad, kao primarna i Sremski Karlovci zajedno sa Stražilovom kao sekundarne destinacije, iako se danas teško može govoriti o Novom Sadu kao primarnoj turističkoj destinaciji, mada on ima sve preduslove da to jednog dana postane.

1.13. DISPERZIVNE I KONTRAKTIVNE ZONE

Atraktivnost turističkih mesta privlači posetioce pri čemu se stvara zona oko turističkog mesta ka kome turisti dolaze. Naziv **kontraktivna zona** potiče od kontrakcije (okupljanja, privlačenja) turista u turističko mesto. Kontraktivna zona je, prema Ahmetović-Tomki (1987), „prostorno varijabilna zona iz koje turisti dolaze u turističku destinaciju i u kojoj se odvijaju međusobni uticaji potražnje i ponude, kao i procesa realizacije turističkog kretanja“.

Kontraktivna zona turističkog mesta se razlikuje od **disperzivne zone**. Zona širenja, nalazi se oko matičnog mesta, odakle turisti odlaze; s toga se više turističkih mesta nalazi u zoni širenja. Disperzivne zone se mogu naći i oko turističkih destinacija. One tada turiste vode ka komplementarnim turističkim vrednostima, odnosno izletima (Vukonić, 2001).

Uslovi neophodni za stvaranje kontraktivne zone za turističko mesto su:

- turističko mesto sa određenim turističkim atrakcijama
- da u matičnim mestima žive turisti koji imaju turističke navike i
- komunikacione veze između dve vrste mesta.

1.14. GEOGRAFSKI INFORMACIONI SISTEM (GIS) I PROSTOR

Geografski informacioni sistem (GIS) se definiše kao „organizovani skup računarskog hardvera, softvera i geografskih podataka, koji je svesno strukturiran i određen za upijanje sposobnosti prikupljanja, skladištenja, preuzimanja, upravljanja, manipulacije, analize i prikaza prostornih i neprostornih podataka na način koji interesuje korisnika“ (Đurđev, 2000). Za razliku od bilo kojih drugih informacionih sistema, GIS obezbeđuje da svaki deo podataka prisutan u bazi podataka ima svoj povezani prostorni entitet. Ovo je način na koji GIS mora da predstavlja isto zbog vizuelne, kartografske, ilustrativne suštine i opšte forme u kojoj ga korisnici nalaze (Seferović, 2006).

GIS sačinjavaju četiri komponente:

- **hardver** tj. oprema koja se koristi u pripremanju materijala, ali i praktičnoj primeni kreiranja mapa
- **softver**, tj. programi koji služe za kreiranje gotovih mapa
- **podaci**, koji mogu biti: alfa-numerički (brojevi i slova), u vektorskom obliku (tačka, linija, poligon) ili u rasterskom obliku (pikseli) i
- **ljudi** koji moderiraju i kreiraju sadržaj i procese formiranja i održavanja GIS-a.

Prvi teorijski i praktični pokušaji projektovanja GIS-a počeli su šezdesetih godina dvadesetog veka. Godine 1968. Tomlinson je stvorio prvi kanadski geografski informacijski sistem za poljoprivrednu agenciju (Canada Geographic Information System for an agricultural agency – ARDA) (Konecny, 2003). Uopšteno govoreći, razvoj GIS komponenti u Evropi i Australiji bio je u mnogo manjem obimu nego u Severnoj Americi, ali su tokom sedamdesetih i ranih osamdesetih godina u nekoliko zemalja napravljeni veliki koraci u primeni i razvoju kompjuterski potpomognute kartografije, posebno u Švedskoj, Norveškoj, Danskoj, Francuskoj, Holandiji, Velikoj Britaniji, Nemačkoj i Austriji (Čekerevac i saradnici, 2010). Stotine kompjuterskih programa i sistema razvijeno je za različite kartografske primene uglavnom u državnim institucijama i univerzitetima (Burrough, McDonnell, 2006). GIS je svoj prvi veliki porast imao 80-ih godina dvadesetog veka, čemu je značajno doprinela rastuća moć računara, širenje računarskih mreža i snižavanje cena hardvera. Uticala je i širina upotrebe GIS-a jer je sledeća faza bila usvajanje od strane širokih slojeva korisnika personalnih računara, kao integracija personalnih GIS rešenja (Martin, 2005). Tamo gde su velike kompanije počele da prihvataju upotrebu GIS-a u svojim svakodnevnim operacijama bile su šumske plantaže i agencije za praćenje eksploatacije fosilne energije i mineralnih resursa. Softver GIS paketa je postajao sve složeniji, ali dostižan jer su se njihove cene kretale od samo nekoliko stotina do nekoliko hiljada dolara u zavisnosti od obima "paketa". Do sredine 90-ih, pitanja troškova hardvera i hardverskih mogućnosti su postajala sve manje značajna u odnosu na literaturu koja uključuje organizacione faktore koji utiču na orijentaciju i sposobnost GIS-a. Nova međunarodna tela su sada postala odgovorna za organizovanje konferencija kao njihove opšte prakse, koncentrišući se na pitanja u vezi sa GIS-om. Ovo je bio period koji je bio svedok rasta GIS 'zajednice'.

Turizam ne koristi dovoljno GIS tehnologiju za unapređenje poslovanja kako na strani turističke ponude tako i na strani turističke tražnje. U svojoj preglednoj studiji GIS-a, Maguire (1991) izveštava samo o jednom radu, koji opisuje jednostavan GIS koji su za tri škotske vladine organizacije razvili Buffied i Coppock (1975), (Tourism and Recreation Information Package –TRIP). GIS je trebalo da se koristi u formulisanju politike o pitanjima turizma. Od te studije do sledećeg dostupnog rada koji govori o radovima koji povezuju GIS sa turizmom, postoji razmak od 20 godina. Krajem XX veka, 90-ih godina situacija se znatno menja i u većem broju radova počinje da se nailazi na integraciju GIS-a u turizmu. Osnovna funkcija GIS-a je upravljanje prostornim podacima, jasno je da će se doprinos GIS-a marketingu odnositi na prostorni aspekt. GIS aplikacije u turističkom marketingu mogu se klasifikovati u dve: **kao aplikacije na strani turističke tražnje i kao aplikacije na strani turističke ponude.**

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Sektor turističke ponude uglavnom se bavi prostornim zadacima lociranja i projektovanja turističkog razvoja. Među predmetima na koje bi se GIS primenio su: hoteli, skijališta, projekti ekoturizma, lanci restorana i rute za rafting. Interesantna je primane GIS-a u okvirima identifikacije prirodnog hazarda (požari, poplave, zemljotresi) ili praćenja frekvencije saobraćaja, a što je veoma značajno za turizam. Informacioni sistem koji spaja meteorološke i dodatne podatke o fizičkom i izgrađenom okruženju ima više od rutinskog značaja.

Kao vitalna GIS aplikacija za turističku ponudu, ističe se planiranje rute i putovanja. Inputi za donošenje prostornih odluka u izboru rute, vremenskim rasporedima, promenama smera putovanja, pauzama i kapacitetima transportnih sredstava, između ostalog, su relevantni za firme u sektoru transporta. GIS očigledno mogu da primene nacionalne turističke organizacije u planiranju i razvoju turističke politike u mnogim oblastima gde, na primer, postoji konflikt u razvoju turizma i zaštite životne sredine. Sistem bi tada mogao pomoći u odlučivanju o razvoju odgovarajućih vrsta turizma za dato područje (Matus, 2015).

Slika 2. Pogled na Novi Sad

Izvor: autori, 2024.

Pitanja za razgovor i vežbe

1. Zašto se za turizam kaže da je prostorni fenomen?
2. Objasniti odnos turistička potreba – prostor?
3. Šta predstavlja turističko uređenje prostora?
4. Objasniti faze turističkog razvoja destinacija?
5. Objasniti stav da prostor kao turistička vrednost podstiče turistička kretanja?
6. Karakteristike monovalentnih resursa u turizmu unutar heterogenih turističkih regija? Dati primere.
7. Objasnite pojam, elemente i ulogu GIS-a u turizmu.

Rezime I poglavlja

Turizam obuhvata četiri ključna elementa: prostor, kretanje, potrebu i potrošnju. Prostor predstavlja osnovu za turizam, dok kretanje odražava lične želje. Turističke potrebe stvaraju potražnju, što dovodi do potrošnje koja utiče na lokalne ekonomije. Kao kulturna potraga, turizam poboljšava senzorna iskustva i transformiše prostore, stvarajući jedinstvena turistička područja. Efikasno planiranje turističkih prostora mora uzeti u obzir različite kriterijume i potencijalne pozitivne i negativne efekte na regione.

2. POGLAVLJE TURISTIČKE VREDNOSTI – RESURSI U TURIZMU

CILJEVI POGLAVLJA

Cilj ovog poglavlja je da čitalac spozna vrednosti prostora i značaj upoznavanja istog, kao i da turizam nije samo putovanje od tačke A do tačke B, već složena privredna delatnost čiji resursi jesu oko nas, prirodni ili ih je stvorio čovek. Biće razjašnjeni pojmovi glavne turističke atrakcije u okviru geografskog područja, a čitalac će imati priliku da spozna različite faktore koji doprinose njihovoj atraktivnosti i jedinstvena iskustva koja ove lokacije čine nezabornim za posetioce.

Prirodni resursi obuhvataju sve elemente koji se javljaju u prirodi i koji se mogu koristiti u edukativne i rekreativne svrhe. Njihov značaj nije samo u estetskoj privlačnosti, već i u njihovoj ulozi da kreiraju ekosisteme koji su često dom endemske flore i faune. Na primer, nacionalni parkovi i rezervati divljih životinja kao što su Jelouston u Sjedinjenim Američkim Državama i Serengeti u Tanzaniji služe kao odlični primeri u kojima je očuvana i prikazana autentičnost i atraktivnost prirodnih lepota. Ova zaštićena područja privlače milione turista koji žele da upoznaju divlje životinje u njihovim prirodnim staništima, bave se aktivnostima kao što su safari, šetnje i planinski biciklizam i cene lepotu netaknutih pejzaža.

Za razliku od prirodnih resursa, antropogeni resursi su oni koji proizilaze iz ljudske kreativnosti i kulturne evolucije. Oni obuhvataju širok spektar elemenata, uključujući lokalitete kulturnog nasleđa, istorijske znamenitosti i tradicionalne prakse jedinstvene za određene regione. Primeri uključuju drevni lokalitet Maču Pikču u Peruu, arhitektonsko remek-delo Tadž Mahala u Indiji, kao i tradicionalne festivale autohtonog naroda Masai u Keniji. Značaj ovih antropogenih resursa leži u njihovom kapacitetu da prenesu priče, vrednosti i tradiciju jedne kulture. Imajući u vidu da turiste privlači lokalna tradicija i artefakti, oni doprinose očuvanju ovih kulturnih izraza, koji bi inače mogli da se suoče sa pretnjom nestajanja pod uticajem globalizacije i modernizacije. Podsticanjem poštovanja lokalnog nasleđa i podsticanjem odgovornih turističkih praksi, zajednice mogu da zadrže svoj kulturni identitet, dok istovremeno ostvaruju ekonomske koristi od turizma.

Interakcija između prirodnih i antropogenih resursa u turizmu je dinamičan odnos koji poboljšava celokupno turističko iskustvo. Prirodni resursi često služe kao primarna atrakcija koja privlači turiste ka destinaciji, dok antropogeni resursi pružaju kontekst i narativ koji obogaćuje razumevanje lokaliteta.

Na primer, kombinacija Velikog koralnog grebena u Australiji i kulturnih iskustava koje nude autohtone zajednice Aboridžina ilustruje kako oba resursa mogu koegzistirati i poboljšati turističku ponudu i doživljaj destinacije. Štaviše, postoje brojne studije slučaja destinacija koje su uspešno iskoristile obe vrste resursa kako bi stvorile holističko turističko iskustvo. Međutim, priliv turista takođe može predstavljati izazove, što dovodi do degradacije životne sredine i kulturne komodifikacije. Delikatna ravnoteža između razvoja turizma i napora za očuvanje je ključna, jer održivost prirodnih i antropogenih resursa zavisi od odgovornog upravljanja prostorom i resursima u njemu.

2. TURISTIČKE VREDNOSTI - RESURSI U TURIZMU

Turističke potrebe se stvaraju u mestu stalnog boravka, često su to veći gradovi i industrijski centri, u kojima se javlja određeni nivo ugroženosti životne sredine. Vremenom, na različitim nivoima – lokalnom, regionalnom, međuregionalnom, državnom, međudržavnom, kontinentalnom, svetskom – regioni koji formiraju područja turističke tražnje i turističke ponude počinju da se razlikuju. Turističke potrebe ljudi su uslov za stvaranje turističkih tokova, ali se one mogu zadovoljiti samo prisustvom i ponudom odgovarajućih prirodnih i antropogenih turističkih vrednosti pojedinih regionalnih celina (Kušen, 2002).

Turističke vrednosti prema načinu nastanka mogu biti: **prirodne i antropogene** (stvorio čovek), sa brojnim međusobnim kombinacijama, pri čemu se manifestuju elementi kolizije i komplementarnosti. Vrednosti turizma i njihova međuprožimanja čine promenljivu kategoriju koja zavisi od turističke tražnje na tržištu, elemenata oglašavanja, ponude, bogatstva sadržaja, cene usluga i pogodnosti. Prirodne turističke vrednosti su starije i raznovrsnije po obliku od vrednosti koje je stvorio čovek, zadovoljavaju više vrsta turističkih potreba i mogu predstavljati osnovu za različite oblike turizma (ekoturizam, avanturistički, nautički, lovni, planinski, banjski). Nasuprot tome, vrednosti antropogenog turizma su novijeg datuma po vremenu nastanka i ograničene u svojoj sposobnosti da utiču na turističko tržište i kanališu turistički promet i obim, a otvaraju perspektivu kulturnog turizma u njegovim različitim podoblicima.

Turističke vrednosti mogu biti: **objekti, pojave, procesi i događaji u okruženju** koji privlače pažnju turista. Kao takvi, imaju naglašena svojstva privlačnosti koja se zasnivaju na različitim prirodnim osobenostima i antropogenim delovanjem.

Hidrografski objekti, planine, klima, biljni i životinjski svet, kao turističke vrednosti, imaju naglašena rekreativna svojstva turističke privlačnosti. Vulkani, gejzeri, kanjonske doline, vodopadi, pećine, arheološka nalazišta, muzeji, priredbe, kao i brojni narodni običaji, predstavljeni folklorom, muzikom i gastronomijom, prepoznaju se po kuriozitetnim svojstvima turističke privlačnosti. Znamenitošću, kao elementom prepoznavanja na turističkom tržištu, odlikuju se brojne prirodne i antropogene vrednosti, kakve su Alpi, Kilimandžaro, Fudžijama, piramide u Egiptu, spomenici antičke Grčke i Rima, gradovi Pariz, London, Sankt Peterburg, plaže Kopakabane, jezero Titikaka, muzeji Luvr, Prado i drugi. Uz sve to, pojedine prirodne i antropogene turističke vrednosti, imaju naglašena estetska svojstva turističke privlačnosti. Ona se baziraju na skladu oblika, dimenzija, materijala, boja, načina i vremena postanka. Po ovom svojstvu prepoznaju se primorski pejzaži Dalmacije, Floride, Havaja, planinskih jezera u Alpima, mozaici, vitraži, freske, slike i skulpture, objekti sakralne arhitekture, kao i brojna ostvarenja savremenih umetnika.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Turističke vrednosti mogu imati jedno, ili više svojstava privlačnosti. Prve nazivamo **monovalentnim**, a druge *polivalentnim*. Monovalentne turističke vrednosti (resursi u turizmu) omogućavaju razvoj manje vrsta turizma i po pravilu su manje privlačne, što se direktno odražava na veličinu kontraktivne zone (zone privlačenja) turista. Turističke vrednosti koje imaju više svojstava privlačnosti, omogućavaju razvoj više vrsta turizma i privlače pažnju većeg broja turista. Svojstva turističkih privlačnosti su vremenski i prostorno promenljiva. Zbog toga se ta osobenost mora uvažavati u planovima razvoja turizma na određenom prostoru i korektno predstavljati u sredstvima turističke propagande na domaćem i inostranom turističkom tržištu (Petrić, 2005).

Prema svojstvima privlačnosti, odnosno njihovom prepoznavanju na turističkom tržištu i veličini kontraktivne zone, turističke vrednosti se mogu podeliti na lokalne, regionalne, nacionalne, državne, kontinentalne i svetske. Granice ove gradacije su promenljive, a mogu se proširivati i sužavati. Turistička operativa teži proširivanju granica kontraktivne zone postojećih turističkih vrednosti, jer se time postižu bolji ekonomski efekti u turističko-ugostiteljskoj delatnosti. Ovakva nastojanja moraju se bazirati na unapređenju životne sredine, kvalitetu usluga, novim objektima i sadržajima za turiste u toku boravka. Za razliku od toga, ugrožavanje životne sredine, oštećenja spomenika, pad kvaliteta turističkih manifestacija i slične destruktivne pojave, dovode do sužavanja kontraktivne zone turističkih vrednosti i smanjenja turističkog prometa u njihovom neposrednom okruženju.

Turističke vrednosti u prostoru definišemo kao **kompleksne, samostalne i komplementarne**.

Kompleksne turističke vrednosti raspolažu sa više atraktivnih svojstava (estetska, kuriozitetna i rekreativna), pa privlače širu turističku tražnju i imaju mogućnost formiranja različitih turističkih proizvoda. Valorizacija kompleksnih turističkih vrednosti, koje gotovo da možemo poistovetiti sa homogenim i još više sa kompleksnim turističkim regijama, ili turistički dobro opremljenim centrima i zonama, složen je, odgovoran i dugotrajan proces. Zahteva uvažavanje niza prirodnih i antropogenih pojava i evolutivnih procesa. Među kompleksnim turističkim vrednostima ističu se pojedini delovi Alpa, pojedine primorske regije i neka jezera sa okruženjem. Na širokim prostranstvima Alpa, planina sa više kompleksnih turističkih vrednosti, kao osnovi za kompleksne turističke regije, razvijaju se tranzitni, banjski, sportski, manifestacioni, kulturni, nautički, speleološki, gradski turizam, turizam na selu i druge vrste.

Primorski prostori kao kompleksne turističke vrednosti, predstavljaju kombinaciju mora, ostrva, obale, gradskih i seoskih naselja, spomenika i manifestacija. Središta su više vrsta turizma, među kojima se ističu rekreativni (kupališni), nautički, kulturni, manifestacioni, kongresni i drugi. Kako neka jezera predstavljaju "mala mora na kopnu", poseduju svojstva kompleksnih turističkih vrednosti i omogućavaju razvoj više vrsta turizma. Po tome se ističu Velika Američka jezera na granici SAD i Kanade, kao i brojna jezera u Švajcarskoj, Italiji, Austriji i Nemačkoj, ili na granicama pojedinih navedenih zemalja. Čini se da su najbolji primeri za to Ženevsko (Lemanski) jezero koje pripada Švajcarskoj i Francuskoj i Bodensko koje pripada Švajcarskoj, Nemačkoj i Austriji. Pored jezerskog, kupališnog, nautičkog i ribolovnog turizma, na ovim limnološkim objektima razvijen je izletnički, kongresni, manifestacioni, gradski turizam i turizam na selu.

Samostalne turističke vrednosti imaju visoku atraktivnost, pa samostalno deluju na turističku posetu. Nezavisne turističke vrednosti uslovljavaju manje karakteristika turističkih atrakcija od kompleksnih i samim tim uslovljavaju manje vrsta turizma. Odnosi se na pojedinačne planine, jezera, gradove i ruralna područja, koji sami po sebi privlače turiste iz široke kontraktivne zone. Prirodne samostalne turističke vrednosti omogućavaju rekreativna turistička kretanja, i to antropogena, posebno urbanih naselja, kulturni i događajni turizam sa osvrtnom na kongresne skupove, kao i valorizaciju ruralnog turizma. Valorizacija samostalnih turističkih vrednosti je jednostavnija od valorizacije kompleksnih turističkih vrednosti, uslovljena manjim brojem elemenata, pojava i procesa koji se dešavaju, a koji se moraju analizirati za potrebe turističke prezentacije na turističkom tržištu. Turističko poslovanje treba dalje da se razvija, proširujući ne samo prostor već i sadržaj boravka i istovremeno aktivno promovišući nove oblike turizma — to bi pojedinačne, samostalne vrednosti pretvorilo u kompleksne i podjednako je izvodljivo i za prirodne i za antropogene vrednosti.

Komplementarne turističke vrednosti imaju skromna svojstva turističkih privlačnosti i samim tim užu kontraktivnu zonu. Kao takve ne uslovljavaju veći intenzitet i obim turističkih kretanja. Uklapaju se u širi prostor, doprinoseći povećanju njegove turističke vrednosti, te kao takve postaju predmet turističke valorizacije. Komplementarne turističke vrednosti mogu biti prirodne i antropogene. Ukoliko je više jednih i drugih na manjem prostoru i ukoliko su međusobno komplementarne, a ne konkurentske, povećavaju opštu turističku vrednost prostora i obogaćuju sadržaj turističkog boravka u njemu. Ovoj grupi pripadaju brojna jezera, reke, vodopadi, ostrva, pećine, spomenici, galerije, muzeji, manifestacije i druge vrednosti. One čine sastavne delove turistički atraktivnih prostora u kojima turisti borave, a posećuju ih posećuju samostalno ili organizovano (npr. Resavska pećina).

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Turističke vrednosti u prostoru mogu biti razmeštene na različite načine. U načelu razlikujemo dva načina. Prvi nazivamo **linearni**, a drugi **grupni**.

Linearni razmeštaj turističkih vrednosti (*resursa u turizmu*) sreće se u rečnim dolinama, ledničkim talasima, obalama mora i jezera, kao i pored saobraćajnica. Pogoduje razvoju ekskurzionog i izletničkog turizma, jer se na putovanju može upoznati veći broj prirodnih i antropogenih vrednosti. Na ovakvim pravcima turističkih kretanja formiraju se manje i više turistički privlačni sektori, čija je vrednost utoliko veća ukoliko je bogatija kombinacija raznovrsnih turističkih vrednosti (izvor, reka, vodopad, klisura, brana, jezero, manastir, vidikovac, selo, znamenito mesto). U ovom pogledu posebno se ističu Đerdapski sektor Dunava i Ovčarsko-kablarski sektor Zapadne Morave. Đerdapski sektor Dunava predstavljen je velikom rekam, dugačkom klisurom, ima dve brane i dva veštačka jezera, više naselja, nekoliko arheoloških lokaliteta i objekata sakralne arhitekture, utvrđene srednjovekovne gradove, pristaništa, pogranične prelaze i deo je nacionalnog parka sa više rezervata. Ovčarsko-kablarski sektor Zapadne Morave poznat je po jednoj reci sa tri brane i tri veštačka jezera, planinama Ovčar i Kablar, nekoliko izvora pitke vode, pećina, okapina i vidikovaca, Ovčar Banji i grupi od 10 zakonom zaštićenih manastira.

Grupni razmeštaj turističkih vrednosti karakterističan je za ostrva, planine i ravničarske predele. U većini slučajeva na takvim prostorima formiraju se manji i veći turistički centri iz kojih se do obližnjih turističkih vrednosti i lokaliteta organizuju posebna turistička kretanja. Reč je o prostorima (regionima) stacionarnog i manifestacionog turizma, sa odgovarajućim zonama i lokalitetima u okruženju. Na primeru Srema, kao predeone celine sa grupnim razmeštajem turističkih vrednosti, jasno su diferencirane zone Fruške gore i Sremskih Karlovaca, sa lokalitetima kakvi su: banje Vrdnik i Slankamen, tvrđava Petrovaradin, Sremska Kamenica sa Memorijalnim muzejom Zmaja Jovana Jovanovića, izletišta Čortanovci, Šidski predeo, Testera, Stražilovo, brojni srednjovekovni manastiri i spomen kompleks na Iriškom vencu.

Utvrđivanje koje područje ima veće turističke vrednosti koristi se u praksi valorizacije turizma kao uporedni metod istraživanja. Ipak, budući da su prirodne i antropogene turističke vrednosti obično jedinstvene, da se ne ponavljaju i pored, takva istraživanja i gradacija moraju biti veoma selektivni, od istog broja izvora, jezera, arheoloških lokaliteta, crkava i spomenika u dva ili tri područja približno jednake veličine gotovo nikada neće značiti da su ista, u smislu da su podjednako atraktivna za turizam.

2.1. PRIRODNE TURISTIČKE VREDNOSTI

Prirodne turističke vrednosti su objekti i pojave u prostoru nastali radom unutrašnjih (endogenih) i spoljašnjih (egzogenih) sila Zemlje. One uslovljavaju jednu ili više vrsta turističke privlačnosti, kao i mogućnosti formiranja odgovarajuće vrste turizma. Način nastanka, faze razvoja, zonski i azonalni elementi ovih objekata, pojava i procesa čine predmet uglavnom fizičko-geografskih nauka, kao i srodnih disciplina geologije, okeanografije i ekologije.

Prirodne vrednosti u turizmu su premisa na kojoj se zasnivaju rekreativni oblici turizma – ekoturizam, avanturistički, nautički, lovni, banjski, planinski, primorski i drugi oblici turizma. Oni se ne mogu u potpunosti identifikovati sa geografskim objektima, jer nisu sva mora, jezera, reke, planine, pećine i slično obeležja turističke privlačnosti. Primeri hladnih polarnih mora i jezera, golih, obešumljenih i erozijom zahvaćenih planina, prekomerno zagađene reke, neuređene pećine, to jasno potvrđuju.

Za naučne, nastavne i operativne svrhe prirodne turističke vrednosti se klasifikuju na sledeći način:

- Geomorfološke turističke vrednosti.
- Klima kao turistička vrednost.
- Hidrografske turističke vrednosti.
- Flora i fauna kao turističke vrednosti.

Prirodne turističke vrednosti karakteriše mnoštvo međusobne uslovljenosti, stapanja i prožimanja što ih čini raznovrsnim i često neponovljivim u vremenu i prostoru sa karakteristikama isticanja znamenitosti i zanimljivosti, odnosno endema i relikata. Javljaju se kao složeni samostalni i komplementarni elementi i osnova su razvoja različitih vidova turizma. Pošto je priroda evoluciona, njene turističke vrednosti nisu date jednom zauvek, već se povećavaju ili smanjuju, posebno ako na njih kreativno ili destruktivno utiču čovek i društvo. Temperatura i hemijska svojstva izvorske vode menjaju njenu zdravstveno-rekreativnu turističku vrednost u banjama, dok hidrografsko i zagađenje vazduha umanjuju turističku vrednost ovih komponenti životne sredine. Pošumljavanjem i poribljavanjem vodenih površina i podmlađivanjem divljači podižu se turističke vrednosti planina i lovišta, dok erozija van kontrole i prekomerni lov na divljač smanjuju turističku vrednost planina i lovišta.

2.1.1. Geomorfološke turističke vrednosti

Geomorfološke turističke vrednosti predstavljaju brojni makro, mezo i mikro oblici površinskog i podzemnog reljefa na Zemlji. Reljef je osnovna karakteristika prirodne sredine i sastoji se od oblika različitog načina nastanka, evolucije, savremenog izgleda, značaja za niz privrednih delatnosti i, shodno tome, različitih turističkih vrednosti. Oblici reljefa se dele na pozitivne, koje predstavljaju uzvišenja na Zemlji, i negativne, koji predstavljaju udubljenja na Zemlji i predmet su proučavanja geomorfologije; čije rezultate veoma ceni i koristi turistička geografija (Cvijić, 1896).

Reljef Zemlje proističe iz kombinacije delovanja endogenih (unutrašnjih) i egzogenih (spoljašnjih) sila. Shodno tome, dva fundamentalno osnovna tipa reljefa su: tektonski i erozivni, sa brojnim varijetetima i fazama razvoja, što objašnjava veliku raznolikost Zemljine površine, često čak i unutar malog područja.

Reljef Zemljine površine je dinamična pojava izložena stalnim morfološkim promenama, što znači da su mu promenljive i turističke vrednosti, do potpune negacije (intenzivna erozija, obrušavanje pećina). **Od posebnog značaja je vertikalna disekcija reljefa, pri čemu se tereni do 200 m nadmorske visine ubrajaju u nizije, 200-500 m u pobrđe, 500-1000 m u niske planine, 1000-2000 m u srednje planine i tereni preko 2.000 m u visoke planine.**

Geomorfološke turističke vrednosti mogu biti samostalne, kompleksne i komplementarne. Deluju neposredno i posredno, utičući na klimu, hidrografske objekte i živi svet. Imaju naglašenu rekreativnu komponentu turističke privlačnosti i osnova su razvoja više vrsta turizma i bogatog sadržaja turističkog boravka. Rekreativna turistička vrednost planine, kao osnovne geomorfološke turističke vrednosti, srazmerna je gustini naseljenosti okolnih ravničarskih terena, njihovoj industrijalizaciji i koncentraciji gradskog stanovništva. Za razliku od toga, obrnuta srazmera ispoljava se u odnosu na rastojanje i saobraćajnu povezanost sa gradskim naseljima. Zbog toga je čest slučaj da neke turistički manje atraktivne planine (Fruška gora) imaju daleko veći turistički promet od prostranijih, viših i prirodno privlačnijih, ali od gradova udaljenih planina (Prokletije). Turistička atraktivnost planina posledica je njihovih rekreativnih, kuriozitetnih, estetskih i znamenitih svojstava. To zavisi od veličine, visine i raznovrsnosti svake planine posebno, ali ne uslovljava automatski i veći turistički promet, jer su za to neophodni i drugi uslovi. Sasvim je sigurno da među geomorfološkim turističkim vrednostima, posebno planinama, Himalaji stoje daleko ispred svih ostalih, ali je činjenica da su Alpi mnogo posećeniji i turistički bolje valorizovani (Čomić, Pjevač, 1997).

Svi oblici reljefa ne predstavljaju turističku vrednost. To važi za obešumljene, gole i bezvodne krečnjačke planine, nepristupačne vulkanske kupe, erozijom zahvaćena prostranstva, pećine bez nakita, nerazuđene morske obale, stalno zamrznuto zemljište i druge oblike, pogotovu ako su udaljeni od izvora turističkih tražnje i sa njima slabo povezani.

Među **geomorfološkim turističkim vrednostima koji se intenzivnije turistički valorizuju** ističu se: planine, vulkani, klisure i kanjoni, obale mora i okeana, ostrva i pećine.

2.1.1.1. Planine kao turistička vrednost

Horizontalnim ili tangencijalnim i vertikalnim ili radijalnim pokretima površinskih i unutrašnjih delova Zemljine kore nastaju venačne ili nabrane i gromadne ili rasedne planine. Prve se odlikuju određenim pravcem pružanja i nizovima međusobno paralelnih planinskih venaca i grebena, dok druge nemaju strogo određen pravac pružanja i podudarnost sa unutrašnjom strukturom slojeva. Među **venačnim planinama** na Zemlji ističu se Alpi, Dinaridi, Karpati, Himalaji, Andi i Kordiljeri, a među **gromadnim** Centralni masiv u Francuskoj, Mezete u Španiji, Rila, Vitoša i Pirin u Bugarskoj, Aligeni, planine u slivu reke Kolorado u SAD i druge.

Među pomenutim planinama i planinskim grupama, u pogledu geologije, geomorfologije i turizma, prvo mesto zauzimaju Alpi. Interesantni su brojni elementi, fenomeni i procesi koji uslovljavaju vrednost ovih planina, kao što su:

- Duga tradicija turizma,
- Dobra lokacija i dostupnost,
- Originalni pejzaž i morfološka raznolikost,
- Tektonski, kraški i fluvijalni oblici reljefa, kao i oni glacijalnog porekla,
- Reke, jezera, vodopadi, termomineralni izvori i glečeri,
- Pećine, vrtače, klisure, jaruško-dolinski prolazi.
- Kuriozitet sa najvišim evropskim vrhom, celogodišnjim turističkim prometom, raznolikim arheološkim saobraćajem, spomeničkim i etničkim nasleđem, a zatim kombinacijom više vidova turizma,
- Blizina Sredozemnog mora i Panonske nizije.
- Bogat i raznovrstan sadržaj turističkog boravka maksimalna infrastrukturna opremljenost koja pripada velikom broju visokorazvijenih zemalja visokog stepena organizovanosti koja prihvata turiste.
- Izgradnja različitih tipova smeštajnih kapaciteta.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Uporedivo sa Alpima, Stenovite planine u SAD su veoma visoka turistička vrednost i napredan stepen turističke valorizacije. Preovlađuju sa izvorno očuvanom prirodom, nekoliko skijaških terena, letnjim i zimskim turističkim centrima, vrhovima preko 4.000 m, izraženom horizontalnom i vertikalnom raščlanjenošću reljefa, istaknutim vrhom Elbert (4.395 m), dolinskim kanjonom reke Kolorado (najdublji na Zemlji), Nacionalni park Jelouston (najstariji na svetu, osnovan 1872. godine), različiti smeštajni kapaciteti, celogodišnji turizam, dobra saobraćajna povezanost i druge pogodnosti.

Od planina u Srbiji najistaknutije su Kopaonik i Zlatibor. Dobro su saobraćajno povezani sa okolnim gradovima, imaju dugu turističku tradiciju i pogodni su centri za brojne oblike turizma, jer su turistički i ugostiteljski objekti i infrastruktura zadovoljavajući u celogodišnjem periodu. Ova područja su opšte poznata po prirodnim vrednostima koja upotpunjuju atmosferu (banje, reke) i antropogenim vrednostima u koja ubrajamo crkve, manastire i spomenike. Kopaonik je nacionalni park, dok je Zlatibor, park prirode, lečilište - vazдушna banja i tranzitni pravac u ovom sistemu.

U Crnoj Gori se nalazi Durmitor. S obzirom da se nalazi u samom centru Crne Gore, ima dobro izgrađene pristupne puteve i dugu tradiciju. Reljef pokazuje jedinstvene mešavine tektonskih, kraških, glacijalnih i fluvijalnih oblika. Preko dva nivoa, svaki visok 1.450 m, uzdiže se centralni planinski masiv na 2.523 m nadmorske visine (Bobotov kuk). Pejzaž obogaćuje obilje jezera i duboko usečenih kanjonskih dolina reka Pive, Tare, Sušice, Komarnice i Drage. Šumski kompleksi, pašnjaci i skijališta su u izobilju. Seoska naselja su brojna. Tu je i dolina kanjona reke Tare, svetski ekološki rezervat biosfere na našoj planeti. Turistički centar Žabljak je najviše urbano naselje na Balkanskom poluostrvu (1450 m), sa nekoliko hotela i drugih turističkih i ugostiteljskih objekata (Čomić, Pjevač, 1997).

Na prostoru Bosne i Hercegovine najveći deo reljefa zemlje oko 80% površine čine planine različite visine. Najviši vrh Bosne i Hercegovine je na planini Maglić (Veliki vitao 2.386 m). U Bosni i Hercegovini pored drugih brojnih visokih planina izdvajaju se i četiri olimpijske planine: Jahorina, Bjelašnica, Igman i Trebević koje su veoma važne za razvoj turizma. Pored njih još se ističu Volujak, Čvrstica, Prenj, Zelengora, Velež, Vitorog, Vlašić i Treskavica, na kojima takođe postoje mogućnosti razvoja ekoturizma, avanturističkog turizma, planinskog i ruralnog turizma.

U upitima o potrebama turizma moraju se uzeti u obzir posebnosti koje se odnose na klimu kao najvažniji faktor direktne turističke privlačnosti i indirektna, kao i na planine, posebno u rekreativne i zdravstvene (terapeutske) svrhe. Planine do 600 m nadmorske visine su adekvatne za dijabetičare i anginu, osobe pod nervnom tenzijom, one sa respiratornim problemima i one koji se oporavljaju od srčanog udara. Planinski vrhovi do 1200 m visine su namenjeni astmati-

čarima, osobama u sanatorijumima obolelim od tuberkuloze ili upale pluća i anemijama. U Crnoj Gori, u poređenju sa Srbijom, ima više planina do 2000 m nadmorske visine poznatih po svojoj alpskoj klimi; ovde se mogu lečiti bolesnici sa anemijom, mlađi plućni bolesnici, rekonvalescenti, kao i ljudi koji imaju razna druga oboljenja, uz praćenje kontraindikacija.

2.1.1.2. Vulkani kao turistička vrednost

Vulkani su među najvažnijim morfološkim oblicima reljefa na Zemlji. Nastaju izlivanjem vruće lave, pepela i gasova iz unutrašnjih delova zemlje na površinu. Vulkani se javljaju u nestabilnim predelima zemljine kore gde se dešavaju česta tektonska kretanja i poremećaji. Visoka vulkanska aktivnost je pojava koja pripada mnogim fazama izgradnje i oblikovanja reljefa na zemlji jer se 95% gornjih slojeva litosfere sastoji od magmatskih stena. Najveći broj aktivnih vulkana na površini Zemlje se uglavnom nalazi duž oboda basena Tihog okeana, koji predstavlja najaktivniju koncentraciju i na tom prostoru ima najveći broj trenutno aktivnih vulkana u poređenju sa bilo kojim drugim prostorima na Zemlji. Od ukupnog broja aktivnih vulkana koji se nalaze na površini Zemlje i koji iznosi 624, njih 418, skoro 70% njih, nalazi se u pacifičkom vatrenom pojasu. Druga najveća koncentracija vulkana formira gotovo neprekidan pojas od Sredozemnog mora do Sundskih ostrva; ovo je mediteranska vulkanska regija. Treća vulkanska oblast pruža se u pravcu meridijanska, središnjim delom Atlantskog okeana, od ostrva Jan Majen do južnog Atlantika i poklapa se sa pružanjem Centralnog atlantskog praga.

Vulkani se dele na ugašene i žive. Erupcije prvih nisu poznate u novije doba, dok su drugi aktivni i danas. Obe vrste vulkana odlikuju se kuriozitetnim svojstvima turističke privlačnosti, te ih posećuje veliki broj ljudi. Valorizovani su u turizmu koji se realizuje kroz kratkotrajne posete i ekskurzione forme. U toku obilaska vulkana uočavaju se: vulkanske kupe, krateri i kaldere, naslage lave, ili čak fosilizovani tokovi lave, kao i posebne vegetacije, muzejski eksponati. U neposrednoj blizini Vezuva nalaze se dva grada-svetsko blago sa arheološkog i turističkog stanovišta: Herkulanum i Pompeja. Blizu izvora vrele sumporne vode (fumarole, solfatare), u blizini postojanja vulkana Vezuv – ove geološke manifestacije se balneološki eksploatišu. Turistički su najatraktivnije vulkanske kupe sa kraterima i drugim oblicima vulkanskog reljefa. Vulkanske kupe često dostižu znatne visine, te predstavljaju prave planine. Grupi najviših vulkana na Zemlji pripadaju Akonkagva u Argentini (6.960 m), Lulajlako u Peruu (6.723 m), Čimborasa u Ekvadoru (6.272 m), Antofel u Argentini (6.100 m), Kotopaksi u Ekvadoru (5.896 m), Kilimandžaro u Africi (5.895 m), Ruiz (5.700 m) i Tolima (5.525 m) u Ekvadoru,

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Veliki Ararat (5.156 m) i Kazbek (5.043 m) na Kavkazu, Ključevskaja sopka (4.850 m) na Kamčatki i drugi. Vulkanska kupa Etne na Siciliji dostiže nadmorsku visinu od 3.263 m, a Vezuva 1.186 m. Dižući se neposredno uz obalsku liniju Sredozemnog mora, ove vulkanske kupe imaju impozantan izgled, jasno se ispoljavaju u pejzažu, te su uobičajen motiv u sredstvima turističke propagande (Čomić, Pjevač, 1997).

Uz veliku visinu svojih kupa, vulkani privlače pažnju turista i svojim kraterima, koji su različitih izgleda i dimenzija, a ispoljavaju se kao "srce vulkana". Najveću širinu imaju krateri vulkana Krenicin na Kurilskim ostrvima (7 km), Tenger na Javi (6,5 km), Tambor na Sumbavi (6 km), Kilauea na Havajima (4 km), Katmaj na Aljasci (3 km), Kibo na Kilimandžaru i Mauna Loa na Havajima (po 2,5 km). Širina kratera dobro posećenog vulkana Fudžijama, svete planine u Japanu i simbola zemlje izlazećeg Sunca, je 700 m, Vezuva 620 m i Etne 530 m. Kraterima najveće dubine odlikuju se vulkani Katmaj na Aljasci (1.100 m), Tambor na Sumbavi (700 m), Raung na Javi (630 m) i Bandaj san u Japanu (505 m). Dubine kratera Etne, Vezuva i Strombolija, na Liparskim ostrvima, su između 100 i 230 m.

Poseban tip vulkana predstavljaju marovi. To su fosilne rudimentne kupe veoma male visine, izgrađene od tufa i breče, svedene gotovo na sam krater, obično ispunjen jezerskom vodom. Marovi se smatraju embrionalnim stadijumom vulkana. Postali su uglavnom jednom jedinom erupcijom, tokom kvartara, posle koje je prestao vulkanski rad. Grotlo marova nije ispunjeno konsolidovanom lavom, već tufom ili smešom pepela i pokriva od matičnih stena. Marovi se javljaju u Overnju (Francuska) i Ajfelu (Nemačka), zatim u srednjoj Italiji, centralnoj Americi, na Javi, Novom Zelandu, Islandu, Škotskoj itd. S obzirom na laku pristupačnost kupa i jezera u kraterima, uređenost pejzaža i odgovarajuću turističku ponudu, posebno u Nemačkoj i Francuskoj, tereni sa ovakvim oblicima vulkanskog reljefa su dobro posećeni.

U našoj zemlji nema aktivnih vulkana, ali ima terena koji ukazuju na paleovulkanizam znatnih razmera. Po tome se posebno ističu okolina Bora, Brestovačke Banje i Zlota u istočnoj Srbiji. U reljefu dominiraju paleovulkanske kupe relativne visine 80-180 m i apsolutne visine do 770 m. Poznate su pod nazivima Tilva Njagra (770 m), Kumastakan (730 m), Kraku Ilijon (660 m), Galonja (653 m), Tilva Mika (625 m), Prvulovo brdo (600 m) i drugo. Ističu se i vulkanska uzvišenja oko Vranja, Kosovske Mitrovice i u dolini Ibra. To su Mrkonjski vis, Veletin, Zvečan sa tvrđavom iz doba Nemanjića, Oblik, Grot i drugi. Step en turističke valorizacije ovih oblika reljefa je neznatan.

2.1.1.3. Klisure i kanjoni kao turistička vrednost

Klisure su veoma nagnute rečne doline, dok su **kanjoni** sa uvek tektonski nagnutim stranama. Shodno tome, ove doline su morfološki oblikovane usled vertikalne rečne erozije. Oblici reljefa na planinskim krečnjačkim i peščarskim terenima su veoma specifični. Među njima su osnovni razlozi za distribuciju trasa, prohodnost terena, povoljni uslovi za stvaranje veštačkih jezera, uticaj na klimu i živi svet, posebno na vegetaciju. Nude turističku vrednost na lokalitetima specifične ponude. Za njih je karakteristično vrednovanje u pogledu izletničkog i tranzitnog turizma. Imaju centar produženog boravka u okviru tektonskih i erozivnih ekspanzija; na taj način posedujući atraktivnu mikroklimu i poseban pejzaž. Zanimljivosti i retkosti po definiciji - postoji mogućnost da bude posebna turistička atrakcija u složenim (kompozitnim) klisurama i kanjonima. Većina geomorfoloških formacija ovog tipa ima dodatnu (komplementarnu) turističku vrednost, obično se vrednuje u vezi sa drugim direktnim ili indirektnim okruženjem.

Među poznatim klisurama Evrope, velikom turističkom vrednošću odlikuje se Đerdap na Dunavu u graničnom prostoru između Srbije i Rumunije. Đerdapska klisura je dugačka oko 100 km. Pripada grupi kompozitnih klisura sa četiri suženja i tri proširenja, koja su poznata pod nazivom Golubačka klisura, Ljubkovska kotlina, Gospođin vir (klisura), Donjemilanovačka kotlina, Kazan (klisura), Oršavska kotlina i Sipska klisura. Ovakav sklop klisure čini je posebno privlačnom i omogućava veliki izbor lokacija (prijezerske, panoramske, specijalne) za turističke aktiviranje. Uz to, turističku vrednost Đerdapske klisure povećavaju stenovite strane visoke do 300 m, specifična vegetacija, veliko veštačko jezero, brana i hidroelektrana, brodske prevodnice, prelaz za međunarodni promet putnika, bezbedna plovidba, arheološki lokaliteti, srednjovekovne tvrđave crkve i spomenici, laka prohodnost vodnim i kopnenim saobraćajem, nekoliko malih seoskih i gradskih naselja, kao i turistička središta Karataš i Donji Milanovac. Đerdapska klisura je deo Nacionalnog parka i prostor za izletnički, ekoturizam, nautički, lovni, manifestacioni i tranzitni turizam (Čomić, Pjevač, 1997).

Od kanjonskih dolina u našoj neposrednoj okolini, posebnom turističkom vrednošću odlikuje se kanjon reke Tare u Crnoj Gori, sastavnice Drine. Na sektoru od Mojkovca do Šćepan Polja, na dužini preko 100 km, turistički je najatraktivniji. Dubina mu je do 1.300 m, a najmanja širina pri dnu 20-30 m. Ima specifičnu vegetaciju i slikovita mala naselja. U kanjonu Tare kartirana su brojna vrela, slapovi, izvori, pećine, arheološka nalazišta i srednjovekovni spomenici. Reka Tara je vodotok prve klase čistoće. Omogućuje vožnju kajacom i splavarenje. Sastavni je deo Nacionalnih parkova Biogradska gora i Durmitor. Godine 1977. svojim programom "Čovek i biosfera" UNESCO je reku i kanjonsku dolinu Tare

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

uvrstio u ekološke rezervate Zemlje, ističući na taj način njene turističke vrednosti. Danas ovaj značajni resurs predstavlja osnovu razvoja avanturističkog turizma na prostoru Crne Gore i Bosne i Hercegovine.

Brojnim specifičnostima i elementima kurioziteta, verovatno na veću turističku vrednost na svetu među kanjonskim dolinama, predstavlja Veliki kanjon reke Kolorado. Ovaj vodeni tok je dugačak 2.250 km, a nastaje od nekoliko izvorišnih krakova u Stenovitim planinama u SAD. Uliva se u Kalifornijski zaliv Tihog okeana. U svom srednjem delu toka teče kroz oblast Kolorado (Arizona), koja je izgrađena od moćnih naslaga peščara. U njima je reka Kolorado usekla 320 km, dugačak i do 1.800 m dubok kanjon, koji je na nekim mestima širok samo 120 m. Reka, stenoviti odseci, prilazni putevi, vidikovci, turističke postaje, neobični ostenjaci, brzaci i vodopadi, živi svet i mogućnost da se poseti i razgleda na različite načine (pešice, jahaćim konjima, automobilom, helikopterom, čamcem, splavom) daju mu posebnu privlačnost. Među posetiocima najbrojniji su Amerikanci i Kanađani.

2.1.1.4. Obale kao turistička vrednost

Obalni delovi većine jezera, posebno mora i okeana, plus ostrva koja se nalaze unutar njih, predstavljaju atraktivne geomorfološke oblike reljefa. U mnogim oblastima su naglašene turističke vrednosti, tim pre što je primorski turizam već decenijama lider na planeti, kako po brojnosti turista, tako i po ekonomskim efektima. Obale predstavljaju proizvod unutrašnjih i spoljašnjih sila Zemlje i neravnomerne distribucije zemlje i vode na njoj. Proučavaju ih geomorfolozi ih nazivaju obalni ili litoralni oblici. Oni se odnose na ono što se naziva nizom abrazije - litice, valovitim stenama, obalskoj terasi i kontinentalnoj stepenici.

Klif je strm stenoviti odsek iznad nivoa mora ili jezera. Nastaje mehaničkim radom talasa, otiskivanjem stena iznad talasne potkapine. Na klifovima se uređuju vidikovci i grade slikoviti turistički objekti sa širokim pogledom ka moru. Takav je slučaj sa obalom oko italijanskog grada Sorenta, karakteristično je za Irsku, u nekim delovima ostrva Kapri, na španskom primorju severno i južno od Barselone, na atlantskoj obali Portugala, Francuske i Velike Britanije, pojedinim sektorima crnomorske obale kod Jalte, kao i kod Dubrovnika, Budve, na ostrvu Krk u Jadranskom moru, odnosno, Nica i Monaka na Sredozemnom moru.

Talasna potkapina je udubljenje ispod klifa u nivou udara talasa, pod čijim dejstvom i nastaje. Na krečnjačkim obalama može dostići znatne dimenzije, te se pretvara u pećinu. Krečnjačke stene, voda i sunčevi zraci često čine ove oblike turistički privlačnim. Po tome se ističu Plava pećina na ostrvu Kapri u Italiji, Modra špilja na ostrvu Biševu u Hrvatskoj i Plava pećina nedaleko od plaže Žanjica, sa spoljašnje strane Bokokotorskog zaliva, nedaleko od Herceg Novog u Crnoj Gori.

.....

Pribrežna terasa se stvara unazadnim pomeranjem talasne potkapine i klifa, u plitkom obalskom pojasu i blago je nagnuta ka moru. Na takvim mestima more je plitko i toplo i od najvećeg je značaja za turizam. Daleko prema pučini, pribrežne terasa se nastavlja na kontinentalni odsek, a ovaj spušta ka najvećim dubinama basena. Dimenzije i morfološki izgled ovih oblika reljefa određuju neke osobine mora i okeana, kao što su providnost vode, brzina struja, dubina, toplotni kapacitet, živi svet i drugo.

Za razliku od navedenih abrazionih erozivnih oblika pribrežnog reljefa, postoje i akumulativni abrazioni oblici, od kojih su neki značajni za turizam. Ističu se litoralni kordon i tombolo (prevlaka).

Litoralni kordon je peščani sprud u plitkom moru, pored niskih ravničarskih obala. Nastaje akumulacijom peska, šljunka, čija zrnca imaju prečnik 1-10 mm. Može biti pravolinijski, lučno izvijen prema pučini ili blago udubljen prema laguni. Ima ih u priobalju Nove Zemlje, Tasmanije, Beringovog mora, Azovskog mora, meksikanskog zaliva, Floride, kao i naspram Venecije u Jadranskom moru, gde je izgrađen savremen turistički centar Lido. Na obalama sa peščanim sprudovima, umereno jakim vetrovima i niskim talasima, postoje izvanredni uslovi za sportsko-rekreativni turizam, kupališni i jedrenje, kao najrašireniji vid aktivnosti turista nautičara. Prelazeći preko podvodnih peščanih sprudova, talasi se lome i gube snagu te se peskoviti materijal nagomilava u vidu novog spruda bliže obali. Vremenom toliko naraste, da se pojavi iznad površine vode u vidu uske peskovite plaže, koje su čest motiv u sredstvima turističke propagande.

Tombolo ili prevlaka je sprud od peska i šljunka u plitkom moru, između obale i ostrva, koje razvojem procesa postaje poluostrvo. Prolaka nastaje usled sučeljavanja talasa na prostoru između obale i ostrva. Tu se najpre formira podvodni sprud, koji se vremenom, usled akumulacije materijala, pojavljuje iznad površine vode. Ovakvi oblici akumulativnog abrazinog reljefa su veoma retki i zbog toga imaju osobenosti kurioziteta, sa odgovarajućom turističkom privlačnošću. Ističu se Monte Arđentario u Italiji, Kiberon i Keip Kenedi u SAD i Sveti Stefan u Crnoj Gori.

Izgled, koeficijent razuđenosti, pristupačnost sa kopna i mora, kao i turistička vrednost obala, zavise od niza pokazatelja, a među njima se ističu postanak i geneza obale. "Obale predstavljaju predeonu morfološku celinu, kopneni obod okeanskih, morskih, rečnih i jezerskih basena, u kojem se izgrađuje abrazioni reljef. Kao elemenat abrazione morfologije, obala je izložena izuzetno dinamičnim promenama, počev od morfoloških preinačavanja primarnih crta reljefa, pa do uništavanja jednih i stvaranja drugih oblika." (Stanković, 2003).

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Ingresione obale su nastale potapanjem kopna usled izdizanja nivoa (transgresije) mora. U zavisnosti od osnovnog reljefa koji je potopljen, dele se na tektonske i erozivne, a ove na više podgrupa.

Tektonske epirogene obale su nastale potapanjem nekog epirogenog ugiba Zemljine kore. Slabo su razuđene, ali su uglavnom niske i peskovite. Imaju karakter žala i veliku turističku vrednost, ukoliko su ispunjeni i drugi uslovi za kupališni turizam i sportove na vodi. Ove obale imaju Nemačka, Danska, Frizijjska ostrva, Holandija i Belgija.

Tektonske rasedne obale su nastale potapanjem tektonskih oblika reljefa. Odlikuju se grubom razuđenošću, pri čemu su tektonski rovovi pretvoreni u zalive strmih strana, a tektonski horst u ostrva i poluostrva. Ovakve obale dominiraju na Egejskom moru. Izrazit rasedni reljef je na obali poluostrva Halkidiki: zalivi Orfanski, Atoski, Kasandrijski i Solunski su duboki rovovi, a poluostrva Atos, Longos i Kasandra izraziti horst. Obala severnog dela Severne Amerike predstavlja, takođe, ingresionu rasednu obalu.

Tektonske ubrane obale su nastale potapanjem reljefa koji je zahvaćen horizontalnim pokretima Zemljine kore. Odlikuju se velikom razuđenošću, što im povećava turističku vrednost, jer je izbor lokacija za različite namene veliki, a uslovi plovidbe nautičkih brodova besprekorni, zbog lake orijentacije i mirnog mora. Uzvišenja u reljefu (antiklinale) su pretvorena u ostrva i poluostrva, a udubljenja (sinklinale) u zalive, zatone, drage, kanale i moreuze. Ovom tipu pripada obala Jadranskog mora od ušća Soče do ušća Bojane, sa nizom osobenosti na sektoru Dalmacije. Koeficijent razuđenosti u celini je iznad 9, a na nekim sektorima (Arhipelag Kornati sa 132 ostrva na malom prostoru) i do 20. Paralelno sa obalom pruža se nekoliko redova ostrva i kanala. Na obali kopna i ostrva su brojni zalivi. U jednom od zaliva, koji podseća na jezero, nalazi se slikovito ostrvo Mljet, turistički dobro valorizovan.

Tektonske vulkanske obale nastaju potapanjem reljefa koji su izgradili ugašeni i živi vulkani. Odlikuju se velikom razuđenošću i po pravilu su stenovite. Na mestima gde postoji vulkanski pesak, formiraju se plaže, koje se zagrevaju utoliko više i brže ukoliko su tamnije boje, te im se pripisuje izvesna lekovitost. Vulkanske obale su karakteristične za Havajska ostrva, Kanarska ostrva, ostrvo Santorini (Grčka), delove priobalja Vezuva, Etne, Strombolija i Liparskih ostrva (Italija), kao i za znatne delove Japana.

Erozivne fluvijalne obale su nastale potapanjem oblika reljefa nastalih erozivnim radom reka. Reč je o potopljenim ušćima manjih i većih reka i obrazovanju specifičnih zaliva tipa Rijas i limana. Rijaske obale su karakteristične za delove poluostrva Istra, severozapadno primorje Španije, jugozapadni deo

Irske, Francusku Bretanju, Sevastopoljske zaliv Crnog mora i dr. Limanske obale su karakteristične za potopljena ušća reka u more. Neke su peskovite i podložne čestim morfološkim promenama. Ima ih u severnom delu Crnog mora, na Azovskom moru, kao i na delu Jadranskog mora koji pripada Albaniji. Turistička vrednost im je velika, jer često imaju lako pristupačna peščana žala. Ograničavajući faktor razvoja turizma na takvim mestima je smanjen salinitet morske vode, usled priticanja slatke rečne vode, koja utiče i na smanjenje providnosti morske vode i estetsku privlačnost njene boje. Slično stanje je i sa obalama i morem na mestima rečnih delti, kakve su one na ušću Nila, Tibra, Volge, Dunava, Poa, Bramaputre, Misisipija i drugih tokova. Delte obale su nestabilne. Često su pod bujnom vegetacijom, te je tu moguć razvoj lovnog turizma, ukoliko su lako pristupačne. Primer Mamaj, Rumunskog turističkog centra u delti Dunava, ilustrativan je primer za to.

Ingresione erozivne glacijalne obale karakteristične su za subpolarne i polarne oblasti. One su nastale potapanjem glacijalnih oblika reljefa, posle povlačenja lednika. Tipične glacijalne obale su fjordovske, nastale prodorom morske vode u donje delove talasa nekadašnjih lednika. Strme su i stenovite. Ima ih na Skandinavskom poluostrvu, Islandu, Aljasci, Grenlandu i Špicbergu. Turistički su najprivlačnije u Norveškoj, gde se za vreme leta organizuju pomorska krstarenja fjordovima, duboko u kopno uvučenim zalivima.

Ingresione erozivne kraške obale su nastale potapanjem kraških oblika reljefa. Odlikuju se velikim koeficijentom razuđenosti. Često su na mestima strme i stenovite. Predstavljene su klifovima i talasnim potpkapinama, koje ponegde imaju izgled pećina. Na mestima potopljenih vrtača, uvala i kraških polja obrazovani su zalivi, dok su humovi zaostali kao ostrva i poluostrva. Ovom tipu pripadaju znatni delovi obala Jadranskog, Jonskog, Egejskog i Sredozemnog mora.

Ingresiono erozivno-akumulativne eolske obale postoje na Aralskom i Kaspijskom jezeru, kao i na jezeru Čad (Afrika). To znači da je vodom potopljen reljef nastao radom vetra. Izgrađene su od peska. Podložne su čestim morfološkim promenama. Neznatno prostranstvo imaju i ***erozivne denudacione obale*** nastale potapanjem reljefa koji je proizvod spiranja rastresitog materijala. Ovakve oblasti su najčešće samo jedna evolutivna faza razvoja priobalnog reljefa.

Postoje i obale izgrađene akumulacijom organogenog materijala. Dele se na ***zoogeno*** (koralne i sprudne) i ***fitogene*** ili mangrovske. Koralne su tipične za neka ostrva toplih mora i mogu biti prstenaste (atol) i u sprudova. Turistički su veoma privlačne, jer se raspadanjem koralne stvaraju sitan pesak svetle boje, koja je kontrastna plavetnilu okolnog mora i zelenilu bujne vegetacije. Fitogene obale su predstavljene bujnom vegetacijom, koja zalazi u jezero ili more i maskira pravu

stenovitu obalu. Ako su takve obale staništa divljači pogodne za lov, onda imaju odgovarajuću turističku vrednost. Ima ih na Aralsko jezeru, Kaspijskom jezeru, jezerima srednje Amerike (Nikaragva, Managva), Floridi, jezerima tropske Afrike i u drugim delovima sveta.

Ambrazione obale su one na kojima je radom talasa u potpunosti izmenjen prvobitni izgled reljefa. To su slabo razuđene obale izložene jakim vetrovnim talasima. Kako na morfologiju obale voda deluje i svojom temperaturom moguće je izdvojiti i poseban tip ***termoambrazione obale***. One su karakteristične za veće geografske širine i nemaju gotovo nikakav značaj za turizam (Čomić, Pjevač, 1997).

Obale su složeni oblici reljefa i često velike turističke vrednosti. To posebno važi za one obale koje su nastale radom više geomorfoloških agenasa, te pripadaju većem broju genetskih tipova. U takve svrstavamo npr. obalu Jadranskog mora, koja je ingresiona, tektonska, nabrana, fluvijalna, rijaska, limanska, deltasta i kraška. Na njoj se sreću skoro svi oblici reljefa nastali pribrežno erozivnim i akumulativnim abrazionim procesima.

Obale mora i okeana kao privlačni prostori za naseljavanje i turizam, često su ugrožene prekomernom urbanizacijom. Kako su more i obala opšte društveno dobro, poseban problem predstavlja uzurpacija pojedinih delova obale od strane pojedinih institucija ili pojedinaca. Na taj problem ukazano je još 1442. godine u statutu grada Hvara, "Knez koji bdije i brine o koristi i napretku čitave zajednice, a naročito o morskoj obali komune i grada Hvara, određuje, odlučuje i propisuje da se u buduće ne može ni na koji način, iz bilo kojeg uzroka, smicalicom, naklonošću ili ikako drugačije ikome, koju god čast ili položaj on imao, ustupiti bilo koji deo obale da bi nešto gradió. A ako bi ipak, protivno rečenom, bilo kome nešto ustupljeno, odlučuje da to bude ukinuto, brisano i bez ikakve važnosti".

2.1.1.5. Ostrva kao turistička vrednost

Ostrva su važan element reljefa naše planete. Ukupna površina im dostiže 9,9 miliona km². Ima ih skoro u svim okeanima, morima, na mnogim jezerima, kao i na većim rekama. Neka ostrva su po površini veća od mnogih zemalja, te su geografski i turistički interesantna. Javljaju se pojedinačno i u grupama, kada grade arhipelag. Dele se na ***kontinentalna*** i ***samostalna***. Prva su neposredno uz obalu kontinenata, od kojih su nastala odvajanjem manjih ili većih delova kopna. Druga su daleko na pučini okeana i mora i različite su morfološke strukture i geološkog sastava u odnosu na okolno kopno. Prema načinu postanka kontinentalna ostrva se dele na: tektonska, akumulativna i abrazionom, a samostalna na: koralaska i vulkanska.

Najveću površinu i rasprostranjenje imaju **rasedna i nabrana ostrva**. Ona su postala odvajanjem od kontinenata usled rasedanja i nabiranja terena. Niži delovi kopna (rovovi, sinklinale) su potopljeni, a viši (horst, antiklinale) štrče iznad vode. Ovim grupama pripadaju ostrva u Egejskom moru (rasedna) i Jadranskom moru (nabrana). Manjih dimenzija, ali raznovrsnija po načinu postanka su kontinentalna **akumulativna ostrva**.

Uz obalu Skandinavskog poluostrva postoje ostrva nastala akumulacijom morenskog materijala (glacijalna ili lednička). Na Velikim jezerima između SAD i Kanade, u delti Volge, Dunava, Nila, Misisipija i drugih reka, postoje ostrva nastala akumulacijom rečnog šljunka i peska (rečna ili fluvijalna). Njima su slična ostrva na ravničarskim rekama (ade), često turistički veoma atraktivna i dobro posećena posebno ako su u blizini većih gradova i imaju odgovarajuće turističko-ugostiteljske objekte. Najbolji primer kompleksne turističke valorizacije rečnog ostrva je Marget Siget na Dunavu u Budimpešti. Na Aralskom jezeru, kao i na jezeru Čad, postoje peščane dine pretvorene u ostrva (eolska). Kada u plitkom priobalnom moru dođe do akumulacije materijala nastalog radom morskih talasa, pokretanog morskim strujama, obrazuju se niska peskovita abraziona akumulativna ostrva. Za razliku od njih postoje i erozivna abrazionom ostrva, nastala mehaničkim radom talasa i odvajanjem delova kopna u posebnu celinu.

Grupu samostalnih ostrva čine koralska i vulkanska. **Koralska ostrva** se dele na sprudna i atolska. Nastaju narastanjem i izumiranjem koralskih kolonija u tropskom pojasu Velikog i Indijskog okeana. Obično su niska, imaju slikovite plaže i specifičan priobalni pejzaž, te su turistički privlačna. Ima ih u Maršalskom i Karolinskom arhipelagu Tihog okeana. Ovoj grupi pripadaju Maldivska, Lakadivska, Andamanska, Kokos i druga ostrva u Indijskom okeanu. Potpuno različita od ovih su **vulkanska ostrva**. Ona nastaju izdizanjem vulkanskih kupa iznad površine mora i okeana. Vulkani na ovakvim ostrvima mogu biti aktivni (Havaji) i ugašeni (Jabuka, Brusnik u Jadranskom moru). Stare ostrvske vulkanske kupe mogu delovanjem abrazije da budu delimično razorene i dovedene u stadijum kaldere. Kod njih je more zašlo u nekadašnji krater i preobrazilo ga u zaliv. Takva vulkanska ostrva su Santorin u Egejskom moru, Sen Pol u Indijskom okeanu i druga. Vulkanska ostrva su veoma brojna. U Atlantskom okeanu to su: Azorska, Jan Majen, Tristan da Kunja, Dijego Alvarez, Buve, Sv. Jelene i druga. U Indijskom okeanu to su: Sen Pol, N. Amsterdam, Kergelen, Princ Eduard, Maskarenska i druga. U Tihom okeanu vulkanskih ostrva ima preko 2.000. Turistički su najbolje valorizovana sledeća vulkanska ostrva: Havaji, Kanarska ostrva, Azorska ostrva, Santorini, Liparska ostrva i neki delovi Japanskog arhipelaga.

2.1.1.6. Pećine i jame kao turistička vrednost

U krečnjačkim terenima, koji zahvataju znatna prostranstva Zemlje, javljaju se specifični podzemni oblici reljefa, pećine i jame. Predmet su proučavanja geomorfološke naučne discipline - speleologije.

Pećine su podzemni oblik kraškog reljefa. Sastoje se iz horizontalnih kanala i dvorana, često bogatih raznovrsnim pećinskim nakitom. Nastaju erozivnim radom podzemnih tokova, ali su u većini slučajeva predisponirane tektonskim rasedima i međuslojni pukotinama u krečnjaku. U vezi s tim, dele se na: rečne i suve, ponorske i sifonske, proste i složene. Različitih su dimenzija, položaja i pristupačnosti, kao i stepena istraženosti i turističke vrednosti. Najveći pećinski sistem kanala i dvorana na Zemlji čine Mamutske pećine i Flint Ridž u SAD, dugačak 237 km i turistički najbolje uređen i posećen. Najduža pećina u Evropi je Heloh u Švajcarskoj (115 km). Dužinom se ističe i Optimističeskaja pećina u Rusiji, istražena na dužini od 111 km. Dužinom i rekreativnom privlačnošću ističu se i pećine Vajndot (85 km) u SAD, Macoha u Češkoj, Ajsrizenvel u Austriji, Parama u Grčkoj, Postojna u Sloveniji, Grota Gigante u Italiji, Cerovačke pećine u Hrvatskoj, Vjetrenica u Hercegovini, Resavska u Srbiji i druge. Italija ima 31 pećinu uređenu za posete turista. Austrija ima 22 turistima dostupne pećine, a Grčka i Mađarska po 10. Na teritoriji Srbije postoji više stotina pećina, a za posete turista uređeno je 10-tak pećina. Pećina Risovača kod Arandelovca uređena je kao jedinstven "Muzej paleolita", Stopića pećina na Zlatiboru je jedinstvena po bigrenim kadama i podzemnim vodopadom.

Pećine se odlikuju kuriozitetnim estetskim i znamenitim svojstvima turističke privlačnosti. To potiče od lepote nakita, tišine podzemnih prostorija, šuma podzemnih tokova, specifičnog živog sveta, kao i arheoloških tragova. Kod turističke valorizacije pećina procenjuju se njihove brojne opšte i posebne karakteristike, pojave i procesi. Neke se odnose na konkretne odlike pećina, a neke na njihovo neposredno okruženje, posebno kod manjih i nedovoljno atraktivnih pećina iz grupe komplementarnih vrednosti. Osnovni elementi turističke valorizacije pećina su atraktivnost kanala, dvorana, nakita (stalaktita i stalagmita), podzemnih tokova i jezera. Od značaja su turističko-geografski položaj, saobraćajna povezanost, izgrađenost turističko-ugostiteljskih objekata, nivo i način prezentacije i propagande, odnosno, komplementarnost i konkurentnost sa turističkim vrednostima u okolini.

Speleološki turizam u svetu ima dugu tradiciju. Neobični svet kraškog podzemlja davno je privukao ljubitelje prirode, istraživače, a zatim i turiste. Savremeno opremanje i osvetljavanje pećina učinilo je mnoge od njih lako pristupačnim i dobro posećenim. Jedan od ilustrativnih primera za to je

.....

Postojnska jama u Sloveniji. U praistorijsko doba njeni ulazni delovi služili su kao sklonište ljudi. Najstariji potpisi na krečnjačkim stenama podzemnih kanala datiraju iz 1213. godine. Prvi opisi jame objavljeni su 1689. godine. Pravi razvoj speleološkog turizma počinje 1819. godine, otkrivanjem i uređenjem znatnih delova kanala i dvorana. Godine 1823. osnovana je posebna Jamska komisija, koja je godinu dana kasnije sastavila prvi statut jame, a dve godine iza toga obučila prve vodiče i uvela plaćanje ulaznica za posetioce. Prva jamska železnica postavljena je 1872. godine, sa dvosedom koje su gurali ljudi. Godine 1914. uvedena je vuča lokomotivom na benzinski pogon, a 1959. na akumulatore. Kružna železnička pruga dužine 3.750 m završena je 1968. godine. Kuriozitet živog sveta Postojnske jame je **čovečja ribica** (*Proteus anguinus*), prvi put pronađena 1797. godine. Od prvog uređenja pre 200 godina, do danas ovaj nesvakidašnji prirodni raritet posetilo je preko 40 miliona posetilaca.

Za razliku od pećina, **kraške jame**, koje se odlikuju dominacijom vertikalnih kanala, manje su turistički atraktivne i valorizovane. Zbog specifične morfologije, teško ih je opremiti za bezbedne i brojnije turističke posete, iako često imaju naglašena kuriozitetna svojstva privlačnosti.

2.1.2. Klima kao turistička vrednost

Klima je višegodišnji vremenski obrazac u nekom delu Zemlje; odnosno realno smenjivanje meteoroloških procesa, koji su snažno uslovljeni fizičkim i geografskim karakteristikama sredine koji se prate minimum 30 godina. To je predmet proučavanja nauke usko vezan za meteorologiju, a naziva se klimatologija, čiji rezultati se mogu koristiti za različite naučno-istraživačke i praktične ciljeve i dele se na opšte i primenjene. U okviru primenjenih, a to su oblasti naučne klimatologije, nalazimo turističku klimatologiju koja je u direktnoj vezi sa geografijom, hidrologijom i biogeografijom (Dinić, 1986).

Klima bilo kog regiona i lokaliteta zavisi od kompleksa fenomena koji se ubrajaju u dve široke kategorije. Jednu grupu čine gotovo nepromenljivi klimatski faktori od relativno opšteg zemaljskog značaja. Druga grupa je nazvana klimatskim elementima i veoma je raznolika u vremenu i prostoru. Primarni klimatski faktori uključuju aspekte Zemljine rotacije i revolucije, geografsku širinu, dužinu, nadmorsku visinu, distribuciju kopna i mora, reljef, tip supstrata i vegetaciju. Osnovni klimatski elementi se tiču osunčanosti, toplote zračenja, atmosferske temperature, vazdušnog pritiska, pravca vetra, intenziteta i distribucije vlažnosti, isparavanja, oblačnosti i padavina, kao i snežnog pokrivača. Značaj klime bilo kog područja za pravu vrstu turizma može se otkriti kroz ispitivanje klimatskih

faktora i klimatskih elemenata. Pri tome, ključno je imati na umu da klima ima direktnu i indirektnu vrednost za turiste koja se izražava kroz nekoliko faktora koji utiču na druge sfere Zemlje (Dukić, 1977).

To je direktna vrednost turističke upotrebe kada se u njoj praktikuju helioterapija i zimski sportovi na snegu i posredna u odnosu na objekte vode, reljefa, flore i faune i umnogome uslovljava njene elemente turističke privlačnosti. Mora se veoma detaljno analizirati za svako mesto, za svaku klimatsku zonu i tokom dužeg perioda. Klima je svojevrsna osnova za raznovrsnost života na našoj Zemlji. Štaviše, deluje sedativno ili stimulativno na ljudski organizam i prepoznata je kao osnova klimato-terapije.

Organizam čoveka podložan je uticaju klimatskih elemenata. Zbog toga mesta i regije sa njihovim povoljnim delovanjem imaju manje ili više naglašene turističke vrednosti. Iste se moraju uvažavati prilikom turističke valorizacije, pri čemu je potrebno voditi računa o izvorima zagađivanja atmosfere (Dinić, 1986).

2.1.2.1. Sunčeva radijacija i insolacija

Niz pojava i procesa u prirodi zavisi od sunčeve energije, **radijacije**. Ona se ispoljava ultraljubičastim, vidljivim i infracrvenim zracima. Ultraljubičasti zraci imaju baktericidno dejstvo, jer uništavaju bakterije i mikroorganizme u vazduhu i prirodi uopšte. Od značaja su za sunčanje, jer ih površinski sloj čovekove kože lako apsorbuje, pod uslovom da je izlaganje Suncu postepeno, kako ne bi došlo do opekotina i neželjenih posledica. U letnjim mesecima u umerenim širinama, prvi izlazak na sunčanje u jutarnjim satima ne sme biti duži od 15 minuta, u podnevnim 6-8 minuta i popodnevnim 12 minuta.

Vidljivi deo sunčevog spektra izaziva osećaj bola u ljudskom oku i realno sagledavanje pejzaža. To je od značaja za estetsko doživljavanje prostora kako u različito doba dana, tako i u različitim godišnjim dobima. Infracrveni zraci izazivaju osećaj toplote, usled koje se u ljudskom organizmu događaju brojne pozitivne i negativne fiziološke promene. Iz toga sledi zaključak da prekomerno izlaganje Suncu nije preporučeno. Umereno sunčanje uslovljava postepenu pigmentaciju kože, odnosno, njenu preplanulost. U koži se od provitamina D obrazuju vitamini D3 i D2; oni imaju značaj u razmeni fosfora i kalcijuma u organizmu, koji se koncentrišu u kostima i jačaju ih. Sam vitamin D3 je specifično antirahitičnog dejstva, pa otuda veliki značaj sunčanja u lečenju rahitičnih oboljenja (Dukić, 1977).

.....

Insolacija predstavlja dužinu trajanja Sunca. Meri se heliografom, a izražava u časovima za dan, mesec ili godinu. Od značaja je za helioterapiju, izgled pejzaža, dužinu kupališne sezone, trajanje snežnog pokrivača i drugo. Zavisi od geografske širine, nadmorske visine, godišnjeg doba, ekspozicije terena, oblačnosti i čistoće vazduha. Na kartama se predstavlja izohelama, čija je vrednost najveća u pustinjskim i stepskim prostranstvima Afrike, gde je godišnja insolacija preko 4.000 časova. Izohela od 4.000 časova godišnje sinonim je suvih i gotovo uvek dobro osunčanih pustinjskih prostranstava, koja ne predstavljaju prostor pogodan za stalno nastanjivanje, a samim tim i za turistička kretanja. Najveći deo Sahare, donji Sudan i južni Egipat su najsunčaniji predeli Afrike. Slično stanje je i sa pustinjom Atakami, kao i sa prostorom oko ušća reke Kolorado u Kalifornijski zaliv Tihog okeana. Izohela od 3.000 časova godišnje obuhvata obod pustinje Sahare, gotovo celokupno Arabijsko poluostrvo, znatna prostranstva Iraka, Irana, Avganistana, Pakistana, severozapadne delove Indije, zapadne delove SAD oko 30 povratnika, Veliku pustinju u Australiji, najveći deo Južnoafričke Unije i druge delove Zemlje. Uz visoku temperaturu vazduha iznad hidrografskih objekata, u Primorju i na jezerima nekih od navedenih prostranstava, kupališna sezona traje 6- 8 meseci godišnje.

U umerenim i suptropskim širinama severne hemisfere godišnja insolacija je 2000-3000 časova. U Evropi se povećava od zapada na istok, jer je obrnuto proporcionalna sa oblačnošću i padavinama. U svim klimatskim pojasevima insolacija je najduža leti, a zimi najkraća. To znači da ne zavisi samo od oblačnosti i nadmorske visine, već i od godišnjeg doba, odnosno, visine Sunca nad horizontom. "Sredinom leta, u julu, u Evropi najveće trajanje sunčevog sijanja imaju mediteranska primorja - preko 350 časova, koliko ima i mediteransko primorje Afrike. Ipak, najdužu insolaciju u julu imaju Peloponez, Krit i središni delovi Sredozemnog mora - oko 400 časova. Sredinom zime, u januaru, u Evropi najveće trajanje sunčevog sijanja imaju Španija, Italija, Crnomorsko primorje i južni deo Grčke - 100-150 časova. Znatno dužu insolaciju ima tada mediteransko afričko primorje - 150-250 časova. U istom mesecu skandinavske zemlje i severni deo evropske teritorije Rusije imaju insolaciju kraću od 50 časova, a ostali deo Evrope 50-100 časova (Dukić, 1977).

2.1.2.2. Temperatura vazduha

Temperatura vazduha je posebno značajan klimatski element. Osnova je definisanja klimatskih pojaseva na Zemlji. U odnosu na ljudski organizam mora se uvažavati u sadejstvu sa relativnom vlažnošću vazduha, vetrom i sunčevom radijacijom. Odnosi ovih klimatskih elemenata definišu se kroz tri osnovna pokazatelja - ekvivalentna temperatura, ekvivalentno-efektivna temperatura i ekvivalentno-efektivna radijaciona temperatura (Dinić, 1986).

Ekvivalentna temperatura (ET) je kombinacija temperature vazduha i njegove relativne vlažnosti. Predstavlja teorijsku veličinu koja bi se dobila iz izmerene temperature vazduha i one koja bi nastala ako bi se kondenzovala sva vodena para u vazduhu. Kako se pri kondenzaciji vodene pare troši izvesna količina toplote, ekvivalentna temperatura je uvek niža od izmerene temperature. U praksi se određuje pomoću vlažnog termometra i odgovarajuće skale. Od značaja je za moć sušenja i moć hlađenja, naročito kod kupališnog turizma i sportova na vodi. Pri istoj temperaturi i povišenoj vlažnosti vazduha, kupaći se sporije suše i sporije zagrevaju nego pri manjoj vlažnosti vazduha. U vezi sa ovim pokazateljem je pojava omorine kao ograničavajućeg faktora razvoja turizma. Nastaje pri relativno visokim temperaturama vazduha i njegoj velikoj vlažnosti, bez pojave vetra. Ovo je karakteristično za ekvatorijalni pojas, koji ne pogoduje razvoju turizma.

Ekvivalentno - efektivna temperatura (EET) pokazuje istovremeno delovanje temperature vazduha, vlažnosti vazduha i vetra. Merenjima je utvrđeno da su toplotni osećaji čoveka potpuno jednaki ako je temperatura vazduha 25°C, relativna vlažnost 20% i brzina vetra 2,5 m/s, ili temperatura vazduha 17,7°C, relativna vlažnost 100% i bez ikakvog strujanja vazduha. Granične vrednosti temperature vazduha pri kojima se čovek oseća prijatno poznate su pod nazivima **zona komfora ili zona udobnih osećaja i temperatura 20-22°C se smatra idealnom na našem podneblju**. Ljudi su se aklimatizovali na svoje podneblje i stoga različito osećaju njegove uticaje. Tako je npr zona komfora na Britanskim ostrvima 14,4-20,6°C, u SAD 20,2-26,7°C, a u tropskim oblastima 23,3-29,4°C. Za pomenute krajeve prihvaćena je jednaka relativna vlažnost vazduha 30-70% i strujanje vazduha manje od 0,3 m/s. Van ukazanih veličina EET nastaju osećaji pregrevanja odnosno hlađenja organizma.

Ekvivalentno - efektivna radijaciona temperatura (EERT) obuhvata kompleksno delovanje na ljudski organizam temperature vazduha, relativne vlažnosti, vetra i sunčeve radijacije. Ovaj bioklimatski pokazatelj je značajan za helioterapiju, pod kojom se podrazumeva lečenje sunčanjem.

U zavisnosti od radijacije, u umerenim geografskim širinama, u letnjim mesecima, izdvajaju se 3 tipa helioterapije.

- neznatna u rano jutro i predveče,
- umerena 9-10 i 14-16 časova,
- intenzivna u podnevnim satima.

Suprotna omorini je veličina hlađenja, koja zavisi od temperature vazduha, njegove vlažnosti i jačine vetra. Odavanje više od 40 mg cal/cm² toplote sa površine tela čovečjeg, izaziva veći osećaj hladnoće ako je temperatura niska, vazduh vlažan, a vetar jak. To dovodi do prehlade i promrzavanja ruku, nogu i ušiju. Ako je odavanje toplote manje od 10 mg cal/cm², organizam se sve više zagreva, te može doći do toplotnog udara. U vezi s tim moguće je izdvojiti sledeće vrste klime:

- klima prehlađivanja,
- vrlo hladna (stimulativna) klima,
- neznatno hladna klima,
- pošteditna (sedativna) klima,
- klima pregrevanja (pretopla) klima.

Aklimatizacija ljudi, posebno turista koji se kreću iz kontrasnih klimatskih pojaseva i tipova klimata, je utoliko duža i teža ukoliko su razlike između domicila i turističkog mesta veće, naročito u pogledu temperature i vlažnosti vazduha. Isti slučaj je i sa procesom reaklimatizacije po povratku sa turističkog putovanja u mesto stalnog boravka.

Atmosfera zadržava oko 15% sunčeve radijacije i utiče na zagrevanje vazduha. Reč je o turbulentnim procesima, kada vazduh, pored ostalog, prima toplotu od podloge iznad koje se nalazi. Razmena toplote nastaje usled premeštanja vazdušnih masa iz toplih u hladnije oblasti i obrnuto, kao i morskim i okeanskim toplim i hladnim strujama. Za potrebe prakse, posebno turizma, važno je poznavanje dnevnog, mesečnog i godišnjeg toka temperature vazduha u određenom mestu ili turističkoj regiji. Raspored temperature vazduha na kartama se predstavlja pomoću izoterma.

Dnevni, mesečni i godišnji tok temperature vazduha nisu isti u svim mestima na Zemlji. U godišnjem toku temperature vazduha na našoj planeti izdvaja se nekoliko karakterističnih tipova:

- **Ekvatorijalni** se odlikuje stalno visokim temperaturama i neznatnim promenama tokom godine. Srednja godišnja temperatura vazduha je 25-27°C. Razlika između najhladnijeg i najtoplijeg meseca na kontinentalnim prostranstvima je oko 7°C, au primorskim oko 3°C. Aklimatizacija turista iz viših geografskih širina je dosta teška, posebno zbog čestih podnevnih zenitalnih kiša, povećane vlažnosti vazduha i pojave omorine.

- **Tropski** je poznat po srednjoj godišnjoj temperaturi vazduha oko 24°C i postojanju slabo izraženog toplijeg i hladnijeg dela godine. Temperaturna amplituda između najtoplijeg i najhladnijeg meseca tokom godine na kopnu je do 20°C, a u primorskim oblastima tropskog klimata 5-6°C.
- **Umereni** ima najviše srednje mesečne temperature vazduha u julu i avgustu, a najniže u januaru i februaru (severna hemisfera), odnosno, najviše u januaru i februaru i najniže u julu i avgustu (južna hemisfera). Srednja godišnja temperatura vazduha je između 7°C i 20°C. Reč je o znatnim prostranstvima, koja se pružaju od suptropskih, preko umerenih ka subpolarne. Temperaturne amplitude između najtoplijeg i najhladnijeg meseca u godini na kopnu su do 40°C, au primorju 10°C. Izbor mesta za turistički boravak u umerenim klimatskim pojasevima je veliki. Aklimatizacija je relativno kratka i bez specijalnih teškoća (Dinić, 1986).
- **Polarni** tip godišnjeg toka temperature vazduha se odlikuje niskim srednjim godišnjim temperaturama vazduha (-6 do -16°C) i dosta velikim amplitudama između najtoplijeg i najhladnijeg meseca (20-65°C), te je aklimatizacija teška, jer je to klima prehladivanja, koja nema nikakvu turističku vrednost.

Temperatura vazduha uslovljava postojanje klimatskih pojaseva na Zemlji. Od severnog do južnog pola Zemlje smenjuju se sledećim redom: artički, subartički, severni umereni, severni suptropski, severni tropski, ekvatorijalni, južni tropski, južni suptropski, južni umereni, subantartički, antartički. U većini klimatskih pojaseva moguće je izdvojiti klimu malih, srednjih i velikih nadmorskih visina, odnosno, klimu nizija, pobrđa i planina. U odnosu na položaj kopnene i vodenih površina, moguće je izdvojiti okeansku, maritimnu i kontinentalnu klimu. Svaka od njih ima niz specifičnosti značajnih za turistička kretanja. U tom smislu u Evropi posebnu turističku vrednost ima klima ostrva i priobalja Sredozemnog mora, poznata kao mediteranska (maritimna) klima, severnog suptropskog i severnog umerenog klimatskog pojasa. Odlikuje se dugim, toplim i sunčanim letima sa velikim brojem dana komfora i veoma povoljnim uslovima za kupanje i nautiku. Padavina gotovo nema, insolacija je duga, a vreme stabilno. Zime su blage, sa čestom pojavom anticiklalnog stabilnog vremena. Proleće i jesen su jasno izražena godišnja doba sa većom količinom padavina, ali prijatnim vremenom za turističke ekskurzije.

Poznato je da temperatura vazduha u slobodnoj atmosferi opada sa povećanjem visine. Ova pojava se naziva termički ili aero-termički gradijant. U proseku, temperatura vazduha se snižava 0,65°C na svakih 100 m. Vrednosti su različite, kako po pojedinim klimatskim pojasevima, tako i po pojedinim godišnjim dobima. Proučavanje ovog pokazatelja od značaja je za sagledavanje osobenosti termičkog režima vazduha i klimata na onim planinama na kojima nema meteoroloških stanica sa dužim nizom osmatranja klimatskih elemenata.

2.1.2.3. Vazdušni pritisak i vetar

Pritisak koji vrši stub vazduha koji se proteže od zemljine površine do granice atmosfere poznat je kao **vazdušni pritisak**, a utvrđen je 1643. godine (Toricieli). Prvo se daje u milimetrima, a zatim u milibarima. Standardni atmosferski pritisak ima ekvivalent od 760 gat visine živinog stuba u barometru, odnosno 1013 milibara. To je kategorija promenljive vrednosti, sa određenim stepenom redovnosti tokom dana i godine u datim klimatskim zonama. Sa porastom nadmorske visine se smanjuje, karakteristično za planinsku klimu. Januarska Izobarska mapa Zemlje otkriva da je vazdušni pritisak nizak u regionu blizu ekvatora i da raste sa paralelama gde maksimalna tačka dostiže u subtropima. I u julu je ekvatorijalni vazdušni pritisak nizak. Na severu je nizak zbog leta, a na jugu gde je zima. Ovakvo stanje vazdušnog pritiska od značaja je za opštu cirkulaciju vazdušnih masa u prizemnim slojevima atmosfere, odnosno za postojanje stalnih, periodskih i lokalnih vetrova. Oblasti visokog vazdušnog pritiska na Zemlji nazivaju se anticiklonalna i odlikuju se stabilnim vremenom. Za razliku od toga, oblasti niskog vazdušnog pritiska se nazivaju ciklonalne i odlikuju se promenljivim vremenom, često praćenim padavinama.

Što se tiče turizma, i života ljudi uopšte, promene vazdušnog pritiska su veoma važne. Najizraženije su tokom kretanja vazdušnih masa preko date oblasti kada su ove varijacije pritiska nagle i izražene. Naglo povećanje vazdušnog pritiska dovodi do sporijeg i dubljeg disanja, što omogućava da više kiseonika uđe u pluća, a proizvodi se više crvenih krvnih zrnaca, kao i više hemoglobina u krvotoku. Naprotiv, naglo smanjenje vazdušnog pritiska ima patološke posledice. Loše utiče na bolesti srca i krvnih sudova, nervne smetnje, pojačavaju se reumatski bolovi, izaziva osećaj gušenja, slabost uopšte, krvarenje, glavobolje.

Vetar je vazduh koji se horizontalno kreće u atmosferi oko nas, a gradijent vazdušnog pritiska to izaziva. U zavisnosti od perioda duvanja, načina formiranja, regionalnosti i drugih pokazatelja, **vetrovi mogu biti stalni, periodični i lokalni**. Upoznavanje sa njima je veoma važno za mnoge kategorije ljudi, a samim tim i za kretanje i putovanja. Značajno je sagledati pojas pasata, zapadnih vetrova na obe hemisfere u umerenim zonama, veće jačine u proleće u odnosu na jesen, kao i polarno-istočne vetrove iznad i isod polova. Od vetrova sa polugodišnjom periodom najpoznatiji su monsuni u Indiji, Indoneziji, Polineziji, primorskom delu Kine i Japanu. Za razliku od njih poludnevnom periodom duvanja iz jednog pravca odlikuju se vetar s mora (duva danju, danik), vetar s kopna (duva noću, noćnik), dolinski vetar (duva danju) i gorski vetar (duva noću). Od lokalnih vetrova najpoznatiji su košava, Vardarac, bura, jugo (Balkansko poluostrvo), fen (Alpi), kamsin i belt (Arapsko poluostrvo), garmsilj (Kazahstan), mistral (dolina Rone i đenovski zaliv), tramontana (Jadransko i Egejsko more), norder (Misisipi) i drugi.

Turistička vrednost vetra rezultira smanjenjem temperature vazduha na morskoj obali i obali jezera (danik ili vetar sa mora), a donosi i čestice joda, hlora, broma i drugih morskih sastojaka. Jednako važno u pogledu osveženja je i činjenica da suvi vetar sa kopna dopire do primorskih planina, a zauzvrat se tokom noći spušta prema moru i jezerima. Takođe, unosi prijatnu svežinu u letnje noći. Vetar minimalnog intenziteta pruža povoljne uslove za vodene sportove vezane za jedrenje. Postoje ostrva koja imaju koristi od ovog vetra niskog intenziteta i kao izvor energije. Utičući na formiranje niskih talasa, indirektno doprinosi prirodnoj talasoterapiji. Kupanje na površinama sa određenom količinom talasanja daje neke vrlo specifične i fine rezultate. Vetar je efikasniji rashlađivač tela i ako je temperatura topla, deluje prijatno. Čak i kod najzdravije osobe, vetrovit hladan dan se uvek smatra donekle neprijatnim; to je, ukratko, okrepljujuće. Blagi vetar podstiče pokrete disanja. Jak vetar ih obeshrabruje ili koči, nije prijatan.

Pored brzine, od značaja su i toplina i vlažnost njegove vazdušne mase. O lošem uticaju jakih vetrova na ljudsko telo svedoči, na primer, dizanje prašine koja prenosi bakterije i viruse u vazduh sa respiratornim organima i time izaziva zarazne bolesti. Suvi vetrovi koji duvaju iz severnog smera štetno utiču na obolele od plućne tuberkuloze. Dakle, sanatorijumi za plućne bolesnike su smešteni na južnim obroncima planina. Takođe su skoro uvek u borovoj šumi jer je na osnovu istraživanja dokazano da fitoncid bora deluje baktericidno na bacil koji izaziva tuberkulozu. Jedan od lokalnih vetrova, koji je među najsuvljim naziva se močvar, a kod čoveka izaziva takozvanu Fenekovu bolest, koja predstavlja asteničnu ili iritabilnu depresiju. Pojave srčanog udara i teške angine, međutim, češće se javljaju u danima „feniranja“, gde doprinos nije povezan samo sa samim vetrom već i sa naglim porastom temperature vazduha. Oni deluju povoljno na aktiviranje funkcija kože i cirkulaciju krvi, otklanjanju poteškoće od suvišnog isparavanja i deluju umirujuće na nervni sistem razdražljivih osoba.

2.1.2.4. Vlažnost vazduha i isparavanje

Sa vodenih površina i vegetacije neprestano isparava određena količina vode. U vidu vodene pare ona dospeva u atmosferu dajući joj izvestan stepen vlažnosti. Razlikuju se **apsolutna** i **relativna vlažnost vazduha**. Prva predstavlja težinu vodene pare u gramima koju sadrži jedan kubni metar vazduha, a druga odnos između apsolutne vlage vazduha u određenom trenutku i one maksimalno moguće vlažnosti na datoj temperaturi, do potpunog zasićenja u procentima. Prema procentu relativne vlažnosti bioklimatologije su određene sledeće kategorije:

- veoma suv vazduh - relativna vlažnost (rv) ispod 55%
- suv vazduh - rv između 55 i 74%

- umereno vlažan vazduh - rv između 75 i 90%
- veoma vlažan vazduh - rv preko 90%.

Vlažnost vazduha se određuje setom indikatora, posebno sa količinom isparavanja, temperaturom vazduha. Najmanja količina postoji u pustinji, a najveća u ekvatorijalnim regionima. Više je na južnoj nego na severnoj hemisferi. Važni bioklimatski indikatori su efektivni ekvivalenti i temperatura zračenja. Ekvivalent je pod uticajem temperature vazduha, vetra i radijacije prema efektivnim vrednostima ekvivalenta i temperature zračenja. Ekvivalenti u zagušljivom prostoru su veoma važni, jer se telesna temperatura povećava pošto snaga isparavanja smanjuje naprezanje cirkulacije i slab odgovor. Naprotiv, vlažna hladnoća ili hladno vreme je neodgovarajuće i takođe može da bude neprihvatljivo zbog pojačavanja reumatizma, bronhitisa, astme i upale grla. Isto važi i za maglovito vreme, posebno ako je u pitanju gradska magla puna čvrstih aerosola i industrijskih gasova, kao i prirodnih gasova.

2.1.2.5. Oblačnost

Kada dođe do niže atmosfere, vodena para u atmosferi koja prelazi u tečno ili čvrsto stanje postaje vidljiva dok formira oblake. Količina neba koja je vidljiva kroz njega kao mera količine ove vidljive oblasti pokrivene oblacima naziva se **oblačnost**. Oblaci mogu imati različite oblike i veličinu, načine formiranja i karakteristike; uz to su direktno proporcionalni relativnoj vlažnosti vazduha, u kome tokom godine ima isti tok kao i oblačnost. S druge strane, oblačnost je obrnuto proporcionalna osunčanosti. U najširem smislu, oblačnost je najveća oko ekvatora na našoj planeti, a najmanje nad suptropskim stepsko-pustinjskim područjima. Uvek prevazilazi vrednost zimi u odnosu na leto i preko mora u odnosu na kontinentalna područja. Na mapama je prikazan isonefamom. Takođe pokazuje velike vrednosti u subpolarnim regionima na obe hemisfere, posebno iznad hladnih okeana i na mestima susreta toplih i hladnih okeanskih struja.

Za turizam su interesantne regije male oblačnosti i prostranih vidika nebeskog svoda. Po tome se ističe priobalje Sredozemnog mora, posebno u letnjoj polovini godine, kada su samo 2/10 neba pokrivene oblacima, te je estetska vrednost pejzaža veoma visoka.

2.1.2.6. Padavine

U tesnoj vezi sa oblačnošću su **padavine**. Reč je o klimatskom elementu neprocenjivog značaja za život na Zemlji, a samim tim i za razvoj turizma, jer su osnova postanka i održavanja hidrografskih objekata, vegetacije i prirodnog prečišćavanja vazduha. Različitog su načina postanka, oblika pojavljivanja, visine i vremena izlučivanja. Najrašireniji vid padavina je kiša. Izlučuje se iz oblaka debljih od 700 m. Kiše mogu biti frontalne (na dodiru toplog i hladnog vazduha), konvektivne (usled velikog isparavanja) i orografske (usled kondenzovanja i sublimacije vodene pare pri usponu na planine). Na kartama se predstavljaju izohijeta, čiji izgled zavisi od količine padavina i pluviometrijskog režima, pod kojim se podrazumeva raspodela padavina po mesecima ili godišnjim dobima.

Najviše padavina na Zemlji dobijaju **ekvatorijalne oblasti**, a **najmanje polarne oblasti**. Subtropske i pustinske oblasti severno i južno od tropa obuhvataju veće kopnene mase koje su manje kišne. Slede umereni, a zatim subpolarni regioni u kojima su pomorske i planinske oblasti kišnije od njihovih unutrašnjih, ravnih.

Sneg ima veliki turistički značaj. Javlja se u umerenim, subpolarnim i polarnim oblastima, takođe na visokim planinama iz drugih klimatskih zona. To uslovljava niz rekreativnih, zimskih sportova i sportskih manifestacija koje već imaju tradiciju i brojne pristalice. Zbog snega (i drugih prirodnih i stvorenih uslova) mnogi centri planinskog turizma imaju dobru posećenost. Za valorizaciju turizma značajni su i broj dana sa snežnim protokom, visina snežnog pokrivača, kvalitet snega i njegovo trajanje.

Jedna od odlika planina je njihov snežni pokrivač, koji je postao osnova za razvoj skijanja i organizovanje zimske turističke sezone, koja je u mnogim centrima življa od letnje. Trajanje snežnog pokrivača je značajni meteorološki faktor u zimskim sportskim aktivnostima. U zavisnosti od visine snežnog pokrivača i broja dana trajanja istog to je duži period na raspolaganju za skijanje. Za naše geografske širine ovo znači: za Alpe oko 50 cm visine snežnog pokrivača označava početak tromesečne skijaške sezone na najnižim alpskim stanicama (januar, februar, mart) i četvoromesečne sezone na nešto višim – a ponekad i petomesečne (od početka decembra do kraja aprila ili početka maja). Početak i završetak sezone očigledno nisu nepromenljivi. Na nadmorskoj visini većoj od 2000 m na osenčenoj severnoj strani sneg će se zadržati do kraja maja i biće idealan za skijanje. Uočeno je da skoro svi centri u kojima se skija preko alpskog regiona imaju sneg idealan za ovaj sport uglavnom u februaru. Međutim, januar sa sobom nosi i povećan broj posetilaca, odnosno skijaša, što je svakako vezano za zimski školski raspust, ali i za verske praznike. Ukoliko ima snega, zima predstavlja

glavnu turističku sezonu na Alpima. To je najduža, najposećenija, a samim tim i sa ekonomskog aspekta najbolja sezona, jer se zimi mnogo troši i dugo zadržava u alpskim turističkim mestima.

Broj dana sa snežnim pokrivačem je beznačajan na prostorima malih geografskih širina. Veći značaj ima tek iznad 45. paralele, posebno na severnoj hemisferi. U centralnim delovima SAD, južnoj Kanadi, centralnoj Evropi i centralnoj Aziji, snežni pokrivač se javlja u 10-50 dana godišnje. Severnije od ovih prostranstava ima ga 90-120 dana u godini, ali zbog niza drugih ograničavajućih faktora ne predstavlja posebnu turističku vrednost. U Sankt Peterburgu snežni pokrivač traje 120 dana godišnje. U najvišim delovima Urala 140-160 dana, a oko Bajkalskog jezera 180-200 dana u godini. U Beogradu se održava 44 dana, a u Ljubljani 58 dana godišnje. U najvišim delovima Alpa ima ga preko 120 dana u godini, a oko Velikih jezera na granici SAD i Kanade 100-160 dana godišnje. Sa povećanjem nadmorske visine od 100 m, snežni pokrivač se produžava 3-4 dana, pri čemu su od posebnog značaja nagib i ekspozicija planinskih padina.

Visina snežnog pokrivača je srazmerna dužini njegovog trajanja. U Alpima, Karpatima, na severu Evrope, Uralu, oko Čikaga i u centralnim južnim delovima Kanade, prosečna visina snežnog pokrivača iznosi 50-80 cm i pokazuje velike razlike kako po godinama, tako i po lokalitetima. Ima veliki značaj za klimu, hidrografske procese, reljef, tlo, vegetaciju i privredne aktivnosti ljudi. Snežni pokrivač štiti neke biljne vrste od promrzavanja. Povećava providnost i čistoću vazduha, jer apsorbuje čestice prašine i gasove. Utiče na snižavanje temperature vazduha u prizemnom sloju i pojavu temperaturne inverzije. Često snižava relativnu vlažnost vazduha i utiče na pojavu i osobine lokalnih vetrova. Učestvuje u hranjenju izdani i hidrografskih objekata i doprinosi slikovitosti pejzaža. Naravno, snežni pokrivač izaziva poremećaje u saobraćaju i nanosi štete elektroprivredi, a uslovi često mogu biti katastrofalnih razmera i smrtonosnih posledica.

2.1.2.7. Klasifikacija klimata

Klasifikacijom klimata na Zemlji bavilo se više naučnika. Najdetaljniju podelu izvršio je V. Kepen 1931. godine, a kod nas je za geografe najpogodnije interpretirao D. Dukić. V. Kepen je izdvojio pet glavnih klimata i obeležio ih velikim slovima latinice od A do E. Uveo je i oznake za planinsku klimu (G) i klimu visina iznad 3.000 m (N). U svakom klimatu izdvojio je 2-3 tipa i obeležio odgovarajućim slovima, iz kojih se raspoznaju osnovne karakteristike.

A - **Tropski vlažni klimat**, sa prosečnom temperaturom vazduha najhladnijeg meseca iznad 18°C. Obuhvata oblasti tropske vlažne ili prašumske klime, tropske monsunske klime i savanske klime sa suvim zimama.

V - **Suvi klimat** sa količinom padavina ispod granice suše. Obuhvata oblasti stepske klime i oblasti pustinjske klime.

S - **Umereno topli klimat** sa prosečnom temperaturom vazduha najhladnijeg meseca između 18 i - 3°C. Reč je o klimi Sinajskog poluostrva, gde je količina padavina u Najvlažnija mesecu deset puta veća u odnosu na najsušni, zimski mesec. Drugi tip je sredozemna klima ili klima maslina poznata po toplom suvom letu. a treći umereno topla i vlažna klima, tipična za Veliku Britaniju, Dansku, Švedsku južnu, istočnu Australiju i Novi Zeland.

D - **Umereno hladni ili borealni klimat** sa prosečnom temperaturom vazduha najhladnijeg meseca ispod -3°C i srednjem temperaturom najtoplijih meseca iznad 10°C. Ima varijantu sa suvom zimom (istočni Sibir, deo Kine) i sa stalno vlažnim i hladnim vremenom (severna Azija, Aljaska, Skandinavija).

E - **Hladni ili snežni klimat** sa prosečnom temperaturom najtoplijih meseca nižom od 10 °C. Obuhvata prostor tundre i polarna prostranstva većitog snega i leda.

Najveću turističku vrednost imaju po Kepenu S klimati, čiji su tipični predstavnici Santou u Kini, Meksiko Siti, Malaga u Španiji, Los Anđeles, Tokio i Pariz.

Posebnu turističku vrednost ima sredozemna klima koja je karakteristična u primorskim krajevima oko Sredozemnog mora, u jugozapadnoj Australiji, Južnoj Africi, srednjem Čileu i u Kaliforniji. Opšta odlika ovog klimata je sezonska raspodela padavina uz žarka i topla leta. Srednja temperatura najtoplijeg meseca je između 18 i 29°C, najhladnijeg 2 do 15°C, a količina padavina tokom godine između 500 i 1.500 mm. Turistički centri u ovom klimatu imaju i do 150 dana konfora i isto toliku, a često i dužu kupališnu sezonu.

Po gore predstavljenoj klasifikaciji najveću turističku vrednost imaju klimati suptropskog pojasa i pojasa vazduha umerenih geografskih širina. U prvom se najvećom turističkom vrednošću ističu suptropska klima maritimnih zapadnih obala kontinenata i evropskog Mediterana, kao i suptropska klima okeanska, a u drugom maritima klima zapadnih obala, okeanska klima umerenih širina i kontinentalna klima umerenih širina.

2.1.3. Hidrografske turističke vrednosti

Voda je život, kao i jedan od četiri elementa fizičkog okruženja. Postoji u sva tri stanja materije i u beskonačnoj raznolikosti oblika. Karakteristike vode bile su deo uspona i napretka ranih ljudskih društava. Do trećeg milenijuma naše ere voda je već eksploatisana, jer su do tada izgrađeni kanali, odbrambeni nasipi i veštačka jezera. Kao plovni put, formirao je i još uvek čini najjeftiniji vid transporta za koji je čovek bio vezan i prožet mnogo pre drugih vidova transporta i puteva. Vreme je hidrologiju učinilo samostalnom naukom koja proučava vodu u prirodi, njeno kruženje na Zemlji i u stenama i zakonitosti razvoja raznih pojava i procesa sa krajnjim ciljem da se obezbedi njena zaštita i racionalno korišćenje za višestruke potrebe čoveka i društvo u celini.

Okeani, mora, jezera, reke, termomineralni izvori, močvare i glečeri su, po turističkoj vrednosti, najvažniji hidrografski objekti (turistički resursi). Oni klasifikuju kompleksne, nezavisne i komplementarne turističke vrednosti, dajući u mnogim slučajevima osnovnu fizionomiju oblasti — definišući turističke funkcije regiona, zona, lokaliteta i pravaca.

2.1.3.1. Okeani i mora kao turistička vrednost

Okeani i mora na Zemlji proučavaju se u delokrugu posebne hidrološke nauke – **okeanologije** koja doprinosi turističkoj geografiji bogatom dokumentarnom građom i osnovom za upoznavanje najvećih vodenih prostora Zemlje u interesima relevantnim za savremeni turizam. Na značajnom nivou se primenjuje u SAD, Kanadi, Japanu, u Rusiji, Velikoj Britaniji, Francuskoj, Poljskoj, Holandiji, zemljama Skandinavije. Dakle, Proces litoralizacije (naseljavanje i razvoj obala okeana i mora) koji se već nekoliko decenija može posmatrati praktično širom sveta, nedvosmisleno je dao svoj pečat na specifičnosti okeanografskih studija, od kojih su neke u direktnoj vezi sa turizmom kao sfere koja se intenzivno razvija na obalama mnogih zemalja i upoznaje niz pojava i procesa ranije nepoznatih nauci.

Od ukupne površine Zemlje, koja iznosi 510 miliona kvadratnih kilometara, okeani i mora, poznati pod zajedničkim nazivom „Svetsko more“, zahvataju 361 miliona km², ili 70,8%. Za razliku od toga, površina kopna je 149 miliona km², ili 29,2% Zemlje. Vodena površina Svetskog mora je 2,43 puta veća od kopnene, što je od velikog značaja za niz pojava, procesa i privrednih aktivnosti na našoj planeti. Površina Svetskog mora veća je na južnoj nego na severnoj hemisferi. Na južnoj polulopti okeani i mora zahvataju površinu od 206 miliona km², ili 80,9%, dok na kopno otpada 49 miliona km² ili 19,1%. Na severnoj polulopti okeani i mora zahvataju 155 miliona km², ili 60,7%, a kopno 100 miliona km², odnosno 29,3%. Turistički značaj i stepen valorizacije Svetskog mora, veći je na severnoj nego na južnoj hemisferi. To je, pored ostalog, posledica većeg broja stanovnika, višeg nivoa privredne razvijenosti, bogatijeg životnog standarda stanovništva i već davno formiranih navika i potreba za turističkim putovanjima ka centrima primorskog turizma, od kojih se mnogi odlikuju bogatom i raznovrsnom ponudom (Koboević i drugi, 2012).

Najveći delovi Svetskog mora su okeani, koji su međusobno odvojeni kontinentima, kao najvećim kopnenim površinama. Na Zemlji postoji pet okeana: Tihi (Veliki okean ili Pacifik), Atlantski okean, Indijski okean, Severni ledeni (Arktički) okean i Južni okean.

Tihi okean (Veliki okean, Pacifik) zahvata površinu od 179.679.000 km² i dostiže dubinu od 11.034 m. Zapljuskuje obale istočne Azije, istočne Australije, Novog Zelanda i zapadne obale Severne i Južne Amerike. Poznat je po složenom sistemu toplih i hladnih struja, koje su od posebnih značaja za klimu i živi svet vodenih i kopnene prostranstava. Proteže se kroz gotovo sve klimatske pojaseve, te mu je termički režim vode složen i raznovrstan. Neka ivična i međuostrvska mora ovog okeana, posebno ona u umerenim, suptropskom i tropskom pojasu, imaju veliki turistički značaj. Osnovne vrednosti počivaju na toploj vodi, znatnom salinitetu, bogatom biljnom i životinjskom svetu, privlačnim obalama i naglašenim estetskim, kuriozitetnim i znamenitim svojstvima. Ističu se i neka ostrva, koja poput Havajskih, imaju celogodišnji turizam i svetsku kontraktivnu zonu (Koboević i drugi, 2012).

Atlantski okean se nalazi između Evrope i Afrike na istoku i Severne i Južne Amerike na zapadu. Površina mu je 93.363.000 km², a najveća dubina 9.219 m. Pruža se od severnih subpolarnih do južnih polarnih prostranstava, odnosno od Islanda i Grenlanda na severu do Antarktika na jugu. Ima veliki saobraćajni značaj, posebno od vremena kada je Kristofer Kolumbo 1492. godine otkrio Ameriku. Ističe se razgranatim sistemom toplih i hladnih struja, od kojih za Evropu najveći značaj ima topla Golfska struja. U umerenim, suptropskim i tropskim širinama priobalja Atlantskog okeana, kao i na nekim ostrvima, turizam je veoma razvijen,

posebno tamo, gde se u blizini nalaze gusto naseljena i industrijski razvijena kontinentalna prostranstva, kao jake disperzivne zone. Turistički lokaliteti, centri i regije u atlantskom priobalju Francuske, Španije, Portugala, Brazila, Meksika, SAD, Kanarskih ostrva, Kube, Jamajke, Haitija, Bahamskih ostrva i Antila se ubrajaju u najposećenije na svetu (Dukić, 1985).

Indijski okean ima površinu od 74.917.000 km². Najveća dubina vode mu je 7.450 m. Prostire se između Indonezije, Malezije i Australije na istoku, Indije na severu, Afrike na zapadu i Antarktika na jugu. Najveći deo (85%) Indijskog okeana je na južnoj hemisferi i to najviše u tropskom i suptropskom klimatskom pojasu, što znači da ima toplu vodu, na čije rashlađivanje utiču hladne struje iz pravca južnih subpolarnih i polarnih prostranstava, ka kojima je Indijski okean široko otvoren. Kako u tropskom i suptropskom pojasu Indijskog okeana nema većih ostrva, izuzimajući Madagaskar i Šri Lanku, ni bogatije ponude u priobalju kontinenata, turizam nije dovoljno razvijen. U novije vreme ekskluzivnošću ponude većitog leta i beskrajnih peščanih plaža, sa mnogo estetskih i kuriozitetnih svojstava, turističkom tržištu predstavljaju se Sejšelska ostrva. Turizma ima i u nekim priobalnim delovima Šri Lanke, kao i u zapadnom priokeanskom pojasu Australije (Kobojević i drugi, 2012).

Severni ledeni (Arktički) okean zahvata površinu od 13.100.000 km² i dostiže dubinu od 5.449 m. Nalazi se između krajnjih severnih delova Azije, Evrope i Severne Amerike, ka severnom polu. Zbog niskih temperatura vode i hladne klime, ne predstavlja gotovo nikakvu turističku vrednost.

Manji delovi okeana, predstavljeni su morima. Po položaju u odnosu na okeane i okružujuće kopno, mora se dele na: sredozemna, ivična i međuostrvska.

Sredozemna mora su gotovo sa svih strana okružena kopnom. Sa okeanima su povezana uskim moreuzima i kanalima. Mogu biti međukontinentalna ili interkontinentalna i kontinentalna ili intrakontinentalna. Prva se nalaze između više kontinenata i najbolje su predstavljena Sredozemnim morem, koje se nalazi između Evrope, Azije i Afrike. Druga su okružena kopnom samo jednog kontinenta. Najbolji primer za to je Baltičko more, koje je okruženo samo kopnom Evrope. Sredozemna mora su pod jačim uticajem kontinenta nego okeana. Ovakvo stanje od značaja je za termički režim, kretanja morske vode, salinitet, plovidbu, turizam i niz drugih delatnosti (Dukić, 1985).

Ivična mora se znatnom dužinom svojih obala nalaze uz kontinente. Od okeana su odvojena nizovima manjih i većih ostrva, odnosno arhipelaga. Ovoj grupi pripadaju Severno more, Istočno Kinesko more, Japansko more, Ohotskom more, Beringovo more i druga. Pod podjednakim su uticajem kontinenata i okeana.

Međuostrvska ili interinsularna mora su delovi okeana između većih i manjih ostrva i arhipelaga. Ovoj grupi pripadaju Celebesko more, Javansko more, Sulu, Banda i druga. Pod jakim uticajem su okeana kojem pripadaju, utoliko više ukoliko su moreuzi između ostrva širi i dublji.

Zaključujemo da pripadnost mora određenom tipu ima uticaj na niz hidroloških, biogeografskih, klimatskih, saobraćajnih i turističkih pokazatelja. Mora se uvažavati pri turističkoj valorizaciji, posebno primenom metode komparacije i utvrđivanja komplementarnosti i konkurencije sa morima u neposrednoj blizini, kao i sa kopnenim prostranstvima u okruženju.

Zalivi su delovi mora. Postoje veoma velike razlike u njihovom formiranju, izgledu i hidrografskim karakteristikama, a najpoznatiji su fjordovi, rijasi, estuari i lagune. Plovidba se može odvijati kroz njihove tokove. Ometaju pravilnost struja, plime i oseke u moru. Obično utiču na izgradnju luka i više turističkih kompleksa duž obale. Oni pružaju veoma bogat broj lokacija različite izloženosti za lociranje turističko-ugostiteljskih objekata i izgradnju marina za potrebe nautičara. Budući da su povezani sa kontinentima, promovišu međusobno komplementarni razvoj primorskog turizma i nekih drugih vidova turizma na kopnu i obogaćuju sadržaj turističkog boravka sa naknadnim većim ekonomskim efektima.

Fjordovi su uski, dugački i duboki zalivi, nastali potapanjem donjih delova valovskih dolina. Ima ih na severu Skandinavskog poluostrva, gde su najbolje proučeni. Valorizuju se organizovanjem plovidbe do turistički atraktivnih lokaliteta u priobalju i letnjim krstarenjem severnim morima.

Rijasi su zalivi nastali potapanjem donjih delova rečnih dolina duž obala mora koje pod gotovo pravim uglom presecaju planinske vence iz priobalja. Ima ih uz obale Francuske, Španije, Portugala, Velike Britanije, Severne Amerike, Kine, Australije, Hrvatske i drugih zemalja. Zbog duboke uvučenosti u kopno (Raša, Mirna, Plominski draga, Mošćenička draga u Istri), odlikuju se mirnim morem i veoma pogodnim uslovima za uređenje luka i marina za nautički turizam. Za potrebe turističke valorizacije detaljno se kartiraju i metodom komparacije izdvajaju prioritetne lokacije za odgovarajuće turističke aktivnosti.

Limani su plitki i široki zalivi nastali na mestima potopljenih ušća i donjih delova rečnih dolina, pored ravničarskih obala. Ima ih u priobalju Bugarske, Rumunije, Albanije, Indonezije, Kine i drugih zemalja. Pod jakim uticajem su reka koje se ulivaju tu. Zbog obilja rečne vode, salinitet i providnost mora u limanima su često smanjeni, što negativno utiče na razvoj kupališnog i nautičkog turizma. Odlikuju se peščanim plažama, izgrađenim od rečnog i morskog materijala. Ka limanima tropskih i suptropskih širina, pruža se bujna vegetacija sa kopna, čineći prostor privlačnim.

.....

Lagune su plitki izduženi zalivi pored niskih ravničarskih obala. Lagune su od mora odvojene niskim peščanim kosama, koje se nazivaju lido, a koje su za vreme visokih talasa i plime, pod vodom. Na takvim mestima nema vegetacije, te su peščane plaže uvek čiste i privlačne. Između peščanih kosa su už i širi, kraći i duži moreuzi, kojima se održava veza sa otvorenim morem. Laguna ima u priobalju Jadranskog mora, Meksičkog zaliva, Sargasovog mora, pored Obale Slonovače, Nigerije, Floride, na Sejšelskim ostrvima i drugim mestima. Odlikuju se peščanim plažama, malim dubinama, toplom vodom i drugim pogodnostima za razvoj turizma. Lagunama se nazivaju i zalivi uz obale koraljskih ostrva i sprudova. Plaže na njima, izgrađene od raspadnutih ljuštura koraljskih kolonija, koje su tipične samo za tropska mora, najlepše su i najcenjenije na turističkom tržištu. Čest su motiv u sredstvima turističke propagande, kao kontrasti bujne zelene vegetacije, toplog plavog mora i kristalno belog peska (Dukić, 1985).

Za Jadransko more, posebno za njegov dalmatinski i crnogorski deo, karakteristični su mali zalivi, poznati pod nazivima zaton, uvala i draga (Boka Kotorska). Rezultat su laganog i dugotrajnog nadiranja mora na kopno (transgresija, ingresija), koje je izgrađeno od krečnjaka i predstavljeno brojnim dolinama, uvalama, vrtačama i humovima. Udubljeni delovi površinskih oblika kraškog reljefa, nadiranjem mora, pretvoreni su u slikovite zalive, zatone, drage i kanale, a uzvišenja zaostaju kao poluostrva, ostrva i školj. Svi navedeni oblici znatno povećavaju koeficijent razuđenosti kopnene obale i obale poluostrva i ostrva. Na takvim sektorima primorja, izbor lokacija za različito turističke aktiviranje je veliki.

Među hidrografskim odlikama okeana i mora, za njihovu turističku valorizaciju, najveći značaj imaju temperatura vode, njena kretanja, salinitet i čistoća.

Temperatura je najznačajnija fizička osobina mora. Zavisi od jačine sunčeve radijacije, dužine insolacije, geografske širine, dubine, providnosti, boje, toplotnog kapaciteta, pritoka, struja, otapanja lednika, gustine vode i drugih činilaca.

Na severnoj polulopti Zemlje, prosečna godišnja temperatura površinskog sloja morske vode je 19,2 °C, a na južnoj 16 °C. Ovo je posledica geografskog rasporeda mora i kopna i pravaca kretanja morskih struja. Uz to, Tihi okean, Atlantski okean i Indijski okean su široko otvoreni ka Antarktiku, odakle pritiče obilje hladne vode. Raspodela temperatura na površini mora predočava se grafički hidroizotermama, to jest crtama koje na geografskim kartama spajaju mesta jednakih srednjih godišnjih temperatura. Hidroizotermom od 20 °C obuhvaćeno je više od polovine Svetskog mora, dok više od 1/3 Svetskog mora ima prosečnu godišnju temperaturu višu od 25 °C. Najviše srednje godišnje temperature (iznad 26 °C) severnije su i južnije od geografskog ekvatora. To je hidrotermicka ekvator ili crta najviših temperatura na površini svetskog mora. hidrotermicka ekvator odstupa od geografskog i koleba se tokom vremena u rasponu od 8 ° JGŠ do 10° SGŠ.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Navedeni podaci pokazuju da je na velikim morskim prostranstvima, kupališna turistička sezona moguća tokom cele godine, jer je ona definisana temperaturom vode iznad 20 °C. Takve i više temperature površinskog sloja morske vode održavaju se tokom čitave godine između tridesetih paralela severne i južne polulopte. Severnije i južnije od toga temperatura mora je niža, a kupališna sezona kraća. Na obalama Tunisa kupališna sezona traje preko 6 meseci godišnje, kakva je i na Kanarskim ostrvima, Floridi i Havajima. Na obalama Crnog mora, Jadranskog mora, atlantskom primorju Francuske, priobalju Koreje, Japana, Los Anđelesa, Madagaskaru i južnoj Australiji, ona je 2-3 meseca i brzo se skraćuje ka severnom i južnom umerenom pojasu (Koboević i drugi, 2012).

Iz uopštenog ka konkretnom poznavanju termičkog režima morske vode, put vodi preko detaljne analize dnevnika osmatranja temperature vode na specijalnim mareografskim stanicama. To je osnova definisanja dužine kupališne sezone, jer je kupanje najrašireniji vid turističke rekreacije i najomiljeniji sadržaj boravka velikog broja turista. U vezi s tim su mnoge sportske manifestacije na moru i gotovo celokupan nautički turizam.

Kretanja morske vode su raznovrsna. Morske struje, talasi, plime i oseke su izuzetno važni za procenu turističke valorizacije. Tople morske struje prenose toplotu morima, kopnu i vazduhu, čime su pozitivan faktor u suštinskom privlačenju turizma, posebno tokom zimske polovine godine. Za razliku od toplih i hladnih morskih struja, koje pozitivno i negativno utiču na turističku valorizaciju, snižavanjem temperature mora utiču i na skraćenje trajanja kupališne sezone; ovo predstavlja ograničavajući faktor u razvoju turizma. Pored temperature, uslovi i pravci i brzine strujanja su uslovi koji se uzimaju u obzir pri valorizaciji mora sa aspekta turizma. Ovo je veoma važno sa stanovišta pozicioniranja novih luka, marina i zimovališta manjih i većih plovila flote nautičkog turizma, kao i izlivanja kanalizacije i industrijskih otpadnih voda.

Talasi kao kružno kretanje čestica morske vode, imaju veliki značaj za morfološki izgled obale, samoprečišćavanje morske vode i neke sportove. Oni visine do 0,5 m stimulativno deluju na kupaće u smislu prirodne talasoterapije. Za razliku od toga, talasi veće visine onemogućavaju kupanje, neke sportove na vodi, kao i plovidbu, te imaju ograničavajuće dejstvo na razvoj turizma. Od struja i talasa, saliniteta, boje dna i priobalja, zavisi providnost morske vode, koja se ispoljava kao estetska turistička vrednost i pozitivan faktor upražnjavanja podvodnog ribolova i podvodne arheologije, kao elemenata sadržaja turističkog boravka na moru.

.....

Plima i oseka (morska doba) su pojava stalnog izdizanja i spuštanja nivoa mora pod uticajem privlačne sile Meseca i Sunca. Amplitude između najvišeg stanja mora za vreme plime i najnižeg stanja mora za vreme oseke su od nekoliko centimetara do nekoliko metara. Ova pojava se osmatra na mareografskim stanicama i uvažava za svaki primorski turistički prostor posebno. Od značaja je za lociranje različitih objekata, kao i regulisanje plovidbe pri različitim nivoima mora.

Salinitet predstavlja količinu soli rastvorenih u morskoj vodi. Izražava se u promilima i na kartama predstavlja izohalinama. Zavisi od geografske širine, odnosno, klimatskog pojasa, toplih i hladnih morskih struja, kao i od količine slatke vode koju u more donose reke i lednici. Za turizam su privlačnija mora većeg saliniteta (Sredozemno, Jadransko, Crveno), jer ona imaju plavu boju i vodu velike providnosti. Za razliku od ovih, mora većih geografskih širina imaju manji salinitet, zelene tonove i manju providnost. Krećući se u granicama 5-40 promila, salinitet morske vode stimulativno deluje na kožu kupaca, jer ima baktericidno dejstvo. Povećan salinitet znači i više aerosola u vazduhu primorskih prostranstava, što klimu čini specifičnom.

Čistoća morske vode je prvi elemenat njene turističke valorizacije. Bez obzira na druge pogodnosti, na morima III klase zagađenosti nema uslova za turizam. Zagađenje mora potiče sa kopna (otpadne vode gradskih kanalizacija i industrijskih objekata), ali i sa plovnih objekata, kao i od sve razvijenijeg primorskog turizma. Posebnu opasnost za zagađenje mora predstavljaju platforme za eksploataciju nafte i havarije tankera za prevoz nafte. Tada se menjaju gotovo svi parametri morske vode, bez obzira na visok stepen samoprečišćavanja (Koboević i drugi, 2012).

2.1.3.2. Jezera kao turistička vrednost

Jezera predstavljaju važne hidrografske objekte, jer pojedinim delovima naše planete, brojem i veličinom, daju posebno obeležje. To naročito dolazi do izražaja u krajevima sa mnogo jezera na malom prostoru, tj. u pojezerju, svojevrsnim lavirintima vode na kopnu i kopna u vodi. Neki delovi Kanade, Švedske, Rusije, Litvanije, Finske, Poljske, SAD, Švajcarske i Afrike, poznati su po tome.

Prirodna i veštačka jezera su sastavni deo geografske sredine i ima ih gotovo u svim klimatskim pojasevima i na različitim nadmorskim visinama. Jezerima u ekvatorijalnoj Africi, poznatoj po svakodnevnim zenitalnim kišama, krajnja su suprotnost jezera u polupustinjskim krajevima istog kontinenta, stepama Rusije, Ukrajine, Mongolije i južne Kine, a svima zajedno, jezera umerenih geografskih

širina, subpolarnih i polarnih prostranstava. Za razliku od Mrtvog mora, slanog jezera na granici između Jordana i Izraela, koje se nalazi 392 m ispod nivoa svetskog mora i koje je dobro posećeno zbog terapijskog delovanja slane vode na neke bolesti kože, u nepreglednim prostranstvima Tibeta, Himalaja, Kordiljera i Anda, ima jezera čiji su baseni na nadmorskoj visini od 4-6000 metara. Nizom kuriozitetnih svojstava i znamenitostima, ljubitelje prirode, arheologe, istoričare, istoričare umetnosti i turiste, posebno privlači jezero Titikaka u Andima, na granici između Bolivije i Perua, poznato po nadmorskoj visini od 3.810 m.

Na širokim prostranstvima Zemlje postoji mnogo prirodnih jezera. Kada ovima dodamo sve veći broj veštačkih jezera, hidrografska mreža Zemlje postaje sve bogatija, složenija i specifičnija. Prirodna i veštačka jezera proučava posebna hidrološka naučna disciplina - limnologija. Osnivač ove nauke je Švajcarac Fransoa Alfonso Forel, koji je krajem prošlog i početkom ovog veka, pored ostalog, napisao studiju o Lemanski (Ženevskom) jezeru, u tri knjige sa više od 1.900 strana.

Prirodna jezera su starija po vremenu nastanka i raznovrsnija u aktivnim činiocima stvaranja basena. Zbog toga su na turističkom tržištu popularnija i traženija od veštačkih jezera. Sa novim akumulacijama, čovek sve bolje i više podređuje prirodu svojim potrebama, stvarajući između ostalih prednosti predispozicije za razvoj turizma u krajevima gde nije bilo jezera pre pregradnje reka. Bez obzira na razlike između jezera – u načinu i vremenu njihovog nastanka, morfometrijskim karakteristikama, fizičko-hemijskim osobinama vode, biljnog i životinjskog sveta, pogodnosti za plovidbu, stepenu upotrebljivosti za različite namene i prilagođenosti za turistički prijem – ona imaju mnogo zajedničkog. Ovo je važno za primenu uporednih metoda u jasnijem proučavanju pojava i procesa, kao i u slučaju izrade turističkih planova – postavljanja prioriteta.

Po **stepenu atraktivnosti**, prirodna i veštačka jezera, mogu se podeliti na **kompleksne, samostalne i komplementarne turističke vrednosti**. Prvoj i drugoj grupi pripadaju samo veća prirodna i samo neka velika veštačka jezera u privredno i turistički razvijenim zemljama, sa velikim kontinentalnim prostranstvima. U tim slučajevima ovi limnološki objekti, na sebi svojstven način, zamenjuju turističku ponudu centara primorskog turizma. Po tome se posebno ističu neka jezera Švajcarske i Austrije, kao izrazito kontinentalnih zemalja, Rusije, SAD i Kanade, kao veoma prostranih zemalja, čijem su stanovništvu u unutrašnjosti države okeani i mora često mnogo dalji od jezera. Grupi jezera komplementarne vrednosti, pripada veliki broj limnoloških objekata. To su ona jezera koja sama po sebi ne mogu pobuditi obimniju pažnju turista, te se na turističkom tržištu prezentuju i na terenu valorizuju zajedno sa drugim vrednostima u okruženju. Jezera su značajna za razvoj turizma kontinentalnih prostranstava, koja gotovo svuda u svetu zaostaju za razvojem turizma u primorskim turističkim regijama, jer ove

već dugo imaju posebnu cenu na turističkom tržištu. Značaj jezera za razvoj turizma ogleda se u njihovoj polifunkcionalnosti i mogućnostima formiranja bogate ponude i sadržajnog boravka turista u turističkim centrima u priobalju.

Jezera pripadaju grupi turističkih vrednosti sa naglašenim rekreativnim svojstvima privlačnosti. Kao takva osnova su razvoja kupališnog, nautičkog, ribolovnog, izletničkog, omladinskog i sportsko-manifestacionog turizma. Zajedno sa neposrednim okruženjem, često omogućavaju razvoj kulturno-manifestacionog turizma. Ukoliko su, kao neka jezera Švajcarske, Italije, SAD i drugih zemalja, uslovia razvoj gradova u priobalnoj zoni, ističu se i kao centri gradskog i kongresnog turizma. Od posebnog značaja za razvoj turizma na jezerima su njihove estetske, kuriozitetne i znamenite osobenosti, koje se rado koriste u sredstvima turističke propagande, te su čest motiv opredeljenja većeg broja turista za boravak na njima.

Istraživanjima na terenu i analizom topografskih karata, dolazi se do zaključka da na Zemlji ima najviše jezera malih dimenzija i to u planinskim predelima, koji su za vreme pleistocena bili zahvaćeni glacijacijom. Kako su neke od planina poznate po tragovima glacijacije baš u središtu Evrope i odavno poznate po razvijenom turizmu, jezera na njima su posebno valorizovana. Značajan su elemenat obogaćivanja sadržaja turističkog boravka. Čini se, da isto toliko, a moguće i više, jezera ima pored velikih reka, posebno u njihovim aluvijalnim ravnicama. Kako su ovakvi tereni relativno lako pristupačni i uglavnom gusto naseljeni, jezera u njima imaju odgovarajuću vrednost. Omogućuju sportove na vodi, ribolov, izletništvo, nautiku, ili ih turisti upoznaju u tranzitu.

Tačan broj jezera na Zemlji nikada neće biti tačno utvrđen, jer su ona evolutivni hidrografske objekti. Dok jedna nastaju, druga nestaju. Mala jezera u cirkovima, kraterima ugašenih vulkana, pregrađenim valovima, uvalama i kraškim poljima, iza niskih brana i sa stotinu metara u prečniku, krajnji su kontrast velikim jezerima, od kojih neka po površini i dubini, premašuju mnoga mora. Kaspijsko jezero po površini odgovara Baltičkom moru. Od Jadranskog mora je prostranije 2,7 puta. Bajkalsko jezero je dublje od Baltičkog mora 1.287 m, a od Jadranskog 412 m. Raznovrsnost i kontrastnost jezera, čini ih posebno interesantnim za istraživanja u smislu turističke vrednosti. To i zbog toga, što neka jezera u unutrašnjosti kontinenata imaju odlike mora na kopnu (Balaton u Mađarskoj). Primeri kompleksne turističke valorizacije jezera Švajcarske, Italije, Austrije, Balatona u Mađarskoj, Kraterskog SAD i drugih, jasno ukazuju na veliki značaj jezera za savremeni turizam.

Ukupna površina jezera na Zemlji procenjena je na 2.680.000 km². To je gotovo pet puta više od površine Balkanskog poluostrva. Takvo prostranstvo je turistički valorizovano na različite načine, što proističe iz stepena njihove opšte limnološke izučenosti i prepoznativosti na domaćem i inostranom turističkom tržištu. Mnoga jezera su dobro proučena hidrološki, biološki i geografski. Za razliku od onih koja su detaljno kartirana, postoje i takva, čije morfometrijske pokazatelje tek treba utvrditi. Vodoprivredni problemi na nekim jezerima su dobro rešeni, što je deo osnove za pravilnu turističku valorizaciju. Turistička proučavanja jezera, obuhvataju vodenu masu, obalu i priobalje, kao jedinstvenu celinu sa mnogo međusobnog prožimanja. Prihodi ostvareni posredstvom turizma na nekim jezerima, veći su od prihoda po osnovu ribolova i nekih drugih oblika korišćenja, te je usavršavanje metoda turističke valorizacije limnoloških objekata važan zadatak turističkih geografije.

Instrumenti i metodološki postupci za istraživanje velikih jezera, ne razlikuje se mnogo od onih iz okeanologije. Na malim jezerima primenjuju se specifični instrumenti i metode. Kako su jezera specifični hidrografske objekti sa naglašenim individualnim svojstvima, nije dopušten visok stepen uopštavanja. Ovo i zbog toga, što je reč o veoma evolutivnim hidrografskim objektima, male moći samoregulacije i ograničenih kapaciteta za prihvata turista.

2.1.3.3. Reke kao turistička vrednost

Nauka o rekama naziva se **potamologija**, a pripada hidrologiji nauci koja proučava fizička svojstva i specifičnosti vode. Veoma je razvijena u Rusiji, Poljskoj, Nemačkoj, Francuskoj, SAD, Kanadi i skandinavskim zemljama. Rezultati potamoloških istraživanja, od interesa su za turističku geografiju, jer su vodeni tokovi jedna od najbrojnijih, najraznovrsnijih i najkorisnijih prirodnih pojava na svetu. Dobro poznavanje i iskorišćavanje reka, osnova je utvrđivanja njihovih turističkih vrednosti i odgovarajuće valorizacije.

Rekama kao hidrografskim objektima nameće se rekreativna turistička vrednost. Pored toga, ispoljavaju estetske, znamenite i kuriozitetne karakteristike privlačnosti, što je važno za turističku propagandu i osmišljavanje odgovarajućeg sadržaja turističkog boravka na rekama i duž njihovih obala. Najrasprostranjeniji oblik rekreacije za stanovništvo i turiste, koji se nalaze u umerenim, suptropskim i tropskim geografskim širinama, je kupanje u rekama. Zato im se u mnogim zemljama poklanja odgovarajuća pažnja u pogledu uređenja sportsko-rekreativnih i turističko-ugostiteljskih kompleksa. Osnove razvoja nautičkog turizma, pod kojim se podrazumeva plovidba u svrhu odmora, razonode, sportskih aktivnosti i upoznavanja turističkih vrednosti duž rečnih tokova i obalnog pojasa imaju mogućnost celogodišnje posete.

Reke omogućavaju razvoj kupališnog, ribolovnog, sportsko-manifestacionog, kulturno-manifestacionog i ekskurzionog turizma. Više i češće posećuju ih domaći turisti iz neposrednog okruženja, nego strani turisti iz udaljenijih zemalja. To znači da su im kontraktivne zone veoma različite, ali se u većini slučajeva završavaju na lokalnom, regionalnom i nacionalnom prostoru. Poseban značaj imaju **krstarenja rekama** savremenim turističkim plovnim objektima, radi upoznavanja odgovarajućih turističkih vrednosti na rekama i u njihovom priobalju. Takva turistička putovanja praktikuju se na Seni, Loari, Temzi, Rajni, Dunavu, Volgi, Donu, Dnjepru, Nilu, Misisipiju i drugim tokovima. Reke iz ove grupe svrstavamo u samostalne turističke vrednosti (resurse u turizmu). Za razliku od njih, kraće, vodom siromašnije i turistički manje privlačne tokove ubrajamo u komplementarne turističke vrednosti. Iste se valorizuju zajedno sa drugim turističkim vrednostima u priobalnom pojasu, posebno sa izvorima, vrelima, slapovima i vodopadima, koji imaju naglašene osobine kurioziteta i znamenitosti.

Stoga se turistička valorizacija reka mora zasnivati na nizu potamoloških elemenata i fenomena. Osim morfometrije reke, moraju se proučiti i drugi aspekti, odnosno potencijalni turistički sektori, dok se obuhvati suština i uzvodnih i nizvodnih karakteristika. Od posebnog interesa su vodostaji i protok. Nivoi vode predstavljaju varijacije u nivou reka tokom određenog vremenskog perioda, dok protok predstavlja količinu vode koja prolazi kroz vlažni obod reke. Obe su uglavnom pod uticajem pluviometrijskog režima, mesta koje bazen zauzima u okviru ovog režima, njegove veličine, materijala od kojeg je napravljen, karakteristika korita, prisustva prirodnih ili veštačkih akumulacija i dr. Oni se odnose na sigurnost u plovidbi, stabilnost u obalnoj liniji, na poplavne pojave, na mesto za turističko-ugostiteljske objekte i na objekte za saobraćajnu i komunalnu infrastrukturu.

Ravničarske reke odlikuju se malim brzinama vode, većim proticaji, prostranijim koritima i dolinama, te su pogodne za nautiku, kupališni turizam i sportske manifestacije. Istovremeno više su zagađene od malih, brzih i hladnih planinskih tokova. Na planinskim rekama kupališna sezona je ograničena kako zbog malih dubina, tako i zbog niskih temperatura vode, ali one pogoduju sportskom ribolovu i razvoju splavarenja i kajaka na brzim vodama. I jedne i druge moraju se sagledavati kroz postojeće postulate o vodi i kategorije zagađenosti, kao ograničavajućih faktora razvoja turizma.

Kod turističke valorizacije reka polazi se od činjenice da je voda nezamenjiva materija i da se kao takva uvek i svuda mora uvažavati. Stiće se utisak da se korišćenje rečne vode manje planira od korišćenja drugih dobara. To proističe iz nepravilnog shvatanja da rečne vode ima neograničeno mnogo, da su njene rezerve neiscrpne, da je prirodom data i da ništa ne košta. Ovakvo shvatanje je

čest uzrok prekomernog zagađivanja rečnih tokova, jer “njih ima na pretek, oni su svačiji i ničiji.” Rečna voda se mora uvažavati kao opšte društveno bogatstvo, javna svojina, kako je to isticano još u rimskom zakonodavstvu. Društvo ima pravo i obavezu da vodom upravlja i da je koristi na svrsishodan način. Samo plansko gazdovanje rekama, osnova je sprečavanja prekomernog zagađivanja i njihovog višestrukog iskorišćavanja. Rečnom vodom se mora upravljati demokratski, prema potrebama i željama većine korisnika. Time se onemogućavaju pojedinci i grupe da samovoljno raspolažu rekama, gledajući samo svoje i samo trenutne interese. Društvo ne može reke ograničavati administrativnim granicama, jer to vodi nizu neželjenih posledica. Pojedine od njih u svom negativnom dejstvu mogu se osetiti znatno kasnije i na drugom mestu, kao i u drugim delatnostima.

To znači da se mora uvažavati postulat da je sliv osnovna vodoprivredna jedinica u kojoj se usaglašavaju zahtevi uzvodnih i nizvodnih korisnika vode. O tome posebno mora voditi računa vodoprivreda, kao sveobuhvatna delatnost na iskorišćavanju i zaštiti hidrografskih objekata. Mora težiti ostvarenju principa da je upotrebljiva voda proizvod ljudskog rada. Ovo je utoliko značajnije ukoliko je rečni sliv urbanizovaniji i industrijski razvijeniji i ukoliko se u njemu javlja veći broj korisnika vodnih resursa i veći broj postojećih i potencijalnih zagađivača vode. Rečna voda se javlja kao poseban predmet privređivanja. Ona je sve više proizvod vodoprivrede i kao takva mora se racionalno koristiti. Ukoliko je posle prve upotrebe, voda manje zagađena, utoliko se lakše i više može koristiti drugi, treći i četvrti put.

Razvojem različitih vrsta turizma na rekama i u njihovom priobalnom pojasu, ne smanjuje se količina vode u rekama, niti ista prekomerno zagađuje, utoliko pre što je u mnogo slučajeva turizam sezonska pojava. Za potrebe turizma najbolje su one reke čija je voda **oligosaprobna** (što znači bakteriološki čista i beta mezosaprobna, odnosno, slabije bakteriološki zagađena). **Alfa mezosaprobne** (jače zagađene), **polisaprobne** (jako zagađene) i **azoične** (potpuno zagađene) rečne vode ne predstavljaju nikakvu turističku vrednost. Naprotiv, povećanom zagađenošću negativno utiču na priobalje, te i ono gubi turističkih funkcije. Prema utvrđenim klasama boniteta kopnenih voda, razvoju turizma pogoduju one reke čija je voda I i II klase, što znači čista, pogodna za kupanje i sportove na vodi i bez većih uređaja za prečišćavanje pogodna za piće i život plemenitih vrsta riba iz porodice Ciprinidae (pastrmka, mladica). Reke III i IV klase zagađenosti pogodne su za vodni saobraćaj i energetiku, ali ne i za turizam.

Turističku vrednost reka povećavaju vodopadi, slapovi, izvori, vrela, veštačka jezera, meandri, klisurama i kanjonima u dolinama kojima teku. Ovi objekti na različite načine doprinose stepenu privlačnosti i moraju se uvažavati u turističkoj valorizaciji. Estetskim, znamenitim i kuriozitetnim osobinama, doprinose prepo-

znatljivosti reka na turističkom tržištu. Najbolji primer za to je vodopad Nijagare na istoimenoj reci, otoci jezera Iri i pritoci jezera Ontario, na granici između SAD i Kanade. Levi rukavac vodopada visok je 48 m, a desni 51 m. Sa više od 10.000 kubnih metara vode u sekundi, Kozjim ostrvom, turističko- ugostiteljskim objektima i pratećom infrastrukturom, ovaj vodopad je dobro posećen tokom cele godine. Kao jedan od simbola pomenutih država, čest je motiv u sredstvima turističke propagande.

2.1.3.4. Termomineralni izvori kao turistička vrednost

Jedan od najstarijih vidova turističkih kretanja temelji se na posetama termomineralnim izvorima i predstavlja osnov razvoja banjskog turizma. Ovaj motiv kretanja dostigao je ogromne razmere tokom zenita ogromnog Rimskog carstva i dobrog poznavanja mnogih svojstava vode. U neposrednoj blizini termalnih i mineralnih izvora organizovana su kupatila, izgrađene vile, podignuti objekti sakralne arhitekture i obezbeđen saobraćaj koji odgovara lokalitetu.

U mnogim delovima Zemlje postoje mesta iz kojih teku **mineralne, termomineralne, gasne ili radioaktivne vode**. Imaju različite vrednosti i koriste se u banjskim tretmanima, rekreaciji i rehabilitaciji i imaju različite turističke vrednosti. To je povezano sa tradicijom, stepenom razvijenosti i načinom pronalaženja izvora, njihovom obilnošću i mineralnim sadržajem, razumevanjem u oblasti savremene medicine o lekovitosti podzemnih voda, običajima i preferencijama stanovništva u pogledu banjskog lečenja, kao i investicijama u razvoj banjskog turizma.

Mineralnim vodama se smatraju vode koje u jednom litru sadrže više od jednog grama rastvorenih mineralnih materija. U slučaju da ta količina prelazi 50 g/l, mineralne vode se svrstavaju u rastvore. Kako je na bazi viševjekovnog iskustva i naučnih istraživanja utvrđeno, mineralne vode i rastvori imaju izvesno lekovito dejstvo na pojedina oboljenja i povrede ljudskog organizma, te se nazivaju lekovitim vodama. U ove se ubrajaju i one koje sadrže manje od 1 g/l rastvorenih mineralnih materija, ali se odlikuju povećanim sadržajem gasova. Takve vode se nazivaju gasnim vodama. Ako je reč o gasnim emanacijama radijuma (radon) u savremenoj balneologiji posebno se ceni i izdvaja dosta retka i nedovoljno istražena grupa radioaktivnih lekovitih voda. Mineralne vode, rastvori, gasne i radioaktivne vode, koje potiču iz većih dubina unutrašnjosti Zemlje, često imaju povišenu temperaturu, te ih nazivamo termomineralnim vodama.

Prema temperaturi mineralne vode se dele na **hladne** ili akrotopege i **tople** ili akrototerme. Prve se upotrebljavaju kao stone vode za piće, jer često imaju prijatan ukus i iskričav izgled. U balneoterapija se upotrebljavaju za lečenje bolesti organa za varenje i mokraćnih kanala. Druge se primenjuju u terapiji onih bolesti i povreda kod kojih je potrebna povišena temperatura (kupanje, orošavanje, obloge, ispiranje). Tople mineralne vode se dele na tri grupe i to:

- **Hipotermalne 20-34 °C,**
- **Homeotermalne (homotermalne) 34-38 °C,**
- **Hipertermalne preko 38 °C.**

Poznato je da sve mineralne vode nisu lekovite, kao što ni sve termalne (tope) vode nisu mineralne. Da bi neka podzemna voda mogla biti svrstana u kategoriju mineralnih voda mora da ispunjava izvesne uslove u količini rastvorenih mineralnih materija, koja se određuje u odnosu na graničnu vrednost između obične (slatke) i mineralne vode.

Mineralne, termomineralne, gasne i radioaktivne vode, na osnovu hemijskih svojstava, od kojih zavisi primena u balneoterapija, ali i korišćenje u druge svrhe, u Rusiji su svrstane u 3 grupe, 5 podgrupa, 10 klasa i 25 podklasa, a u Francuskoj u 3 grupe, 11 podgrupa i 11 klasa. U našoj zemlji dugo se uvažava klasifikacija M. Leka, koju su često interpretirali geografi i geolozi, a koja sadrži 10 klasa i više podklasa. Podela je sledeća:

- I *Hladne (akrotopege)* imaju temperaturu ispod 20°C, ali je ona viša od od srednje godišnje temperature vazduha u okolini. Temperatura i hemizam su im stabilni, a suvi ostatak neznatan.
- II *Tople (akrototerme)* obuhvataju hipotermiju, homoterme i hipertermiju. Sadrže manje od jednog grama suvog ostatka i ugljen-dioksida u litru vode.
- III *Kisele vode* imaju suvi ostatak ispod, a ugljen dioksid iznad 1g/l vode. Hladne su i pogodne za flaširanje (stone vode).
- IV *Alkalne vode* imaju više od 1 g/l rastvorenih mineralnih materija, među kojima dominiraju hidrokarbonati. Javljaju se u kristalastim i magmatskim stenama i mogu biti hladne i tople.
- V *Zemno - alkalne vode* sadrže više od 1 g/l rastvorenih hidrokarbonata i jone zemno-alkalnih metala kalcijuma i magnezijuma. Ako imaju povećan sadržaj ugljen- dioksida nazivaju se zemno-alkalni kiseljaci.
- VI *Slane (murijatične) vode* sadrže više od 1 g/l rastvorene kuhinjske soli. Ako imaju povećan sadržaj ugljen-dioksida nazivaju se murijatične kiseljaci.

Vode sa povećanim sadržajem joda i broma takođe spadaju u ovu grupu. Prve se nazivaju jodne vode, a druge bromne vode i česta su pojava u našim banjama.

- VII *Gorke vode* su poznate po povećanom sadržaju natrijum sulfata i magnezijum-sulfata. Javljaju se na terenima izgrađenim od škriljaca i magmatskih stena. Obično su hladne.
- VIII *Gvožđevite vode* imaju manje od 1 g/l suvog ostatka u kojem se ističu joni divalentnog i trovalentnog gvožđa. U zavisnosti od kombinacija fer i feri jona, dele se na 4 podklase.
- IX *Sumporovite vode* se prepoznaju po povećanom sadržaju sumporovodonika, koji im daje neprijatan miris. Javljaju se u naftonosnim terenima i naslagama treseta, a mogu biti hladne i tople.
- X *Radioaktivne vode* su one koje sadrže soli radijuma i produkata njegovog prirodnog raspadanja (gas radon). Ima ih na terenima izgrađenim od kristalastih stena. Mogu biti hladne i tople, a često i dosta mineralizovane.

Gotovo sve navedene grupe mineralnih, termomineralnih, gasnih i radioaktivnih voda postoje u našoj zemlji i osnova su razvoja banjskog turizma, jer predstavljaju izuzetnu vrednost.

Hladnih i toplih alkalnih voda ima u Bukovičkoj, Sijarinskoj i Bogutovačkoj Banji, kao i u Klokotu i Kanjiži. Izvora alkalne i zemnoalkalne vode ima u Vrnjačkoj Banji i Lukovskoj, Pečkoj banji i Palanačkom kiseljaku. Alkalno/murijatičnih voda ima u Seltersu kod Mladenovca, Priličkom kiseljaku i Obrenovačkom kupatilu, kao i u Vranjskoj Banji i Koviljači. Murijatična voda se javlja u Slankamenu, a murijatično - karbonatna u Rusanda i Starom Bečeju. Gvožđevite vode su karakteristične za izvore i bušotine Koviljače, Bukovičke, Brestovačka, Vranjske i Sijarinska Banje. Sumporovito vodama bogate su Koviljača, Mataruška, Ribarska, i Vranjska Banja. Povećanom radioaktivnošću odlikuju se neki izvori Niške, Pribojske, Zvonačke Banje, Sokobanje i Gornje Trepče. Povećanim sadržajem joda ističu se Novosadsko jedno kupatilo, Slankamen, Stari Bečej, Junaković i Prigrevica.

Za razliku od Srbije, koja je bogata banjama, u Crnoj Gori ih nema. Poznati su samo izvori kisele, slane i sumporovite vode kod Bijelog Polja, Ulcinja i Igala. U terapijske svrhe koristi se mulj (peloid, fango) sa ušća Sutorine u Hercegnovski zaliv. Terapija se primenjuje i Zavodu "Dr Sima Milošević" u Igalu, koji je poznat po prijemu velikog broja stranaca, naročito onih iz skandinavskih zemalja.

Na prostoru Bosne i Hercegovine termalni i mineralni izvori, banje poznate su i eksploatišu se još od perioda Grka i Rimljana, a u vreme Turskih osvajanja ova tradicija je obnovljena i traje i do danas. Osim za prevenciju, lečenje i

rehabilitaciju, zbog čega se banje u Bosni i Hercegovini prvenstveno i posećuju, mnoge od njih nude i wellness i spa usluge, što ih čini savršenim mestima za odmor i opuštanje. Najpoznatije banje u Bosni i Hercegovini su: banja Vrućica, Laktaši, Kulaši, Slatina, Fojnica, Banja Dvorovi, Višegradska Banja, Ilidža i druge.

Uobičajeno je da se izvori u banjama nazivaju lekovitim, iako neki od njih to nisu, jer ni mineralizacija ni temperatura nisu uvek odlučujuće. Zaista, u balneologiji, koja se služi vodama za terapijske ciljeve, mineralnim ili bolje reći, lekovitim vodama se zovu samo vode koje sadrže ili vredne u medicinskom pogledu materije, ili se odlikuju osobenim fizičkim svojstvima, koja su korisna za ciljeve terapije.

U vezi sa mineralnim, termalnim, termomineralnim, gasnim i lekovitim vodama, javlja se i termin "retke vode". Pod njim se podrazumevaju one vode koje su se prilikom kretanja kroz stenovite mase zemljine kore mineralizovale, obogatile gasovima, retkim elementima i organskim materijama, ili samo jednom od ovih komponenata, kojima se razlikuju od obične vode za piće. Retke vode se u velikom broju slučajeva mogu izjednačiti sa banjanskim lekovitim vodama. Detaljno ih je klasifikovao R. Đurović, izdvojivši 3 klase, 6 podklasa, 18 vrsta i 36 podvrsta.

Na osnovu termičkih, fizičkih, hemijskih i mineraloških svojstava banjanskih voda i peloida, koji se upotrebljava za spravljanje obloga, definisane su indikacije i kontraindikacije za svaku banju posebno. Voda banjanskih izvora najčešće se koristi za osnovno i dopunsko lečenje sledećih bolesti i povreda: reumatizam različitih vrsta, lumbago, bronhitis, bolesti organa za disanje, alergija, stanje posle operacija, periferni krvotok, povišen krvni pritisak, kardiovaskularne bolesti, psorijaza, ekcemi, akne, psiho-neuroze, neurastenije, skleroza, dijabetis, bolesti organa za varenje, bolesti bubrega i mokraćnih kanala, oboljenja jetre, žuči i pankreasa, parodontopatija, ginekološki poremećaji, vibraciona bolest, anemija, toksikoza, astenija, neuralgija, prelom kostiju i dr. Uz medikamentozu (lečenje lekovima) u balneološke centrima voda i peloid se koriste pijenjem vode, kupanjem, inhaliranjem, ispiranjem, orošavanjem i oblogama. Najčešće se primenjuju sledeći terapijski postupci: fizikalna, hidro, klima, kinezi, mehanografske, elektro, talasna, masaža, helio, termička, radna, peloid, parafin, mikromasaža, Hauferove kupke, galvano terapija i druge.

Izvori mineralne, termalne, termomineralne, gasne i radioaktivne vode, predstavljaju osnovu za razvoj klasičnog banjanskog zdravstveno lečilišnog turizma i rehabilitacije, ali i za preventivu i rekreaciju zdravih ljudi. Zbog toga je proces njihove turističke valorizacije složen. To povećava i činjenica da se u nekim banjama odvijaju i druge vrste turizma (izletnički, tranzitni, kongresni, sportsko-manifestacioni, kulturno-manifestacioni). Tradicija i savremena realnost

banja i njihovog okruženja u cilju formiranja kompleksne turističke ponude i sadržajnog boravka gostiju, predmet su turističkih i geografskih istraživanja. Čini se da primena metode terenskih istraživanja, ankete, analize, sinteze i komparacije, mogu dati najbolje rezultate.

Posebnu grupu termalnih izvora predstavljaju **gejzeri**. Javljaju se u oblastima nekadašnjeg vulkanizma, na Islandu, Kamčatki, Novom Zelandu, Jeloustonskom nacionalnom parku u SAD i drugim mestima. Odlikuju se povremenim erupcijama vode do znatne visine. Turistički se valorizuju razgledanjem za vreme faze rada, jer predstavljaju retke, kuriozitetne prirodne vodoskoke, sa posebnim oblicima mikro reljefa u okolini, koji nastaje taloženjem mineralnih materija, ponet iz unutrašnjosti Zemlje. Turistički su simbol Jeloustonskog nacionalnog parka, koji na površini od 8.000 km² ima 3.500 termalnih izvora, među kojima preko 100 aktivnih gejzera.

U Srbiji, kao turističku atrakciju imamo gejzer Metođe na Kopaoniku, gde pod pritiskom voda izbija vertikalno naviše do oko 5 metara.

Slika 3. Gejzer Metođe, Kopaonik

Izvor: <https://www.turizamopstinebrus.rs/>

2.1.3.5. Močvare i lednici kao turistička vrednost

Pod močvarama se podrazumevaju takvi delovi kopna koji su bogati slatkom ili slanom vodom, koja pokriva tlo ili je ono njome jako zasićeno tokom cele godine. Uz to, močvare imaju svojevrsnu vegetaciju, od koje se vremenom obrazuje treset. Proučava ih talmatologija, koja je najrazvijenija u Rusiji, Poljskoj i Kanadi, zemljama sa velikim površinama pod močvarama.

Močvara ima u raznim delovima Zemlje, a najviše u severnom umerenom i severnom subpolarnom prostoru. Različitih su dimenzija i načina postanka. Na našoj planeti zahvataju 2.682.600 km², što je 30 puta više od površine Srbije. U njima se nalazi 11.470 km³ vode. U mnogim slučajevima teži se melioraciji močvara radi dobijanja obradivog zemljišta, ali ima i takvih koje su zbog interesantnih biljnih i životinjskih vrsta, zakonom zaštićene. Najčešće imaju status ornitoloških stanica, u kojima stalno ili u vreme seobe, žive brojne vrste ptica močvarica.

Za turizam su interesantne travne (eutrofne) močvare u aluvijalnim ravnima velikih reka ili na mestima nekadašnjih plitkih jezera, koje su lako pristupačne sa kopna i reka. Ako predstavljaju bogata staništa divljači, omogućavaju razvoj lovnog turizma. Ukoliko su zakonom zaštićene, lov je moguć samo kamerama, poznat u turističkoj propagandi kao "foto safari". Isti značaj imaju i neke šumske (mezotrofne) močvare, u kojima često ima divljači za visoki lov. U tom smislu ističemo Hutovo, Deransko i Svitavsko blato pored Neretve, Kopački rit između Dunava i Drave, Koviljski rit i Krčedinsku adu na Dunavu nizvodno od Sremskih Karlovaca, Carsku baru kod Zrenjanina, Ludoško jezero kod Subotice, delove Mazurskog Pojezerje u Poljskoj, sistem jezera i močvara Velika Sajma u Finskoj, priobalja reka u Zapadnoj Sibirskoj niziji, prostor između jezera Vinipeg i Vinipegosis u Kanadi i druge lokalitete. Kako u lovnom turizmu učestvuje relativno mali broj ljudi, dobrih platežnih mogućnosti, turistička valorizacija močvara zahteva detaljna izučavanja. Osnova istih počiva na hidrologiji i geografiji, terenskom radu, kartografskim analizama, komparacijama i sagledavanju prostora u celini, sa posebnim osvrtom na očuvanje ekološke ravnoteže u njemu.

Više od 16 miliona kvadratnih kilometara Zemlje pokriveno je lednicima. Njih je najviše u polarnim prostranstvima, ali ih ima i na visokim planinama umerene zone severne hemisfere. Proučava ih glaciologija i klasifikuje po različitim pokazateljima. Sa aspekta turizma odlikuju se kuriozitetnim svojstvima sa naglašenim epitetom retкости. Turistički se valorizuju kratkotrajnim razgledanjem u pratnji specijalno obučениh vodiča. Ističu se lednici Mon Blana i Apeninskih Alpa. Iz poznatih turističkih centara centralne Evrope do lednika na Alpima organizuju se povremene ekskurzije. U lednik Meg de Glas, nedaleko od Šamonija, usečen je tunel, te turisti mogu razgledati njegovu unutrašnjost.

Savremena planinska glacijacija odlikuje se cirknim i dolinskim lednicima. Ima ih na planinama koje se dižu iznad snežne granice i uglavnom su teško pristupačni i turistički nedovoljno valorizovani. Na Kavkazu ima 1.400 lednika, na Alpima 1.200, na Aljasci 1.000. Na Himalajima, Hindukušu i Karakorumu lednici zahvataju površinu od 57.285 km², na Aljasci 52.000 km², Andima 25.000 km², Tjan Šanu i Pamiru 20.375 km², Alpima 4.140 km² i Kavkazu 2.000 km². Među dolinskim lednicima dužinom i rekreativnoj privlačnošću ističu se: Nabesna na Aljasci, dugačak 90 km, Inilček na Tjan Šanu, dužine 80 km, Fedčenkova na Pamiru, dužine 77 km, Siačen (75 km), Hispar (61 km), Baltoro (58 km) i Batura (58 km) svi u najvišim severnim delovima Karakoruma, Cizano na Aljasci, dužine 50 km i Čangotri na Himalajima, dužine 30 km. Na planinama Novog Zelanda najduži lednik je Tasman (29 km). U Alpima su poznati Aleč (26,8 km), Fišer (16 km), Meg de Glas (15 km) i Gorner (15 km). Bez obzira na veliku površinu močvare, kao i postojanje brojnih tipova lednika na visokim planinama i velikim geografskim širinama, ove hidrografske objekte je teško turistički valorizovati. Ovo zbog relativno skromne tražnje na turističkom tržištu i neophodnosti da se za turističke opremanje moraju ulagati velika materijalna sredstva. U tom smislu, najbolje su valorizovane one močvare i oni lednici koji se nalaze u razvijenim turističkim regijama, posebno u Alpima.

2.1.4. Biljni i životinjski svet kao turistička vrednost

Biosfera igra posebnu ulogu u razvoju reljefa, u razvoju niza prirodnih procesa i obezbeđivanju ljudskog života na Zemlji. Uključuje sva plodna tla, biljni i životinjski svet, koju karakteriše velika raznolikost. Ima veoma izražene zonske i azonalne osobenosti koje su predmet proučavanja mnogih nauka i velikog broja različitih praktičnih aktivnosti. Biosfera se posmatra kao direktan i indirektan izvor turističke vrednosti ali i kao snabdevač kiseonikom, klimatizovani proizvod, proizvođač organskih jedinjenja i osnova ljudske ishrane. Kada je turizam u pitanju, osobine biosfere su rekreativne, estetske, potrebe radoznalosti, reliktna, endemske i poznate karakteristike turističkih atrakcija. Omogućava neke posebne vrste turizma (lov, ribolov, fotografski safari, događaji), pa se stoga mora na pravi način vrednovati.

Biljni svet na Zemlji se javlja u vidu različitih formacija, koje imaju odgovarajući značaj za razvoj turizma, jer na sebi svojstven način utiču na povećanje Turističke vrednosti ostalih elemenata turističke ponude i utiču na obogaćivanje sadržaja turističkog boravka u turističkim mestima. Ističu se tropske vlažne šume, savane, stepe, pustinje, večno zelene šume i šikare suptropskih širina, listopadne, mešovite i četinarske šume umerenih i subpolarnih prostranstava, zaključno sa tundrom na krajnjem severu Evrope, Azije i Amerike.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Tropske vlažne šume, sa više od 40.000 biljnih vrsta, zbog nepovoljnih klimatskih uslova i teške aklimatizacije, su uglavnom van interesa turista, iako se odlikuju nizom specifičnosti. U stepama i savanama Amerike, Afrike, Azije i Australije, postoje povoljni uslovi za razvoj lovnog turizma. Večno zelene šume i žbunaste formacije, sa mnogo dekorativnih vrsta, boja, oblika i eteričnih isparenja, posebno u okruženju Sredozemnog mora, na njegovim ostrvima, kao i na znatnim prostranstvima Severne Amerike, Južne Afrike i Australije, imaju veliku rekreativnu, dekorativnu i estetsku privlačnost i valorizuju se zajedno sa ostalim turističkim vrednostima. Na više mesta turistima se prezentuju u specijalno uređenim i negovanim botaničkim baštama i Arboretum. U istima je moguće kupiti seme, rasad i odrasle biljke, koje se uz odgovarajuće isprave mogu iznositi iz zemlje u kojoj su kupljene. Prezentacija bogatstva vegetacije, posebno cvetnih vrsta, obavlja se na odgovarajućim karnevalima, među kojima se ističu oni u Nici, Kanu, Monaku, nekim rivijeri u Španiji, na Floridi, u Kaliforniji, Japanu, Indoneziji, Boki Kotorskoj ("Praznik Mimoze"), Divčibarama (manifestacija Beli narcis) i drugo.

Značajnu direktnu i indirektnu turističku vrednost imaju listopadne, mešovite i četinarske šume umerenih geografskih širina. Na znatnim prostranstvima dominiraju pejzažem i staniše su brojnih vrsta divljači, kao osnove razvoja lovnog turizma. Po tome su poznate šume planina centralne Evrope, Skandinavije, severnog dela SAD, južne Kanade, Rusije, posebno sibirski tajga, koja se pruža od Urala do Tihog okeana.

Na Zemlji je izdvojeno **šest velikih biogeografskih (florističkih) oblasti**, sa većim brojem podoblasti. Svaka od njih ima odgovarajuće specifičnosti, uslovljene klimatskim i pedološkim faktorima, kao i odgovarajućim reljefom, odnosno, rasporedom mora i kopna i evolucijom. Najveću turističku vrednost ima **Holarktička biogeografska oblast**, koja obuhvata najveći deo severne hemisfere, severnije od poveratnika. U njoj je izdvojeno 17 podoblasti, među kojima se sa aspekta turizma posebno ističu Sredozemna, Kalifornijska i Kinesko-Japanska. Bujnom vegetacijom i brojnim vrstama ističu se i Kanarska, Azorska, Zelenortska ostrva i Madera, čemu posebno doprinose plodno tle i pogodna klima. To važi i za prostranu Kinu sa 20.000 biljnih vrsta i relativno mali Japan sa više od 5.500 vrsta. U Kaliforniji se ističu džinovske sekvoje, kao relikat iz tercijera, čest motiv u sredstvima turističke propagande.

Od interesa je i **Paleotropska biogeografska oblast**, koja zbog velikog rasprostranjenja i izdvojenih ostrva, ima više podoblasti sa karakterističnom vegetacijom. Drvenaste vrste, palme, palrati, cvetnice, biljke dekorativnih i aromatičnih cvetova, mahagoni, tikovina, Kamforovo drvo, sandalovo drvo, bambusi, lotos, fikusi, hibiskus, orhideje i druge vrste daju pejzažu posebnu turističku vrednost i osnova su niza svečanosti i turističkih manifestacija .

Velikim brojem biljnih vrsta odlikuje se **Neotropaska biogeografska oblast**. To je posledica kako velikog prostranstva Srednje i Južne Amerike, tako i različitih klimatskih uslova i nadmorske visine reljefa. Posebno se ističu bujne šume u slivu reke Amazon, za koje se s pravom kaže da predstavljaju "pluća čovečanstva". Sa više od 40.000 vrsta Amazonija je verovatno biogeografski najvredniji prostor na Zemlji, ali ga posećuju samo dobro opremljene ekspedicije.

Australijska biogeografska oblast ima oko 12.500 biljnih vrsta. Veoma je različita, jer je čine prašume u nekim delovima severnog primorja, kao i stepe, savane i pustinje u unutrašnjosti kontinenta. Novi Zeland i Tasmanija imaju visok koeficijent pošumljenosti, sa dosta listopadnih i večno zelenih vrsta, dekorativnih biljaka i cvetnica. Pejzažom često dominira eukaliptus, jedan od simbola Australije.

Kaplanska biogeografska oblast na jugu Afrike ima oko 14.000 vrsta i u nekim delovima podseća na evropski mediteran, jer ima večno zelenih biljaka koje grade niske žbunaste formacije. Iz ovog prostora poznate su dekorativne aloje. Daleko južnije od ove je **Antarktička biogeografska oblast**, koja se odlikuje siromaštvom vrsta, jer su klimatski uslovi nepogodni.

Biljni svet kao turistička vrednost još uvek nije dovoljno izučena. Nema konkretnih metoda valorizacije, iako je sasvim sigurno da je reč o značajnom elementu života i turističkog privređivanja. Uz prirodnu vegetaciju, izuzetan značaj, kako za zapošljavanje radne snage, tako i za kompletiranje turističkih usluga i proizvoda ima proizvodnja drveća. Ona je najraširenija na Azurnoj obali Francuske, Italijanskoj Rivijeri del Fjore (rivijeri cveća), to znači u okolini Nice, Kana i San Rema. Najpre je stvaranjem veštačkih jezera i manjih rezervoara obezbeđena dovoljna količina vode za navodnjavanje i zalivanje. Iskorišćena je blaga mediteranska klima i zaštićenost od vetrova iz pravca severa. Selekcijom su stvorene kvalitetne dekorativne i eterične vrste cveća. Vegetacionom perioda je proširena na gotovo celu godinu, jer su izgrađeni plastenici i staklenici. Površine na kojima su nekada rasle masline, kasnije limun, mandarina i pomorandže, već nekoliko decenija koriste se za gajenje cveća.

Cveće sa ovih prostora izvozi se u veće gradove Evrope, koristi za proizvodnju parfema u brojnim fabrikama Francuske i Italije. Potražnja za cvećem duž Azurne obale oduvek je bila ogromna. U stvari, većina potražnje dolazi iz samog mesta. Hoteli, restorani, barovi, kazina i ostali kupuju bukete na veliko. U Nici, preplavljenoj cvećem, redovno se održavaju prolećni karnevali cveća koji obraduju posetioce. Mnogi su iz dalekih gradova i došli su samo na ovu jednu apsolutno veselu zabavu. Nezanemarljiv deo ovog cveća nalazi se u sektoru industrije parfema, čije srce ima na Azurnoj obali i uopšte njenom neposrednom zaleđu. Grad Gras, koji se nalazi dvadesetak kilometara od obale u pravcu unutrašnjosti Alpa, opisuje

se kao prirodni parfem-prestonica-sveta. Njegova slava je porasla uglavnom na proizvodnji esencije od biljke lavande. Ova esencija čini glavnu sirovinu za dobijanje naslovljenog, kao nekada veoma luksuznog parfema.

Drugi element biosfere čini životinjski svet. Višestruko značajan za život ljudi na Zemlji, životinjski svet okeana i mora, zemljište za hidrografskih objekata i kopna, ispoljava se kao samostalna i komplementarna turistička vrednost. Omogućuje razvoj lovnog i ribolovnog turizma, kao i niza sportsko-turističkih manifestacija (konjske trke, takmičenja u preskakanju prepona, trke pasa, korida, rodeo) od kojih neke imaju veoma dugu tradiciju i veliku popularnost, te su uvršćene u programe svetskih prvenstava i olimpijskih igara.

Životinjski svet se prezentuje turistima u zoološkim vrtovima, specijalnim prirodnim rezervatima i akvarijumima. Služi obogaćivanju sadržaja boravka turista iz obližnjih centara. Četiri velike zoogeografske oblasti na Zemlji, sa nizom karakterističnih vrsta, čine prostor turistički interesantnim, posebno za razvoj lovnog turizma. Kako su vremenom neke životinjske vrste svedene na mali broj primeraka, ograničene areale i staništa, danas se mogu videti samo u strogo zaštićenim rezervatom. Lovni turizam i poseta rezervatima retkih i neobičnih životinja, elementi su valorizacije šumskih i travnatih biljnih formacija i hidrografskih objekata, na kojima je moguć sportski ribolov. Reč je o turizmu naglašenih rekreativnih osobina, kao i o dobro posećenim manifestacijama. U lovnom turizmu učestvuje relativno mali broj ljudi. Zbog visokih taksi za odstrel divljači i drugih izdataka, u lovištima se mogu ostvarivati značajni ekonomski efekti. Po bogatstvu ponude ljubiteljima lova u novije vreme su se afirmisale neke afričke zemlje (Uganda, Kenija, Tanzanija). Lovni turizam je razvijen i u Rumuniji, Mađarskoj, Bugarskoj, Australiji, Kanadi i drugim zemljama. Boravak turista lovaca traje 15-20 dana. Dnevna potrošnja se ceni na 500 \$, a u slučaju odstrela divljači veće trofejne vrednosti, plaća se između 10 i 20.000 \$.

Biljni i životinjski svet jednog prostora uključuju (Radović, Vujko, 2025):

- **autohtone vrste**, tj. rastinje i određene životinje koje su prirodno prisutne na tom području i koje su se razvijale u skladu s lokalnim uslovima. Specifične su biljke koje rastu samo u tropskim, umerenim ili alpskim područjima kao što su npr., drvo Baobab (*Adansonia*) sa Madagaskara, Drvo zmajevе krvi (*Dracaena cinnabari*) koje raste na Sokotri, Jemen ili Srpska Ramonda (Ramonda Serbica) u Srbiji. Značajne su i životinje koje su karakteristične samo za određene ekosisteme npr. beli medved, pingvini, žirafe;
- zaštićene vrste biljaka i životinja koje su ugrožene i prete im nestanak. Beli lokvanj je strogo zaštićena vrsta u Srbiji jer je pred istrebljenjem zbog narušenog prirodnog staništa;

- **endemske vrste** tj. biljke i životinje, endemiti koje su ograničeno rasprostranjene na određenoj teritoriji, npr. divlji kesten (*Aesculus Hippocastanum*) ili riba crnka (*Umbra krameri*) koja se može naći samo u Zasavici;
- **reliktne vrste** tj. biljke i životinje koje su preostale iz prošlih vremena kada su vladali drugi uslovi života, npr. Pančičeva omorika (*Picea omorika*) je i endemska i reliktna vrsta iz perioda ledenog doba tercijara.

Mnoge prirodne, posebno biogeografske vrednosti, turistima se prezentuju u nacionalnim parkovima, parkovima prirode, prirodnim rezervatima i drugim oblicima zaštićene životne sredine. To ne znači da su ostali prostori manje značajni i da ih ne treba štiti, unapređivati i turistički valorizovati. Na značaj biljnih i životinjskih vrsta, najbolje ukazuje činjenica o njihovoj zakonskoj zaštiti još u XV veku. Jednim zakonom u Poljskoj iz 1499. godine, zaštićeni su los i divlji konj. U Rusiji je 1703. godine donet zakon o zaštiti biljnog sveta. Godine 1848. zakonom su zaštićene šume Fontenebloa pored Pariza. "Prvi pioniri toga posla bili su entuzijasti, prirodnjaci, umetnici i ostali zaljubljenici u prirodu, a cilj im je bio da se sačuva ravnoteža u njoj i da se održi ravnomernost i racionalnost u iskorišćavanju prirodnih bogatstava. Već se tada pokazuje potreba da se gradskom stanovništvu omogući izlazak u prirodu i promena načina življenja, iako čovek toga doba nije bio pritisnut jarmom civilizacije kao danas. Ti prvi romantičari, pesnici i estete imali su ulogu prosvetitelja i težili su da se ne narušavaju prirodne retkosti i lepote. Proglašavanjem prvog nacionalnog parka Jelouston 1872. u SAD, otvara se prva stranica u istoriji zaštite prirode u svetu, kao proces uzimanja pod kontrolu države najvrednijih delova zemlje, od osobite naučne, kulturne i turističke vrednosti" (Stanković, 2005).

2.2. ANTROPOGENE TURISTIČKE VREDNOSTI

Antropogene turističke vrednosti su oni **objekti, običaji, manifestacije u prostoru koji mogu privući pažnju turista**. Za razliku od prirodnih, koje stvaraju uslove za rekreativni vid turizma, antropogene vrednosti turizma favorizuju kulturne i događajno vođene vidove turizma. Dakle, razvoj dolazaka turista pod estetskim, edukativnim, umetničkim i obeležjima turističkih atrakcija nisu sezonski definisani. Na mestima gde se posećuju antropogene turističke vrednosti i odvijaju relevantni događaji, gotovo bez zavisnosti od meteoroloških uslova, turistička kreiranja mogu da traju mesecima i na taj način doprinesu produženju perioda aktivne turističke sezone u datim centrima i regionima. Antropogene vrednosti se ispoljavaju kao kompleksne, samostalne i komplementarne vrednosti, što zavisi od niza elemenata opšte, istorijske, etnografske, umetničke i kulturne vrednosti i prepoznativosti na turističkom tržištu. To znači da je kontraktivna zona antropogenih turističkih vrednosti lokalna, regionalna nacionalna, međunarodna i svetska. Po obliku pojavljivanja antropogene turističke vrednosti se dele na: etnološke, umetničke, ambijentalne, manifestacione i pejzažne. Predmet su proučavanja više naučnih disciplina (etnologija, istorija, istorija umetnosti) i praktičnih aktivnosti (konzervacija, hortikultura, dramaturgija, građevinarstvo, arhitektura, gastronomija), (Vujko i drugi, 2024). Turistička geografija uvažava postignute rezultate i iznalazi metode turističke prezentacije i valorizacije antropogenih turističkih vrednosti (grupa autora, 1990).

Antropogene turističke vrednosti delimo na:

- etnografske turističke vrednosti
- umetničke turističke vrednosti
- ambijentalne i pejzažne turističke vrednosti
- manifestacije i događaji kao turističke vrednosti.

2.2.1. Etnografske turističke vrednosti

Duga istorija ljudskog života na Zemlji usred različitih prirodnih, istorijskih i društvenih okruženja dovela je do razvoja brojnih etnografskih specifičnosti među ljudima i narodima, čak i na relativno malim teritorijama. Posebno je zanimljiv savremeni turizam, koji je do sada pokrio skoro sve delove naše planete. Etnografske turističke vrednosti se valorizuju pojedinačno i u grupama. Turistima se prezentuju na licu mesta, kao i na festivalima, karnevalima, koncertima, revijama, u ugostiteljskim objektima, kao i kroz izradu suvenira i upotrebnih predmeta.

Čest su motiv u sredstvima turističke propagande, posebno kada su izvorne, tradicionalne, lako shvatljive i one koje se duboko i trajno doživljavaju. Reč je o muzičkom fokloru, narodnoj nošnji, običajima, svetkovinama, gastronomiji, gostoljubivosti, srdačnosti, čestitosti, druželjublju, predusretljivosti, patriotizmu, kulturi, vaspitanju, etici, estetici i drugim elementima tradicionalnog i savremenog života naroda (Vujko i drugi, 2024). Mnoge od navedenih kategorija su teško merljive i imaju različit značaj za turiste iz pojedinih zemalja. Kako je za turističke upoznavanje istih potreban odgovarajući nivo znanja iz različitih domena, a za komuniciranje sa ljudima u turističkim mestima i regijama i jezik domaćina, ispoljavaju se brojne teškoće valorizacije i prezentacije. Zbog toga se često pristupa stilizaciji i osavremenjavanju nekih etnografskih elemenata, što dovodi do uniformnosti, koju turisti istančanog ukusa i dobrog predznanja ne prihvataju (Grupa autora, 1990).

Ove vrednosti posmatramo kao nematerijalno nasleđe. UNESCO je formirao globalnu listu nematerijalnog nasleđa zemalja članica UN. Očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa podrazumeva delovanje u cilju njegovog prenošenja na sledeće generacije i obezbeđivanja održivosti, uz stalnu interakciju sa prirodom i poštovanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti.

Na UNESCO listu nematerijalnog nasleđa sa prostora Republike Srbije upisano je:

- Porodična slava (2014)
- Tradicionalna narodna igra – kolo (2017)
- Pevanje uz gusle (2018)
- Ručna izrada posuđa od gline, Zlakuška grnčarija (2020)
- Društvene prakse i znanja u vezi sa pripremom i upotrebom tradicionalne rakije od šljive – šljivovica (2022)
- Naivno slikarstvo u Kovačici (2024).

Na UNESCO listu nematerijalnog nasleđa sa prostora Crne Gore upisano je:

- Kulturno nasleđe Bokeljske mornarice Kotora: prikaz sećanja i kulturnog identiteta (2021).

Na UNESCO listu nematerijalnog nasleđa sa prostora Bosne i Hercegovine upisani su:

- Zmijanjski vez (2014)
- Konjički duborez (2017)
- Branje trave ive na planini Ozren (2018)

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

- Običaj u takmičenju košenja trave na Kupresu (2020)
- Tradicija uzgoja konja lipicanera (2022)
- Sevdalinka, tradicionalna gradska narodna pesma (2024).

Vrednosti etnografskog turizma su u osnovi komplementarne, kako sa drugim oblicima antropogenih, tako i sa brojnim oblicima prirodnih turističkih atrakcija. Pomažu sadržajnom obogaćivanju turističkog boravka i postizanju većih ekonomskih i neekonomskih efekata turizma. Najviše su cenjeni u razvijenim turističkim zemljama kao što su Italija, Španija, Švajcarska, Austrija, SAD, Meksiko, Indonezija i druge. Sa druge strane, iako veoma atraktivne etnografske turističke vrednosti u nekim zemljama Afrike, Azije i Južne Amerike nisu dovoljno valorizovane, ova činjenica je uglavnom zasnovana na nerazvijenosti privrede i kulture turizma.

Realnu kritiku stanja uniformnosti jasno je izrekao J. Kripendorf naglašavajući da je na mnogo mesta u svetu turistička ponuda nalik jedna drugoj, jer je ono što je domaće i specifično zanemareno. Bez razmišljanja se zaboravlja tradicionalna kultura u korist bezlične turističkih nekulture. Potrebno je snažnije potencirati domaću kulturu i istu dosledno i svestrano uključivati u turističku ponudu. Uvek i svuda potrebno je da poštuju lokalno i nacionalno. U izgradnji objekata treba usvojiti građevinske forme lokalne sredine. Polje za praktičnu verifikaciju tih zahteva, naravno, vrlo je široko. Najviše nepoverenja će izazvati zahtev za domaćom kuhinjom. Prevlast internacionalne ishrane svuda se obrazlaže time da tako žele gosti. Ali je li goste iko o tome pitao? Je li ih iko upoznao s domaćim jelima i drugim domaćim običajima, ili ih je o tome obavestio? Zahtevaju li uistinu baš turisti da ih u Švajcarskoj ne posluže sirevima, u Maroku ovčetinom, u Grčkoj ribom i domaćim vinom i u Indiji karijem?

2.2.2. Umetničke turističke vrednosti

Turisti ih cene kao kompleksne, nezavisne i komplementarne vrednosti koje imaju nekoliko atraktivnih karakteristika (poznatost, retkost, ozloglašenost). Treba ih staviti u turističku propagandu, u izradu suvenira, slajdova, razglednica, slikovnica, monografija. Umetničke turističke vrednosti određuju određene pravce kulturno-turističkih kretanja i sadržaje turističkih manifestacija. U tom smislu se, mogu uzeti kao pomoć u proširenju turističke sezone, kao i obogaćivanje sadržaja turističkog boravka na mestima gde se mogu naći. Zone kontrakcije su važne na lokalnom, regionalnom, nacionalnom, međunarodnom i globalnom nivou.

Umetnička ostvarenja materijalne kulture i velikog istorijskog značaja, štite se posebnim zakonima i uvršćuju u kulturnu baštinu pojedinih naroda, ili upisuju u listu svetske baštine pod starateljstvom OUN. Za razliku od onih sa naglašenim nacionalnim obeležjima, svojstvima i vrednostima, ima i takvih, koje imaju univerzalnu svetsku vrednost, te su deo prošlosti za budućnost (Dinić, 1990).

Mnoga umetnička dela posebno vajarstva i slikarstva, prezentuju se turistima (i domicilnom stanovništvu) u muzejima, galerijama, legatima, spomen zbirkama, kao i na odgovarajućim manifestacijama povodom izvesnih jubileja i događaja. Stalne muzejske postavke i za odgovarajuće prilike uobličene izložbe, privlače pažnju određenog broja turista. Kontraktivnu zona izložbenih postavki zavisi od umetničke i istorijske vrednosti eksponata, vremena postanka, stilske pripadnosti, individualnosti, kao i od renomea stvaralaca. Turističkom tržištu se nameću kao samostalne i komplementarne vrednosti od kojih su neke svetskog značaja i trajnog delovanja. Bogatstvom i vrednošću eksponata, kao i brojnošću posetilaca ističu se muzejske postavke u Luvru, Versaju i Fonteneblou kraj Pariza, Prado u Madridu, Muzej Salvadora Dalija u Figuerasu kraj Barselone, Britanski muzej u Londonu, Rajks muzej u Amsterdamu, Arheološki muzej u Heraklionu na ostrvu Krit, Ermitaž u Sankt Peterburgu, Panorama Borodinske bitke u Moskvi, Egipatološka muzej u Kairu, Muzej filmske umetnosti u Holivudu, Muzej moderne umetnosti u Njujorku, Narodni muzej u Beogradu i drugi.¹

2.2.3. Objekti svetske kulturne baštine

Na konferenciji Ujedinjenih nacija o čovekovoj sredini, koja je održana od 5. do 16. juna 1972. godine u Stokholmu, pored ostalog, usvojena je Deklaracija Konferencije Ujedinjenih nacija o čovekovoj sredini. Ovaj dokument postao je polazna osnova za niz novih akcija, koje su dele pozitivne rezultate u mnogim zemljama i na sebi svojstven način doprinele poboljšanju i obogaćivanju turističke ponude.

¹ Najveći muzej na svetu je Luvr u Parizu. Sedamnaestog novembra 1993. godine obeležena je dvestoti godišnjica njegovog rada. Početak izgradnje objekata datira iz 1190. godine. Tvrđava Luvr je trebala da štiti Pariz od osvajača. Godine 1528. Luvr postaje rezidencija kralja Fransoa I, koji je bio veliki pobornik umetnosti. Pored ostalih, u Francusku je doveo Leonarda da Vinčija i posle njegove smrti otkupio brojna dela, među kojima i portret Mona Lize. Za vreme Napoleona Luvr je znatno proširen i obogaćen sa 13000 novih predmeta. Izložbeni prostor Luvra zahvata 60000 m². Tokom 1993. godine u Luvru je registrovano 5 miliona posetilaca, od kojih 3,4 miliona iz inostranstva i to najviše iz Amerike i Japana. Luvr primi dnevno do 200 turističkih grupa. Dnevni prihod u knjižari Luvra dostiže i do 50 000 evra.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Na Generalnoj konferenciji UNESCO-a, koja je održana 16. novembra 1972. godine u Parizu, usvojena je Konvencija o zaštiti svetske prirodne i kulturne baštine, koja je stupila na snagu 1975. godine. U vezi s tim, pojavila se potreba zaštite najdragocenijih arheoloških, arhitektonskih, spomeničkih i ambijentalnih vrednosti i izdvajanja istih u svetsku baštinu. Precizirano je da takvi objekti moraju predstavljati jedinstveno umetničko ili estetsko ostvarenje, remek delo ljudskih ruku. Takvi objekti moraju imati (ili su imali) znatan uticaj na razvoj arhitekture, skulpture i uređenje prostora. Moraju biti izuzetni, jedinstveni i po pravilu stari. Da su karakterističnih umetničkih stilova, konstrukcionih rešenja i da odražavaju tradicionalne oblike ljudskih naselja i urbanističkih rešenja. Uz to, moraju biti vezana za ideje, događaje ili ličnosti velikog istorijskog odnosno, da su autentični po koncepciji, materijalu i načinu gradnje. Ovo je začetak UNESCO liste svetske prirodne i kulturne baštine.

Sa liste objekata svetske kulturne baštine pod nadzorom UN, ističu se sledeći objekti:

- Abu Mena, jedan od najvažnijih centara ranohrišćanskog hodočašća u Egiptu.
- Islamsko jezgro grada Kaira u Egiptu sa više od 600 kulturnoistorijskih znamenitosti.
- Memfis, prestonica Starog Egipatskog Carstva, sa leve strane Nila, u blizini delte. Osnovao ga je prvi egipatski kralj Menes. Bogat ostacima starih hramova, koje su u prvom veku porušili hrišćani, a zatim osvajali i Arabljani.
- Piramide u Gizi nedaleko od Kaira: Keopsova, Kefrenova i Mikerinusova. Najvećaje Keopsova, visoka 146 m i u osnovi dugačka 230 m. Sastoji se od 2.300.000 kamenih blokova, od kojih je svaki težak 6.000 kg. Istorijski, civilizacijski, kulturni i turistički simbol Egipta. Datira iz 2600. godine pre naše ere. Čini celinu sa skulpturom svinge (ležeći lav s ljudskim licem), isklesane od monolitne stene.
- Stara Teba sa dolinom kraljevskih grobnica i kolosima, kao i drugim spomenicima u današnjem Luksoru i Karnaku, povezani alejom svinga, nad kojom se diže 25 m visoki obelisk.
- Ostaci grada Kartagine nedaleko od glavnog grada Tunisa, u priobalju Sredozemnog mora. Gradili ga Feničani počev od 814. godine pre nove ere, kao središte moćne pomorske sile. Razorili ga Rimljani 146. godine pre nove ere. Posle ponovnog uspona, razorili ga Arabljani 698. godine.
- Amfiteatar u El Džamu u Tunisu. Potiče iz III veka i može da primi 35.000 ljudi. Gradili ga Rimljani u vreme vladavine severnom Afrikom.

- Tikal, centar civilizacije Maja Indijanaca. Ostaci grada sa hramovima u vidu piramida visokih do 70 m, nalaze se u Gvatemali.
- Pećine u dolini Vezer u Francuskoj, poznate po zidnom slikarstvu, jer su bile staništa ljudi. Slike označavaju početak umetničkog izražavanja, a odlikuju se realnošću, jednostavnošću i pokretom.
- Versaj, dvorac kraj Pariza građen od 1661. do 1682. godine za Luja XIV. Najveće delo francuskog baroka i klasicizma. Uz kasnije dograđene objekte, središte je velikih događaja. Danas nacionalni spomenik sa više izložbenih postavki.
- Kuito, prestonica Ekvadora, nedaleko od nekadašnjeg središta naroda Inka. Prožimanje indijanske i španske arhitekture i umetnosti na nadmorskoj visini od 2.800 m
- Katedrala Karla Velikog u Ahenu u Nemačkoj. Potiče iz VIII veka. U kapeli Palatina sahranjen Karlo Veliki. Poznata po krunisanju mnogih kraljeva i istorijskim saborima.
- Staro gradsko jezgro Krakova u Poljskoj. Potiče iz XIII veka i poznato je po brojnim kulturno-istorijskim spomenicima i važnim događajima.
- Ispahan i Persepolis, stari gradovi prestonice u Iranu, poznati po bogatim arheološkim i spomeničkim vrednostima.
- Rudnik kamene soli Vielicki u Poljskoj. Posle napuštanja eksploatacije u 9 nivoa do dubine od 327 m, u hodnicima i dvoranama izrađene umetničke skulpture, jedinstvenog muzeja u svetu.
- Grad Kotor u Crnoj Gori, posle zemljotresa 1979. godine, kulturno dobro u opasnosti. Gradsko jezgro sa 12 manjih i većih trgova i više ulica, nekoliko katedrala i objekata druge namene, neponovljiva su celina u svetu.
- Dioklecijanova palata u Splitu, rezidencija rimskog imperatora građena između 295. i 305. godine. Dugačka 215 m, široka 180 m, građena je od kamena i mermera, danas turističke i kulturno središte.
- Staro gradsko jezgro Dubrovnika, naselja koje su u VII veku osnovali stanovnici Epidaurusa (Cavtat). Više puta rušen, ponovo je građen. Gradski bedemi, kule, katedrale, crkve, fontane, Knežev dvor, palata sponzora i drugi objekti imaju naglašenu turističku funkciju (Dinić, 1990). Pored navedenih objekata, na listi svetske kulturne baštine nalaze se još mnogi. Većina je dostupna turistima i time upotpunjuje turističku funkciju i služi obogaćivanju sadržaja turističkog boravka. Naravno, takvu namenu imaju i mnogi drugi arhitektonski, sakralni, privredni, fortifikacioni, stariji i savremeni objekti.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

U najposećenije se ubrajaju Tadž Mahal u Indiji, aerodromi Šarl de Gol u Parizu i Šipol u Amsterdamu, Ajfelova kula u Parizu, Vestminsterska palata u Londonu, kompleks građevina u Vatikanu, zgrada Ujedinjenih nacija u Njujorku, carski Zabranjeni grad u Pekingu, Veliki kineski zid severno od Šangaja, kompleks građevina Kremlja u Moskvi, Akropolj u Atini, gradsko jezgro Praga, Ribarska tvrđava i Citadela u Budimpešti, carski dvorac Šenbrun u Beču i drugi.

Na UNESCO listu svetske prirodne i kulturne baštine sa prostora Republike Srbije upisano je:

- Stari Ras, manastir Sopoćani, Crkva Svetog Petra i Pavla, manastir Đurđevi stupovi;
- Manastir Studenica;
- Srednjevekovni manastiri na Kosovu i Metohiji – Pečka patrijaršija, Visoki Dečani, Gračanica, Crkva Bogorodice Ljeviške u Prizrenu – ovi lokaliteti su uvršteni i u UNESCO listu ugrožene svetske baštine;
- Romulijana – Palata Galerija, Gamzigrad;
- Stećci – srednjevekovni nadgrobni spomenici;

Na UNESCO listu svetske prirodne i kulturne baštine sa prostora Crne Gore upisano je::

- Prirodni i kulturno-istorijski region Kotora
- Nacionalni park Durmitor
- Stećci – srednjevekovni nadgrobni spomenici
- Venecijanska odbrambena dela između 16. i 17. veka: Stato da Terra – Zapadni Stato da Mar – tvrđava u Herceg Novom

Na UNESCO listu svetske prirodne i kulturne baštine sa prostora Bosne i Hercegovine upisano je:

- Stari most i čaršija u Mostaru
- Drevne i iskonske bukove šume Karpata i drugih regiona Evrope
- Most Mehmed Paše Sokolovića u Višegradu
- Stećci – srednjevekovni nadgrobni spomenici
- Pećina Vjetrenica, Ravno

2.2.4. Ambijentalne turističke vrednosti

Među antropogenim turističkim vrednostima, izvesnim osobenostima ističu se lako prepoznatave, stilski definisane, arhitektonski i umetnički osmišljene celine različitih namena. Spoj prirodnog, ruralnog, urbanog, kulturnog nasleđa i savremenih ostvarenja, daje posebno obeležje manjim i većim prostornim celinama, koje uz svoje osnovne, često dobijaju i naglašene turističke funkcije. Ambijentalne turističke vrednosti su najčešće pojedini delovi naselja, muzejski kompleksi, arhitektonski ansambli, sportski objekti, zabavni centri, kulturni, privredni i saobraćajni objekti, stare i savremene urbane celine i slično.

Predstavljaju komplementarne turističke vrednosti i valorizuju se zajedno sa drugim prirodnim i antropogenim turističkim privlačnostima u neposrednom okruženju, čiju vrednost povećavaju. Moraju se uvažavati u prostornom planiranju u smislu svrsishodne funkcionalnosti i odgovarajuće fizionomije. Utiču na obogaćivanje turističke ponude i raznovrsnost sadržaja turističkog boravka, kao i na ostvarivanje odgovarajućih ekonomskih i vanekonomskih efekata, uz produženje turističke sezone. Poseduju elemente znamenitosti, kurioziteta i retkosti, te se koriste u sredstvima turističke propagande. Turistička vrednost im je srazmerna nameni, individualnosti, prepoznativosti i trenutnom stanju tražnje na turističkom tržištu. Turistički se najbolje valorizuju one ambijentalne celine koje imaju naglašenu ugostiteljsku, zabavnu i trgovačku funkciju i u sklopu su, ili blizu, turistički dobro posećenih centara i regija.

Ambijentalne celine delimo na: **gradske** i **seoske** turističke atrakcije. U tom smislu ističemo gradske četvrti Monmart i Pigal u Parizu, Trafalgar skver, Pikadili i Hajd park u Londonu, Trg Svetog Marka u Veneciji, sa kompleksom Kanala Grande, Plaku u Atini, Trg Duomo u Firenci, fontana Di Trevi i Trg Svetog Petra u Rimu, Prater u Beču, Skadarliju u Beogradu, Diznilend u Los Anđelesu, Špansko selo u Madridu, Avenija Ramblas u Barseloni, Kapali čaršiju u Istambulu, Carsko selo kraj Petersburga, Madurodam kraj Amsterdama i drugo (Dinić, 1990).

Kada analiziramo **seoske** tj. ruralne ambijentalne celine na turističkom tržištu najatraktivnije su one koje su osmišljene i valorizuju se kao **etno sela** i **salaši**, a predstavljaju osnovu razvoja seoskog, etno i kulturnog turizma.

Turistička valorizacija ambijentalnih celina drugih namena (privredna, saobraćajna, stambena, kulturna, sportska) zahteva potenciranje onih specifičnosti i sadržaja koji mogu vezati pažnju turista, čiji je osnovni motiv boravak i poseta nekih drugih turističkih vrednosti. Kratkotrajno zadržavanje, radi informisanja i upoznavanja može se koristiti za plasman propagandnog materijala, prodaju suvenira i drugih turističkih potreba. Čini se da su u ovom smislu najbolje posećeni

neki aerodromi, poslovni centri, stari univerziteti, sajamski kompleksi, brane i hidroelektrane, sakralni objekti, kao i umetničke i zanatske radionice za proizvodnju suvenira i turističkih odevnih predmeta, odnosno, sportske opreme, ali i nakita.

2.2.5. Pejzažne turističke vrednosti

Za razliku od ambijentalnih turističkih vrednosti, kod kojih na malom prostoru dominiraju antropogene tvorevine predstavnika davnih generacija ili savremenika, pejzaž u smislu turističke vrednosti, je prevashodno prirodna kategorija, oplemenjena (ali i degradirana) objektima koji doprinose celovitosti prostora i njegovom tipičnom izgledu, koji je u funkciji turizma. Prepoznatave po raznovrsnosti kombinacija, odnosa i procesa, prirodnih osobenosti i stvorenih objekata, imaju značajnu turističku vrednost. Ona je srazmerna opštoj privrednoj i turističkoj razvijenosti sredine u kojoj se nalaze.

Pejzaž (od francuskog *paysage*, *pays* - zemlja, predeo, kraj) je sinonim prošlog i sadašnjeg stanja prostora i može se dovesti u vezu sa ekosistemom, jer proističe iz osobite sveobuhvatnosti delovanja i posledica prirodnih, društvenih i tehnoloških parametara. Prirodni procesi se odvijaju u smislu uspostavljanja opšte ravnoteže u prostoru, koji je evolutivna kategorija sa odgovarajućim fazama razvoja. Društveni uslovi su osnova namernih i nenamernih, planskih i neplanskih, stvaralačkih i destruktivnih zahvata u prostoru, koji utiču na promene fizionomije pejzaža, Veličina toga uticaja često zavisi od tehnike i tehnologije kojom društvo raspolaže. Tipovi pejzaža su brojni i raznovrsni. Uprošćeno posmatrani mogu se podeliti na prirodne i antropogene. Prirodni se dele na planinske, ravničarske i primorske, a antropogeni na urbane i ruralne. U svakoj od ovih grupa postoje određene specifičnosti, sa mogućnošću rangiranja do finih detalja, veoma važnih za turističku valorizaciju konkretne regije (Unković, 1995).

Planinski pejzaž se može definisati na osnovu načina postanka i geneze planina, jer mu to daje bitno obeležje. U tom smislu izdvajamo **planinski pejzaž venačnih planina** (Alpi, Karpati, Andi, Kordiljeri), **gromadnih planina** (Rodopi, Ardeni, Centralni masiv) i **vulkanskih planina** (Kilimandžaro, Fudžijama, Etna), (Tomka, 1998).

Među tipovima **ravničarskog pejzaža** ističu se **holandski** (nasipi, kanali, poldera, njive pod cvećem, stočarske farme, vetrenjače, velika gustina naseljenosti, bogata infrastruktura), **panonski** (žitorodna ravnica, velike reke, galerijske šume, salaši, lesni platoi i peščare), **ukrajinski** (prostrana stepa privedena agrokulturi), **argentinski** (livade, pašnjaci, farme), **australijski** (stepsko-pustinjski sa farmama i rudarskim kolonijama), **istočno-kineski** (pirinčana polja, reke, kanali, naselja, hramovi), (Unković, 1995).

.....

Primorski pejzaž je turistički najprivlačniji, jer predstavlja spoj vode i kopna, obale i ostrva, kulturno-istorijskog nasleđa i savremenih ostvarenja, specifične klime i vegetacije. Na osnovu dominantnih prirodnih osobenosti može se definisati saglasno genetskoj klasifikaciji obala zaliva i ostrva. Sa sadašnjeg stanja razvijenosti turizma, ističu se po pejzažnoj vrednosti **Azurne obale** u Francuskoj, **Ligurijske rivijere** u Italiji, **primorske Španije** (Kosta Brava, Kosta Dorada, Kosta Blanka), **Portugalije** (Algarve), **Dalmacije** u Hrvatskoj, **Boke kotorske** u Crnoj Gori, **Halkidikija** i **Peloponeza** u Grčkoj, **rivijere Soči** i **Jalte** na Crnom Moru, **Floride** i **Havaja** u SAD, **Sejšelskih ostrva** u Indijskom okeanu, **istočnog primorja Australije**, kao i mnogih **ostrva Indonezije** i **Malezije** (Dinić, 1990).

Urbani ili gradski i ruralni ili seoski pejzaži, sa odgovarajućim ambijentalnim celinama, veoma su raznovrsni. Za razliku od naselja dugog istorijskog kontinuiteta, ima i takvih koja su nastala u naše vreme. U gradskim i seoskim naseljima u kojima se stiče najviše izvornih vrednosti, autentičnost stilova (klasicizam, romantika, gotika, barok, romantizam, realizam, modernizam, futurizam) i materijala, kao i tamo gde dominiraju kulturne, prosvetne i vaspitne funkcije, turističke vrednosti su velike. U tom smislu turistički su atraktivnija starija naselja od savremenih, koja su često uniformna (Tomka, 1998).

2.2.6. Manifestacije kao turističke vrednosti

U antropogene turističke vrednosti ubrajamo i manifestacije (priredbe) koje privlače pažnju turista. One mogu biti umetničke, sportske, kulturne, ekonomske i zabavne. Imaju dugu i raznovrsnu tradiciju. Počev od Olimpijskih igara antičke Grčke, preko srednjovekovnih viteških turnira, do naših dana, podsticale su i podstiču na turistička putovanja, iako u mnogo slučajeva nisu namenjene isključivo turistima. Sadržajno i koncepcijski veoma različite, turističke manifestacije se prema veličini kontraktivnu zone svrstavaju u lokalne (Homoljski motivi u Kučevu), regionalne (Prva truba Dragačeva u Guči), nacionalne (Susreti pozorišta Srbije), kontinentalne (Prvenstvo Evrope u umetničkom klizanju) i svetske (Filmski festival u Kanu).

Posećenost turističkih manifestacija zavisi od vrste priredbe, ranga učesnika, vremena i mesta održavanja, učestalosti priredbe, tradicije, opšte poruke, mogućnosti doživljavanja, poznavanja jezika, slikovitosti ambijenta, organizacije prevoza i smeštaja i sl. Po pravilu, najbolje su posećena sportska takmičenja i koncerti popularne muzike, kao i filmski festivali, jer u većini slučajeva ne zahtevaju visok kulturni nivo i informisanosti turista, kakav zahtevaju dramske ili operске predstave. U tom smislu se ističe da turističke manifestacije doprinose obogaćivanju sadržaja turističkog boravka, produženju turističke sezone i

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

povećanju dnevne i ukupne potrošnje gostiju. Najbolje se valorizuju u turistički razvijenim centrima i regionima, posebno u velikim gradovima i u specijalno građenim kompleksima (Dinić, 1990).

Najčešći oblik turističkih manifestacija je predstavljanje lokalnog, regionalnog i nacionalnog muzičkog folklora, nošnje i običaja. Dobro osmišljene, ovakve manifestacije su podjednako interesantne i za domaće i za strane turiste. U tom smislu organizuju se karnevali i festivali, od kojih su neki poznati širom sveta (Rio de Žaneiro, Minhen, Meksiko Siti, Tokio, ostrvo Bali, Kuba, Venecija). Brojnošću i učestalošću se ističu i sportske manifestacije. Mnoga takmičenja privlače hiljade gledalaca često i iz veoma udaljenih gradova i država, te se u mestu njihovog održavanja realizuje odgovarajuća potrošnja u turističko-ugostiteljskim objektima. U tom smislu poseban značaj imaju svetska prvenstva i olimpijske igre, kao vrhunski sportista i susreti gledalaca sa svih kontinenata.

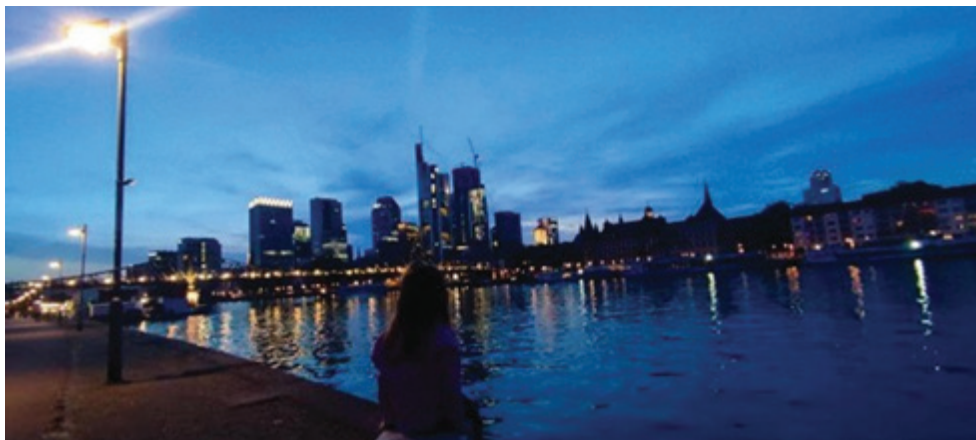
Posebnu vrstu manifestacija, koje turisti rado posećuju, su sajmovi tehnike, automobila, lova, ribolova, turističke opreme, nautike i sl. Još značajnije su već tradicionalne svetske izložbe, na kojima gotovo sve zemlje sveta imaju svoje izložbene paviljone i prostore. Svetske izložbe u Londonu, Parizu, Briselu, Vankuveru, Sevilji, višestruko potvrđuju svoju opravdanost. Na njima se, pored ostalog, plasira turistički propagandni materijal zemalja učesnica. To je još karakterističnije za poznatu Svetsku turističku berzu (ITB sajam turizma) koja se svake godine tokom marta održava u Berlinu, kao i za Svetski sajam turizma, koji se održava u Parizu.

Slika 4. Vetrenjače Holandije

Izvor: autori, 2024.

Slika 5. Frankfurt, Nemačka

Izvor: autori, 2024.

Pitanja za razgovor i vežbe

1. Kroz koje aktivnosti se najbolje izražava naglašena rekreativna turistička vrednost reka? Objasniti na primerima.
2. Primerima objasniti svetsku kontraktivnu zonu antropogenih turističkih vrednosti?
3. Šta bi bila izletnička disperzivna zona matičnih mesta u primeru većih gradova i industrijskih centara?
4. Objasniti u čemu se ogleda turistička vrednost holarktičke biogeografske oblasti? Dati primer.
5. Na koje sve načine antropogene turističke vrednosti podstiču kulturna i manifestaciona turistička kretanja? Dati primere.
6. Primerima iz naše zemlje i sveta objasniti kako turističke vrednosti u okolini jezera povećavaju turističku vrednost prostora i doprinose obogaćivanju sadržaja boravka i produženju sezone?
7. Primerima objasniti značaj disperzivnih zona matičnih mesta?
8. Primerima objasniti značaj kontraktivnih zona turističkih vrednosti?
9. Primerima objasniti karakteristike linearnog razmeštaja turističkih vrednosti (resursa u turizmu)?

10. Primerima objasniti karakteristike grupnog razmeštaja turističkih vrednosti (resursa u turizmu)?
11. Kako se u turizmu izračunava gustina turističkih vrednosti i zašto je to važno?
12. Turistička vrednost Alpa?
13. Termomineralni izvori kao turistička vrednost?
14. Objekti svetske kulturne baštine kao turistički motivi?
15. Manifestacije kao turističke vrednosti?

Rezime II poglavlja

Turističke atrakcije služe kao žila kucavica ugostiteljske i turističke industrije, privlačeći milione posetilaca u geografska područja bogata istorijom, kulturom i prirodnim lepotama. Ove atrakcije ne samo da nude nezaboravna iskustva već i značajno doprinose lokalnoj ekonomiji, podstičući rast i razvoj. Razumevanje faktora koji povećavaju atraktivnost ovih lokacija je od ključnog značaja za zainteresovane strane koje žele da promovišu turizam i obezbede održivu praksu. Iako su same atrakcije fundamentalne, nekoliko faktora doprinosi ukupnoj atraktivnosti geografskog područja. Pristupačnost i opcije prevoza su najvažniji; područja sa dobro povezanim aerodromima, efikasnim sistemima javnog prevoza i putevima koji su lako plovni obično privlače više posetilaca. Na primer, gradovi poput Barselone mogu se pohvaliti opsežnim sistemom metroa koji omogućava lak pristup glavnim atrakcijama, poboljšavajući celokupno iskustvo posetilaca. Štaviše, dostupnost smeštaja i lokalnih pogodnosti značajno utiče na izbor turista. Raznovrsne mogućnosti smeštaja, od luksuznih hotela do jeftinih hostela, osiguravaju da svi putnici mogu pronaći odgovarajući smeštaj. Pored toga, lokalni sadržaji kao što su restorani, prodavnice i prostori za zabavu poboljšavaju iskustvo, pružajući posetiocima udobnost i pogodnosti koje traže. Konačno, klimatske i sezonske varijacije igraju ključnu ulogu u turističkim obrascima. Destinacije sa umerenom klimom, poput San Dijega, imaju tendenciju da uživaju u poseti tokom cele godine, dok druge mogu doživeti vrhunac sezone tokom letnjih ili zimskih meseci, kao što su skijališta u Stenovitim planinama. Razumevanje ovih faktora omogućava upravljačima destinacije da razviju strategije koje privlače turiste tokom cele godine. Osim atrakcija i logističkih razmatranja, jedinstvena iskustva koja nudi geografsko područje mogu značajno poboljšati njegovu privlačnost za turiste. Lokalni festivali i događaji, kao što su karneval u Riju u

Brazilu ili Oktoberfest u Nemačkoj, stvaraju živahnu atmosferu koja privlači posetioce željne kulturnih proslava. Ovi događaji često prikazuju tradicionalnu muziku, ples i umetnost, omogućavajući turistima da urone u lokalnu kulturu. Kulinarska iskustva takođe igraju vitalnu ulogu; regionalna kuhinja može biti glavna atrakcija za ljubitelje hrane. Na primer, scena ulične hrane u Bangkoku, sa svojim primamljivim nizom ukusa, privlači gurmane iz celog sveta, željne da probaju autentična tajlandska jela. Pored toga, avanturističke i rekreativne aktivnosti, kao što su planinarenje u švajcarskim Alpima ili ronjenje na Velikom koralnom grebenu, služe onima koji traže aktivan odmor. Ova jedinstvena iskustva ne samo da obogaćuju boravak posetilaca, već i podstiču dublju vezu između turista i lokalne kulture, na kraju povećavajući atraktivnost ovog područja.

Pejzaž bilo kojeg geografskog područja često je definisan njegovim glavnim turističkim atrakcijama, koje se mogu svrstati u istorijske znamenitosti, prirodna čuda i kulturne institucije. Istorijske znamenitosti, kao što su drevni zamkovi, utvrđenja i ruševine, nude uvid u prošlost, omogućavajući posetiocima da se povežu sa pričama i događajima koji su oblikovali region. Na primer, Koloseum u Rimu nije samo arhitektonsko čudo, već svedočanstvo veličine Rimskog carstva, privlačeći milione koji počinju da cene njegov istorijski značaj. Slično tome, prirodna čuda poput Velikog kanjona ili Nijagarinih vodopada očaravaju turiste svojom lepotom koja oduzima dah i jedinstvenim geološkim formacijama. Ove lokacije ne samo da pružaju zadivljujuće vizuelne prikaze, već služe i kao podsetnici na prirodnu istoriju Zemlje. Institucije kulture, uključujući muzeje i galerije, igraju ključnu ulogu u obogaćivanju turističkog iskustva. Luvr u Parizu, gde se nalaze umetnička dela kao što je Mona Liza, nudi posetiocima priliku da se bave svetski poznatom umetnošću i istorijom.

Brojne turističke atrakcije doprinose i jedinstvenom iskustvu, utiču na privlačnost geografskog područja i interesovanje turista za određenu destinaciju. Od istorijskih znamenitosti koje pričaju priče o prošlosti, do prirodnih čuda koja izazivaju strahopoštovanje i kulturnih institucija koje neguju poštovanje prema umetnosti i istoriji, raznovrsnost dostupnih atrakcija je velika. Nadalje, klima, dostupnost i mogućnosti smeštaja značajno utiču na dinamiku turizma. Jedinstvena lokalna iskustva, uključujući festivale, kulinarske užitke i avanturističke aktivnosti, stvaraju nezaboravne trenutke kod posetilaca dugo nakon što odu. Kako turizam nastavlja da se razvija, razumevanje ovih elemenata je od suštinskog značaja za promovisanje održivih praksi i obezbeđivanje da i posetioci i lokalne zajednice imaju koristi od ove kreativne industrije. U zaključku, treba istaći da istraživanje prirodnih i antropogenih resursa u turizmu otkriva složenu tapiseriju interakcija koje oblikuju turističke vrednosti i iskustva. Prirodni resursi pružaju pejzaže i ekosisteme koji oduzimaju dah koji očaravaju putnike, dok antropogeni resursi

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

pružaju uvid u ljudsku kulturu i istoriju. Međusobni odnos između ova dva tipa resursa naglašava važnost prakse održivog turizma, osiguravajući da privlačnost destinacija ostane netaknuta za buduće generacije. Dok nastavljamo da se krećemo kroz razvoj turizma, imperativ je prepoznati vrednost i prirodnih i antropogenih resursa, negovati harmoničan suživot koji koristi lokalnim zajednicama, čuva kulturne identitete i štiti životnu sredinu. Budućnost turizma zavisi od naše sposobnosti da cenimo i održimo bogate resurse koji karakterišu mesta koja istražujemo.

3. POGLAVLJE TURISTIČKE REGIJE

CILJEVI POGLAVLJA

Turistička industrija služi kao dinamična platforma koja odražava različite karakteristike regiona širom sveta. Kako milioni turista putuju na različite lokacije, razlike između homogenih i heterogenih turističkih regija postaju sve očiglednije. Cilj ovog poglavlja je razumeti razliku između ove dve vrste regija. Homogene turističke regije, koje karakteriše ujednačenost u atrakcijama i iskustvima, nude izrazitu privlačnost turistima koji traže bliskost i udobnost. Nasuprot tome, heterogene turističke regije napreduju na raznolikosti, hvaleći se bogatom tapiserijom kultura, pejzaža i iskustava koja podstiču jedinstvene interakcije i angažmane. Štaviše, unutar ovih regija postoje hijerarhijske strukture koje diktiraju njihovu istaknutost i pristupačnost u globalnom turističkom pejzažu. Ovo poglavlje će se baviti karakteristikama i implikacijama i homogenih i heterogenih turističkih regiona, dok će takođe istražiti hijerarhije koje postoje unutar njih, na kraju naglašavajući složenu međusobnu interakciju između uniformnosti i raznolikosti u turizmu.

Homogene turističke regije su definisane svojim uniformnim karakteristikama, gde specifične atrakcije, aktivnosti i doživljaji dominiraju pejzažom. Ovi regioni često služe za određenu vrstu turizma, kao što su odmarališta na plaži ili tematski parkovi, omogućavajući posetiocima da se uključe u poznate aktivnosti koje su dosledne na različitim destinacijama. Na primer, karipska ostrva predstavljaju primer homogenih turističkih regiona sa svojim netaknutim plažama, luksuznim odmaralištima i živahnim noćnim životom koji privlače ljubitelje sunca iz celog sveta. Slično tome, Diznilend u Kaliforniji i Diznilend Pariz su simboli homogenih turističkih regiona, pružajući posetiocima standardizovano iskustvo koje je odmah prepoznatljivo, bez obzira na lokaciju. Prednosti ovih regiona su višestruke; oni pojednostavljaju proces donošenja odluka za turiste koji preferiraju predvidljivost, dok istovremeno jačaju lokalnu ekonomiju kroz dosledno stvaranje prihoda od aktivnosti u vezi sa turizmom. Pojednostavljena priroda homogenih regiona takođe omogućava specijalizovane marketinške strategije koje efikasno ciljaju na specifičnu demografiju, obezbeđujući održivo interesovanje i angažovanje turista.

Nasuprot tome, heterogene turističke regije su obeležene bogatom raznolikošću ponude koja odražava jedinstvene kulturne, istorijske i prirodne atribute lokacije. Ove regione karakteriše mnoštvo atrakcija, od istorijskih znamenitosti i lokalnih festivala do raznovrsnih kulinarskih iskustava i prirodnih čuda.

Najbolji primer heterogenog turističkog regiona je Italija, gde gradovi poput Venecije, Firence i Rima svaki predstavljaju različite kulturne identitete, umetnička dostignuća i kulinarske užitke. Raznolikost u regionima poput ovih ne samo da poboljšava turističko iskustvo, već i olakšava kulturnu razmenu, jer se posetioци bave lokalnim tradicijama i običajima. Pored toga, heterogeni regioni često privlače širi krug putnika, od onih koji traže avanturu do kulturnih entuzijasta, promovišući na taj način inkluzivnost i raznolik angažman. Ova raznolikost je korisna za lokalnu ekonomiju, jer podstiče razvoj različitih sektora u vezi sa turizmom, kao što su zanati, kulinarski turizam i eko- turizam, obogaćujući na kraju zajednicu i podstičući održive turističke prakse.

Slika 6. Klompe, deo nacionalnog identiteta Holandije

Izvor: autori, 2024.

3. TURISTIČKE REGIJE

Imajući u vidu da turistička delatnost podrazumeva i kretanje ljudi, na prvi pogled može izgledati da se ona može razvijati svuda jer cirkulacija i turistički tokovi u velikoj meri prožimaju prostor da postaje jednoličan – suprotno individualizaciji turističkih regiona. Naravno, iz dobrog opšteg geografskog poznavanja područja jasno se nameće zaključak da postoji i regionalni aspekt turizma. Ispoljava se i manifestuje kroz regionalne celine sa naglašenim turističkim vrednostima i odgovarajućom turističkom ponudom. Neki vidovi turizma, posebno stacionarni, se odvijaju ne samo u letnjoj ili zimskoj sezoni, odnosno u pojedinim mesecima ili određenim godišnjim dobima, već tokom cele godine. U izgradnji savremenog turizma, a svakako i stacionarnog turizma, koji je vezan za dužinu boravka turista u destinaciji, od ključne je važnosti koegzistencija malih i velikih regionalnih struktura sa originalnim prostorom i dobro čuvanim pejzažom. Smatramo ih sanatogenim prostorima. Sa stanovišta fizionomije i osnovnih funkcija i namene, oni su u suprotnosti gradova i industrijski razvijenijih, energetski zasnovanih regiona. Nekoliko kategorija turističkih tokova dolazi iz gradova i industrijskih odmarališta u sanatogene prostore. Naravno, ove sanatogene pejzažne celine pogodne za turističke regione u mnogima možda neće biti identifikovane u velikom broju, pri čemu definiciju dobijamo iz oznaka za geografsku regiju. Jedna stvar se mora odmah i jasno reći: ne možemo svaku komponentu geografskog okruženja, prepunu veoma atraktivnih karakteristika, proglasiti turističkom regijom.

Takav prostor ne možemo označiti rekreativnom regijom ni onda, kada se njegove atraktivnosti počnu valorizovati u turizmu; on se uobličava u turističku regiju tek kada se suprastruktura vizuelno projektuje u tom regionalnom okviru. **Definicija turističke regije proističe iz geografske regije**, pod kojom podrazumevamo deo Zemljine površine na kome se nalaze objekti neorganskog, organskog i antropogenog porekla, tj reljef, tlo, klima, voda, biljke, životinje, čovek, ljudsko društvo i objekti koje su čovek i društvo stvorili. **Turistička regija definiše se kao prostorna celina u kojoj je turizam jedna od dominirajućih ili objedinjavajućih funkcija**, dok je fizionomija prostora umnogome posledica te funkcije. To znači da u naseljima postoje i hoteli, restorani, vile, banke, menjačnice novca, prodavnice suvenira i drugih turističkih potreba, pešačke staze, uređene zelene površine, mesta za predah, objekti za zabavu, bogate turističke i saobraćajne infrastrukture i specifičnog načina života uopšte.

3.1. HOMOGENE I HETEROGENE TURISTIČKE REGIJE

U zavisnosti od stepena opremljenosti, posećenosti, zaposlenosti i visine prihoda, moguće je izdvojiti dve osnovne grupe turističkih regija. Prvu čine homogene turističke regije, a drugu heterogene turističke regije.

U **homogenim turističkim regijama** turizam je glavni izvor dohotka domicilnog stanovništva. Takve turističke regije su malobrojne. U **heterogenim turističkim regijama** turizam je osnova sticanja manjeg ili većeg dela dohotka domicilnog stanovništva, koje se bavi i drugim delatnostima. Takve turističke regije su brojnije od homogenih. S obzirom da turizam zavisi od niza prirodnih, ekonomskih, političkih, saobraćajnih, vojnih i drugih predvidivih i nepredvidivih pojava i procesa, čini se da su heterogene turističke regije poželjnije, jer gubljenjem dela turističkih funkcija ili saobraćaja, ne gube se svi izvori sticanja dohotka, te se ne javljaju dublje krize. Ako se i pojave, lakše ih je prevazići, ako su uz turizam razvijene i druge delatnosti, kakve su zanatstvo, trgovina, poljoprivreda i industrija.

Heterogene turističke regije se mogu poistovetiti sa turističko - geografskim regionima, koje su predmet proučavanja regionalne turističke geografije. Turističke regije su, po pravilu, polifunkcionalna područja, tj takve prostorne celine u kojima je razvijeno više vidova turizma. Malo je takvih celina u koje turisti dolaze privučeni samo jednom turističkom atrakcijom. Ni zimsko - sportske regije i centri u Alpima nisu svuda monofunkcionalni jer preko leta tamo dolaze posetioци radi alpinizma, planinarenja ili wellnesa. Uostalom, danas se svuda teži obogaćivanju turističke ponude novim sadržajima, čak i u turističkim mestima odavno poznatim po nekoj specijalizaciji (u banjama, arheološkim nalazištima, istorijskim lokalitetima, festivalskim centrima, pa čak i u centrima verskog hodočašća ili religioznog turizma). Ipak, neka područja se odlikuju izuzetno povoljnom koncentracijom prostornih, istorijskih, kulturno - umetničkih, saobraćajnih, materijalno-tehničkih i drugih preduslova, pa su se ona razvila u vrlo **kompleksne turističke regije**.

Veličina turističkih regije bilo koje vrste (homogena, heterogena, kompleksna), ne zavisi od razvoja i organizacije celokupnog društveno-ekonomskog života ljudi na tom prostoru, već od prostorne koncentracije turističkih vrednosti, njihove prepoznatljivosti, valorizacije, funkcija i elemenata komplementarnog razvoja sektora privrede u okruženju. To znači da se površina, oblik i granice turističkih regija mogu znatno razlikovati od ekonomskih i prostorno-planerskih regija, kao i od administrativno-upravnih celina, bez obzira da li je u pitanju banjska, gradska, jezerska, planinska ili primorska regija. Za svaku turističku regiju karakteristično je da se formira i kompletira višegodišnjim radom niza učesnika u realizaciji turističke

ponude, kako bi se postigao najveći mogući stepen spajanja i prožimanja svih turističkih vrednosti u funkciji racionalnog korišćenja materijalne baze, radi ostvarivanja svrsishodnih ekonomskih i vanekonomskih funkcija turizma.

Od značaja za nauku i praksu je problem rangiranja prostornih turističkih celina, tj turističkih regija. Više naučnika je predlagalo različite podele i terminologiju, ali ni danas nema jedinstvene klasifikacije. Čini se da je, za razliku od turističke regije, kao najprostranije jedinice, opšte prihvaćeno da je turističko mesto najmanja jedinica. Obe kategorije su značajne u prostornom planiranju. Postupak ide od lokacija pogodnih za izgradnju odgovarajućih objekata, preko uobličavanja turističkih mesta ili centara, čijim se saobraćajnim i funkcionalnim povezivanjem, na određenom prostoru, vremenom formira turistička regija. Oslanjajući se na tradicionalne i savremene metode proučavanja, turistička geografija doprinosi ne samo definisanju turističkih regija, već ukazuje na vrste i obim turističkog prometa u njima. Uz to, uvažava optimalne kapacitete prostora, kako bi isti ostao u izvornom ili što manje izmenjenom stanju i kao takav imao veću cenu na turističkom tržištu.

Za nauku i praksu, problemi turističke regionalizacije su dosta značajni. Uz izdvajanje vrsta regija (heterogene, homogene, kompleksne), često se javlja potreba specijalističkih studija, jer se turističke aktivnosti u prostoru, dosta razlikuju od mnogih drugih oblika delovanja čoveka i društva. Izvesna regionalizacija može se ustanoviti na osnovu **indeksa turističkih funkcionalnosti**. On predstavlja **odnos broja komercijalnih ležaja namenjenih turistima, prema broju domicilnog stanovništva proučavanog prostora**. Po ovoj metodologiji vršena su istraživanja u Francuskoj, Novom Zelandu, SAD, prostoru udruženja Alpe-Adria, kao i nekim delovima Hrvatske. Indeks turističkih funkcionalnosti može dosta jasno pokazati značaj turizma u određenom regionu, posebno u određenoj administrativnoj celini, jer se tako najčešće statistički iskazuju i broj ležaja i broj stanovnika, kao ulaznih veličina u primeni ove metode.

3.2. RAZNOVRSNOST TURISTIČKIH REGIJA

Danas u svetu postoje brojne i raznovrsne turističke regije. Mnoge od njih definisane su po osnovnoj vrsti turističke ponude, tj po dominantnoj vrsti turizma, koja proističe iz osnovnih prirodnih i antropogenih svojstava prostora. Bez dovoljno podataka za jasno definisanje homogenih, heterogenih i kompleksnih regija, utoliko pre što je reč o evolutivnim kategorijama, ističu se i prepoznaju brojne **primorske, planinske, banjske, jezerske i gradske turističke regije**.

Među **primorskim turističkim regijama** sveta, najpoznatije su: Florida, Kalifornija, Azurna obala, Ligurija, Romanja, Baleari, Kanarska ostrva, Kosta Brava, Kosta Dorada, Kosta Blanka, Kosta del Sol, Kosta de la Luz, Peloponez, Halkidiki, Krit, Rodos, Kipar, Jalta, Soči, Sunčev breg, Zlatni pjasci, Bali, Pataja, istočna Australija, Sejšelska ostrva i druge.

Najpoznatije i najposećenije **planinske turističke regije** formirane su na Alpima, Pirinejima, Centralnom francuskom masivu, Karpatima, Kavkazu, Visokim Tatrama, Vitoša, Rili, Dinaridima, Stenovitim planinama, Apalačima i Fudžijami.

Najpoznatije **banjske turističke regije** i banjski turizam razvio se u Francuskoj. Samo u delu Pirineja koji pripada ovoj državi, ima 27 banjskih centara, od kojih su najpoznatiji Lizon, Aks-le-Term sa 61 izvorom, Ameli-le-Ben, Bulon i Verne. Ističu se Češka i Slovačka sa Karlovim Varima i Marijanskim Laznima. Na bazi brojnih bušotina, posebno u Budimpešti i njenoj okolni, Mađarska se afirmisala po banjskom turizmu. Banje Harkanj, Đula, Tihanj, dobro su posećene tokom cele godine. U Rumuniji je poznata banja Herkulanum, koja sa okruženjem gradi interesantnu turističku regiju. Na primeru Kavkaza, takođe, se može govoriti o lokalitetima i centrima banjskog turizma (Kislovodsk, Železnovodsk, Macesta). Na teritoriji Srbije postoji više od 300 mineralnih, termomineralnih, gasnih i radioaktivnih izvora lekovite vode. Na njima se razvilo više od 50 balneoloških centara, koji se prema položaju svrstavaju u više banjskih zona, među kojima se posebno ističe Zapadno Moravska sa pet afirmisanih banja (Vrnjačka, Mataruška, Bogutovačka, Gornja Trepča, Ovčar Banja) i pet banja u razvoju.

Najpoznatiji centri i regije **jezerskog turizma** su u Švajcarskoj (Ženevsko, Bodensko, Ciriško, Lugano, Nojštelsko, Cug, Valen, Biel, Tun), Italiji (Komo, Garda, Mađore, Lugano, Vares, Orta, Iseo, Idro, Ledro) Mađarskoj (Balaton), SAD i Kanadi (Velika jezera, Vinipeg, Vinipegosis kratersko, ropski), Rusiji (Bajkal, Sevan, Balhaš), Skandinaviji (Venern Vetern, Melaren, Sajma), Sloveniji (Bledsko, Bohinjsko, Cerknjsko), Makedoniji (Ohridsko, Prespansko, Dojransko), Hrvatskoj (Plitvička jezera, kao nacionalni park i svetska prirodna i kulturna baština sa liste UNESCO-a).

.....

Najpoznatiji **centri gradskog turizma** su: Pariz, London Amsterdam, Madrid, Beč, Ženeva, Stockholm, Budimpešta, Moskva, Peterburg, Rio de Žaneiro, Los Anđeles, San Francisco, Njujork, Vašington Tokio, Jokohama, Sidnej, Peking, Kairo, Rim, Prag, Berlin, Lisabon i drugi.

Iz navedenog pregleda sledi da se turističke regije, prema svojoj osnovnoj fizionomiji i funkcijama, mogu podeliti na **prirodne, antropogene i kombinovane**. **Prirodne** se dele na: primorske, (sa podgrupama - obalske, ostrvske) i kontinentalne, (sa podgrupama - planinske, jezerske banjske i kombinovane). **Antropogene turističke regije** izjednačavaju se sa gradskim regionima i kompleksima bogatim kulturno- istorijskim spomenicima. Ističu se regija Gize kod Kaira sa piramidama, Sfingom, hotelima i pratećim objektima; Meteori u Grčkoj sa grupom manastira neobičnog položaja i velike istorijske i umetničke vrednosti; Hilandar na poluostrvu Atos, sa kompleksom crkava i manastira poznatim kao "Srpska Sveta Gora"; neki delovi Anda (spomenici Asteka i Maja), kao i prostor Kine (carski gradovi, Kineski zid).

Za izdvajanje tipova turističkih regija potrebno je konstituisati više kriterijuma. **Fizionomsko-motivski ili turističko-geografski elementi** su samo jedan od važnijih kriterijuma, jer pored njih treba ravnopravno uvažavati **kulturne i druge atraktivne elemente** i pojave. Ova potreba proističe otuda što se neke turističke regije ne mogu tipološki opredeliti prema jednoj vrsti motiva, jer nisu dominantni, kao što su more, planina ili jezero. Nešto drugačiji su odnosi u pojedinim, pretežno planinskim regionalnim celinama gde se nalaze i banje i jezera. U sastavu kopao-ničke planinske regije nalaze se Jošanička i Lukovska Banja. Vlasina je i planinski i jezerski ambijent, a u regionalnom okviru Ohridskog jezera su zastupljeni i značajni kulturni motivi. Kod ovakvih regija čini se da će tip regije biti opredeljen prema planini, odnosno jezeru. Pri tome ističemo da preterano detaljisanje i strogo ograničene klasifikacije nisu svojstvene savremenom turizmu, posebno njegovoj prostornoj organizaciji i razvoju, kao evolutivnoj kategoriji sa mnogo elemenata, pojava i procesa koji ga ubrzavaju i usporavaju. Važnije je istaći, da prema stepenu savremenog stanja razvijenosti turizma u prostoru, turističke regije mogu biti planske ili potencijalne, u razvoju i razvijene.

3.3. HIJERARHIJA U OKVIRU REGIJA

Bez obzira na stepen razvijenosti turizma u turističkim regijama za naučne i operativne potrebe, moguće je izdvajati manje teritorijalne jedinice. One se označavaju kao lokaliteti, centri, zone i pravci i međusobno se prožimaju i uslovljavaju na različite načine (Stipanović, 2015).

Turistički lokaliteti su osnovne prostorne jedinice određene turističke regije. Imaju izvesnu turističku vrednost i svoju individualnost, koja se naglašava u sredstvima propagande. Turistički lokaliteti su osnova u procesu turističke valorizacije, jer su okosnica ponude i odgovarajućeg turističkog prometa.

Turistički centri nastaju prostornim i poslovnim povezivanjem dva ili više turistička lokaliteta slične ili različite fizionomije i turističke ponude. Imaju specifičnu, turizmu podređenu, fizionimiju i složene urbane, komunalne, saobraćajne i druge funkcije. Ističu se kao glavni nosioci razvoja turizma u regionu kojoj pripadaju.

Turističke zone su delovi turističkih regija koji se ističu bogatstvom i raznovrsnošću turističkih vrednosti, koje čine određenu celinu. Obuhvataju više turističkih lokaliteta i turističkih centara, koji se svojom turističkom ponudom međusobno dopunjuju.

Turistički pravci su prostorno-saobraćajni elementi turističkih regija. Potenciraju razvoj tranzitnog turizma, ali i formiranje lokaliteta i centara na mestima presecanja važnijih saobraćajnica, ili pored turistički atraktivnih prirodnih i antropogenih vrednosti.

Na primeru Alpa, turistički najprivlačnijih, najposećenijih i najopremljenijih planina Evrope, sistem turističkih regija i njihovih sastavnih elemenata može se višestruko dokazati i analizirati.

Najpoznatije turističko-geografske regije Alpa su: Severni francuski Predalpi, Bernski Oberland (Švajcarska), Severni krečnjački Alpi (Nemačka, Austrija), Region italijansko-švajcarskih jezera, Dolomiti (Italija, Austrija), Region Mon Blana (Francuska), Francusko-italijanski visoki Alpi, Apeninski Alpi (Italija) i Tirol (Austrija). U navedenim regionima postoje brojni turistički lokaliteti, predstavljeni stanicama za zimske sportove, malim naseljima u dubokim dolinama valovskim, u priobalju jezera, pored dugačkih i saobraćajnih tunela, visokih prevoja, kao i pojedinih kulturno-istorijskih spomenika. Još poznatiji i posećeniji su turistički centri odgovarajućih regija. Oni omogućavaju razvoj jezerskog, speleološkog, sportsko-manifestacionog, kulturno-manifestacionog, banjskog, tranzitnog, dečjeg i omladinskog turizma, uz brojne kombinacije i odgovarajući sadržaj

boravka. Među turističkim centrima Alpa ističu se Šamoni, Kortina d'Ampezo, Garmisch Partenkirchen i Innsbruck (središta zimskih olimpijskih igara), Interlaken, Lugano, Como, Lucern, Vevey, Brienzen, Tignes (centri jezerskog turizma), Davos, Arosa, St. Moritz, Bormio, Cortina, Val Gardena, Bad Gastein, Ischgl (centri balneološke i klimatoterapije) i drugi (Krunić i drugi, 2010).

Oko navedenih, i drugih, turističkih centara u Alpima, vremenom su formirane odgovarajuće turističke zone, kao kompaktni delovi prostranijih turističkih regija, odnosno, Alpa u celini. U turističkoj regiji Mon Blanc, najvišeg planinskog vrha Alpa (4.807 m), ističu se turističke zone Mezzocorona (zimski i letnji turizam), St. Gervais-le Mont (banjski turizam, alpinizam, turizam na selu) i dolina Šamonija (sinonim kompleksnog turizma u Alpima). "Prve zimske olimpijske igre uopšte održane su u Šamoniju 1924. godine. Prva alpsko-turistička uspinjača sagrađena je u njemu 1909. godine. Do mesta Courmayeur ona je produžena 1924, do ledenika 1927. godine, da bi se, kako smo već istakli, svom silinom nastavila posle Drugog svetskog rata, kada je dostigla do Egginen-Midi (3.842 m), tj više no bilo koja druga turistička uspinjača na svetu. U zoni Šamonija turistima se nudi više od 30.000 ležaja. Ovde radi škola za alpiniste. Organizovana je Nacionalna škola skijanja, kao i vojna škola specijalizovana za visoke planine, poznata po smelim spasiocima.

Na primeru turističke-geografske regije Mon Blanc, posebno njegove turističke zone Šamonija, do izražaja dolazi i kategorija "turistički pravci", kao njen saobraćajni element i faktor razvoja. To posebno važi za period posle probijanja (1965. godina) 11.600 m dugačkog tunela, koji spaja Ženevu u Švajcarskoj sa Torinom i Milanom u Italiji i ima veoma prostranu gravitacionu zonu. Uopšte uzev, pravci turističkih kretanja u Alpima su brojni i po pravilu predstavljeni odličnim drumskim i železničkim saobraćajnicama. Smešteni između visoko razvijenih zemalja, Alpi su saobraćajno izvanredno savladani, te se turistički promet proširio na veliki broj lokaliteta i centara.

U našoj zemlji, na primeru Đerdapske regije, koja je više planska, perspektivna i u razvoju, nego razvijena, takođe, se mogu definisati turistički lokaliteti, turistički centri, turističke zone i turistički pravci. U turističkih lokalitete ubrajamo arheološka nalazišta Lepenski vir, Trajanovu tablu, Dianu, Ajman, Kastel, Pontes, Ruženka, Bordelj i druge. Tu su i srednjovekovne tvrđave Ram, Golubac i Fetislam, vidikovci i klisure Gospođin vir i Kazan, ušća desnih jezerskih pritoka pogodnih za sportski ribolov i dr. Kao turistički centri nameću se gradska naselja sa odgovarajućim smeštajnim kapacitetima (Golubac, Tekija, Dobra, Donji Milanovac i Kladovo), kao i središte omladinskog i ekskurzionog turizma Karataš, sa više od 800 ležaja. Turističke zone mogu se definisati kao prijezerska na jezeru Đerdap I i Đerdap II, uža kopnena zona sa Velikim Grebenom, planinom Miroč, lovištem

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

i prerasti u dolini reke Vratne i ravnicom u Ključu. Za razliku od ove, šira kopnena turistička zona, zahvata prostor južnije od naznačenog i poklapa se sa granicom Nacionalnog parka Đerdap. Turistički pravci su predstavljeni rečno-jezerskim plovnom putem Dunavom i jezerima, drumskom saobraćajnicom pored jezera i železničkom prugom koja iz pravca juga seže do Prahova.

Pitanja za razgovor i vežbe

1. Karakteristike heterogenih turističkih regija? Dati primere.
2. Karakteristike homogenih turističkih regija? Dati primere.
3. Karakteristike monovalentnih turističkih vrednosti (resursa u turizmu)?
4. Karakteristike polivalentnih turističkih vrednosti (resursa u turizmu)?

Rezime III poglavlja

Koncept hijerarhije unutar turističkih regiona odnosi se na strukturirano rangiranje destinacija na osnovu različitih faktora kao što su pristupačnost, atrakcije i infrastruktura. Ove hijerarhije često diktiraju protok turista, pri čemu se određeni regioni pojavljuju kao popularniji ili prestižniji od drugih. Na primer, veliki gradovi poput Pariza, Njujorka i Tokija često dominiraju globalnom turističkom hijerarhijom zbog svoje obimne infrastrukture, kulturnih atrakcija i međunarodne pristupačnosti. Za poređenje, manji homogeni regioni, kao što su odmarališta na plaži na manje pristupačnim lokacijama, mogu biti niže rangirani u hijerarhiji uprkos njihovoj privlačnosti. Nasuprot tome, heterogeni regioni takođe mogu da ispolje hijerarhiju na osnovu svojih jedinstvenih ponuda; na primer, regioni kao što je obala Amalfi u Italiji mogu biti poznatiji od destinacija u unutrašnjosti zbog svog zadivljujućeg pogleda na obalu i luksuznog smeštaja. Studije slučaja turističkih tokova u ovim regionima otkrivaju da faktori kao što su marketinški naponi, kulturni značaj, pa čak i geopolitička razmatranja mogu igrati značajnu ulogu u uspostavljanju i održavanju hijerarhije unutar turističkog sektora, ojačavajući pojam konkurencije između homogenih i heterogenih turističkih regiona.

U zaključku, raznovrsnost turističkih regiona – koju karakteriše dihotomija homogenih i heterogenih predela – naglašava višestruku prirodu globalnog turizma. Homogeni turistički regioni nude predvidljivost i poznatost, služeći putnicima koji traže specifična iskustva, dok heterogeni regioni pružaju bogatu lepezu kulturnih i iskustvenih ponuda koje promovišu dublje angažovanje i razumevanje. Hijerarhije prisutne u ovim regionima dalje ilustruju složenu dinamiku koja utiče na turističke tokove i regionalni razvoj. Na kraju krajeva, oba tipa regiona značajno doprinose globalnom turističkom pejzažu, svaki obogaćujući iskustva putnika i podržavajući lokalne ekonomije na različite, ali komplementarne načine. Razumevanje ove dinamike može pomoći zainteresovanim stranama u turističkoj industriji da efikasno izrade strategiju i promovišu održive prakse koje slave i raznolikost i uniformnost u potrazi za obogaćivanjem iskustva putovanja.

4. POGLAVLJE REGIONALIZACIJA I TIPOLOGIJA RECEPTIVNIH PROSTORA

CILJEVI POGLAVLJA

Turizam danas ima značajnu ulogu u globalnoj ekonomiji, a to iziskuje potrebu da se turističke regije na sveobuhvatniji način definišu i klasifikuju. U tom kontekstu regionalizacija u turizmu podrazumeva podelu prostora sa više aspekata, sagledavajući njegov potencijal, dostupnost ili specifične karakteristike. Regionalizacija receptivnih prostora predstavlja proces identifikovanja i razgraničavanja turističkih regija na osnovu prirodnih, kulturnih, društveno-ekonomskih i funkcionalnih karakteristika. Cilj ovog poglavlja je da ukaže na značaj efikasnijeg planiranja i upravljanja turizmom u skladu sa specifičnostima svake regije. Tipologija receptivnih prostora odnosi se na klasifikaciju turističkih prostora prema njihovim funkcijama, stepenu razvijenosti, vrstama turističke ponude i intenzitetu posete. U okviru regionalizacije se takođe razmatraju faktori poput dostupnosti, tržišta, atraktivnosti i nosivog kapaciteta prostora. Na osnovu ovih kriterijuma, moguće je doneti strateške odluke o razvoju turizma i usmeravanju investicija, što je veoma važno.

Na primer, mediteranska regija je klasifikovana kao prvo turističko područje zbog svoje povoljne klime i istorijskog značaja, privlačeći milione posetilaca svake godine. Drugi primeri uključuju skijaška odmarališta na Alpima, koja privlače entuzijaste zimskih sportova, i kulturna središta u gradovima poput Firence i Rima. Svaki od ovih regiona poseduje jedinstvene karakteristike koje odgovaraju specifičnoj turističkoj demografiji, čime se naglašava važnost regionalizacije u poboljšanju turističkog iskustva.

Berlin i Prag služe kao vrhunski primeri razvijenih turističkih destinacija, svaka sa svojom jedinstvenom ponudom. Berlin, glavni grad Nemačke, poznat je po svojoj bogatoj istoriji i živoj kulturnoj sceni. Ključne atrakcije kao što su Brandenburška kapija, Berlinski zid i Muzejsko ostrvo godišnje privlače milione posetilaca, pokazujući istorijski značaj i umetničko nasleđe grada. Pored toga, Berlin se može pohvaliti raznolikom lepezom turističkih objekata, uključujući širok spektar smeštaja, od luksuznih hotela do jeftinih hostela, kao i opsežan sistem javnog prevoza koji olakšava istraživanje grada. Nasuprot tome, Prag, glavni grad Češke, nudi drugačiju vrstu šarma sa svojom dobro očuvanom srednjovekovnom arhitekturom i živopisnim pejzažima. Čuveni Karlov most, Praški zamak i astronomski sat samo su neke od atrakcija koje ističu privlačnost grada. Štaviše, turističke objekte Praga karakteriše niz lokalnih restorana, kafića i prodavnica koje posetiocima pružaju autentično iskustvo češke kulture. Iako su oba grada razvijene turističke destinacije, njihovi različiti istorijski narativi, arhitektonski stilovi i kulturna ponuda stvaraju različita iskustva za putnike.

4. REGIONALIZACIJA I TIPOLOGIJA RECEPTIVNIH PROSTORA

Kako svim teritorijama nisu date iste mogućnosti za razvoj turizma, potrebno je istaći one makroprostorne celine koje nude najpovoljnije mogućnosti za njegov razvoj, odnosno ona receptivna područja koja imaju najjači ukupni turistički potencijal koji treba usmeriti na najveću potražnju. Receptivni region je najrelevantniji nivo prostora na kome se razvija turizam, pri čemu se njegovi transformacioni uticaji (pozitivni i negativni) ostvaruju u potpunosti; ujedno je i najadekvatniji prostorni okvir za prostorno planiranje. Problem je u tome kako odrediti granice i veličinu tih potencijalnih turističkih regiona. Naime, ako su granice nacionalne teritorije unapred određene i jasno razgraničene, to nije slučaj sa prostornim obimom i granicama turističkog regiona, koje su veoma nerazgovetne ili nisu unapred određene (Marinović-Uzelac, 1992).

Regija se u sistemološkom smislu može definisati kao otvoren prostorni sistem (gde sistem jedinstva ima prevagu nad snagama nejedinstva i različitosti), koji se sastoji od međusobno zavisnih i povezanih elemenata koji su u stalnom procesu interakcije, a svi zajedno stupaju u interakcije sa širim okruženjem. Projektovani na prostor elemente čine naselja i objekti, veze čine putevi, a interakcije se manifestuju u obliku kretanja ljudi, dobara i informacija. Sistem funkcionise zahvaljujući delovanju međusobno povezanih elemenata, u kojima se odigravaju određeni procesi čiji je rezultat efekat koji je unapred definisan. U sistem stalno ulaze neki tokovi, prolaze kroz njega, transformišu se i izlaze u izmenjenom obliku (Vasović, 1971).

Za potrebe ovog udžbenika koncipiraćemo specifičan model receptivne regije baziran na teoriji sistema. Turistička regija predstavlja sistem čiju statičku strukturu čine **tačke i čvorišta** (nodovi), **veze i mreže** (sprege između čvorišta) i **površine** (telo sistema). U svim elementima strukture sistema odvijaju se određeni dinamički procesi, od kojih su, kada je o turizmu reč, najvažniji kretanje turističkih tokova, boravak turista i njihove raznovrsne aktivnosti. Naime, u regiju ulaze turistički tokovi, oni se kreću i borave u određenim strukturama, doživljavajući kroz aktivnosti određenu očekivanu autotransformaciju (rekreacija, zabava, opuštanje, zadovoljenje određenih potreba, saznanje, duhovni razvoj i drugo). Iz regije izlaze izmenjeni turistički tokovi, znači da je osnovni smisao regije kao sistema transformacija ulaznih tokova turista u neke drugačije, kvalitativno poboljšane, izlazne tokove (Marinović-Uzelac, 1992).

Tokom procesa transformacije dolazi postepeno i do paralelnog i stalnog prilagođavanja regije i njene strukture potrebama razvoja turizma. Turizam ne utiče samo na promenu prostorne strukture regije, već i na njenu ekonomsku i socijalnu transformaciju. Pored toga, regija mora stalno da se prilagođava zahtevima tražnje i da održava kompetitivnost i eventualno ostvari određene komparativne prednosti u odnosu na konkurentske regije.

U sistemskom smislu **receptivna regija** se može definisati kao geografsko područje, turistička destinacija ograničenog prostornog obuhvata u kome se nalaze objekti (elementi) koji su između sebe funkcionalno povezani interakcijama i odnosima međuzavisnosti, a gde se turisti zadržavaju i koriste usluge turističke usluge. Navedeni strukturalni elementi sistema i veze između njih imaju vidljiv materijalni prostorni izraz (resursi, naselja, hoteli, putevi) i kao takvi predstavljaju predmet prostornog planiranja, odnosno razmeštaja i lociranja. Međutim, sistem čine i ljudske aktivnosti, tj. procesi koji se odvijaju u pomenutim objektima i van njih (boravak, odmor, rekreacija, aktivnosti) i kretanja različitih tokova (ljudi informacija, roba). Prostorni sistem turističke regije predstavlja nerazdvojno jedinstvo strukture i procesa, a to znači da analiza svakog elementa strukture mora obuhvatiti paralelne procese koji se u njemu odvijaju.

4.1. TURISTIČKA MESTA I TURISTIČKI KAPACITETI

Prema Zakonu o turizmu (Sl. glasnik RS, br. 17/2019) **turističko mesto** je **organizaciona i funkcionalna celina sa formiranom turističkom ponudom, prirodnim vrednostima, kulturnim dobrima i drugim znamenitostima značajnim za turizam, komunalnom, saobraćajnom i turističkom infrastrukturu, kao i objektima i drugim sadržajima za smeštaj i boravak turista. Prema nameni razlikujemo sledeće tipove turističkih mesta: kupališna, primorska turistička mesta, gradska turistička mesta, planinsko-klimatska turistička mesta, banje i ostala turistička mesta.**

Turistički kapaciteti turističkog mesta i destinacije obuhvataju segmente **turističke suprastrukture i infrastrukture** i upotpunjuju boravak turista. U turističku suprastrukturu ubrajamo smeštajne objekte različitih vrsta i kategorija i prateće sadržaje koji postoje kao što mogu biti galerije, kongresni centri, spa i wellness centri i sl. U smeštajne kapacitete ubrajamo: hotele, pansione, motele, hostele, turistička naselja, kampove, a svi se prema zakonskoj regulativi kategorišu kod nadležnih državnih tela (ministarstva). **Hoteli** su vodeći smeštajni objekti koji se kategorišu prema propisanim standardima i dobijaju oznake zvezdica od 1 do 5.

Mogu da pružaju različite vrste usluga, od noćenja, noćenja sa doručkom, polupansiona, punog pansiona i različitih oblika all inclusive usluga.

Čine ih uglavnom glavna zgrada (koja sadrži restoran, ugostiteljske objekte, propratne sadržaje itd.) i depadansi (objekti koji zavise od glavne hotelske zgrade). **Pansion** je objekat sličan hotelu, ali koji sadrži manje od 15 smeštajnih jedinica. Prema kategorijama su označeni zvezdicama od 1 do 3. **Motel** je objekat čije je poslovanje prilagođeno motorizovanim gostima (imaju benzinsku stanicu, auto-servise itd.). Uglavnom su smešteni uz glavne saobraćajnice. **Turističko naselje** podrazumeva nekoliko turističkih smeštajnih objekata sa jednom više-funkcionalnom centralnom zgradom. **Kampovi** područja u kojima je omogućen boravak u prirodi. Osnovno obeležje kampova je pokretljivost. Kamp obavezno sadrži zajedničke infrastrukturne objekte (kupaćice, kuhinje itd.), (Kosar, 2002).

Berlin – primer razvijenog turističkog mesta

Slika 7. Brandenburška kapija, Berlin

Izvor: autori, 2023.

Nakon što je zid srušen 1989. godine, Berlin je ujedinjen u novembru iste godine i od tada se razvio u glavno turističko mesto za posetu. Sedamnaest miliona ljudi posetilo je Berlin 2007. godine, što je osam miliona više u odnosu na prvu godinu posle pada Berlinskog zida. Turiste ne privlači samo ostaci hladnog rata, već i bogat kulturni život i različito arhitektonsko nasleđe, uključujući kompleks novih zgrada na Potsdamer Placu u samom srcu grada. Svi marketinški profesionalci kažu da su kulturni sadržaji, liberalni način života i širok izbor tržišnih centara, restorana i kafića sada učinili Berlin interesantnom destinacijom za turiste. Na primer, tokom 2024. godine ostvareno je oko 20 miliona noćenja. Vremenom je Berlin ponovo dobio izgubljeni sjaj i ponovo je došao u centar pažnje kao poznata turistička destinacija. Mnogi hoteli, hosteli, vile i stanovi, osiguravaju najbolji smeštaj u ovoj nemačkoj prestonici. Postoji mnogo hotela širom Berlina, a sobe se moraju rezervisati najmanje tri meseca unapred. Na istočnoj strani u blizini centra grada mnogi hoteli su moderni i udobni, dok se u zapadnom delu većina hotela nalazi u oblasti Kurfurstendam, koja je u centru grada. Umerene cene mogu se naći u predgrađima Šarlotenburga i Šeneberga, dok se u Šarlotenburgu nalazi Evropa – Centar, veliki tržišni centar od 22 sprata, kom se nalazi oko 100 prodajnih objekata i restorana.

Kudam je je najpoznatija promenada i šoping područje. Njene robne kuće, specijalizovane prodavnice, interesantni butici i putničke agencije, brojni hoteli, restorani, kafići, bioskopi i pozorišta privlače veliki broj posetilaca u potrazi za zabavom i odmorom. Poznati žitelji ove ulice su dobili svoje ploče na nekim kućama, između ostalih Robert Muzil i kompozitor i kabare umetnik Rudolf Nelson. U broju 68., bivšem bioskopu Alhambra, je prikazan prvi zvučni film 1922. godine.

Kadave - Robna kuća Kadave koja se nalazi u okrugu Šeneberg jedna je od najvećih u Evropi. Otvorena 1907. godine, danas je vlasništvo lanca robnih kuća Hertie. Ukupna izgrađena površina je sedam spratova od čega je 70.000 m² namenjeno za prodajnu površinu, svih vrsta radnji, od antikviteta do kampovanja, kompjutera do optičkih, kozmetičkih i modnih studija, obuča, zlata i parfimerija, nosača zvuka i igračaka.

Jezgro grada je formirano u predgrađu **Mite** sa obe strane reke Špre. Godine 1709. kralj Fridrih ujedinio je pet gradova - Berlin, Keln, Fridrihsverder, Doroštenštāt i Fridrihštāt - u kraljevsku rezidenciju Berlin. Dalje širenje grada dogodilo se 1861. godine, kada su uključena predgrađa Veding, Gesundbrunnen i Moabit, kao i delovi Šarlotenburga, Šeneberga, Tempelhofa i Riksdorfa, čime je gradsko područje obuhvatilo prostor od 59 km. Nakon Drugog svetskog rata, grad je podeljen na četiri okupacione zone među zemljama pobednicama, a zatim je, usled pogoršanja odnosa među njima, dodatno razdvojen na Istočni Berlin pod

sovjetskom okupacijom i Zapadni Berlin pod okupacijom zapadnih saveznika, što je dovelo do podele i gradskih distriktâ. Danas Berlin obuhvata 12 distrikta, od kojih svaki ima svoju vladu sa pet ministara. Grad se prostire duž obala reka Špre i Hafel, koje su međusobno povezane brojnim kanalima. Na jugoistočnoj strani grada, reka Špre se širi u više jezera, dok se Hafel nastavlja niz uzastopna, izdužena jezera, s prekidima jedino kod Špandaua. U gradu se nalazi mnoštvo zelenih površina, pri čemu 18% gradske teritorije čine šume, 11.5% parkovi, a 5% poljoprivredne površine.

Prve botaničke bašte osnovane su u okrugu **Šteglitz**, da bi se krajem 17. veka ponovo preselile u Šeneberg. Ubrzo nakon toga, njihovo širenje se nastavlja u Dalemu. Nemački botaničar Adolf Engler stvara jednu od najvećih botaničkih bašti na svetu, koja obuhvata površinu od oko 8 hektara i sadrži 18.000 različitih vrsta biljaka, raspoređenih prema naučnim principima. Ove bašte obuhvataju raznolike delove, uključujući drvored, lekovito i upotrebljivo bilje, kao i tropske i suptropske vrste, dok se unutar kompleksa nalazi i jedan bazen sa močvarnom i morskom florom. Restoran koji se nalazi u bašti pored južnog ulaza otvoren je isključivo tokom leta.

Reka Hafel povezana je s drugim plovnim sistemima, a njena glavna pritoka je Špre, koja se uliva u nju kod Špandaua. Tok reke regulisan je ustavama unutar gradskih granica, međutim, povremeno dolazi do izlivanja. Jezera na ovoj reci predstavljaju pravi raj za vodene sportove. Okolina reke može se istražiti vožnjom obalom putem staze koja datira iz 1900. godine. Takođe, tokom cele godine su dostupne ture kočijama, a tu je i biciklistička staza. Tokom leta, jezera su uglavnom otvorena za kupanje, dok se zimi može hraniti labudove. Tradicija broskog saobraćaja datira još od 1702. godine. Na levoj obali reke nalazi se Grunewald. Tokom oštih zima posle Drugog svetskog rata i tokom sovjetske blokade, Berlinci su posekli 70% drveća, jer nisu imali druge načine za grejanje. Nakon toga, celokupna flora šume je obnovljena. Predeo je razdeljen močvarama i tri jezera - Pehze, Barze i Tojfelz. Raznovrsna lepeza divljih životinja uključuje divlje svinje, muflone, srne i različite vrste jelena. Prvobitno osnovan kao kraljevsko lovište, prešao je u javni park do kraja 19. veka.

Reka Špre služi kao primarni izvor vode za grad. Na jugoistoku se reka grana u nekoliko jezera, koje karakteriše vlažan, moćan teren ispresecan peščanim dinama. Mnogi rukavci su dostupni za istraživanje čamcem. Ovaj region je dom Sorabi, slovenskog plemena. Pošto su granice sada otvorene, interesantan je aranžman kružnog putovanja duž reke Špre i kanala Landver. Obale reke predstavljaju zapanjujuće pejzaže ukrašene nizovima atraktivnih vila u Krocburgu. Na suprotnoj obali, Meibachofen je domaćin turske pijace koja radi utorkom i petkom.

Jezero Migel, smešteno u jugoistočnom delu grada, predstavlja najveće gradsko jezero, čija površina iznosi 3 kvadratne milje. Oko jezera se prostire precizno označenih 160 km pešačkih staza. Postoji mogućnost krstarenja, a do Migelberga se može doći automobilom ili autobusom. Na stazama su postavljeni drveni natpisi koji pružaju informacije o lokalnoj flori i fauni. Staze se završavaju na Migelbergu, drvenom tornju izgrađenom 1899. godine, sa kojeg se pruža veličanstven pogled na jezero i grad. Jezero Vanze sastoji se od malog i velikog jezera i jedno je od najvećih rekreativnih područja Berlina. U okviru ovog prostora nalaze se najveće gradske plaže, jedriličarski i ronilački klubovi, kafići i restorani. Severni deo jezera se uliva u reku Hafel, dok se na jugu nastavlja u niz manjih jezera. Okruženo je impozantnim vilama, a pešačke staze su postavljene oko celog jezera, gde leti Berlinci pronalaze utočište od visokih temperatura. Takođe, organizuju se krstarenja brodom.

Park Hazenhajde se nalazi u gusto naseljenoj oblasti. Prvobitno je služio kao streljište berlinskog garnizona, a kasnije je postao javni park. Nakon rata, u parku su izgrađena dečja igrališta, zasađene prostrane travnate površine i bašte rododendrona. Takođe, tu se nalazi teatar na otvorenom, kao i spomenik Trimer-frauen, posvećen ženama koje su imale ključnu ulogu u obnovi grada nakon rata. Park Fridrihtajn se prostire u severnom delu istoimenog gradskog distrikta. Na zapadnom ulazu može se videti fontana sa figurama iz bajki braće Grim. Istočna strana parka sadrži pozornicu na otvorenom koja može primiti 3.000 gledalaca, a tu je i groblje revolucionara nestalih 1848. godine. Pored toga, u parku se nalaze gradska bolnica Fridrihšajn, zdravstveni i sportski centar, kao i plivalište.

Park Krojcborg - Viktorija poznat je kao vinogradarsko područje od sredine 18. veka, oko kojeg se kasnije razvio park. U njemu se nalazi spomenik žrtvama rata od 1813. do 1815. godine, smešten na vrhu brda sa gvozdenim krstom, što je i razlog imena parka Krojcburg. Dvanaest statua na ovom spomeniku simbolizuje načela pobeđe. Park Tegel prvi put se pominje kao kraljevska seoska rezidencija 1550. godine, a kasnije je korišćen kao lovište. U 18. veku, pripao je porodici Humboldt, čiji potomci ga i dalje poseduju. Paviljon u parku, koji je danas muzej, uređen je u neoklasicističkom stilu. Park je prvobitno projektovan kao barokna bašta krajem 18. veka, a kasnije je transformisan u pejzažni park.

Ernst Rojter Plac dobio je ime po nekadašnjem gradonačelniku Zapadnog Berlina, koji je predvodio otpor protiv sovjetske blokade. Ovaj trg, jedan od najvećih u Evropi, nalazi se na raskršću glavnih gradskih ulica. Na skveru ispred Arhitektonskog i Tehnološkog fakulteta postavljena je bronzana skulptura pod nazivom Plamen, koja je posvećena desetogodišnjici Rojterove smrti. U središtu trga, okruženog travnjacima, nalaze se dve velike fontane, koje su osvetljene tokom noći.

Ernst Talman park je uređen osamdesetih godina dvadesetog veka, sa bronzanim memorijalom posvećenom komunističkom vođo Ernstu Talmanu, koga su nacisti ubili u koncentracionom logoru Buhenvald 1944. godine. Na severnoj strani parka nalazi se planetarijum u kome se održavaju predavanja i izložbe.

Parizer plac je jedan od najčuvenijih gradskih parkova. Zauzima zapadni kraj ulice Unter den Linden, ispred Brandenburške kapije. Izgrađen u prvoj polovini 18. veka, preuređen krajem 19. veka. U doba Hladnog Rata je bio deo nepristupačnog graničnog predela između Zapadnog i Istočnog Berlina kojem je nominalno pripao. Arheološkim iskopavanjima 1992. godine je utvrđeno da su uprkos promenama koje je park doživeo tokom sovjetske vladavine, osnovni elementi nekadašnjeg oblika parka očuvani, uključujući osnove vodenih basena i ostatke fontana.

Tirgarten, najstariji javni park, ostao je jedini primer te vrste tokom dužeg perioda. U 16. veku, moćno područje oko reke Špre služilo je kao lovište za princa od Brandenburga, sve dok ga Fridrih, prvi pruski kralj, nije odredio kao javni prostor. Nakon toga, park je doživeo transformaciju u barokni stil, a do kraja 19. veka, Lene ga je redizajnirala kako bi odražavala karakteristike engleskih vrtova. Trenutno, park ima prostrane travnate površine, vijugave potoke, drvorede i mala jezera ukrašena ostrvima.

Izgrađen 1898. godine prema hvaljenom projektu Frica Enkea, plac Viktorija Luiz služi kao iznimna ilustracija hortikulturno uređenih trgova iz carskog razdoblja. Dvostruki red stabala limuna okružuju trg, dajući prepoznatljiv okvir. Nakon rata park je doživeo obnovu, zbog čega su izvorni cvetni drvoredi zamenjeni stazama ukrašenim ukrasnim elementima.

Stari muzej, koji je Šinkel zamislio između 1824. i 1830. godine, služi kao urbana protuteža Berlinskom dvorcu. Jedna je od najranijih namjenskih muzejskih zgrada u Evropi. S karakteristikama rane buržoazije, dizajn uključuje kolonadu i široko stubište koje se uspinje do dvorane ukrašene sa 18 jonskih stupova i 2 kutna pilastra. Unutar ovog prostora predstavljena je adaptacija rimskog Panteona, s grčkim kipovima smeštenim između stupova. Ovo je mesto obilježilo uvodnu izložbu kraljevskih zbirki.

Novi muzej - Novoosnovani muzej ima luksuzan enterijer koji je u oštroj suprotnosti sa njegovom minimalno ukrašenom spoljašnjošću. Glavno stepenište se sastoji od tri reda mermernih stepenica, svaka krunisana replikom karijatida iz hrama Erehtejon. Unutrašnjost je ukrašena monumentalnim slikama i muralima, uz očuvane gvozdene ramove i umetnička dela iz kasnoromaničkog perioda.

Pozicioniran na istaknutom severozapadnom kraju Muzejskog ostrva, muzej Bode ima nepravilan oblik trouglasta koji je simetrično u skladu sa njegovim unutrašnjim rasporedom. Stubovi spajaju dva sprata, a iz konstrukcije se uzdiže velika ovalna kupola, ukrašena krunama, naizgled izlazeći direktno iz vode. Izgrađen u neobaroknom stilu, muzej čuva značajnu kolekciju slika i skulptura iz hrišćanske ere. Enterijer je dodatno poboljšan raskošno ukrašenim stepeništem sa reprodukcijom statue konjanika. Pergamonski muzej, poslednji od pet muzeja koji se nalazi na Muzejskom ostrvu, leži južno od muzeja Bode, karakteriše ga dizajn sa tri krila. Ova zgrada prikazuje jednostavne, arhaične strukture sa dorskim stubovima, dok centralno krilo ostaje bez prozora, sa ogromnim hodnikom u visini krila. Na ovoj lokaciji nalazi se umetnička galerija koja prikazuje romanička i gotička umetnička dela, uključujući skulpturu. Pored toga, postoji muzej posvećen islamskoj umetnosti, koji prikazuje eksponate u periodu od 8. do 19. veka, uključujući keramičke artefakte, crteže, persijske i indijske minijature.

Nemački istorijski muzej smešten je u zgradi arsenala, koja se smatra najstarijom građevinom na Bulevaru Lipa. Ova barokna struktura obuhvata brojne neprocenjive artefakte iz nemačke istorije. Prostorije su organizovane prema istorijskim periodima, omogućavajući posetiocima hronološko upoznavanje sa nemačkom prošlošću. Marksov muzej predstavlja savremen tip muzeja, izgrađen u crvenoj cigli, sa gotskim i renesansnim elementima, podsećajući na mračne romantične nemačke dvorce iz bajki. **Muzej primenjene umetnosti** otvoren je 1868. godine kao institucija posvećena modernom dizajnu. U njemu se nalaze Linberška srebrna kolekcija, kao i 7.000 predmeta iz kraljevske umetničke zbirke, zajedno sa opsežnom kolekcijom evropske umetnosti i zanatstva od ranog srednjeg veka do savremenog doba, koja uključuje nameštaj, kostime, porcelan, kristal, nakit, metalne predmete, satove, tekstil, vezove i predmete industrijskog dizajna. Dela Art Nuvoa i Art Dekoa posebno su značajna. Nakon Drugog svetskog rata, kolekcija je podeljena, pri čemu je deo pripao dvorcu Kepenik, dok je ostatak prebačen u Kulturforum.

Prirodnjački muzej je najveća i najznačajnija institucija tog tipa u Nemačkoj, otvorivši svoja vrata 1810. godine i sakupio zbirku od 20.000 predmeta. Sadrži sveobuhvatan niz materijala koji se odnosi na planetu Zemlju, koji obuhvata sve, od minerala do meteorita. Posebno je zanimljiva sala posvećena dino-saurusima. Botanički muzej koji se nalazi u okrugu Šteglic ima herbarijum koji se može pohvaliti preko 2.000.000 biljnih primera. Njegova obimna biblioteka obuhvata različite predmete, uključujući paleonologiju, rast biljaka, reprodukciju i razvoj, kao i korisne biljke iz tropskih i suptropskih regiona. Posebnu pažnju privlači egipatsko odeljenje koje prikazuje i otrovne i jestive pečurke. Osnovan 1967. godine, **Muzej grupe „Most“** služi kao galerija i arhiva za dela kolektiva ekspresionistakoji su osnovali grupu Most u Drezdenu 1905. godine. Ovaj

muzej obuhvata slike, crteže, akvarele i skulpturu poznatih umetnika. kao što su Meller, Pechstein i Nolde. Pored toga, Muzej Bauhaus u Berlinu je dom najveće kolekcije predmeta iz Bauhaus škole arhitekture, uključujući nameštaj, keramiku, metalne radove, fotografije profesora i studentske projekte, pored škole izučavanja, rekreaciju. Paul Kleea, Valtera Gropijus, Kandinski, Jozef Albers, van de Ro i Mondrijan. Zbirka grafike obuhvata 8.500 artikala, uključujući crteže i gravure uz portfelje i grafike iz doba Vajmarske republike. Pored toga, arhitektonska zbirka se sastoji od 200 radova, koji uključuju izbor crteža i fotografija koji predstavljaju Valtera Gropija.

Muzej Štazija je otvoren 1991. godine u prostorijama nekadašnje istočno-nemačke tajne policije. Tu je kancelarija ministra Milkea, koji je na čelu Štazija proveo 32 godine. Takođe se mogu videti kancelarije njegovih najbližih saradnika i tajne odaje, a javnosti su sada dostupni fotosi i dosijea koja pokrivaju period između 1945. i 1989. godine, kao i dokumenta o jurišu na zgradu 1990. i o nasilnom preseljavanju ljudi duž Nemačke granice. Postoji čak 6 miliona dosijea.

Muzej Ček-Point Čarli se nalazi u neposrednoj blizini nekadašnjeg graničnog prelaza između američkog i sovjetskog sektora iz perioda Hladnog rata. Ovaj muzej sadrži arhivirane dosijee koji se odnose na pokretanje za ljudska i građanska prava, kao i dokumentaciju o podeli Nemačke, Berlinskom Zidu i onima koji su izgubili život pokušavajući da ga pređu. Raznovrsne fotografije, dokumenti, kao i brojna originalna vozila, oprema i pribor, osvetljavaju veštine i hrabrost onih koji su očajnički težili da pređu granicu. Od 25. do 28. oktobra 1961. godine, američki i sovjetski tenkovi su se tokom vrha Berlinske krize, kada su Amerikanci zahtevali pravo na slobodan ulaz u istočni deo grada. U gradu se nalaze tri opere – Nemačka opera, Gradska opera Under den Linden (Ulica Lipa muzej) i Komična opera.

Humboltov univerzitet, osnovan sredinom 18. veka kao palata brata princa Henrija, postao je univerzitet 1810. godine kada ga je Fridrih Vilhelm III transformisao u instituciju koju je osnovao Humbol. U ovoj instituciji su predavale značajne ličnosti poput braće Grim, Maks Plank i Albert Ajnštajn. Trenutno, ovde studira 37.000 mladih ljudi, dostupni su i programi za istočnoevropske jezike, azijske i afričke studije, kao i rodne studije. Tehnički univerzitet, koji je rezultat spajanja Građevinske i Trgovačke akademije, predstavlja nastavak tehničkog koledža. S 22 fakulteta i 29.000 studenata, on je najveći tehnički univerzitet u zemlji, a po broju stranih studenata, koji čine oko 20%, on je druge veličine. Takođe nudi mere za planiranje, humanističke i društvene nauke. Slobodni univerzitet otvoren je 1948. godine u današnjem Zapadnom Berlinu, kao odgovor na poziv profesora i studenata protiv ukidanja akademskih sloboda na Humboldtovom

univerzitetu, koji je pripao Istočnom Berlinu. Danas ovaj univerzitet ima 41.000 studenata i nudi programe posvećene humanitarnim, društvenim i prirodnim naukama, uključujući tri regionalna instituta za severnoameričke, istočnoevropske i latinoameričke programske studije mavreje, i holandskih studija.

Univerzitet Umetnosti je sa 4.200 polaznika i više od 30 različitih smerova jedan od najvećih nemačkih univerziteta ove vrste. Neki od eminentnih umetnika su profesori, npr. Vivijen Vestvud. Postoje grupe za dizajn, muziku i finu umetnost. **Akademija Umetnosti** je osnovana 1696. godine na inicijativu kralja Fridriha. Najteže dane Akademija je doživela dvadesetih godina dvadesetog veka, pod vođstvom Maksa Libermana. Kasnije, sa dolaskom nacista na vlast, Akademija gubi najznačajnije umetnike, uključujući Hajnriha Mana i Kete Kolvic. Danas je Akademija umetnosti jedna od najznačajnijih institucija nemačkog kulturnog nasleđa.

Bulevar Lipa je najprometnija gradska avenija. Zasađen je 1647. godine ispred kapija grada, po ideji Velikog Elektora koji je želeo da napravi put koji će povezati njegov dvorac i lovište u Tirtartenu. Sa vremenom dobija sve više na značaju i krajem 17. veka postaje centralna osa novoizgrađenog predgrađa Dorotenštat. Po dolasku na presto 1740. godine Fridrih II je upotpunio Bulevar sa operom, bibliotekom, Humboltovim univerzitetom i katedralom sv. Hedvig.

Brandenburška kapija je simbol Berlina. Izgrađena od 1788. do 1791. na kraju Lipskog bulevara, ima 12 dorskih stubova i jedina je kapija koja je izdržala sve sukobe. Po uzoru na Propileje u Atini, trebalo je da označi ulazak u najznačajniji grad u okviru pruskog kraljevstva, slično kao što su Propileje vodile do antičkog sveta. Na vrhu kapije boravi boginja pravde, koja oličava mir. Ulaskom u grad nailazi se na spomenik posvećen Fridrihu II, koji nije doživeo njegov završetak. Godine 1806. Napoleon je napravio veliki ulazak u Berlinu, a potom je kvadrugu odneo u Pariz kao ratni trofej. Nakon uspešnih pohoda oslobodilačkog rata 1814. godine, hrastov venac na žezlu koje je držala boginja zamenjen je gvozdenim krstom, čime je simbol kapije promenjena sa simbolike glasa mira. U novoj istoriji, ovaj spomenik je postao simbol podeljenog grada, označavajući ulaz u enklavu ograđenu zidinama, sa boginjom pobeda okrenutom ka istoku.

Šlosbike je veličanstven most preko reke Špre, na kome su urezane statue i figure u reljefu koje prikazuju mlade heroje čije borbe i smrti slede boginje pobede Nike, Iris i Atena. Gvozdena ograda je ukrašena figurama morskih konjica i delfina.

Dvorac Belvu se nalazi na severnom kraju Tirtartena i predstavlja prvu neoklasičnu građevinu u Nemačkoj. Centralni deo dvorca krasi korintski stubovi. Raskošnu unutrašnjost krasi impresivna balsa dvorana, koja je

završena 1791. godine. Od svoje izgradnje, 1768. do 1918. godine služila je kao kraljevska rezidencija, a posle rata u njoj je bio smešten Etnološki muzej. U drugom svetskom ratu je teško oštećena, a u doba Hladnog Rata bila je dom predsednika SR Nemačke, koji je imao zvaničnu rezidenciju u Bonu. Danas je glavna rezidencija predsednika.

Zigesaule je stub pobeđe u središtu Tírgartena. Tríjumfalni stub je podignut između 1864. i 1873. godine u znak pruske pobeđe u Prusko – danskom ratu 1864. godine. Figura predstavlja boginju Pobeđe. Postolje je ukrašeno urezanim motivima iz bitaka, a mozaik oslikava osnivanje Nemačkog Carstva 1871. godine. Pozlaćena figura na vrhu, visine 8,3 m je dodata nakon pruske pobeđe protiv Austrije i Francuske. Ovaj 69 m visok stub je prvo stojao ispred Rajhstaga, da bi na sadašnju lokaciju bio premešten 1938. godine.

Hanburger Bahnhof je sagrađena 1846. godine kao glavna železnička stanica. Velikim delom uništena tokom Drugog svetskog rata, kasnije je restaurisana i obogaćena novim elementima. Danas predstavlja ogromni izložbeni prostor na preko 10.000 m površine u kome se mogu videti dela Bojsa, Vorhola i Lihtenštajna.

Zgrada Rajhstaga 1871. postaje prestonica carstva. Velelepna palata u neorenesansnom stilu izgrađena je krajem 19. veka. Kamen temeljac položio je sam car. Godine 1916. je urezan natpis „Nemačkom narodu“ koji stoji i danas. 1933. godine je uništena požarom, a savezničkim bombardovanjima 1945. je skoro potpuno oštećena. Renovirana je tek 1970. godine, a danas se u njoj održavaju sednice Bundestaga.

Brehtova kuća se nalazi u istočnom delu grada i u njoj je Bertolt Breht, čuveni dramaturg, pozorišni stvaralac i pisac dvadesetog veka živeo sa svojom ženom do svoje smrti. U njoj je smešten Bertolt Breht Centar, otvoren 1978. godine, u okviru kog je glavna atrakcija prepiska Brehta i njegove žene i sobe u kojima su živeli i radili, čitaonice i sale za predavanja, kao i otvorena knjižara i restoran.

Potsdam je glavni grad države Brandenburg. Udaljen svega 24 km od glavnog grada Nemačke, predstavlja omiljeno dnevno izletíšte Berlinaca. U 18. i 19. veku bio je rezidencija pruskih kraljeva. Ovde se nalazi čuveni dvorac Sansući. Grad je tokom svoje istorije privlačio veliki broj stranaca. Tu su iz verskih razloga izbegli Jevreji i Francuski Hugeni, a u jednom trenutku, trećinu stanovništva činili su Francuzi. Za holandske doseljenike izgrađeno je naselje od 134 trospratne kuće od crvene cigle. U gradu su živeli i Rusi, Flamanci i Švajcarci. Pored palate Sansući, ističu se Nova palata i Šarlotnhof, zatim Nikolajkirhe. Potsdam je poznat i po Potsdamskoj konferenciji održanoj 1945. godine. Nekadašnji dvorac je sada hotel i restoran. Za ljubitelje filma značajan je ovdašnji filmski park Babelberg, u kome su snimljena neka od remek dela, poput filma „Metropolis“ Frica Langa.

Špandau je stari utvrđeni grad koji potiče iz 12. veka i leži na ušću reka Hafel i Špre. Do 1920. godine, kada je ušao u sastav Berlina, bio je samostalan grad zahvaljujući važnom tranzitnom i trgovačkom položaju. Kako se pruska granica pomerala ka istoku, Špandau je postajao sve važnije ekonomsko i vojno središte. U arhitektonskom pogledu, ovde je bitna tvrđava Citadela iz 17. veka, u stilu francuskih tvrđava, a danas je otvorena kao muzej.

Aleksanderplac je u početku bio pijaca, da bi posle posete cara Aleksandra I preimenovan u Aleksanderplac. Tokom Drugog svetskog rata, skver je znatno razrušen, a nakon rata je pripao Istočnom Berlinu i kao takav razvijao se u maniru socijalrealizma. Iznikle su masivne i glomazne zgrade, i ogroman TV toranj. Na njegovom vrhu se nalazi restoran koji se okreće u krug, tako da pruža veličanstven pogled na grad iz svih uglova sa 208 m visine. Posdamer Plac je dvadesetih godina prošlog veka bio jedan od najživljih skverova u Evropi, glavna saobraćajna arterija. Tu su se nalazile brojne galerije, bioskopi, barovi, restorani, predstavljao je svojevrsnu kulturnu prestonicu Evrope. Savezničkim bombardovanjima 1943. godine je veoma oštećen, a nakon rata lociran između ruskog, britanskog i američkog sektora postao je ničija zemlja. Pri izgradnji Berlinskog zida srušen je sa zemljom. Danas je poznat kao najveće gradilište u Evropi.

Berlinale je međunarodni filmski festival osnovan u posleratnom Berlinu 1951. godine na inicijativu tri zapadna saveznika. Na otvaranju je prikazan film "Rebeka" Alfreda Hičkoka. Sve do šezdesetih godina, Vilija Branta i njegovog uspostavljanja diplomatskih odnosa sa zemljama iza gvozdene zavese, na festivalu su uglavnom bili filmovi iz zapadnog sveta. Jedna od najznačajnijih manifestacija u oblasti industrije turizma je, "ITB Berlin". "ITB Berlin" je nadaleko poznat kao vodeći sajam iz oblasti internacionalnog turizma. Različiti segmenti izlaganja, kongresi i širok spektar proizvoda turističke privrede karakterišu ponudu ovog sajma. Veliki broj stručnjaka iz celog sveta se okuplja ovde zajedno sa izlagačima posetiocima. Sa svojih 10.000 izlagača iz 180 zemalja, sajam pruža uvid u globalnu turističku ponudu i u sve nivoe turističkog lanca poslovanja: od organizacije putovanja, preko sistema rezervacije, posete ciljanih destinacija, avio i hotelskih ponuda i rent-a-kar usluga.

„Bahovi dani“ je devetodnevni festival koji odaje počast čuvenom kompozitoru izvođenjem njegovih i dela drugih autora takođe, mnogih iz dvadesetog veka. Tokom ovih devet dana održavaju se koncerti kamerne, horske muzike, recitali i predavanja, kao i svakodnevni performansi u Filharmoniji, dvorcu Šarlotenburg i Muzeju muzičkih instrumenata. **„Ljubavna parada“** je najveći plesni festival ustanovljen leta 1989. godine kao politički pokret koji je želeo da iskoristi univerzalni jezik muzike kao medija za širenje poruka mira i ljubavi.

Počela je skromno sa 150 učesnika, da bi do 1996. dostigao tako velike razmere da su je organizatori proširili iz Kudama u Šarlotenburg sve do parka Tirlgarten. Parada počinje oko 2 po podne i traje sve do kasnih večernjih sati i ceo grad se transformiše u ogromnu plesnu dvoranu. Najviše učesnika Parade bilo je 1999. godine, kada je 1,5 miliona mladih ljudi plesalo ulicama Berlina.

„**Sajam zelene nedelje**“ je održan u Berlinu od 18. do 27. januara 2008. godine. Na njemu se izlažu proizvodi i oprema iz oblasti poljopoprivrede i prehrambene industrije. Sajam je ustanovljen davne 1926. godine. Na izložbenoj površini od oko 118.000 m² predstavljeno je 1.500 izlagača. „Nemačko-Francuski narodni festival“ otvara svoje kapije svakog leta od juna do jula na glavnom sajmištu. Sajam potiče iz vremena kada su savezničke trupe bile stacionirane u Berlinu. Sve do 1994. godine organizovan je uglavnom od strane francuskih saveznika u cilju proklamovanja francusko-nemačkog prijateljstva. Na dan 14. jula, francuskog narodnog praznika, često se izvodi veliki vatromet. Svake godine ovde se predstavlja drugi francuski region ili grad. Služi se tipična francuska hrana. Ne treba propustiti šetnju bivšom Francuskom četvrti, današnja Napoleonova četvrt, koja se nalazi odmah do vašara.

„**Nemačko-Američki narodni festival**“ je ostatak iz vremena kada su američke trupe bile stacionirane u Berlinu i Nemačkoj, a održava se svake godine u julu i avgustu. Do 1994. godine organizovali su ga američki saveznici. Bilo je to mesto upoznavanja Amerikanaca i Nemaca, a mnogi američko-nemački brakovi su sklopljeni upravo ovde. Festival se sastoji iz dva dela: jahalište, obično najzanimljivije tinejdžerima, i Američkog sela. Takođe, moguće je probati teksaško-američku hranu, kao što su: hamburgeri, rebarca i dr. Postoji i letnja pozornica sa živom muzikom.

Prag – primer razvijenog turističkog mesta

Prag predstavlja jedinstven kompleks kulturnih spomenika, pa se može smatrati galerijom mnogobrojnih umetničkih stilova. Mesto sa kog se pruža najlepši pogled na čitav grad je prostor koji zauzima **Praški zamac – Hradčani**. Arheološka iskopavanja i sačuvani istorijski dokumenti govore da je knez Borivoj podigao dvorac u 9. veku, otprilike oko 880. godine. Prvobitno građen od drveta i opasan zemljanim bedemom, zamac je vremenom evoluirao u današnji oblik. Danas je najveći antički zamac na svetu, dužine 570 metara, prosečne širine 128 metara i površine od 7,3 hektara. Od 10. veka, Praški dvorac je služio kao centralna tačka za crkvene vlasti, posebno Prašku eparhiju, dok je istovremeno funkcionisao i kao obrazovno i kulturno središte. Svaki vladar je svojom gradnjom doprineo različitim elementima zamka, što je rezultiralo mešavinom arhitektonskih stilova.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Tokom 14., 15. i 16. veka, zamak je prošao razvoj u gotičkom i renesansnom stilu. Suočavao se sa višestrukim razaranjem i pljačkama tokom rata u 17. veku. Zamak je doživeo četiri značajne rekonstrukcije, ali je sačuvao svoju tradicionalnu fasadu, koji je preuzet u 18. veku pod vlašću Marije Terezije. Tokom 18. veka značajan zamak se smanjio, što je dovelo do postepenog opadanja njegovog raskoša i bogatstva, kako je prestonica Austrougarskog carstva prešla iz Praga u Beč.

Nakon Prvog Svetskog rata i stvaranja Čehoslovačke, zamak je postao središte vlasti. Danas je zamak sedište predsednika Češke republike i ekonomski, politički i kulturni centar, ne samo Praga, nego i cele države. Stara kraljevska palata je mesto gde su inaugurisani svi češki predsednici. Kada predsednik nije u zemlji sa kapija kraljevske plate se skida zastava, tako da Česi u svako doba znaju da li im je predsednik u zemlji ili ne. Dominatna građevina Hradčana je **katedrala Sv. Vít**, građena od 1348. do 1929. godine. Podignuta u gotskom stilu, ali obzirom da je građena punih 7 vekova prepliću se i drugi stilovi. U kripti katedrale se nalaze grobnice najpoznatijeg češkog kralja Karla IV i austrijskog imperatora Rudolfa II Habzburškog. Prozorska okna su ukrašena vitražima, na kojima su predstavljeni biblijski i motivi češke istorije. Zamak Belvedere – Kraljevski letnjikovac Sv. Ane je najlepša renesansna građevina u Pragu. Podigao ga je Ferdinand I Habzburški, u periodu 1538 - 1564. godine, za svoju suprugu Anu. U centralnom delu je smeštena „pevajuća fontana“.

Malu stranu je osnovao kralj Otokar II Premisl u drugoj polovini 13. veka. U ovom delu grada, koji je Karlovim mostom spojen sa Starim mestom, nalaze se raskošne palate i aristokratske kuće u renesansnom i baroknom stilu, sagrađene u doba kontra reformacije katoličke crkve.

Crkva Sv. Nikole je građena u periodu od 1704. do 1755. godine, na mestu srušene gotske crkve. Crkvu podižu otac i sin Dícenhofer, najznačajniji predstavnici češkog kasnog baroka. Nalazi se na najvišoj tački malostranskog trga. Crkva je visoka 75 m i oslikana je freskama koje prikazuju život Sv. Nikole. Crkva Sv. Marije Pobednice je sagrađena u doba ranog baroka 1611. godine, a dograđena 1644. godine. Poznata je po voštanoj figuri „Praško dete“, koju je crkvi poklonila Poliksena Lobkovič. Jedno vreme je pripadala Malteškim vitezovima čiji se trg, palata i muzej nalaze u blizini crkve.

Nerudova ulica je glavna ulica koja vodi od Praškog zamka. Nosi ime po češkom pesniku Janu Nerudi, koji je živeo u kući zvanoj „Kod dva sunca“. Poznate kuće su još „Kod tri violinice“, „Morzinska palata“, u kojoj je danas smeštena rumunska ambasada, „Crveni soko“, „Zlatni pehar“, „Zlatni ključ“ i dr. U ovoj ulici nalazi se i ambasada Republike Srbije.

Petrinski toranj visine 60 m predstavlja umanjenu kopiju Ajfelovog tornja. Nalazi se na najvišem praškom brdu Petrinu i sagrađen je 1891. godine za „Jubilarnu izložbu“. Povremeno je korišćena kao opservatorija i kao TV toranj. Kuriozitet je da se visina tornja zajedno sa brdom na kome se nalazi podudara sa visinom Ajfelove kule u Parizu, odnosno da su im vrhovi iste visine, 320 m.

Petrinski lavirint predstavlja građevinu sa postavkom ogledala, posvećen bici Pražana i Šveđana 1648. godine na Karlovom mostu. Kampa je malo ostrvo ispod **Karlovog mosta** sa koga se pruža pogled na Vltavu i Nacionalni teatar. Poznato je po prodavnicama grnčarije. Karlov most je jedan od trinaest mostova na Vltavi i najstariji je praški most. Sam Karlo IV je postavio kamen temeljac 1357. godine. Izgradnja mosta je bila poverena Petru Parleru, poznatom praškom arhitekti tog doba. Građen je sve do početka 15. veka. Prvobitno ime mu je bilo Kameni ili Praški most, a od 1780. godine nosi ime svog ktitora. Iz Parlerove radionice je i toranj Karlovog mosta na starogradskoj obali, dovršen oko 1380. godine i smatra se jednom od najlepših gotičkih građevina ovog tipa u Evropi. Most je dug 520 m, širok 9,5 m i sastoji se od 16 lukova na kojima je 30 statua svetaca poznatih vajara napravljenih u periodu od 1683. do 1714. godine. Najpoznatiji je kip Sv. Ivana Nepomuka čuvenog praškog vajara Brokofa iz 1683. godine. Sveštenik Nepomuk je bačen u reku, kada je odbio da otkrije šta je u tajnoj ispovesti rekla kraljica. Smrt svetitelja je prikazana na reljefima ispod statue, koje turisti dodiruju, u nadi da će im se ispuniti želja.

Drugi poznati kip je „Praški Turčin“ iz 1714. godine. Sa malostranske strane, istorijskog dela Praga, most zatvaraju dve kule, jedna viša koja pripada Karlovom mostu i druga niža koja je pripadala nekadašnjem „Juditinom“ mostu, koji je zamenjen Karlovim. Na drugom kraju je velika Kula Starog grada sagrađena po ideji pomenutog Petra Parlara krajem 14. veka. Kula sadrži figure Karla IV i Venceslava IV, kao i izrezbarene ambleme teritorija koje su pripadale Karlovom carstvu.

Staro mesto, na desnoj obali Vltave je najstariji i istorijski najvredniji deo grada nastao u 13. veku. Starogradske trg sagrađen je još u 12. veku pored Stare gradske većnice i Tinske crkve. Tu se nalazi još i barokna crkva Sv. Nikole, palata Kinski u rokoko stilu sa Nacionalnom galerijom grafike, kuća „Kamenog zvona“ i spomenik Janu Husu, delo vajara Ladislava Salna iz 1915. godine. Hus je bio učitelj, reformator i sveštenik, osnivač Moravske crkve. Borio se za ujedinjenje nacionalnih ciljeva i crkve, pa je zbog svojih ideja spaljen na lomači i postao nacionalni heroj. Ispod spomenika Husu u sedećem položaju, nalazi se spomenik Janu Palahu studentu, koji se na tom mestu zapalio 1968. godine u znak protesta zbog ulaska stranih trupa. Najpoznatija i turistički najatraktivnija zgrada na

Starogradskom trgu je **Starogradska većnica** sa astronomskom kulom, koja je osnovana zaslugom kralja Jana Luksemburškog 1338. godine. Nju čini kompleks pet kuća. Prepravljena je u gotskom stilu 1470. godine.

Astronomski sat – Orloj datira sa početka 15. veka, iz 1410. godine. Delo je sajdzije Mikulaša iz Kadanje i astronoma Jana Šindela. Figurice 12 apostola stavljene u 17. veku, na svakih sat vremena izlaze iz prozorčića. Sat pokazuje godine, mesece, dane, sate, izlazak i zalazak sunca i meseca i nebeske znake. Sat menja boju u zavisnosti od doba dana, tokom dana dok traje obdanica preovlađuju tople boje, a noću ih zamenjuju hladne, plave nijanse. Kuća

„Minute“ je jedan od objekata koji čine kompleks Gradske većnice. Naziv je dobila po tome što su u njoj boravili trgovci i zanatlije. Imali su pravo na pauzu od jednog minuta, koju su najčešće koristili za uživanje duvana. Otuda i dosetka da je fasada zgrade „pocrnela“ od duvanskog dima.

Tinska crkva koja dominira starogradskim trgom, osnovana je na kraju vladavine Jana Luksemburškog i na njoj izgradnji je od 1380. godine radila Parlerova radionica. Crkvom dominiraju tornjevi visoki 80 m između kojih je veliko pročelje iz 1463. godine. Ističe se severni portal crkve kao jedan od najvrednijih čeških spomenika gotičke umetnosti. Za enterijer crkve je karakteristična nadgrobna mermerna ploča danskog astronoma Tiha De Braha, koji je u njoj i sahranjen 1601. godine. Tinski kvart je mesto velike istorijske vrednosti izrađen u 11. veku. Ovde su se nalazili trgovački magacini i imanja poznata kao „ungelti“ po kojima je ceo kvart dobio ime. Najznačajnija građevina je Granavska palata, jedna od najbolje očuvanih renesansnih praških građevina. U periodu od 1984. do 1996. godine ceo kvart je obnovljen. Danas on predstavlja kulturno, trgovačko i administrativno jezgro grada.

Kuća „Kamenog zvona“ je neorenesansna građevina sagrađena u periodu od 1876. do 1884. godine sa namerom da to bude galerija slika i zbirka antikviteta. Pre i posle Drugog svetskog rata je bila sedište Narodne skupštine, a od 1946. godine je sedište Češkog filharmonijskog orkestra. U njoj se nalazi i svetski poznata Dvoržakova koncertna dvorana, u kojoj se svake godine održava poznat muzički festival „Praško proleće“. **Palata Rudolfinum** je najznačajnija srednjovekovna građevina prepravljena u gotskom stilu u 14. veku, a poslednji put izmenjena 1988. godine. Danas je to zgrada u kojoj Praška filharmonija izvodi koncerte i gde se održavaju mnogobrojne izložbe.

Klementinum potiče iz 17. veka. U 18. veku ovde je podignut Dominikanski manastir sa crkvom Sv. Klimenta. Kasnije su dograđene pozorišna dvorana, biblioteka, crkva Sv. Spasa, meteorološka stanica i naučna opservatorija u kojoj su radili Johan Kepler i Tiho de Brahe. Danas je ovde smeštena univerzitetska

biblioteka. **Karolinum** je prvobitna zgrada Karlovog univerziteta, osnovanog 1348. godine. Do početka 15. veka bio je pod jakim nemačkim uticajem, ali je zahvaljujući velikoj borbi Jana Husa prešao potpuno u ruke Čeha. Danas se u ovoj zgradi održavaju ceremonije dodele diploma Karlovog univerziteta.

Gradska većnica je izgrađena u periodu od 1906. do 1911. godine na mestu starog Kraljevog dvora. U okviru Starog mesta se nalazi i Stavovsko pozorište, u kome je 1787. godine premijerno izvedena Mocartova opera „Don Đovani“. Zgrada je iz 1783. godine i najlepši je predstavnik praškog klasicizma. Pored ulaza u pozorište, sa leve strane, postavljena je crna statua, za koju se vezuje zanimljiva legenda. U pitanju je „ukleti vitez“ koji je na ovom mestu ubio nevinu devojkicu i za kaznu, tok trenutka je okamenjen.

Višehrad je bio sedište dinastije Premisla u 10. veku. Princ Vratislav I ovde je krunisan 1085. godine. Najstarija građevina na ovom mestu je rotunda (mala, polukružna građevina sa kupolom) Sv. Martina. Pored ove postoje i druge Praške Rotonde koje su urađene u romanskom stilu: Zlatna rotunda je iz 11. veka, rekonstruisana 1865. godine i rotunda Sv. Longina sa kraja 12. veka, dva puta obnavljana 1844. i 1934. godine. Ovim prostorom dominiraju dva novogotička tornja crkve Sv. Petra i Pavla. Crkva je izgrađena za kneza Vratislava, oko 1070. godine. Bila je više puta pregrađivana, poslednji put u periodu od 1885. do 1903. godine, po predlogu arhitekta Josefa Mokera, u novogotičkom stilu. Pored nje tu su i crkvena rezidencija, zemunice, park i groblje po imenu „Sloven“ na kome su sahranjeni mnogi znameniti Česi: naučnik Purkinje, kompozitori Dvoržak i Smetana i drugi. Kralj Karlo IV je za vreme svoje vladavine rekonstruisao Višehradski zamak i podigao utvrđenja oko njega. Posle Husitske revolucije zamak je prepravljen u baroknom stilu. Sa južnog kraja Višehradskih utvrđenja pruža se predivan pogled na grad.

Novo Mesto predstavlja glavni, ekonomski centar Praga, koji je najviše dobio na značaju u drugoj polovini 19. veka, kada je spojen sa Starim gradom i kada je izgrađen niz javnih i stambenih građevina u stilu „nove umetnosti“. Centralni deo ovog dela grada nosi naziv „Zlatni krst“ i predstavlja elitnu stambenu četvrt Praga. **Vaclavski vrt** je samo srce grada i trgovinski centar. Dug je 750 m, pa svojom dužinom više podseća na bulevar nego na trg. U srednjem veku je služio kao pijaca, na kojoj su se prodavali konji. Tokom 19. veku postaje značajano trgovačko središte, što je ostao do danas, kada i dobija sadašnje ime po Češkom zaštitniku Sv. Vaclavu. Većina zgrada na trgu je iz doba secesije, a svakako najlepša među njima je „Grand hotel Evropa“. Na samom trgu se nalazi spomenik princu Vanceslavu I (Sv. Vaclavu) sa četiri zaštitnika: Sv. Prokopije, Sv. Adalbert (Sv. Vojteh), Sv. Ljudmila i Sv. Ana. Spomenik je delo Jozefa Majslbeka iz 1912. godine. Princ Vanceslav je bio unuk kralja Borivoja, osnivača Praškog zamka. Godine 935. je ubijen i proglašen za sveca i zaštitnika nacije.

Osnovan 1818. godine, **Narodni muzej** u početku nije imao stalnu lokaciju. Godine 1883. održan je javni arhitektonski konkurs za predlaganje muzejske zgrade imenovane za lokaciju na vrhu Václavskog trga. Arhitekta Jozef Šulc je obezbedio prvu nagradu na ovom konkursu. Izgradnja je počela 1885. i završena je 1890. godine, pokazujući neorenesansni arhitektonski stil. Narodno pozorište, koje se nalazi na obali reke Vltave, ima poseban značaj za češko stanovništvo. Tokom 18. veka češki jezik se retko čuo na sceni, pošto je Pragu nedostajalo pozorište posvećeno isključeno predstavama na češkom jeziku. U žarkoj atmosferi oko formiranja nacionalnog identiteta, organizovana je svenacionalna inicijativa pod nazivom „nacija za sebe“ za prikupljanje sredstava za izgradnju pozorišta. Proces izgradnje je počeo 1868. S obzirom na njegovo bogato kulturno i umetničko nasleđe, nije iznenađujuće da je Prag dom mnogo muzeja i galerija. Blago akumulirano tokom više od dva milenijuma bogate istorije grad se čuva u različitim cenjenim muzejima. Među najznačajnijim su Narodni muzej, Jevrejski muzej, Muzej grada Praga i Dvůrčakov muzej, koji se nalazi u letnjoj kući u Minihenu i ima izložbu koja tačno predstavlja život i delo kompozitora. Druge značajne institucije uključuju Muzej Bedřicha Smetane i Muzej Franca Kafkea, gde se može naći zbirka koja obuhvata površinu Kafkinih prvih izdanja, rukopisa, fotografija i dodatnih artefata. Lapidarijum prikazuje izložbu kamenih skulptura u Češkoj Republici od 11. do 19. veka. Muzej komunizma predstavlja postavku usredsređenu na totalitarni režim od februara 1948. do novembra 1989. Pored toga, tu su Muzej češke muzike, Muzej češke likovne umetnosti i Nacionalni tehnički muzej, rudarstvo, metalurgija, astronomija, merenje vremena, fotografska i filmska tehnologija, telekomunikacije i akustika. Ostali muzeji vredni pažnje su Nacionalni poljoprivredni muzej, Muzej igračaka, Muzej minijatura i Muzej muva, posvećen životu i radu češkog slikara, istaknute ličnosti u secesiji. Štaviše, Pedagoški muzej, Muzej voštanih figura i Muzej logora, koji se fokusiraju na modernu umetnost, takođe su deo ovog kulturnog pejzaža. Muzej Karlovog mosta, smešten u zgradi bivše bolnice, prikazuje jedinstvene modele Karlovog i Judit mosta, dok njegov podzemni deo otkriva očuvane osnove Judit mosta iz 12. veka.

Po osnivanju **Karlovog Univerziteta**, 1348. godine, Prag je postao jedan od glavnih univerzitetskih centara Evrope. U to vreme su se izučavali teologija, pravo, medicina i umetnost, dok danas najveći značaj imaju Ekonomski, Tehnički, Hemijski fakultet i Akademije umetnosti, naročito fakultet za filmsku i televizijsku režiju (FAMU). Veliki broj poznatih režisera (među njima i dosta naših umetnika) je studiralo režiju baš na ovom fakultetu. Najpoznatiji su Miloš Forman (dobitnik oskara za filmove „Let iznad kukavičjeg gnezda“ i „Amadeus“) i Jirži Mencel. Na Karlovom univerzitetu su studirali i naučnik Johan Purkinje, Nikola Tesla, Albert Ajnštajn i mnogi drugi znameniti pojedinci iz raznih oblasti.

Zanimljivi delovi blizu centra Praga su: Vinohradi, Vršovice, Žižkov, Smihov, Holešovice, Zbraslov, Dejvice i Stresovice. U predgrađu Vinohradi je smešten veliki broj parkova i rezidencija. Žižkov je jedna od najsiriromašnijih gradskih oblasti, čiji su zaštitni znaci Žižkov spomenik i futuristički TV toranj, sa koga se pruža fantastičan pogled na grad. U zapadnom delu grada, predgrađa Dejvice i Stresovice su izgrađene moderne porodične vile, koje pružaju drugačiji pogled na Prag. Ostala predgrađa, u kojima živi i najveći deo stanovništva, podsećaju na Istočnu Evropu. Karakteristično za njih su poluizgrađene visoke građevine, koje lokalno stanovništvo naziva „panelaki“.

Godišnje Prag poseti oko četiri miliona turista (2008. godine 4.597.867) i ukoliko se pretpostavi da turisti ostaju u proseku 3 dana, onda se dolazi do cifre od 12 miliona noćenja. Brojni su povoljni vikend aranžmani, koje nude ture po praškim pivnicama i noćnim klubovima, jer kao atrakcija pored znamenitosti grada, nudi se i čuveno češko pivo. Najveći procenat turista je iz Velike Britanije (preko 600.000), Nemačke (300.000), Italije i Poljske. Pored povoljnih hotela u gradu i okolini u ponudi su i popularni hoteli na vodi – boteli. Turističku ponudu Praga upotpunjuju i brojni tradicionalni restorani, kao i oni sa ponudom internacionalne kuhinje: japanski, libanski, francuski, balkanski, italijanski. Češka kuhinja je poznata po specijalitetima u vidu „knedlički“, kolenica, raznih vrsta gulaša i čuvenih kobasica, uz koje obavezno idu i češka piva i domaća rakija – Beherovka. Ipak, dva najposećenija restorana su ona sa tradicijom dužom od 400 godina.

Pitanja za razgovor i vežbe

1. Objasniti konstataciju da “turizam ne utiče samo na promenu prostorne strukture regije već i na njenu ekonomsku i socijalnu transformaciju”?
2. Objasniti zašto turističke regije moraju neprestano da se prilagođavaju zahtevima tražnje?
3. Na koji način turističke regije ostvaruju određene komparativne prednosti u odnosu na konkurentske regije?
4. Definišite pojam receptivne regije?
5. Najznačajnije karakteristike razvijenog turističkog mesta?

Rezime IV poglavlja

Karakteristike turističkih mesta i objekata imaju presudan značaj u procesu privlačenja i zadržavanja posetilaca. Ključni faktori koji doprinose atraktivnosti jedne destinacije obuhvataju prirodne resurse i kulturno-istorijsko nasleđe, čime se oblikuje celokupan doživljaj turista. Međutim, pored inherentnih vrednosti destinacije, turistička infrastruktura i suprastruktura imaju jednako važnu ulogu u unapređenju kvaliteta boravka i zadovoljenju potreba savremenih putnika.

Osnovni infrastrukturni elementi, kao što su smeštajni kapaciteti, ugostiteljski objekti, transportne usluge i prostori za rekreaciju, predstavljaju temelj za efikasno funkcionisanje turističkog sistema. Dobro razvijen javni prevoz, na primer, omogućava lakšu dostupnost ključnih atrakcija, čime se povećava mobilnost turista i podstiče njihovo aktivno istraživanje destinacije. U savremenim uslovima, digitalna povezanost postaje neizostavan deo turističkog iskustva. Destinacije koje obezbeđuju stabilnu internet konekciju, digitalne informativne platforme i aplikacije prilagođene korisnicima stiču jasnu konkurentsku prednost, jer odgovaraju očekivanjima savremenog turista koji u velikoj meri koristi tehnologiju pri planiranju i realizaciji putovanja.

U širem kontekstu, regionalizacija i tipologija turističkih regiona predstavljaju ključne analitičke alate za razumevanje prostorne organizacije turizma. Prepoznavanje i analiza specifičnih karakteristika turističkih mesta omogućavaju preciznije planiranje razvoja, promocije i upravljanja destinacijama. Primeri poput Berlina

i Praga ilustrativno prikazuju na koji način različiti istorijski i kulturni konteksti oblikuju turističku ponudu. Berlin, sa svojom složenom istorijom i savremenim urbanim identitetom, nudi dinamičan turistički spektar, dok Prag, sa očuvanom srednjovekovnom arhitekturom i autentičnom atmosferom, nudi drugačiji, ali jednako relevantan doživljaj.

Komparativna analiza ovih destinacija doprinosi boljem razumevanju turizma kao složenog i višedimenzionalnog fenomena. U tom kontekstu, regionalizacija se nameće kao neophodan okvir za implementaciju održivih turističkih praksi, jer omogućava diferencirano planiranje i prilagođavanje ponude specifičnim interesovanjima i preferencijama različitih ciljanih grupa.

5. POGLAVLJE TURISTIČKA VALORIZACIJA

CILJEVI POGLAVLJA

Valorizacija turizma predstavlja ključni koncept u okviru savremenih pristupa održivom razvoju turizma, jer se odnosi na sistematske procese kroz koje se prirodni i kulturni resursi transformišu u ekonomski, društveno i simbolički vredna dobra. Cilj ovih procesa je postizanje optimalne ravnoteže između turističkog razvoja, očuvanja lokalnih identiteta i unapređenja kvaliteta života zajednica domaćina. U savremenom turističkom diskursu, valorizacija se sve češće prepoznaje kao alat za kreiranje održivih modela razvoja koji istovremeno zadovoljavaju zahteve tržišta i doprinose očuvanju prirodne i kulturne baštine.

U okviru ovog poglavlja biće razmotreni ključni elementi valorizacije, sa posebnim osvrtom na njen doprinos lokalnom ekonomskom razvoju, očuvanju životne sredine i jačanju participativnog upravljanja resursima. Poseban fokus biće stavljen na primere valorizacije prirodnih karakteristika, kao što su planinski i jezerski pejzaži, koji sve češće predstavljaju osnovu razvoja turizma zasnovanog na principima održivosti i autentičnosti.

Temelj turističke valorizacije čini identifikacija i strateško upravljanje jedinstvenim atributima destinacije, uz istovremenu izgradnju infrastrukture, promociju lokalne kulture i aktivno uključivanje zajednice. Valorizacija se ne svodi isključivo na ekonomski prinos, već podrazumeva i afirmaciju lokalnih identiteta kroz turističku ponudu. U tom kontekstu, uključivanje lokalnog stanovništva – kroz vođene ture, interpretaciju kulturnog nasleđa i promociju tradicionalnih zanata – doprinosi stvaranju autentičnih iskustava i jačanju emocionalne povezanosti turista sa destinacijom. Istovremeno, prirodni resursi kao što su planine i jezera postaju osnova za razvoj specifičnih oblika turizma (npr. ekoturizam, avanturistički turizam), čime se podstiče diverzifikacija ponude i smanjuje sezonalnost.

Efikasna valorizacija, primera radi, planinskih područja obuhvata razvoj multifunkcionalnih turističkih aktivnosti, uključujući planinarenje, zimske sportove i biciklizam, u kombinaciji sa očuvanjem pejzažnih vrednosti i autentičnog ambijenta. Destinacije kao što su švajcarski Alpi ili Stenovite planine u SAD predstavljaju primere uspešne valorizacije kroz sinergiju između dobro osmišljene infrastrukture, prirodnog ambijenta i institucionalne podrške. Na primer, skijaški centri u Koloradu generišu značajne prihode i zapošljavaju veliki broj lokalnih radnika, što potvrđuje potencijal turizma kao pokretača regionalnog razvoja. U tom procesu dolazi do višestrukih koristi – ne samo

u pogledu povećanja broja posetilaca, već i kroz podizanje svesti o značaju očuvanja prirodnih resursa. Na taj način se stvara dvosmerna veza između turizma i životne sredine, pri čemu uspešna valorizacija podrazumeva odgovorno upravljanje prostorom i dugoročnu održivost turističke destinacije.

S tim u vezi, valorizacija prirodnih i kulturnih resursa nije isključivo ekonomski proces, već se mora posmatrati kao integralni deo održivog turističkog razvoja koji povezuje lokalne zajednice, javne politike i potrebe savremenih putnika. Promišljeno upravljanje planinskim i jezerskim pejzažima kao turističkim dobrima doprinosi ne samo diverzifikaciji ponude i konkurentnosti destinacije, već i izgradnji odgovornog odnosa prema prostoru i društvu, što predstavlja osnovu za dugoročno uspešan i održiv turizam.

Slika 8. Sarajevo

Izvor: autori, 2024.

5. TURISTIČKA VALORIZACIJA

Turistička valorizacija predstavlja složen i višeslojan proces kojim se vrši identifikacija, analiza i procena prirodnih i antropogenih vrednosti sa ciljem njihovog uključivanja u održive oblike turističkog razvoja. U savremenim okvirima turizma, valorizacija se ne posmatra isključivo kao teorijski pojam, već kao operativna metodologija koja omogućava strateško oblikovanje turističke ponude u skladu sa raspoloživim resursima i razvojnim ciljevima. Značaj turističke valorizacije ogleda se u njenoj sposobnosti da objedini prirodne faktore i antropogene elemente u funkcionalnu celinu koja doprinosi jačanju identiteta destinacije i povećanju njene konkurentnosti na turističkom tržištu. Kao jedna od najsloženijih tematskih oblasti u teorijsko-metodološkim pristupima turizmu, valorizacija se izdvaja i po svojoj važnoj ulozi u praktičnom razvoju destinacija, jer predstavlja osnov za donošenje odluka u vezi sa prostornim planiranjem, zaštitom resursa i razvojem turističkih proizvoda.

Osnovni elementi turističke valorizacije su: **atraktivnost turističkih vrednosti, geografski položaj istih i rastojanje od matičnih mesta kao ishodišta kretanja turista**. Atraktivnost turističkih vrednosti je samo jedan od pokazatelja koji treba uvažavati u procesu turističke valorizacije. Atraktivnost je važan pokazatelj vrednosti, ali promenljiv u zavisnosti od tražnje na turističkom tržištu, kao i promena u saobraćajnoj infrastrukturi, odnosno, povezanosti i pristupačnosti. Veće potrebe stanovništva za jednim oblikom turizma povećavaju vrednost objekata i regija koje mogu da zadovolje te potrebe, kao što i smanjena potražnja smanjuje turističku vrednost i posećenost nekih centara i regija (Stanković, 2003). Elementi turističke privlačnosti kulturnih vrednosti definisani su vremenom postanka, mestom gde se nalaze, stilskom pripadnošću, individualnošću, renomom stvaralaca i slično, što istorija, istorija umetnosti, etnologija, arheologija i druge discipline do detalja mogu utvrditi. Za razliku od toga, prirodne turističke vrednosti su kompleksnije, varijabilnije po zonalnim i azonalnim elementima, sinhrono i asinhrono po vremenu postanka, nepoznatije po genezi i uz to zadovoljavaju više vrsta turističkih potreba (rekreativna, izletnička, zdravstvena, lov, ribolov, nautika, zimski sportovi, speleologija).

5.1. VREDNOSTI I VREDNOVANJE

Turističke vrednoosti ne samo da otkrivaju osobenosti turističke atrakcije, već u potpunosti pokazuju svojstvo duhovne kulture i prepoznatljivosti. Za svaki prirodni ili antropogeni objekat, pojavu ili proces, meren u smislu turističke vrednosti, suštinski aspekt treba da se oslanja na objektivni kvalitet, subjektivno doživljavan i cenjen jer dijalektički odnos između subjekta i objekta to stvara. Dakle, turistička valorizacija je upravo ovo — kontinuirani proces vrednovanja i ocenjivanja vrednosti za turizam jedne vrste ili pojave (klime, plaže, spomenici, manifestacije) na jednom određenom području ili svim turističkim vrednostima u njemu. Još jedna oblast u kojoj se ovo može najbolje predstaviti su turistički regioni; ali i administrativne jedinice.

Vrednovanje je za turistu često emotivno i subjektivno, dok za istraživača mora biti racionalan i objektivan odnos. Samo svestran pristup turističkoj valorizaciji određenih vrednosti može biti osnova za dalja naučna kako istraživanja, tako i za operativu na terenu. Ovakav stav je od posebnog značaja jer su vrednosti polivalentne (etničke, estetske, umetničke, kuriozitetne, znamenite) te ne postoji jedinstven kriterijum u smislu jedinice mere (etalon) turističke vrednosti. O jednoj turističkoj vrednosti, posebno o jednom turističkom mestu, ili jednoj turističkoj regiji, moguće je izreći brojne, često različite vrednosne sudove, što je sa aksiološke i filozofske tačke gledišta sasvim ispravno. Sa stanovišta savremene turističke geografije, a na osnovu definisanja vrednosti u ekonomskoj teoriji, posebno se moraju uvažavati korisnost, retkost i uloženi rad (Stanković, 2016).

Korisnost je osobina objekta, pojave i procesa u prirodi i društvu, da mogu zadovoljiti neku od turističkih potreba čoveka u najširem smislu reči. Dakle, korisnost resursa je, dosta relativan i širok pojam. Svaki resurs mora imati određene attribute i karakteristike (klima, reljef, vegetacija, znamenitosti, lepota, rekreativno-terapijski potencijal, istorijski značaj) koji su u stanju da zadovolje nečije potrebe, bilo fizičke, kulturne, psihičke, interpersonalne, statusne i prestižne ili neke druge. Neki resursi zadovoljavaju veći broj potreba, neki manji, ali nema univerzalnih turističkih resursa koji su u stanju da zadovolje sve turističke potrebe svih potencijalnih turista (Tanović, 1972).

Retkost u smislu kurioziteta, relikta, endemita, neumnoživog objekta ili pojave, proističe iz činjenice da onoga čega ima malo ili na ograničenom prostoru, ima posebnu vrednost. To se najbolje vidi na primerima antropogenih turističkih vrednosti kakve su Keopsova piramida, Venecija, atinski Akropolj, Delfi, katedrala Notr Dam, podni mozaici na Kipru, Tadž Mahal, Aja Sofija, Studenica, Sopoćani, spomenici Acteka i Maja, ali i u slučaju prirodnih vrednosti u koje ubrajamo

vulkane Havaja, Vezuv, Etnu, peščane plaže Sejšelskih ostrva, vodopad Nijagare, Postojnsku pećinu, jezero Bajkal, vrhove Himalaja, deltu Amazona, Boku kotorsku; Kanjon Kolorada, kanjonsku dolinu Tare, lovne terene savanske Afrike, Gejzer Nacionalnog parka Jeluoston, brazilsku Kopakabanu i dr.

Količina uloženog rada doprinosi povećanju turističke vrednosti objekata interesantnih za turističke posete. Misli se na uređene pećine, opremljene plaže, kompletirane marine za potrebe nautičara, razmnožavanje divljači u organizovanim lovištima, sondiranje terena radi dobijanja termomineralne vode za potrebe banjskog turizma, izgradnju novih saobraćajnica, uređenje terena za zimske sportove na planinama, obezbeđenje alpinističkih staza i druge poduhvate. Naravno, previše neracionalno i neplanski uloženog rada i predimenzioniranost objekata svih vrsta, može biti negacija sama sebi, jer dolazi do degradacije prvobitnih osobenosti prostora i ekosistema u njemu. Iz toga se može zaključiti da je najbolje ono uređenje prostora, i da je najuspešnija ona akcija turističke valorizacije, koja najmanje remeti prvobitno stanje životne sredine, posebno kada su u pitanju prirodne turističke vrednosti, odnosno, najmanje se menjaju stilska i umetnička pripadnost spomenika i graditeljskih dela iz grupe antropogenih turističkih vrednosti (Tanović, 1972).

U procesu turističke valorizacije postoji određena postepenost, a primenjuju se brojne istraživačke naučne metode. Posebno je značajna analiza određivanja upotrebne vrednosti. Koristeći određene kriterijume, istraživač ocenjuje mogućnosti pojedinih predeonih celina za razvoj odgovarajućih vrsta turizma. Pri tome se kao turističke vrednosti uvažavaju geografski položaj, saobraćajna povezanost, rastojanje od izvora turističkih tražnje i atraktivnost prostora. Reč je i o osnovnim prirodnim svojstvima, osobenostima ljudskom rukom i umom stvorenog bogatstva, stepenu izgrađenosti turističko-ugostiteljskih kapaciteta, nivou ukupne opremljenosti turističkih lokaliteta, centara i regija, kao i obimu sadašnjeg turističkog prometa.

5.2. FAKTORI TURISTIČKE VALORIZACIJE

Razrađujući problematiku turističke valorizacije, Svetska turistička organizacija se već dugo bavi definisanjem osnovnih kriterijuma ovog postupka. Posebno se izdvajaju **interni i eksterni faktori turističke valorizacije** i razrađuju do odgovarajućih detalja.

Interni faktori se odnose na specifičnosti kvaliteta i vrednosti objekata, pojava i procesa, koji mogu služiti turizmu, a u smislu njihovog stepena iskorišćenosti. **Eksterni faktori** su od uticaja na usmeravanje turističkih tokova i jasno se ispoljavaju u matičnim mestima. U kriterijume iz grupe internih faktora izdvajamo stepen korišćenja turističkih vrednosti i inherentne karakteristike turističkih vrednosti. Kod stepena korišćenja turističkih vrednosti pažnja se obraća na urbanizaciju koja u ovom slučaju obuhvata procenu vrste, kvaliteta i obima opremljenosti resursa. Kod infrastrukture se procenjuje kvalitet saobraćajne opremljenosti prostora, kao i nivo ponude u odnosu na postojeću tražnju. Reč je o obimu i kvalitetu turističkih opreme i nivou usluga. Stepeni gradacije su visok, srednji i nizak. Za razliku od ovih, inherentne karakteristike se odnose na one osobine resursa koje čine njegovu osnovnu turističku vrednost. Kako je raznovrsnost turističkih resursa gotovo neograničena, teško je istražiti sve njihove inherentne osobenosti. Zbog toga su stručnjaci Svetske turističke organizacije dali po jedan karakterističan primer prirodnih (plaža) i antropogenih (spomenik) turističkih vrednosti, na osnovu kojih se metodom dedukcije istraživanjima mogu obuhvatiti gotovo sve ostale vrste turističkih vrednosti.

Na primeru rečne, jezerske, morske ili okeanske plaže, prilikom procene osobenosti uvažavaju se dimenzije, veličina aktivne zone, veličina zone odmora, topografski izgled, kvalitet podloge (pesak, šljunak, drobina, kamen), bezbednost u odnosu na talase, plimu, oseku, struje, virove, stenovite blokove, vegetaciju, termički režim vode, hemijska i bakteriološka ispravnost vode i njena protočnost u smislu samoprečišćavanja, vegetacija na kopnenom okruženju i na dnu hidrografskog objekta, optička svojstva vode (boja, providnost), opšta vrednost pejzaža, sanitarna opremljenost priobalja, rastojanje od smeštajnih kapaciteta i saobraćajnica. Stepeni gradacije su visok, srednji, slab, nikakav. Na primeru spomenika, ili građevinskog objekta, u smislu turističke vrednosti procenjuju se arhitektonska pripadnost i izražajnost, vreme nastanka, stilska pripadnost, renome graditelja, slikara ili skulptora, stepen individualnosti i prepoznativosti, nivo očuvanosti, mere zaštite, umešnost prezentiranja turistima i druge karakteristike. Ocene kvaliteta kreću se od visoke, srednje do zadovoljavajuće i slabe.

Eksterni faktori turističke valorizacije obuhvataju one elemente koji su od značaja za njihovo korišćenje u smislu da olakšavaju pristupačnost, potenciraju posećenost, ističu određene specifičnosti i njihovu prepoznatljivost na turističkom tržištu. Pristupačnost je direktna posledica nivoa izgrađenosti, obima i kvaliteta saobraćajne infrastrukture. Veći broj saobraćajnica, različitih vrsta, propusne moći i frekvencije putnika, znači veću pogodnost turističke valorizacije. Ovim problemom bave se saobraćajni stručnjaci i turistički geografi. Blizina inicijativnih prostora (veći gradovi, gušće naseljene regije, industrijski centri) od velikog je značaja za obim turističkog prometa. Pri istraživanju ove karakteristike posebno se mora obrađivati rastojanje svakog emitivnog centra od turističke vrednosti koja se valorizuje. Izohronim kartama može se dosta precizno označiti vreme putovanja, različitim prevoznim sredstvima, iz matičnih mesta ka turističkim vrednostima, odnosno, turističkim mestima i turističkim regijama.

Specifičnost turističke vrednosti ocenjuje se u odnosu na istorodne i raznorodne turističke privlačnosti u neposrednom okruženju. Pri tome do posebnog izražaja dolazi individualnost pojedinih objekata, te one imaju veću vrednost od univerzalnih, često ponavljanih ili neznatno modifikovanih. Još više, moraju se uvažavati konkurentnost i komplementarnost određenih turističkih vrednosti, posebno kada je u pitanju jedna turistička regija. Isti spomenici, sakralne građevine, ambijentalne celine, muzeji, galerije, ali i slične pećine, reke, jezera, vrela, planine, klisure, ispoljavaju se kao međusobna konkurencija, smanjujući opštu vrednost regije, jer je čine unificiranom. Za razliku od toga, postojanje različitih antropogenih i prirodnih turističkih vrednosti na određenom prostoru, uslovljava visok stepen konkurentnosti na turističkom tržištu i utiče na povećanje turističke vrednosti regije. Sve ovo ima uticaj na osmišljavanje turističke propagande, jasnoću i širinu prepoznatljivosti na turističkom tržištu.

5.3. METODE TURISTIČKE VALORIZACIJE

Primenjujući ovu metodologiju, u nešto izmenjenom obliku, uz uvažavanje 17 pokazatelja, godine 1974. izvršeno je rangiranje 65 predeonih celina u Turskoj za potrebe turizma. Godine 1987. slična metodologija primenjena je za ocenu turističkih vrednosti Španije. Pored ostalog, ocenjivana je dužina puteva za automobilske saobraćaj u odnosu na površinu teritorije, koncentracija turističkih vrednosti na jedinici površine, hotelijerstvo i ugostiteljstvo u smislu kapaciteta i kvaliteta objekata, kao i turizmu komplementarne delatnosti i objekti (trgovina, objekti za zabavu, ambulante, apoteke, barovi). Predstavljen je i primer turističke valorizacije plaža sa ocenjivanjem niza elemenata, među kojima se ističu: dimenzije, kvalitet peska, boja i veličina zrnaca, temperatura vode, zagađenost vode, dubina vode, kretanje vode, topografski izgled, stepen urbanizacije priobalja, vlažnost i temperatura vazduha u kupališnoj sezoni, insolacija, vetrovi, kišni dani, mikroklima, pristupačnost, povezanost, sunčani dani, čistoća vazduha, vegetacija, providnost vode, boja vode i sl. Većina elemenata se ocenjuje u rasponu 1-5, a ocena ukazuje na turističku vrednost i od značaja je za komparaciju sa drugim plažama i formiranje adekvatne propagande i ponude (Romelić, Čurčić, 2001).

Baveći se utvrđivanjem prioriteta regionalnih razvoja turizma u Srbiji van teritorija pokrajina S. Nikolić (2006) je ocenjujući razmeštaj osnovnih turističkih vrednosti, homogenost turističkih vrednosti, teritorijalnost komplementarnih turističkih vrednosti, razmeštaj objekata materijalne baze i saobraćajno - turistički položaj izdvojio i odgovarajućim brojem poena označio sledeće celine: Đerdapsku (2.773 poena), Niško-Sokobanjsku (2.534), Zlatiborsku (2.326), Vrnjačkobanjsku (2.184), Podrinjsku (2005), Južnomoravsku (1.577), Kopaoničku (1.386), Novopazarsku (856) i Golijšku (741). U daljem postupku valorizacije, u okviru devet turističkih zona, izdvojio je 25 manjih predeonih celina, čijim je rangiranjem dobijena reprezentativna lista regionalnih prioriteta za razvoj turizma. "Ovako formirana rang lista regionalnih prioriteta, na osnovu broja poena, izražava ukupni turistički značaj ovih prostornih turističkih jedinica, pri postojećem nivou ostvarenog razvoja turizma. To znači da sa daljim razvojem turizma postoji mogućnost izmene njihovog redosleda, odnosno ranga. Ovo zato što su kod vrednovanja primenjene dve grupe kriterijuma, i to za vrednovanje motiva, čija vrednost je uslovno uzeta kao konstantna i grupa za vrednovanje razvojnih elemenata čija se vrednost menja sa ostvarenjem razvoja turizma (Petrić, 2005).

Metodologija turističke valorizacije nije dovoljno razvijena. Zbog toga se koriste metode drugih nauka, među kojima geografija zauzima posebno mesto, naročito kada su u pitanju prirodne turističke vrednosti. Rezultati rada dobijeni primenom kvalitativnih i kvantitativnih metoda izučavanja izražavaju se opisno,

grafički, komparativno, selektivno, kartografski, numerički, skalarno, statistički i na druge načine (kompjuterski). Za postizanje visokog nivoa objektivnosti, potrebno je praktikovati komparativne preglede većeg broja istraživača ili istraživačkih timova, koji su radili na istom problemu i na istom terenu.

Prema broju elemenata koji se vrednuju prilikom turističke valorizacije određene predeone celine izdvajaju se dve mogućnosti. Prva se označava parcijalnom i odnosi se na jednu grupu faktora (spomenik, pećina, rekreacija, opremljenost, pristupačnost, očuvanost, položaj, povezanost). Druga, ili potpuna, obuhvata kompleks prirodnih i antropogenih elemenata regije koji su od značaja za turizam, te ima veću opravdanost primene u naučnim istraživanjima.

U zavisnosti od načina izučavanja, metode turističke valorizacije dele se na one kojima se vrednuje celokupni turistički potencijal prostora, one koje su podređene vrednovanju prostora u zavisnosti od dominantnih vrsta turizma i turista, i one koje se odnose na istraživanje prostora za potrebe turističke rekreacije kao naglašenog segmenta turističke tražnje kod nas i u svetu. Rezultati istraživanja se mogu izraziti numerički, formiranjem skala vrednosti (poeni, ponderi, bodovi) obično 1-10, ali su mogući i drugačiji apsolutni numerički izrazi. U tom smislu Svetska turistička organizacija preporučuje svojim članicama izradu tipskih formulara koji se mogu koristiti kako kod inventarisanja, tako i kod procene vrednosti i još više kod komparacije, radi isticanja prioriteta. Najuniverzalniji slučajevi predstavljeni su odnosima.

$$A + B + C + D = X$$

$$E + F + G + H = Y$$

U ovim izrazima A je procena urbanizacije, B procena infrastrukture, C procena opreme i usluga, D procena inherentnih karakteristika, X zbir procene internih faktora, E procena pristupačnosti, F procena specifičnosti, G procena blizine matičnih mesta, H procena značaja vrednosti i Y zbir procene eksternih faktora valorizovane vrednosti, turističkog mesta ili turističke regije.

Proširujući proučavanja na Srbiju kao celinu, uz definisanje osnovnih oblika turizma, izdvojene su sledeće prioritetne turističke celine i iste predložene kao osnova turizma u Prostornom planu Srbije:

- Đerdapska (rečna, jezerska, planinska, antropogena).
- Kopaonička (visokoplaninska, banjska, zimsko-sportska).
- Zlatiborska (planinska, tranzitna, klimatoterapijska).
- Šarplaninska (visokoplaninska, zimsko-sportska).
- Prokletijska (visokoplaninska, alpinistička, spomenička).

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

- Staroplaninska (visokoplaninska, potencijalna).
- Fruškogorska (niskoplaninska, izletnička, spomenička).
- Niško-Sokobanjska (banjska, manifestaciona, tranzitna).
- Vrnjačkobanjska (banjska, kongresna, manifestaciona).
- Beogradska (gradska, tranzitna, kongresna, manifestaciona).

Baveći se strategijom planiranja integralnog turističkog proizvoda Zlatibora, K. Čačić i O. Bakić, (1989) definišu jake i slabe tačke turističkog proizvoda, koje se moraju uvažavati kod turističke valorizacije ove planine. Kriterijumi su primenjivi i u drugim slučajevima, jer imaju izvestan teoretsko - metodološki karakter. U jake tačke turističkog proizvoda Zlatibora ubrajaju prepoznatljivost prostora u geografskom pogledu, atraktivnost prirode, gostoljubivost ljudi, bogatstvo etnografskog nasleđa, tipičnost suvenira, dominantno učešće domaćih turista i specifičnost tržišne segmentacije. U slabe tačke turističkog proizvoda svrstavaju neodgovarajuću saobraćajnu infrastrukturu, rascepanost nosilaca turističke ponude, neselektivnost turističke ponude, nedostatak komercijalnih objekata, nedostatak nekih roba, usluga i sadržaja, nedovoljnu propagandu i odsustvo na inostranom turističkom tržištu.

Zadatak i cilj turističke valorizacije prostora su u osnovi klasifikacija i rangiranje turističkih privlačnosti po različitim pokazateljima i ukupnoj vrednosti. U tom smislu izdvajaju se turističke vrednosti lokalne, regionalne, republičke, nacionalne, kontinentalne i svetske kontraktivne zone. Uz to su od velikog značaja stavovi turista o turističkim vrednostima. Odnosno, ispoljenost tražnje, koja je veoma fleksibilna, te se može koristiti za korekciju osnovnih istraživanja.

5.4. ELEMENTI TURISTIČKE VALORIZACIJE PLANINA

Planine su po nizu elemenata, pojava i procesa, najsloženija turistička vrednost. Zbog toga je proces njihove turističke valorizacije odgovoran posao. Za pravilnu i kompleksnu turističku valorizaciju planina, potrebna su znanja iz nekoliko naučnih disciplina, kao i podaci o brojnim pojavama. Kako neke zemlje najveći deo prihoda iz turizma zasnivaju na razvoju planinskog turizma, jasno se potvrđuje vrednost ovih geomorfoloških objekata, koji iako u prvom redu zadovoljavaju rekreativne turističke potrebe, mogu predstavljati kompleksne turističke vrednosti, koje omogućavaju više vrsta turizma, uz bogat i raznovrstan sadržaj boravka. Zbog toga što su planine čest predmet geografskih proučavanja, turistička geografija im mora posvećivati posebnu pažnju, naročito kada je u pitanju valorizacija. U tom smislu ukazujemo na osnovne elemente koji su predmet izučavanja za potrebe turističke valorizacije i aplikativnih radova na terenu.

Geografski položaj je izuzetno značajna kategorija i mora se analizirati kroz geografsku širinu, geografsku dužinu, nadmorsku visinu i stepen kontinentalnosti, odnosno, stepen maritimnosti. Pri tome treba naglašavati turističke vrednosti planina koje su položene neposredno uz more, jer omogućavaju povezivanje planinskog i primorskog turizma, koji preporučuje savremena medicina, kao najuspeliju kombinaciju aktivnog odmora, uz mnogo stimulativnih i sedativnih efekata na ljudski organizam. Uz to, dobra posećenost nekih primorskih regija, može se koristiti kao turističko tržište planina u okruženju, naročito kada one same po sebi nisu u stanju da privuku veći broj turista, ili turiste iz udaljenijih matičnih mesta.

Turistički položaj se mora analizirati kao odnos kontraktivne zone planina i disperzivnih zona matičnih mesta i regija u bližem i daljem okruženju. U vezi s tim, metodom pondera precizno se može izraziti značaj položaja proučavane planine (ili planinske regije) prema putevima, železničkim prugama, rekama plovnim, pomorskim linijama i aerodromima. Drugi pokazatelj je prostorni odnos prema većim naseljima, industrijskim centrima i gušće naseljenim ravničarskim prostorima u kojima se formira potražnja. U nastavku istraživanja, turistički položaj se posmatra kao odnos prema drugim turističkim vrednostima. Pri tome se polazi od činjenice da se veći broj sličnih planina na jednom prostoru ispoljava kao međusobna konkurencija, a postojanje većeg broja drugih turističkih vrednosti (reke, jezera, antropogeni objekti) povećava turističku vrednost planine.

Saobraćajni položaj se ocenjuje ne samo prema broju saobraćajnica i kvalitet istih, već prema propusnoj moći i frekvenciji u različitim vremenskim uslovima. Na osnovu saobraćajnog položaja i mreže saobraćajnica, definišu se funkcionalni

elementi planine. Neke su na pravcima važnih saobraćajnica i označavamo ih tranzitnim. Do nekih centara planinskog turizma dolazi se jednim pravcem, koji se koristi i za povratak, što nije u duhu turističkih kretanja, kod kojih je najbolje kada se prva etapa (dolazak) ne poklapa sa poslednjom (odlazak). Na nekim planinama saobraćajnice su jednolinijske, sa malo bočnih puteva do vrhova, prevoja ili manje poznatih turističkih vrednosti. Za razliku od toga, ima planina sa zrakasto mrežom saobraćajnica, koje omogućavaju veću disperziju turizma i turista u prostoru.

Analiza položaja i saobraćajne povezanosti od značaja je za definisanje stepena turističke vrednosti. Čini se da su najčešće sledeće mogućnosti:

- Povoljan turističko-geografski položaj planine i njena odlična povezanost sa matičnim mestima, industrijskim centrima i ravničarskim regionima gušće naseljenosti, indikacija su razvijenog turizma. Južni Alpi u odnosu na velike industrijske gradove Lombardije, Fruška gora u odnosu na Vojvodinu, Pirineji u odnosu na gusto naseljena primorja Francuske i Španije, Avala u odnosu na Beograd, Vitoša u odnosu na Sofiju i Fudžijama u odnosu na višemilionske gradove Japana, to najbolje potvrđuju.
- Nepovoljan turističko-geografski položaj planine i dobra povezanost sa matičnim mestima, industrijskim centrima i gušće naseljenim ravničarskim regionima u okruženju, indikator su turizma u razvoju. Saobraćajnice ubrzavaju turističkih tokove ka planini, uslovljavajući najpre izletništvo, a zatim izgradnju vikendica i objekata za komercijalni turizam. Turizam na ovakvim planinama mlađeg je datuma, ali ako počiva na izvornosti životne sredine, može biti perspektivan. To se može ilustrovati na primerima Šar planine, Stare planine, Vlasine i Krajišta, Golije, Zlatara i drugih planina.
- Nepovoljan turističko-geografski položaj planine prema ishodištima turista i loša saobraćajna povezanost sa njima, ukazuju na nerazvijen turizam. U ovu grupu ubrajaju se neke planine u pograničnim delovima naše zemlje, posebno Prokletije, bez obzira što su po prirodnim privlačnostima verovatno među prvim kod nas. U svetu su takve brojne planine Afrike, Azije, Južne Amerike. Sasvim je sigurno da najveću prirodnu, etnografsku, a verovatno i spomeničku vrednost, na svetu predstavljaju Himalaji, najviša planina na Zemlji, ali je turistički promet na njima manji od prometa samo u tirolskim Alpima, što je posledica položaja i povezanosti, bez obzira što se u podnožju Himalaja nalazi Pendžab, jedna od najgušće naseljenih ravnica na svetu.
- Povoljan turističko-geografski položaj planine prema gradskim naseljima, industrijskim centrima i gusto naseljenim ravnica i loša saobraćajna povezanost, ukazuju na nerazvijen turizam. Ovakvo stanje je najčešće

posledica male Turističke vrednosti planine i nepoznatosti na turističkom tržištu. Planina Cer spada u ovu grupu. Slično stanje je i na primeru Rtnja, Tresibabe, Maljena, Poveljena, Stolova, Rumije i drugih.

Genetski tip planine od značaja je za njen izgled, kao osnove turističke privlačnosti i manifestovanja drugih osobenosti. Po pravilu, venačne planine su jednoličnije i manje privlačne od gromadnih. Vulkanske imaju svojstvo kurioziteta i uslovljavaju pojavu termomineralnih izvora, kao osnove razvoja banjskog turizma. Planinske trupine i regenerisane planine, kao morfološki oblici odmaklih evolutivnih faza, odlikuju se velikom turističkom privlačnošću, jer na njima, nad osnovnom morfostrukturom, dominiraju elementi morfoskulptura, sa naglašenim atributom kurioziteta, retкости i prepoznativosti.

Geološki sastav planine interpretira se na osnovu odgovarajućih karata. U osnovi su složene geološke građe iz čega proističe raznovrsnost pejzaža i specifičnost morfologije na odgovarajućim stenama. Kombinacija više vrsta stena, u građi planine, pogoduje njenoj turističkoj valorizaciji. Za razliku od toga, planine jednolične geološke građe, posebno krečnjačke, često ne predstavljaju nikakvu turističku vrednost, posebno ako su obešumljene i zbog toga bezvodne. Od značaja za turističku valorizaciju su kontakti vodopropustivih i vododrživih stena na planinama, jer se na njima javljaju izvori i vrela i na kratkom rastojanju menja izgled pejzaža. Ukoliko su kontakti tektonski predisponirani, uslovljavaju pojavu termomineralnih izvora, koji su češći u starim gromadne, nego u mlađim venačnim planinama.

Veličina planine i uspon planinske mase predstavljaju odnos visine i površine planine. Dve planine iste visine nikada neće imati i istu površinu. Po pravilu veću turističku vrednost imaju široke planine u odnosu na strme i visoke, koje pogoduju alpinizmu. Na prvim je moguć veći izbor lokacija za različite potrebe turizma, lakša je izgradnja saobraćajnica, naglašenija postupnost u smenjivanju različitih pojava i manja opasnost od elementarnih nepogoda. Objekti za boravak turista grade se do najviših vrhova, jer je proces aklimatizacije turista jednostavniji. Na drugima je izbor lokacija ograničen, razlike između prisojne i osojne strane kontrasne, izgradnja saobraćajnica otežen, a lociranje osnovnih objekata uglavnom prati podnožja i manje visine. Opasnosti od elementarnih nepogoda su veće.

Individualnost planine je njeno svojstvo da liči, ili ne liči, na planine u neposrednom okruženju. Ako je slična planinama u okolini, to znači ponavlja se u više slučajeva, ima manju turističku vrednost i nedovoljnu izražajnost. Individualnost u smislu osobenosti, poznatosti i prepoznativosti planine, ocenjujemo u odnosu na susedne planine, susedne kotline i ravničarske prostore, more, jezera, reke,

klisure i kanjone. Po površini male i po visini od 639 m Vršacke planine u Banatu i Fruška gora (538 m) u Sremu, imaju veći stepen individualnosti i poznatije su i prepoznatije od mnogih prostranijih i viših planina, kakve su na primer Liskovac, Zvijezda, Troglav, Devica, Ruj planina, Seličevica, Kućajevica.

Polivalentnost planine je njena raznovrsnost, kao osnova turističke vrednosti. Ona proističe ne samo iz načina postanka i evolutivne faze, već od geološkog sastava, uspona planinske mase, kombinacije kraških, glacijalnih, fluvijalnih, denudacionih, eolskih i abrazionih oblika reljefa. Planine sa većim brojem oblika reljefa iste vrste, manje su turističke vrednosti od planina na kojima se na različite načine kombinuju oblici reljefa izazvani posebnim agensima i stvoreni u različito vreme. Čini se da je jedan od najilustrativnijih primera planine sa brojnim kombinacijama oblika reljefa, raznorodne geneze, Durmitor. Ova planina je izgrađena od krečnjaka, vododrživih peščara i gornje krednog fliša. Tektonski je izdignuta do 2.523 m nadmorske visine. Ima centralnu masu i dve gotovo simetrične površi, u koje su usečenim kanjonske doline Tare, Pive, Sušice i Komarnice. Durmitor je kombinacija kraških, glacijalnih, mrazno-snežaničkih, soliflukcionih, tektonskih, fluvijalnih, abrazionih, denudacionih i antropogenih oblika reljefa. Sve to, čini ga individualnim, lako prepoznativim i na turističkom tržištu veoma vrednim. Uostalom, reč je o planini koja je proglašena nacionalnim parkom i objektom svetske prirodne i kulturne baštine sa liste UNESCO.

Horizontalna i vertikalna raščlanjenost reljefa analizira se na osnovu broja, veličine i značaja normalnih rečnih dolina, klisurastih dolina, kanjonskih dolina, rečnih terasa, podova i površi, prevoja, povija i vidikovaca. Uvažavaju se još i planinska bila i planinske kose pogodne za trasiranje staza za zimske sportove. Pri valorizaciji se klasifikuju planinske padine. Njihova osnovna podela je na strme, stupnjevite i blage. Strme pogoduju alpinizmu, otežavaju izgradnju saobraćajnica i objekata za smeštaj turista. Podložne su ubrzanjoj eroziji, ali interesantne po nekim osobenostima vegetacije i vidikovcima. Stupnjevite planinske padine, na svojim zaravnjenim delovima, omogućavaju trasiranje saobraćajnica i izgradnju turističko-ugostiteljskih objekata. Na strmim delovima, stupnjevitih planinskih padina, iznad i ispod zaravnjenih delova, moguće je trasiranje staza za planinarenje i zimske sportove. Na kontaktima strmih i zaravnjenih delova stupnjevitih planinskih padina, često se javljaju izvori i izvorski nizovi, od kojih postaju potoci i reke, sa slapovima i vodopadima na nizvodnije pregibima u koritu. Na takvim mestima pejzaž je sadržajniji i turistički atraktivniji. Blage planinske padine karakteristične su za niske ostrvske planine Vojvodine. Dobro su obrađene ili pošumljene i ne predstavljaju smetnju izgradnji saobraćajnica i turističko-ugostiteljskih objekata. Po pravilu, traženiji su oni objekti koji su na većim nadmorskim visinama, jer je tu mikroklima povoljnija, a vidik prostraniji.

Od posebnog je značaja određivanje prisojnih i osojnih padina. Prve su osunčanije, toplije i suvlje od drugih. Pogodne su za lociranje smeštajnih kapaciteta. Za razliku od toga, osojne pogoduju uređenju staza za zimske sportove na snegu.

Biljni svet kao osnovno obeležje fizionomije planina od izvanrednog značaja je za turističku valorizaciju, jer direktno i indirektno utiče na niz pojava i procesa. Valorizuje se definisanjem vegetacijskih pojaseva (oranice, livade subplaninske, listopadne šume, mešovite šume, četinarske šume, plegli bor, planinske livade, pašnjaci i zona snega i leda). Određuju se areali i staništa pojedinih vrsta i ukazuju na endemične i reliktno biljke, koje su zakonom zaštićene. Kako od biljnog sveta, posebno šumskog i travnatog, zavisi stepen erozije zemljišta, vegetacija se mora uvažavati i sa stanovišta očuvanosti životne sredine, odnosno, uspostavljenih ekoloških odnosa u prostoru. Kao sve raširenija pojava, branje lekovitog bilja i sakupljanje plodova u slobodnom prostoru planinskom, u čemu učestvuju i turisti, mora se kontrolisati, bez obzira na to kako i koliko se naglašava u sredstvima turističke propagande.

Životinjski svet planina od posebnog je interesa za razvoj lovnog turizma, bilo da je reč o lovu kao osnovnom opredeljenju izvesnog broja posetilaca, ili lovu kao dopunskom sadržaju boravka u nekom centru planinskog turizma. Prilikom turističke valorizacije procenjuju se vrste životinja pogodne za lov, njihovo brojno stanje, trofejne vrednosti primeraka, dužina lovne sezone, uslovi prirodnog razmnožavanja, organizovanost i bezbednost lovišta, pristupačnost terena za lov određenih vrsta divljači, organizacija vodičke službe, visina takse za odstrel divljači, kao i postojanje restorana sa lovačkim gastronomskim specijalitetima.

Stanje erozije na planinama utvrđuje se na terenu. Smatra se ograničavajućim faktorom razvoja turizma, jer erozija i bujice ugrožavaju saobraćajnice, turističke objekte i doprinose smanjivanju estetske vrednosti pejzaža. Erozija se klasifikuje na linearnu, brazdasto i jaružastu, a proces posmatra u razvoju. Točila, sipari, plavina i vododerine se izbegavaju pri svakoj izgradnji objekata namenjenih turizmu, a često se primenjuju neophodni antierozivni radovi. Ovo posebno na stazama za zimske sportove, koje se radi dužeg zadržavanja snega često prepariraju solju i drugim hemikalijama, te se umesto zatravnjenih površina vremenom pretvaraju u goleti.

Hidrografski objekti na planinama su često brojni i raznovrsni. Kao takvi doprinose povećanju turističke vrednosti prostora. Za potrebe turizma uvažavaju se rezultati hidroloških istraživanja. Valorizacijom se obuhvataju izvori, izvorski nizovi, kraška vrela, mineralni izvori, termo-mineralni izvori, gasni i radioaktivni izvori. Jedni se mogu koristiti za vodosnabdevanje turističko - ugostiteljskih objekata, a drugi za razvoj zdravstveno - lečilišnog - banjskog turizma.

Rangiranje se vrši na osnovu izdašnosti, postojanosti, termičkih, hemijskih i lekovitih svojstava. Među tekućim vodama značajni su potoci i reke sa slapovima, kaskadama, brzacima i vodopadima, odnosno mestima pogodnim za ribolov, veslačke sportove i splavarenje. Ovi objekti se moraju uvažavati i kao izvori vode za vodosnabdevanje i odvod otpadnih voda. Turistička vrednost im zavisi od dužine, proticaja, kolebanja vodostaja, čistoće vode, termičkog režima, kao i estetskih i kuriozitetnih svojstava. Poseban kvalitet planina u smislu povećanja Turističke vrednosti predstavljaju jezera. Uz klasifikaciju po načinu postanka i morfometrijskim pokazateljima, moraju se uvažavati kao izvori vodosnabdevanja, prostori za vodne sportove i estetske kategorije.

Klimatske karakteristike planina kao turističkih vrednosti istražuju se i valorizuju preko niza elemenata i faktora. Potrebno je uvažavati aerotermički gradijent, pojavu da sa porastom visine od 100 m temperatura vazduha opada za 0,6 °C. Na ovaj način mogu se izračunati neke vrednosti i za one delove planina na kojima nema konkretnih merenja temperature vazduha. Od značaja je i tzv. kondenzacioni nivo, tj temperatura tačke rose. To je pojava da se sa porastom nadmorske visine količina padavina najpre povećava, a zatim smanjuje, jer dolazi do kondenzacije i izlučivanja najveće količine padavina, te se ona ka najvišim vrhovima smanjuje. Planine se moraju analizirati i kao granice pluviometrijskih režima, tj raspodele padavina po mesecima i godišnjim dobima. Veću količinu padavina dobijaju zapadne i primorske strane planinskih padina u odnosu na istočne i kontinentalne. Za prve se može reći da su na udaru padavina, a za druge da su u kišnoj senci. Kombinovana sa ekspozicijom padina, ova osobina od značaja je za lociranje objekata različitih namena. Na ovo se nadovezuje i pojava fenskog vetra, tj takvog strujanja vazduha koji najpre, penjući se uz planinske padine, postaje sve hladniji, a zatim, spuštajući se sa suprotne strane planine, postaje sve topliji, te izaziva otapanje snega i raniji razvoj vegetacije. Za planinsko-kotlinska prostor, važno je poznavanje pojave temperaturne inverzije vazduha i u vezi sa njom pojave mrazišta (depresije, uvale, kraška polja), koja po pravilu nisu pogodna za turističke aktiviranje.

Bioklimatski elementi kod turističke valorizacije planina analiziraju se kroz tri osnovna pokazatelja. Prvi je ekvivalentna temperatura, koja predstavlja složene odnose temperature vazduha i vlažnosti vazduha. Druga proističe iz kombinacije temperature vazduha, vlažnosti vazduha i osobina vetra i naziva se ekvivalentno-efektivna temperatura. Treća, ili Radiaciona-ekvivalentno-efektivna temperatura, obuhvata temperaturu vazduha, vlažnost vazduha, vetar i sunčevu radijaciju. Sva tri pokazatelja od značaja su za helioterapiju, pod kojom se podrazumeva lečenje sunčanjem i dugim boravkom na otvorenom prostoru. To je istovremeno osnova za određivanje moći sušenja i moći hlađenja, dva značajna bioklimatska elementa.

Moć sušenja je proporcionalna temperaturi vazduha, a obrnuto proporcionalna njegovoj vlažnosti. Moć hlađenja je proporcionalna temperaturi vazduha i radijaciji, a obrnuto srazmerna vlažnosti vazduha i vetru. To znači da će se čovek (kupač) brže osušiti ako je temperatura vazduha viša, a vlažnost vazduha manja i obrnuto, ako je temperatura vazduha niska, a njegova vlažnost velika, sušenje traje dugo, te može doći do prehlađivanja. U tom smislu definišu se dani komfora, tj. oni u kojima temperatura i vlažnost vazduha omogućavaju dug boravak u slobodnoj prirodi. Tip klimata definiše se i valorizuje kao subplaninski (sedativni) i planinski (stimulativni), a tipovi vremena kao ciklonalne (nestabilno vreme sa padavinama), anticiklonalne (stabilno vreme bez padavina), advektivni i konvektivni sa lokalnim nepogodama. Tipovi vremena izučavaju se u zavisnosti od kretanja vazдушnih masa koje se dele na tople, hladne, suve i vlažne i koje pokazuju izvesnu pravilnost nad određenim prostorima.

Antropogene turističke vrednosti planinskog prostora su od velikog značaja za kompleksnu valorizaciju. Izučavaju se i klasifikuju po vremenu postanka, stilskoj pripadnosti, prepoznativosti na turističkom tržištu, funkcijama u prošlosti i danas, estetskim, kuriozitetnim i znamenitim oznakama, stepenu očuvanosti, izvornosti, tradiciji, veličini kontraktivnu zone i drugim osobinama. Arheološke, spomeničke, ambijentalne, etno-socijalne i manifestacione Turističke vrednosti, doprinose obogaćivanju sadržaja turističkog boravka na planinama, uslovljavaju izletnička, kulturna i turistička kretanja manifestaciona, koriste se u sredstvima propagande i kao inspiracija za izradu suvenira. Na ovom planu turistička geografija ostvaruje visok stepen saradnje sa arheologijom, etnologijom, istorijom i istorijom umetnosti, čije rezultate istraživanja koristi za svoje potrebe.

Seoska naselja planinskog prostora moraju se višestruko uvažavati turističke valorizacije. Ona mogu biti izvor snabdevanja turističkih centara različitim poljoprivrednim proizvodima i suvenirima, ali i predmet interesovanja turista za letnji i zimski boravak. U tom smislu procenjuju se položaj, saobraćajna povezanost, tip i veličina seoskog naselja, autentičnost etnografskih elemenata, broj kuća i domaćinstava koja su spremna da se bave turizmom kao osnovnom ili dopunskom delatnošću, opremljenost domaćinstava, sadržaj boravka, način organizovanja boravka, nivo cena i ponude, komplementarnost sa okruženjem, posebno sa većim centrima organizovanog turizma.

Planine nacionalni parkovi imaju veliku vrednost na turističkom tržištu i zato moraju biti poseban predmet proučavanja za potrebe turističke valorizacije. Namenjene očuvanju izvornosti životne sredine i često sa naglašenim turističkim funkcijama, prepoznaju se po definisanim zonama različite namene. U takve spadaju zone temeljne zaštite, zone umerene zaštite prirode, specijalne zone flo-

rističkih i faunističkih retkosti, lovni rezervati, prirodna i istraživačka stanica, zone za rekreaciju, zone mešovite namene, zone spomeničkih turističkih vrednosti, zone etnografskih lokaliteta, ambijentalne celine, zone reliktnih i endemičnih biljnih i životinjskih vrsta, muzeji i zbirke, zone prihvata turista i kompleksi receptivnih turističko-ugostiteljskih objekata.

Funkcionalna podela planina

Prema turističkim privlačnostima i uslovima za razvoj određenih vrsta turizma, planine su veoma raznovrsne. To je posledica njihove površine i visine, načina postanka, geološkog sastava, tektonskog sklopa, bogatstva oblika reljefa, biljnog i životinjskog sveta, turističko-geografskog položaja, saobraćajne povezanosti sa gradskim naseljima u okruženju, tradicije, izgrađenosti turističko-ugostiteljskih objekata i drugih osobenosti. U celini, planine se mogu podeliti na monofunkcionalne i polifunkcionalni. Prve pogoduju razvoju samo jedne vrste turizma i odlikuju se siromaštvom sadržaja turističkog boravka. To su po pravilu, male, niske i turistički nedovoljno privlačne ili neafirmisane planine. Druge omogućavaju različite vrste turizma, što je garancija bogatijeg sadržaja boravka i ostvarivanja većih ekonomskih efekata u turističko-ugostiteljskim objektima. Naravno, turističke funkcije planina su promenljiva kategorija. Mogu se umnožavati i smanjivati, vremenski podudarati ili isključivati, unapređivati i stagnirati (Đurđić, Filipović, 2005).

Definisana na osnovu dominantnih vrsta turizma koje se na planinama razvijaju, ili se mogu razvijati, funkcionalna klasifikacija obuhvata sledeće grupe: izletničko-rekreativne, sportsko-manifestacione, kulturno-manifestacione, planine nacionalne parkove, zdravstveno-lečilišni, planine lovišta, planine memorijale i planine sekundarna boravišta. Navedene turističkih funkcije se često na različite načine prožimaju i dopunjuju. Ukoliko jedna planina, ili jedan region planinskog turizma, ima više turističkih funkcija, utoliko je proces njene turističke valorizacije složeniji, a efekti turizma bogatiji, posebno tamo gde je moguć celogodišnje turistički promet.

Izletničko-rekreativne planine su one koje imaju dobar položaj prema turističkim disperzivima, posebno prema gradskim naseljima, industrijskim centrima i gušće naseljenim regionima. Uz to, planine naglašene izletničko- rekreativne funkcije moraju biti saobraćajno dobro povezane sa centrima u kojima se formira izletnička turistička tražnja. Izletničko-rekreativna turistička kretanja ka planinama će biti utoliko intenzivnija ukoliko su okolna gradska naselja i industrijski centri veći, saobraćajna povezanost bolja i mikroklimatske razlike između urbanih i slobodnih prostora veće. Ka izletničko-rekreativnim planinama odvijaju se poludnevna, dnevna i vikend turistička kretanja.

Turistički promet se odlikuje masovnošću, koncentracijom na kratka, najčešće vikend putovanja, dane državnih i verskih praznika, letnje i zimske mesece (ako destinacije i uslovi na njima pogoduju sportovima na snegu). Promet se odlikuje kratkim zadržavanjem izletnika i boljom potražnjom ugostiteljskih (hrana, piće), nego turističkih (noćenje) usluga. Nedostatak detaljnijih statističkih podataka o broju izletnika i vremenskoj frekvenciji istih, umanjuje mogućnosti sistematskog praćenja prometa. U istraživanjima se koriste povremeno evidentiranje broja automobila i izletnika, kao i odgovarajuće ankete. U izletničko-rekreativne planine ubrajamo Avalu kod Beograda, Frušku goru kod Novog Sada, Zlatibor i Taru kod Užica, Zlatar kod Nove Varoši, Pohorje kod Maribora, Medvednicu kod Zagreba, Vitoša kod Sofije, Guadaramu kod Madrida, Kavkaz kod Sočija, Alpe u centralnoj Evropi, Fudžijamu nedaleko od velikih gradova Japana, Sijera Nevadu kod San Franciska, Apalače u istočnom delu SAD, Istočne Alpe kod Melburna, Kanbere i Sidneja i druge planine.

Sportsko-manifestacione planine svojim morfološkim i klimatskim osobenostima omogućavaju letnje i zimske sportove na otvorenom prostoru. Kako su zimski sportovi na planinama popularniji od letnjih, to se planine često izjednačavaju sa turizmom u zimskim mesecima. On zavisi od debljine i kvaliteta snežnog pokrivača, dužine trajanja, kvalitet, uređenja i održavanja staza za skijanje (alpske discipline) i skijaško trčanje (nordijske discipline). Sportsko-manifestacione planine se mogu podeliti u dve podgrupe. Jednu čine one planine koje omogućavaju amaterska takmičenja većeg broja učesnika, koji ne zahtevaju posebne uslove. Na takvim sportskim manifestacijama često je broj aktivnih učesnika veći od broja gledalaca (turista). Za razliku od toga, one planine koje pružaju uslove za vrhunska takmičenja na snegu, pored takmičara, sudija i organizatora, sa turističkog aspekta su interesantne po masovnosti poseta za vreme takmičenja. Broj posetilaca, koje možemo poistovetiti sa turistima-izletnicima, zavisi od ranga takmičenja, afirmisanosti učesnika, pristupačnosti borilišta i organizacije prevoza.

Za sportske manifestacije na planinama neophodna je adekvatna sportska infrastruktura, sportski objekti, kvalitetan smeštaj za takmičare, parking prostori za vozila takmičara i posetilaca, efikasna ponuda toplih napitaka i brze hrane, pravovremeno informisanje o vrsti i rangu takmičenja. Uz hranu, ponuda obuhvata prodaju suvenira, sportske opreme, fotomaterijala, sportske odeće i obuće. Sportske manifestacije na planinama, pogodne su za plasman turističko - propagandnih materijala drugih turističkih centara, kao i drugih vrsta turizma koji mogu biti u ponudi iste turističke destinacije. Sportsko - manifestacione planine nisu posećene samo zimi, kada ima snega već su one turistički privlačne i u toku leta. Međutim, takmičenja na planinama za vreme leta ne zahtevaju

velika ulaganja u objekte i ima više prostora za njihovu realizaciju. Na visokim planinama, poseban značaj ima alpinizam. Planinare, koji posećuju i borave u lokalitetima i centrima na planinama, treba uvažavati sa turističkog aspekta. To posebno važi za planinarsko logorovanje, susrete planinara, organizovane marševe, planinarske sletove i boravak u planinarskim domovima i kućama, kao komplementarnim objektima turističkog smeštaja.

Poznati centri i planine, naglašene sportsko-manifestacione funkcije su Kopaonik, Zlatibor, Tara i Šar-planina u Srbiji, Durmitor i Bjelasica u Crnoj Gori, olimpijske planine u okolini Sarajeva (Trebević, Jahorina, Igman, Bjelašnica), Pohorje, Planica, Kranjska gora, Kanin, Vogel, Vitranc, Pokljuka u Sloveniji, Vitoša, Rila i Pirin u Bugarskoj, Alpi u centralnoj Evropi (Šamoni, Mezevo. Val d Izer, Sestijer, Arosa, Arlberg, Kicbiel, Insbruk, Sent Moric, Vengen, Miren, Garmiš). Stenovite planine u SAD, (Lejk Pleisid, Skvo Vali, Aspen), okolina Andore u Pirinejima, neke planine Japana (Saporo) i Kanade (Kalgari), kao i manje poznati centri u Andima Južne Amerike.

Kulturno-manifestacione planine omogućavaju turistička kretanja uslovljena bogatstvom, raznovrsnošću i prepoznatljivošću kulturno-istorijskih spomenika i lokaliteta značajnih po važnim događajima iz bliže i dalje istorijske prošlosti. Kod ovih planina primarnu turističku vrednost predstavljaju kulturno-istorijski spomenici, odnosno, antropogene Turističke vrednosti. Turistička kretanja ka ovoj vrsti planina, masovnija su u letnjoj nego u zimskoj polovini godine. Odlikuju se manjom masovnošću turističkih poseta u odnosu na izletničke i sportsko- rekreativne planine, pogotovu ako su im kontraktivnu zone lokalne ili regionalne. Masovnost poseta uslovljena je turističko-geografskim položajem, saobraćajnom povezanošću i značajem manifestacije. Kulturne manifestacije šireg značaja, zahtevaju dobru organizaciju prevoza i prihvata turista, uz obezbeđenje dovoljno prostora za parkiranje automobila i bezbedno kretanje posetilaca, sa što manje narušavanja ekološke ravnoteže u prirodi.

Kulturno-manifestacioni turizam na planinama ima i obrazovni značaj. Kako su se na planinama često odvijali sudbonosni događaji za ljude i prostor u okruženju, uz spomen obeležja, na istorijski značajnim lokacijama, širi se ljubav prema domovini, neguje patriotizam, učvršćuju koreni nacije, neguje dečji i omladinski turizam. Na takvim planinama i prigodnim manifestacijama, čuvaju se od zaborava etnosocijalne vrednosti, tradicija, verski običaji i evociraju uspomene na značajne ljude i događaje. Zbog toga u planine ove grupe ubrajamo Frušku goru, Durmitor, delove Alpa i Pirineja, prostranstva Kavkaza, neke planine Turske, Indije, Kine, Japana, Australije, SAD i Kanade. Čini se da je u okvir planina naglašanih kulturno-manifestacionih funkcija, moguće uvrstiti i one na kojima se nalaze centri verskih (hodočasničkih) pohoda. U svetu se odomaćio

termin "religiozni turizam", a u njemu učestvuje veliki broj ljudi. Mnogi od njih posećuju centre religije u planinama. Ovih ima na Pirinejima, Alpima, Kavkazu, Tibetu, Andima, Himalajima i drugim planinama.

Zdravstveno-lečilišne planine se izdvajaju u posebnu grupu kako zbog termomineralnih izvora i banja koje se na njima nalaze, tako i zbog klimatskih osobenosti, koje na ljudski organizam deluju stimulativno i sedativno. To je od značaja za **klimatoterapiju**, pod kojom podrazumevamo lečenje (oporavak, rekreacija, rehabilitacija) sunčanjem i boravkom na otvorenom prostoru čistog klimata. Balneološki i klimatoterapijski centri na planinama davno su poznati i u mnogim slučajevima dobro posećeni. Bez obzira na opšte prihvaćeno lečenje medikamentima, prirodni zdravstveni faktori planina će i dalje imati značajnu ulogu za odvijanje određene vrste turističkog prometa. U vezi sa tim neophodno je savremeno opremanje centara sa klimatoterapije, posebno za rekreaciju i rehabilitaciju. Klimatoterapije zasnovana na čistoći vazduha, prijatnoj bakterioidnoj insolaciji, smanjenom vazдушnom pritisku, ujednačenoj temperaturi vazduha i osvežavajućim vetrovima, može se više i bolje prezentovati turističkom tržištu i doprinositi kompleksnijoj turističkoj valorizaciji planina. U tom smislu neophodna su detaljna bioklimatološka istraživanja, kako bi se jasno definisale indikacije, kontraindikacije i vrste terapijskih postupaka. Među planinama Srbije klimatoterapije, prijatnim, stimulativnim i sedativnim klimatom, odnosno, odgovarajućim zdravstvenim institucijama afirmisale su se Zlatibor, Zlatar, Golija, Ozren, Jastrebac i Fruška gora.

Zdravstveni turizam u Alpima ima dugu tradiciju i više afirmisanih centara, kakvi su Davos, Montana, Vermale, Lijesen, Brijason i drugi. Ističe se da klima i njen uticaj u vidu zdravstveno-lečilišnog turizma ima perspektivu u Alpima. Naime, sve značajniji za bolesti u kojima lekovi nisu dovoljno efikasni, dakle, za astmu, bronhitis, jesu boravci na pomenutoj destinaciji. Neka dečija oporavišta, naročito ona u zoni subalpskog klimata, preobratile su se u takozvane visinske gimnazije. Pokazalo se da klima na visini od 1.000 mnv veoma blagotvorno deluje na malokrvno, slabunjavo gradsku decu. Najpre je otvorena visinska gimnazija u gradu Brijansonu, na francusko-italijanskoj granici, zatim u Embrinu, a u poslednjih desetak godina alpski turistički centar Vilar-de-Lan razvio se u jedan od najvećih zdravstvenih i školskih centara na svetu. 1965. godine u njemu je bilo 2 gimnazije, 24 dečja oporavišta, 4 odmarališta, 4 aerijuma i 4 škole pod otvorenim nebom.

Planine lovišta su one koje očuvanom prirodom omogućavaju nastanjivanje i razmnožavanje životinja koje privlače pažnju turista lovaca. Lovni turizam se odlikuje relativno malim brojem direktnih učesnika, ali su oni, po pravilu, visokih platežnih mogućnosti, jer se za odstrel divljači plaćaju odgovarajuće takse, kao

i naknade za svaki dan lova na terenu. Najbolji efekti se postižu u organizovanim i kontrolisanim planinskim lovištima u kojima je moguće prihranjivanje, kontrolisano prirodno i veštačko razmnožavanje divljači, veterinarska zaštita istih, uz selekciju za odstrel.

Neophodno je strogo poštovanje vremena lovostaja određenih životinjskih vrsta, kao i kontrola lovačkog oružja. Lovci borave u planinarskim domovima, lovačkim kućama i drugim turističko-ugostiteljskim objektima na planinama ili u neposrednom okruženju. Za boravak i ishranu u objektima ostavljaju značajna materijalna sredstva. Za odstrel divljači i lovačke trofeje (rogovi, kljove, krzna) plaćaju visoke iznose. Zbog toga se lovni turizam na planinama smatra unosnim privređivanjem. Planina lovišta ima u našoj zemlji, Rumuniji, Bugarskoj, Rusiji, skandinavskim zemljama, Africi, Americi, Aziji i Australiji.

Planine memorijali odražavaju viševjekovnu prošlost, ljude i događaje određenog prostora. Na mnogim planinama podignuti su spomenici koji podsećaju na ljude i događaje, podstiču poštovanje prošlosti, negovanje druželjublja, slobodarstva i patriotizma. Turisti rado posećuju takve planine, a koje se često predstavljene u sredstvima turističke propagande. Posete su kratkotrajne i masovnije za vreme leta nego za vreme zime. Posetioci su bolji potrošači ugostiteljskih usluga (hrana, piće), nego u smislu turističkih noćenja i dužeg stacioniranog boravka.

U Srbije se ističe Avala sa spomenikom Neznamom junaku, koji je delo Ivana Meštrovića, skulptora svetskog značaja. Na istoj planini je i spomenik sovjetskim veteranima, poginulim u avionskoj nesreći na tom mestu 1964. godine. Na Gučevu, nedaleko od Banje Koviljače, nalazi se spomen kosturnica ratnika iz Prvog svetskog rata. Slična postoji i na legendarnom Mačkovom kamenu i budi uspomenu na proboj fronta na Drini u Prvom svetskom ratu. Na izletištu Iriški venac, na Fruškoj gori, je spomenik borcima palim na Sremskom frontu pri kraju Drugog svetskog rata. Podignut 1951. godine, delo je vajara Sretena Stojanovića. Vojin Stojić je autor Spomenika borcima Kosmajskog partizanskog odreda koji dominira Kosmajem. Na vrhu Kopaonika je spomen grobnica Josipa Pančića, naučnika svetskog glasa. U Crnoj Gori, na Lovćenu je Mauzoleja Petra Petrovića Njegoša, delo Ivana Meštrovića. To je jedan od najposećenijih lokaliteta u planinskom prostoru Crne Gore.

Primer planina sa manje ili više naglašenom memorijalnom funkcijom u svetu ima dosta. Pobede nad neprijateljem, značajni privredni objekti i pobede čoveka nad prirodom, prirodne katastrofe i nemili ratni događaji, obeleženi su na različite načine, te privlače turiste. Često se takvi lokaliteti nalaze pored visokih planinskih prevoja, na istaknutim vrhovima, šumskim sastojinama i svojevrsan su turistički izazov.

Planine sekundarna boravišta su one na kojima je tokom vremena izgrađen veći broj kuća za odmor. Poznate po raskošnoj arhitekturi, kuće nedaleko od mesta stalnog boravka, posebno pored termomineralnih izvora i na prostorima svežeg planinskog klimata, datiraju iz doba Rimljana. Danas su uobičajena pojava, posebno u zemljama čije stanovništvo ima visok životni standard. U Skandinaviji se grade u planinskom prostoru, pored reka, jezera i fjordova. U Alpima ih ima u poznatim centrima zimskog turizma i u njihovom okruženju. U italijanskom delu Alpa najviše ih ima pored poznatih ledničkih jezera, lako pristupačnih iz velikih gradova Lombardije. U SAD i Kanadi grade se na periferijama nekih nacionalnih parkova, ali i pored planinskih reka i jezera. Poznate pod nazivom "dača" u Rusiji imaju dugu tradiciju i često su slikovitih fasada i skromnih dimenzija. Na planinama Srbije (Fruška gora, Rudnik, Bukulja, Venčac, Jastrebac, Divčibare, Zlatibor, Tara, Kosmaj) i Crne Gore (Durmitor, Bjelasica) najintenzivnije su građene između 1965. i 1975. godine.

Vikend kuće su najbolje posećene subotom i nedeljom, za vreme državnih i verskih praznika. Duži boravak u njima vlasnici ostvaruju leti nego zimi. Izvestan broj soba i ležaja u vikendicama izdaje se trećim licima neposredno ili posredovanjem turističkih agencija. Prava evidencija prometa posetilaca i značaj vikendica za turizam planina na kojima se nalaze, teško je utvrditi, ali je sigurno da one doprinose promenama izgleda pejzaža. Nažalost, u nekim delovima naše zemlje, zbog neplanske izgradnje i neprilagođenosti osobenostima lokalne sredine, izazivaju niz negativnih pojava i procesa u prostoru, često ga vizuelno degradirajući do neverovatnih granica.

5.5. TURISTIČKA VALORIZACIJA JEZERA

Kontinentalna prostranstva mnogih zemalja svoju posebnu fizionomiju duguju postojanju prirodnih i veštačkih jezera. Kao hidrografski objekti različitog načina postanka i opšteg privrednog značaja, čest su predmet turističke valorizacije. U tom pogledu najbolji rezultati su postignuti u izrazito kontinentalnim državama Švajcarskoj i Austriji, ali i u nekim delovima Italije, Francuske, Skandinavije, SAD, Kanade i Rusije. Jezera kao turistička vrednost uslovljavaju rekreativni, sportsko - manifestacioni, kulturno - manifestacioni, izletnički, stacionarni i nautički turizam. Pogoduju letnjem stacionarnom turizmu, naročito kada temperaturom i kvalitetom vode omogućuju dugu kupališnu sezonu. Turistička vrednost jezera proističe iz njihove rekreativne funkcije, lepote pejzaža, kuriozitetnosti pojava na njima i u priobalnom prostoru, koji je u nekim slučajevima gusto naseljen (jezera Švajcarske, Velika Američka jezera) i odlikuje se bogatstvom kulturno-istorijskih spomenika (Ohridsko jezero, Titikaka, Mađore, Garda).

Veća prirodna i veštačka jezera predstavljaju **samostalne turističke vrednosti**. To znači da sama po sebi imaju dovoljno elemenata privlačnosti, te uslovljavaju sadržajan boravak turista. Na mnogim jezerima iz ove grupe turizam je razvijeniji nego u nekim primorskim regionima. U tome prednjače jezera Švajcarske, Austrije, severne Italije, južne Švedske, istočne Kanade i Balaton u Mađarskoj. Manja prirodna i veštačka jezera, predstavljaju komplementarnu turističku vrednost prostora u kojem se nalaze. Uslovljavaju izletnički, sportsko- manifestacioni i kulturno-manifestacioni turizam. Bolje su posećena leti nego zimi i valorizuju se zajedno sa prirodnim i antropogenim turističkim vrednostima u okolini. Granica između jezera i Pojezerje samostalne i komplementarne grupe je promenljiva. Jezera prve grupe usled pogoršanja nekih elemenata ponude mogu izgubiti to svojstvo, kao što jezera iz druge grupe, posle izgradnje boljih prilaznih saobraćajnica, smeštajnih kapaciteta, poboljšanja čistoće vode i obogaćivanja sadržaja boravka, mogu preći u prvu grupu.

Turistička valorizacija jezera, kao hidrografskih objekata, različitih načina postanka, dimenzija i osnovne namene, veoma je složena. Zahteva poznavanje niza elemenata, pojava i procesa, koji spadaju u domen istraživanja većeg broja nauka (limnologija, geografija, biologija, ihtiologija) i praktičnih delatnosti (vodoprivreda, melioracije, građevinarstvo, saobraćaj). Neke metode turističke valorizacije se ne mogu primeniti na svim jezerima, te se moraju praktikovati specijalistička istraživanja i uvažavati postojeći rezultati različitih nauka. Metoda komparacije, koja se često primenjuje, ukazuje na jezera sa većim i manjim mogućnostima za razvoj turizma. Otežavajuću okolnost predstavlja činjenica, da za mnoga jezera nedostaju podaci konkretnih merenja na terenu, što dovodi do smanjivanja broja pokazatelja koji se mogu upoređivati.

Među elementima, pojavama i procesima od značaja za turističku valorizaciju jezera ističu se sledeći:

Geografski položaj kao oznaka geografske dužine, geografske širine, nadmorske visine i stepena kontinentalnosti i pripadnosti odgovarajućem klimatskom pojasu. Lako dostupni i konkretni, ovi pokazatelji su osnova za sagledavanje elemenata, pojava i procesa na proučavanom jezeru ili grupi jezera. U principu, manja geografska širina znači topliji klimatski pojas, višu temperaturu jezerske vode i dužu kupališnu sezonu, ali i teže uslove aklimatizacije turista iz severnijih krajeva. To isto važi i za nadmorsku visinu jezera. Niža jezera su u prostoru toplijeg klimata i imaju dužu kupališnu sezonu od jezera na većim nadmorskim visinama. Stepene kontinentalnosti povećava turističku vrednost jezera, a označava i suvlji klimat sa većim temperaturnim razlikama po mesecima i godišnjim dobima. Klimatski pojas daje predstavu o termičkom režimu jezera, kao osnovi za određivanje dužine kupališne sezone. Na jezerima u tropskom i suptropskom klimatu, kupališna sezona traje tokom čitave godine. U umerenim klimatskim pojasevima severne i južne hemisfere, kupališna sezona je do tri meseca godišnje i smanjuje se kako sa povećanjem nadmorske visine, tako i ka hladnijim klimatskim pojasevima, posebno na severnoj polulopti gde ima više kopna i više jezera.

Turistički položaj je odnos kontraktivne zone jezera i Pojezerja i disperzivnih zona gradova, industrijskih centara i regija gušće naseljenosti u bližoj i daljoj okolini. Ova kategorija je od značaja za formiranje turističke ponude i njeno usklađivanje sa dominantnom turističkom tražnjom na odgovarajućem tržištu. Od posebnog je značaja turističke-geografski položaj prema prirodnim i antropogenim turističkim vrednostima u okruženju jezera, bez obzira da li su ona iz samostalne ili komplementarne grupe.

Brojnije i raznovrsnije turističke vrednosti u okolini jezera, povećavaju turističku vrednost prostora, doprinose obogaćivanju sadržaja boravka i produženju sezone. Turističku vrednost Ohridskog jezera povećavaju brojni kulturno-istorijski spomenici, planina Galičica kao nacionalni park i gradovi Ohrid i Struga. Đerdapsko jezero je turistički atraktivno ne samo zbog velikog vodenog prostranstva i dubine, već i zbog klisure, priobalnih naselja, arheoloških lokaliteta, srednjovekovnih crkava i manastira, utvrđenih gradova, brane sa hidroelektranom i brodskim prevodnicama, turističkih naselja i različitih manifestacija. U priobalju Ženevskog jezera, koje pripada Švajcarskoj i Francuskoj, su gradovi Ženeva, Morž, Lozana, Vevej, Monre, Evijan i Tonon. U svima njima postoje brojni spomenici i održavaju se dobro posećene turističke manifestacije (Ruža Montrea). Posebnu vrednost jezeru daje Ženeva, jedno od središta OUN (Kancelarija Ujedinjenih Nacija - en. *United Nations Office*), svetskog kapitala i brojnih međunarodnih organizacija. U priobalju Bajkalskog jezera, u naselju Listvjanka, nalazi se

Li- mnološki muzej Bajkala, jedinstven te vrste u svetu. Između jezera Iri i Ontario na granici između SAD i Kanade je vodopad Nijagare, jedan od najposećenijih hidrografskih objekata na zemlji.

Saobraćajni položaj i povezanost analiziraju se prema stepenu izgrađenosti saobraćajnica, vrsti saobraćaja, frekvenciji tokom godine i turističkoj opremljenosti. U većini slučajeva veći značaj ima drumski saobraćaj, jer do mnogih turistički interesantnih jezera dopiru samo putevi za automobilski saobraćaj. Kako automobil u najvećoj meri zadovoljava želju subjekta za turističkim putovanjem, izučavanje ove vrste saobraćaja i saobraćajne povezanosti jezera sa okruženjem je od posebnog značaja. I ovde, kao i na primeru planina, mogući su brojni odnosi položaja i saobraćajne povezanosti, kao indikatori razvijenosti turizma. Povoljan turističko-geografski položaj jezera i njihova odlična saobraćajna povezanost sa okruženjem, označavaju razvijen turizam. Primeri za to su jezera Švajcarske, Austrije, alpskog dela Italije, Balaton u Mađarskoj i Velika Američka jezera. Nepovoljan turističko-geografski položaj jezera i dobra saobraćajna povezanost sa izvorima turističke tražnje, označavaju jezerski turizam u razvoju, kakav je slučaj sa jezerima na jugu Makedonije i Grčke severu.

Nepovoljan turističko-geografski položaj jezera i loša saobraćajna povezanost sa okruženjem, oznaka su nerazvijenog turizma na jezerima. U ovu grupu spadaju visokoplaninska jezera u Dinaridima, jezera na Kavkazu, Tibetu, severu Kanade, Africi i Andima. **Povoljan turističko-geografski položaj jezera** i loša saobraćajna povezanost sa izvorima turističke tražnje, označava nerazvijen turizam, što je posledica male turističke vrednosti jezera. Ovo je najčešće uslovljeno malim dimenzijama jezera, nepristupačnom i neuređenom obalom, velikim amplitudama vodostaja i nedovoljno čistom i toplom vodom, kao osnovom za letnji kupališni turizam.

Genetski tip jezerskih basena važan je pokazatelj turističke vrednosti jezera. Od načina postanka jezerskog basena zavisi niz elemenata značajnih za turističku valorizaciju ovih objekata. Misli se na osobenosti obale i priobalnog kopnenog i sublakustrijskog reljefa, izgled i morfometriju, odnos dubine, površine i zapremine vode, njen termički režim, protočnost, živi svet i drugo.

Morfometrijske karakteristike su numerički podaci o jezerskom basenu i vodenoj masi u njemu. Odražavaju proces razvitka, sadašnje stanje i dalju evoluciju. Od značaja su kod izrade registra jezera na određenoj teritoriji, kod komparativnog prikazima dva ili više jezera i Pojezerje, kao i kod proučavanja jednog jezera u različitim vremenskim intervalima, godišnjim dobima i vodo-stajima. Kako je turistička valorizacija jezera često direktno uslovljena veličinom jezera, limnološka morfometrija se mora uvažavati do detalja. Pre svega misli se

na dužinu jezera, najveću i prosečnu širinu, dužinu obalske linije i njen koeficijent razuđenosti, maksimalnu i prosečnu dubinu vode, površinu jezera pri različitim vodostajima, zapreminu vodene mase u zavisnosti od vodostaja, ugao nagiba jezerskog dna, amplitudu i periodu, brzinu i osobine vetrovnih i kompenzacionih struja, providnost i boju jezerske vode.

Termički režim jezera za potrebe turističke valorizacije izučava se na osnovu podataka svakodnevnih merenja temperature površinskog sloja jezerske vode u uobičajenom terminu od 730 časova. Termički režim je osnova određivanja dužine kupališne sezone, au kombinaciji sa temperaturom okolnog vazduha. Temperatura jezerske vode menja se u zavisnosti od godišnjeg doba i nije ista na svim dubinama. U vezi promenama temperature jezerske vode sa povećanjem dubine, postoje izvesne pravilnosti. Na većini jezera razlikuju se 3 temperaturna sloja vode:

- **Epilimnion** – topli površinski sloj,
- **Metalimnion ili termoklin** – sloj u kom se primećuje iznenadni temperaturni skok tj. nagli pad temperature,
- **Hipolimnion** – najniži sloj vode, sa konstantno niskom temperaturom oko 4C.

Prvi površinski sloj jezerske vode izučava se za potrebe kupanja i sportova na vodi. Na osnovu dnevnih i srednjih mesečnih vrednosti definiše se dužina kupališne sezone. Drugi sloj je od značaja za podvodni ribolov, podvodnu arheologiju i ribolov uopšte. Nalazi se na različitim dubinama, te je potrebno izučiti pravilnosti tokom godine. Treći termički sloj nema poseban značaj za turizam.

Najizrazitije promene temperature vode odvijaju se na jezerima umerenih geografskih širina, gde su turistička kretanja najmasovnija. Na jezerima tropskih i polarnih širina, promene temperature jezerske vode su manje. U vezi s tim švajcarski naučnik F.A. Forel je podelio jezera na polarna, umerena i tropska.

Na polarnim jezerima gotovo tokom cele godine je zastupljena inverzna (obrnuta) termička stratifikacija vode. To znači da je voda na površini hladnija nego u dubljim delovima, posebno kod jezera koja su dugo pod ledom i nemaju nikakav značaj za turizam. Na jezerima umerenih geografskih širina, za vreme leta postoji normalna (direktna) temperaturna stratifikacija vode. To znači da je voda na površini toplija nego u dubljim delovima. Mnoga jezera su tada pogodna za kupanje i imaju veliki turistički značaj. Za vreme zime na ovim jezerima zastupljena je inverzna temperaturna stratifikacija vode. Voda je na površini hladnija nego u dubljim delovima. Moguća je i pojava leda. Ako je on dobre nosivosti, na jezerima se upražnjavaju zimski sportovi, posebno zastupljeni u Švajcarskoj,

Austriji, Švedskoj, Finskoj, Rusiji, Kanadi i Sloveniji. U proleće se površinski sloj vode postepeno zagreva i u jednom trenutku izjednači sa temperaturom vode dubljih delova, te se uspostavlja izotermija - ista temperatura vode od površine do dna. U jesen se površinski sloj vode lagano hladi i opet izjednači sa temperaturom vode dubljih slojeva. To je vreme jesenje izotermije, često veoma pogodno za sportski ribolov.

Na tropskim jezerima tokom cele godine postoji direktna termička stratifikacija vode. Površinski sloj je uvek topliji od dubljih delova i kao takav omogućava kupališnu sezonu bez prekida, što je sa aspekta turizma veoma povoljno.

Toplotni bilans jezera se kod turističke valorizacije izračunava samo za veća i dublja jezera, jer ista za vreme toplije polovine godine akumuliraju izvesnu količinu toplote. Kako istu izdaju okolini za vreme zimskih meseci, značajna su po blagotvornom uticaju na klimu okruženja. Osnovne komponente toplotnog bilansa jezera su radijacioni bilans, razmena toplote sa atmosferom i razmena toplote sa jezerskim dnom. U vezi sa tim je i toplotna zaliha jezera, koja se dobija množenjem zapremine jezerske vode sa njenom srednjom mesečnom ili srednjom godišnjom temperaturom vode u zavisnosti za koji je period izračunavamo.

Vodni bilans jezera je pokazatelj načina i obima hranjenja jezera vodom i gubljenja vode iz jezerskog basena. Izračunava se sistemom jednačina i na većini jezera se održava u ustaljenim proporcijama. Uvažavaju se padavine, pritoke, sublakustrijski izvori i kondenzovanja vodene pare na površini jezera, kao komponente hranjenja, odnosno, isparavanje, otoke, podzemno proceđivanje i zahvatanje vode iz jezera za različite potrebe, kao komponente gubljenja vode.

U umerenim geografskim širinama jezera imaju pozitivan vodni bilans krajem proleća, te im se tada povećavaju površina, zapremina i dužina obale. Za razliku od toga, krajem leta i početkom jeseni imaju negativan vodni bilans, te im se smanjuju morfometrijski pokazatelji i pogoršavaju uslovi za boravak turista, plovidbu i ribolov. Kako od načina hranjenja i gubljenja vode zavisi niz drugih pokazatelja (termički režim, čistoća vode, protočnost, živi svet, samoprečišćavanje, stabilnost obalske linije), vodni bilans jezera mora se detaljno izučavati i po mogućstvu popravljati, zadržavanjem visokih prolećnih voda u basenu za letnju turističku sezonu. To se najlakše može postići regulisanjem protočnosti na jezerima koja imaju pritoke i ostrvu, kao i na veštačkim jezerima. Protočnost izražava odnos između količine vode u jezerskom basenu i količine vode koja jezeru pritiče. Ukoliko je pritanje vode u jezero veće utoliko su protočnost i čistoća njegove vode veće. Dugo zadržavanje vode u jezerima sa slabim pritokama i otok, ili bez otoka, dovodi do Eutrofizacija, pogoršanja kvaliteta vode, razvoja algi, povišenja temperature i promene boje, mirisa i ukusa vode, kao ograničavajućih faktora turističke valorizacije.

.....

Kolebanje nivoa jezerske vode posledica je načina hranjenja jezera vodom, gubljenja jezerske vode, pluviometrijskog režima, oblika jezerskog basena i intenziteta korišćenja vode kod veštačkih jezera. Po pravilu, amplitude vodostaja su manje na prirodnim nego na veštačkim jezerima. Na prirodnim jezerima amplitude vodostaja su 2-3 m, a na veštačkim prelaze i 30 m. Velike amplitude vodostaja smetnja su uređenja plaža, pristaništa, marina i receptivnih kapaciteta u priobalju, jer se sa promenama vodostaja menja položaj i izgled obalske linije.

Nepostojanost obale je jedan od osnovnih uzroka neuređenosti priobalja mnogih jezera kod nas i u svetu. Pri visokim vodostajima, voda plavi priobalne delove, te oni zarastaju hidrofilni vegetacijom. Pri niskim vodostajima voda se povlači ka dubljim delovima jezerskih basena, te znatni delovi priobalnog pojasa ostaju suvi. To su uglavnom muljem i prljavštinom pokriveni tereni, koji ostavljaju neprijatan utisak. Pri ulasku u vodu, ona se na takvim mestima brzo zamuti. Na takvim jezerima moraju se postavljati splavovi koji prate oscilacije vodostaja, ali su ograničenog kapaciteta.

Boja i providnost jezerske vode su estetski i kuriozitetni atributi privlačnosti. Zavise od veličine jezera, načina postanka, hemizma vode, boje dna, osunčanosti u toku dana, vegetacije u jezeru i priobalju, stepena oblačnosti i sl. Najveću providnost imaju jezera plave boje. Jezera velike providnosti su po pravilu duboka i strmih stenovitih strana i udaljena od gradskih i industrijskih centara. Izražena u metrima 1-41 (Dojransko - Bajkalsko), providnost se može ocenjivati odgovarajućim brojem poena i kombinovati sa poenima za boju jezerske vode.

Hemijski sastav jezerske vode je raznovrstan. Zavisi od koncentracije rastvorenih mineralnih materija, posebno soli. Po količini rastvorenih soli jezera se dele na:

- **Slatkovodna** - salinitet manji od 1 promila
- **Slanasta** - salinitet između 1 i 30 promila
- **Slana** - salinitet iznad 30 promila.

U svetu dominiraju slatkovodna jezera. Ista su za sada i najbolje turistički valorizovana. Međutim, slanasta i slana jezera imaju izvesne prednosti u smislu prirodne hidroterapije određenih bolesti i povreda, posebno, oboljenja kože, te su poput Mrtvog mora u Izraelu, dobro posećena.

Bogatstvo jezera organskom masom i vrstama biljaka i životinja, posebno onih interesantnih za ribolov, ocenjuje se kod svakog objekta pojedinačno. U osnovi uvažava se klasifikacija zasnovana na sadržaju organskih hranljivih materija (zooplankton, fitoplankton, bentos, nekton) i mogućnostima organske produkcije. Po tome se jezera dele u tri grupe:

- **Distrofna** - bez organske produkcije (Tuz, Van, Mrtvo more)
- **Oligotrofna** - siromašna organskom masom (Ohridsko, Bodensko)
- **Eutrofna** - bogata organskim materijama (Skadarsko, Ladoga).

Tokom svoje evolucije jezera prolaze kroz četiri osnovne faze. Svaka od njih odlikuje se specifičnom faunom i florom, razuđenošću obalske linije, čistoćom, količinom i bojom vode, reljefom dna i drugim osobinama značajnim za turističke iskorišćavanje. Osnovni stadijumi su: mladost, zrelost, starost i izumiranje. Naravno, sva jezera ne prolaze po tačnom redosledu kroz sve faze, jer su izvanredno evolutivni objekti, što treba uvažavati kod turističke valorizacije i zaštite.

Zaštita jezera za potrebe turizma se mora izučavati kao sastavni deo geografskog prostora u kojem se istovremeno stiče niz činilaca. Međusobne sprege elemenata geografskog prostora zahtevaju detaljno poznavanje svakog posebno i svih zajedno. Ovo je važno za valorizaciju hidrografskih objekata, koji su evolutivni i lako podložni degradaciji kvaliteta vode. Za razliku od reka i mora, jezera imaju manju moć samoprečišćavanja, te se jednom ugrožena teško mogu dovesti u prvobitno stanje. Očuvanje čistoće životne sredine, znači istovremeno očuvanje izvornosti jezerske vode. Obimna urbanizacija i intenzivan razvoj industrije, uslovljavaju povećanu potrošnju vode za različite potrebe. Istovremeno, javlja se sve veća količina otpadnih kanizacionih i industrijskih voda.

Da bi se realizovala pravilna zaštita jezera, moraju se uvažavati principe koncepcije aktivne zaštite životne sredine. Samo tako moguće je trajno očuvanje izvorne čistoće jezerske vode, priobalnih prostora i jezerskih slivova, što je osnova valorizacije postojećih resursa za različite potrebe savremenog društva.

Koncepcijom aktivne zaštite životne sredine ističe se da se zaštita ne sme svoditi samo na pojedine prirodne retkosti ili pojedine spomenike, već se životna sredina mora štiti i unapređivati u celini. Ovakav stav upućuje na zaključak da zaštita jezera ne znači zaštitu samo većih i poznatijih objekata, niti samo prirodnih ili veštačkih jezera samo. Zaštitom moraju biti obuhvaćena sva jezera bez obzira na veličinu, način postanka, sadašnji značaj i mogućnosti ekonomske, posebno, turističke eksploatacije. Zaštita prirodnih i veštačkih jezera ne znači njihovo izolovano posmatranje u odnosu na priobalni prostor i sliv kome pripadaju.

.....

Zaštita jezera, komplementarna valorizaciji, mora predstavljati sastavi deo akcija zaštite životne sredine u celini. Međusobni odnosi jezera i okruženja su brojni i raznovrsni. Oni su određeni mestom, vremenom, odnosima žive i nežive prirode i stepenom evolucije. Zaštita jezera se poistovećuje sa zaštitom životne sredine.

Zaštita životne sredine se ne sme poistovećivati sa konzervacijom iste. Zaštita i unapređenje moraju biti takve da maksimalno služe osnovnim potrebama čoveka i društva. Zaštita jezera ne sme biti cilj sama sebi. Zaštititi jezera znači stvoriti takve limnološke objekte koji sveobuhvatnim korišćenjem mogu davati značajne ekonomske i van ekonomske efekte. Pri tome ne sme doći do štetnih posledica u razvoju ekosistema, niti je opravdano favorizovanje jednog korisnika vode na račun drugog, jedne delatnosti i jednog lokaliteta nad drugim.

Zaštita jezera ne znači njihovo preinačavanje do te mere da se prvobitno stanje izgleda, dimenzija, termičkih odnosa, ekoloških procesa i protočnosti ne mogu prepoznati. Zaštita i turistička valorizacija jezera su najsvrsishodnije ako se sa najmanje poremećaja prirodne ravnoteže, postigne maksimum očuvanosti postojećih odnosa. Problemi zaštite i valorizacije jezera, čiji su priobalni prostori gušće naseljeni, moraju se tretirati saglasno postojećim planovima razvoja naselja, baziranim na realnim kapacitetima prostora.

Savremena zaštita životne sredine ne sme posledično da prati razvoj privrede i društva, već mora da predstavlja planiranje koje prethodi razvoju. Sigurno je da je sprečavanje degradiranja jezera, kao preventivna mera, mnogo bolja i efikasnija od saniranja posledica već narušene ravnoteže. Planiranje koje prethodi razvoju, može se kanalisati ka jasno željenim ciljevima. Za razliku od toga, saniranje posledica skup je i mukotrpan posao i u slučaju jezera nikada ne daje prave rezultate.

Pitanja za razgovor i vežbe

1. Sa stanovišta savremene turističke geografije, a na osnovu definisanja vrednosti u ekonomskoj teoriji, posebno se moraju uvažavati korisnost, retkost i uloženi rad. Objasniti?
2. Šta su to interni faktori turističke valorizacije?
3. Šta su to eksterni faktori turističke valorizacije?
4. Zadatak i cilj turističke valorizacije prostora?
5. Elementi turističke valorizacije planina?

Rezime V poglavlja

Valorizacija turizma predstavlja kompleksan proces koji utiče na održivost turističkog sektora i ekonomski razvoj lokalnih zajednica. Razumevanje ključnih faktora valorizacije, uključujući prirodne resurse, kulturno nasleđe i uključenost lokalnog stanovništva, omogućava kreiranje strategija koje povećavaju atraktivnost destinacija i unapređuju dugoročnu održivost turizma. Efikasna valorizacija doprinosi prihodima generisanim kroz turističke aktivnosti i stvaranju uslova za ekonomski i infrastrukturni napredak u lokalnim sredinama. Jedna od osnovnih koristi valorizacije turizma jeste ekonomski podsticaj koji ona pruža kroz povećanje prihoda i zapošljavanje u turistički razvijenim regijama. Privlačenjem turista, lokalne zajednice ostvaruju direktne koristi kroz potrošnju na smeštaj, gastronomiju i različite turističke aktivnosti. Povećana turistička potrošnja dovodi do rasta tražnje za lokalnim proizvodima i uslugama, što dodatno osnažuje lokalnu ekonomiju i otvara prostor za razvoj preduzetništva.

Pored ekonomskog aspekta, valorizacija turizma ima značajne društvene i infrastrukturne implikacije. Porast turističkog prometa često rezultira unapređenjem javnih usluga i infrastrukturnih projekata, uključujući modernizaciju saobraćajne mreže, poboljšanje komunalnih usluga i razvoj novih sadržaja namenjenih i turistima i lokalnom stanovništvu. Na ovaj način, turizam se može posmatrati i kao mehanizam za poboljšanje kvaliteta života u destinacijama koje su usmerene na dugoročan razvoj. Očuvanje prirodnih i kulturnih resursa kroz

valorizaciju turizma zahteva sinergijski pristup koji bi omogućio balans između ekonomskog rasta i zaštite životne sredine. Razvoj modela turističkog razvoja koji prepoznaje i uvažava principe održivog korišćenja resursa suštinski je važan za sprečavanje negativnih efekata turističke ekspanzije i obezbeđivanja uslova da korist od turizma budu ravnomerno raspoređena među svim zainteresovanim akterima.

Kako globalni turistički tokovi postaju sve dinamičniji, neophodno je kontinuirano prilagođavati strategije i planove valorizacije turističkih resursa u skladu sa promenama na strani turističke tražnje, tehnološkim inovacijama i regulatornim okvirima. Primena savremenihe i odgovornih pristupa upravljanju turističkim resursima omogućava destinacijama da budu konkurentne i da optimalno koriste svoje resurse.

6. POGLAVLJE GLAVNI PRAVCI TURISTIČKIH KRETANJA U SVETU

CILJEVI POGLAVLJA

Kako ljudi sve više traže nova iskustva, karakteristike turističkih kretanja su se promijenile. Ovo poglavlje će istražiti glavne pravce turističkih kretanja u okviru globalnih turističkih regiona: Amerike, Azije i Pacifika, Bliskog Istoka, Afrike, kao i Evrope, naglašavajući najvažnije atrakcije i iskustva koja privlače turiste na turističke destinacije na ovim prostorima. Proučavajući popularne destinacije, tj. prirodne i kulturne znamenitosti na osnovu kojih se kreiraju turistički proizvodi u ovim regionima, možemo bolje razumeti na koji način turizam utiče na lokalnu ekonomiju, kao i kakve sociokulturne efekte ima na lokalno stanovništvo i turiste.

Turistički trendovi u Severnoj Americi ističu kombinaciju kulturnih i prirodnih atrakcija koje zadovoljavaju širok spektar putnika. Veliki gradovi poput Njujorka, Majamija, San Franciska, Los Anđelesa i Toronta svake godine privlače milione posetilaca svojim turističkim znamenitostima i autentičnim ambijentom. U Njujorku su popularne turističke atrakcije Kip slobode i Tajms skver, dok je Los Anđeles poznat po Holivudu i delovima grada sa prelepim plažama, poput Santa Monike i Malibua. Takođe, Kraljevski muzej Ontarija je jedan od najposećenijih turističkih atrakcija u Torontu.

Pored gradova, Severnu Ameriku turisti posećuju i zbog autentičnih prirodnih atrakcija. Veliki kanjon (en. *Grand Canyon*), koji se nalazi na UNESCO listi, jedna je od najposećenijih prirodnih atrakcija, koju odlikuju jedinstvene geološke karakteristike. Nacionalni park Jelouston (en. *Yellowstone*), prvi nacionalni park na svetu, omiljen je među turistima koji vole da istražuju prirodu i borave u takvom ambijentu, zahvaljujući svojim raznovrsnim ekosistemima i geotermalnim izvorima kao što je *Old Faithful*. Nijagarini vodopadi, koji se nalaze na granici između SAD i Kanade, pored toga što čine prirodnu granicu ove dve države, privlače turiste zbog celokupnog doživljaja koji na tom mestu mogu da iskuse. Ove, kao i druge, turističke destinacije na prostoru Severne Amerike podupiru turističku ponudu i doprinose održivosti turističke privrede ovog regiona.

U Aziji, turistička kretanja su pod velikim uticajem bogatog kulturnog nasleđa i prirodnih lepota ove regije. Najpoznatije i najposećenije turističke atrakcije kao što su Kineski zid, Tadž Mahal, budistički hramovi širom južnog i jugoistočnog dela kontinenta, Angkor Vat u Kambodži ili Fušimi Inari – šintoistički hram u Japanu privlače milione turista svake godine, od kojih svaka predstavlja jedinstveni aspekt istorijskog i arhitektonskog značaja Azije.

Pored kulturnih znamenitosti, Azija se može pohvaliti prirodnim lepotama koje dodatno povećavaju njenu atraktivnost. Planina Fudži, najviši vrh Japana, nastala je vulkanskom aktivnošću koja je započela pre oko 100.000 godina. Danas su ova planina i okolna područja postali popularna turistička destinacija za sportsko-rekreativne turističke aktivnosti. Zaliv Halong u Vijetnamu, sa svojim smaragdnom vodama i krečnjačkim ostrvima, jedan je od najživopisnih prirodnih predela ovog dela Azije i atrakcija koju posećuje veliki broj turista. Takođe, hinduistički hramovi, pirinčana polja, peščane plaže i drugi autentični prirodni predeli privlače turiste iz različitih delova sveta na Bali, čineći ga jednom od najpopularnijih turističkih destinacija, ne samo u Indoneziji već i u celoj Aziji. Zajedno, ove destinacije pokazuju raznovrsnu ponudu Azije, zadovoljavajući širok spektar interesovanja turističke tražnje.

Glavne atrakcije Afrike kao što su safari sa divljim životinjama u Serengetiju, Nacionalni park Kruger i Masai Mara nude turistima priliku da posmatraju jedinstven biodiverzitet specifičnog kontinenta u njegovom prirodnom okruženju. Velika seoba miliona gnuova i zebri koji se kreću preko Serengetija, privlačeći pažnju ljubitelja prirode i ekoturista. Nacionalni park Kruger, jedan od najvećih životinjskih rezervata u Africi, pruža turistima priliku da vide „Veliku petorku“ – lavove, slonove, bivole, leoparda i nosoroge – i nauče više o očuvanju divljih životinja. Afrika takođe ima mnogo kulturno-istorijskih lokaliteta. Piramide u Gizi, izgrađene kao grobnice za faraone, pokazuju dostignuća starog Egipta, dok ostrvo Roben, gde je bio zatočen Nelson Mandela, podseća posetioce na borbu za slobodu i pravdu. Viktorijini vodopadi, jedni od najvećih vodopada na svetu, je još jedna popularna destinacija, poznata po svojoj veličini i prelepom okruženju. Ovi lokaliteti predstavljaju mešavinu afričke istorije, kulture i prirodnih lepota, što ovaj kontinent čini sve atraktivnijom turističkom regijom na međunarodnom turističkom tržištu.

Turistički trendovi u Evropi pokazuju kombinaciju dobro poznatih, tj. tradicionalnih destinacija i onih u nastajanju. Zapadna Evropa i dalje prednjači kada se u obzir uzmu rezultati turističkog prometa, a gradovi poput Pariza, Londona, Beča, Barselone i Rima i dalje su najčešći izbor za turiste. Ovi gradovi su poznati po svojim istorijskim mestima, kulturnim atrakcijama, noćnom životu, gastronomiji i različitim festivalima. Međutim, istočna Evropa dobija sve više pažnje među predstavnicima turističke tražnje. Pored Srbije, države kao što su Slovenija, Poljska, Češka ili Mađarske postaju sve popularnije, nudeći turističke proizvode zasnovane na njihovoj bogatoj istoriji i kulturi, prirodnim resursima, ali svoju prednost vide i u nižim troškovima u poređenju sa Zapadnom Evropom.

Mađarska je, na primer, poznata po svojim istorijskim gradovima kao što su Budimpešta ili Segedin, poznati po baroknoj i neoklasičnoj arhitekturi, termalnim kupatilima, autentičnoj gastronomiji i jednostavnoj pristupačnosti. Još jedan rastući trend je ruralni turizam, posebno od pandemije, jer ljudi sve više traže aktivnosti na otvorenom uz autentične lokalne doživljaje. Slovenija, sa svojim raznolikim pejzažima i naporima za zaštitu životne sredine, je odličan primer ove promene. Sve u svemu, turizam u Evropi se menja, kako klasične destinacije tako i one koje su tek postale atraktivne na tržištu pokazuju svoju privlačnost jer preferencije putovanja nastavljaju da se menjaju.

6. GLAVNI PRAVCI TURISTIČKIH KRETANJA U SVETU

6.1. TURIZAM U SEVERNOJ AMERICI

Prema podacima „Svetske turističke organizacije“ (WTO) Amerika je i dalje jedna od najposećenijih turističkih destinacija. Karibi, Centralna i Južna Amerika kontinuirano beleže rast, zbog slabijeg dolara, a i zbog blizine Severne Amerike kao velikog izvora turističke tražnje. Uz istočnu obalu Tihog okeana strmo se uzdužu visoki, izrazito nabrani **Venci Kordiljera**, koji u Severnoj Americi nose naziv Stenovite planine i Pacifički Kordiljeri. Visoke Stenovite planine zauzimaju istočni deo planinskog zapada, protežu se i postepeno uzdižu od Aljaske do Meksika. Na planinskom severu, pored vulkanskih oblika reljefa, ističu se brojni glacijalni oblici, ledničke doline i brojna glacijalna jezera, što predstavlja posebnu atrakciju ovog područja. Planinska regija, Stenovite planine, dobro je turistički valorizovana, pre svega, u cilju razvoja izletničkog, rekreativnog, zimskog, kulturnog i gradskog turizma. Kao jedna od najposećenijih američkih država u regiji izdvaja se Arizona. Na njenoj teritoriji se nalazi čuveni i najveći kanjon na svetu – **Veliki kanjon reke Kolorado**, koji je u sastavu nacionalnog parka i predstavlja zaštićeni spomenik prirode.

Na teritoriji države Kolorado nalaze se brojni spomenici prirode, ostaci indijanske umetnosti u zaštićenim rezervatima, a veliki deo teritorije je pod nacionalnim parkovima. Država Nevada poznata je po čuvenom gradu zabave – **Las Vegasu**. Ova, kako bi se kolokvijalno moglo okarakterisati – “oaza u pustinji”, izgrađena je jedino u svrhu zabave i sve što u gradu postoji nastalo je sa jednim ciljem – da se turista zabavi. Tu se nalaze neki od najpoznatijih i najluksuznih hotela (*Caesars Palace, Bellagio, Flamingo, MGM Grand, Excalibur*, itd.) sa kockarnicama i noćnim klubovima, ogroman broj restorana i kafića, centri sa poker aparatima, muzički klubovi. Trenutno, Las Vegas pokušava da se preorijentiše i izmeni svoj prepoznatljivi imidž centra kocke i zabave u porodično orijentisanu destinaciju (razvijaju se odmarališta za porodice: Luksor, Ostrvo sa blagom).

Na zapadu severnoameričkog kontinenta, u “vatrenoj zoni” pacifičkog primorja, smeštena je savezna država **Kalifornija**, koja je treća po veličini i najmnogoljudnija država u SAD. Na samoj okeanskoj obali razvili su se višemilionski gradovi: Los Anđeles, San Francisco, San Hoze i San Dijego. Kalifornija je u potpunosti turistički valorizovana. Osnovu turizma čine gradovi na Tihom okeanu - Los Anđeles, San Dijego i San Francisco. U San Francisku se nalazi čuveni Zlatni most (en. *Golden Gate*), dugačak 14 km, koji premošćava istoimeni zaliv. U Los Anđelesu smeštena

su dva najveća filmska grada sveta – Holivud i Diznilend. Severnije od grada, protežu se nepregledne plaže i kupališta: Zuma, Malibu, Santa Monika, Venecija, Menhetn, Hermosa, Hangtington, Santa Roza i Santa Barbara. U neposrednoj blizini grada, u Pasadeni, smešteni su veliki naučni instituti. Južnije je smešten grad San Dijego, osnovan od strane Španaca, a danas, osim po prelepim plažama i letovalištima, poznat i po čuvenom Vodenom svetu, svetski poznatom zoološkom vrtu. Istočno od Kalifornijske doline, kao zid se uzdiže planina Sijera Nevada, čija je gotovo čitava površina pretvorena u nacionalne parkove.

Nasuprot pomenutih turističkih centara, na istočnoj obali nalaze se anglome-racije i metropole koje godišnje privuku milione posetilaca. Jedan od najnase-ljenijih prostora nastao spajanjem više metropola jeste poznat pod nazivom BOSVAŠ. Ovaj megalopolis počinje od Bostona u Masačusetsu i preko Njujorka, Filadelfije i Baltimora pruža se do Vašingtona i Virdžinije, sve duž istočne obale Atlantika. Ovaj megalopolis je dug preko 800 kilometara i zauzima površinu od oko 145.557 km². Značajan je zbog velikog broja kompanija, Bele kuće, Kongresa SAD-a, sedišta Ujedinjenih nacija, MMF-a, Njujorške berze.

Ovaj deo severnoameričkog kontinenta se smatra privredno razvijenim, a doprinos ovog regiona BDP-u je oko 20%.

6.2. TURIZAM U SREDNJOJ AMERICI

Da bi se razumeo značaj turizma u Centralnoj Americi, prvo se mora proučiti istorijski kontekst ovog prostora. Turistička privreda u ovom regionu počela je da se formira sredinom XX veka, prvenstveno vođena dostupnošću i sve većim interesovanjem za egzotične destinacije. Privlačnost **drevnih civilizacija**, poput Maja i Asteka, uz tropske rajeve, privukla je međunarodne putnike koji traže i avanturu i opuštanje. Ključne atrakcije poput **majanskih ruševina Tikala u Gvatemali, plaža Belizea, Meksika i Paname** postale su sinonim za centralno-američki turizam. Priliv turista doprineo je ekonomiji ovih država, i podstakao veću emancipaciju lokalnog stanovništva i međukulturno razumevanje. Međutim, razvoj turizma takođe donosi i izazove, što je bio slučaj i u ovoj regiji. Najveća šteta napravljena je po životnu sredinu, ali je došlo i do gubljenja autentičnosti i komercijalizacije lokalne kulture, što je degradiralo autentičnost zbog koje turisti inicijalno i posećuju ove turističke destinacije.

Turizam u **Meksiku** nudi kombinaciju turističke ponude zasnovane na kulturnom nasleđu i prirodnim lepotama ove države. Kankun, poznat po svojim plažama i noćnom životu, ostaje glavna turistička destinacija, koja svake godine

privlači milione turista. Sa druge strane, glavni grad Meksiko Siti pruža drugačije iskustvo, sa istorijskom kolonijalnom arhitekturom i atrakcijama kao što je Nacionalni muzej antropologije, koji prikazuje artefakte iz pre-Hispanskog doba. Tulum nudi istorijski sadržaj uz prirodne lepote, gde turisti mogu da istraže ruševine Maja sa pogledom na Karipsko more. Pored kulturnog turizma, Meksiko je takođe središte ekoturizma i avanturističkog turizma, sa aktivnostima kao što su ronjenje u cenotama (jezera u pećinama), zip-lajn kroz džungle i planinarenje u planinama Sijera Madre. Turizam značajno doprinosi ekonomiji Meksika, stvarajući radna mesta i podržavajući lokalne zajednice. Međutim, izazovi ostaju, uključujući održivost životne sredine i očuvanje kulturnog identiteta u uslovima rastuće turističke potražnje.

Vlada države **Meksiko** aktivno učestvuje u razvoju turizma, privrednoj grani koja se nalazi na drugom mestu (odmah iza proizvodnje nafte) po ostvarenim prihodima u međunarodnoj trgovini. Vlada pruža ekonomsku pomoć turističkom sektoru preko Nacionalnog fonda za razvoj turizma, koji organizuje različite vidove pomoći turistima koji stižu u ovu zemlju. Takođe, ovaj fond trenutno razvija 15 projekata u oblasti turizma – od unapređivanja postojećih kapaciteta u afirmisanim destinacijama, kakva je grad Akapulko, do izgradnje infrastrukture (autoput koji treba da poveže Akapulko i Meksiko Siti) i ostvarivanja zajedničkog projekta sa susednim zemljama (Hondurasom, El Salvadorom, Gvatemalom i Belizeom) u realizaciji tzv. *“Kružnog putovanja Maja”* – itinerera koji bi podrazumevao posetu nekim od najimpresivnijih arheoloških lokaliteta na svetu. Meksiko je učinio mnogo i u razvoju svoje avio kompanije, ali i inoviranju same turističke ponude (all-inclusive aranžmani sve se više prodaju u Meksiku, jer su turističke organizacije Meksika uvažile veliku zainteresovanost, pre svega, američkih turista za ovakvom vrstom aranžmana). Najveći izvor turističke tražnje za ovo tržište jesu SAD, te je i apsolutno najveći udeo američkih turista u strukturi stranih turista i posetilaca. Međutim, Meksiko je u novije vreme krenuo u znatno agresivniju marketinšku kampanju i na evropskom tržištu, fokusirajući se najviše na tržišta Nemačke i Španije. Evropljani su poželjni turisti u Meksiku iz prostog razloga što u proseku ostaju duže i troše više novca od Amerikanaca. Godišnje, Meksiko poseti oko 45 miliona turista (WTO), a tome treba dodati i podatak da se dnevno ubeleži i do 65 miliona tzv. dnevnih izleta u Meksiko, najviše iz susednih SAD. Najznačajnije turističke destinacije Meksika su: Kankun, Tulum, Meksiko Siti, Čičen Ica i Playa del Carmen. Čičen Ica je i arheološko nalazište i jedno od Sedam svetskih čuda, a poznata je po piramidi Kukulkan.

Nasuprot tome, **Kuba** i **Dominikanska Republika** nude različita turistička iskustva oblikovana njihovom jedinstvenom historijom i kulturnim pejzažima. Turizam Kube karakteriše njegov starinski šarm, sa klasičnim automobilima i kolonijalnom arhitekturom koji služe kao ikonični simboli prošlosti zemlje. Turisti dolaze u Havanu da iskuse njenu autentičnu muzičku scenu, svetski poznate kulturne festival, osećanje duha komunističkog nasleđa i toplo gostoprimstvo njenih ljudi. Vlada je sprovela reforme kako bi promovisala turizam, dozvoljavajući privatnim preduzećima da se aktivno uključe, ali ipak zadržavajući snažan uticaj na ovu privrednu delatnost. Za poređenje, Dominikanska Republika sebe pozicionira u destinaciju nautičkog i 3S turizma (sunce, more, pesak), poznatu po svojim all-inclusive resortima. Ova država je jedna od glavnih polaznih tačaka za međunarodne kruzere koji turisti koriste kako bi obišli karipska ostrva. Uz to plaže u Punta Kani i bogat biodiverzitet nacionalnih parkova u ovoj državi privlače turiste koji traže opuštanje i avanturu. Dok obe zemlje dele posvećenost promovisanju turizma, njihove politike i iskustva se značajno razlikuju. Turizam Kube je duboko isprepleten sa njenim kulturnim nasleđem i političkim ambijentom, dok se Dominikanska Republika u velikoj meri oslanja na komercijalne aspekte turizma.

6.3. TURIZAM U JUŽNOJ AMERICI

Južna Amerika je puna raznolikosti, a **Argentina** se ističe svojim jedinstvenim spojem geografije, kulture i istorije. Ekonomski posmatrano, Argentina je poznata po snažnom poljoprivrednom sektoru, posebno po izvozu govedine i soje, ali se i dalje suočava sa izazovima poput visoke inflacije, koja doduše ima tendenciju pada poslednjih meseci. Politički posmatrano, prošlost zemlje uključuje značajne događaje poput uspona peronizma i perioda vojne vladavine, koji i danas utiču na njenu političku klimu. Geografski, Argentina je definisana svojim kontrastima. Planine Anda čine njenu zapadnu granicu i deluju kao prirodna barijera, dok plodne nizije podržavaju njenu ulogu kao vodećeg poljoprivrednog proizvođača. Ova raznolikost je oblikovala stilove života u rasponu od seoskog stočarstva do urbane kulture Buenos Ajresa. Pre svega, Argentinu je oblikovala evropska imigracija, posebno iz Italije i Španije, koja je donela nove jezike i običaje. Autohtone kulture, kao što su **Mapuče** i **Kečua**, takođe su ostavile trajan uticaj na identitet Argentine, utičući na njen folklor, muziku i umetnost. Sve ovo stvara resursnu osnovu za kreiranje bogate kulturne turističke ponude, koja je ilustrovana različitim običajima i igrama, kao što je tango - ples koji, za Argentine, čini suštinu njihove kulture.

Argentina je poznata po svojoj raznovrsnoj kulturnoj baštini, a jedan od njenih najupečatljivijih simbola jeste **gaučo kultura**, kao deo nacionalnog identiteta. Gaučosi, tradicionalni južnoamerički stočari, igrali su ključnu ulogu u razvoju ruralnih oblasti Argentine, posebno na širokim ravnicama Pampasa. Njihov način života zasniva se na stočarstvu, jahanju i veštinama koje su se vekovima prenosile s generacije na generaciju. Ova kultura duboko je ukorenjena u argentinskom folkloru, književnosti i muzičkoj tradiciji, a njeni elementi i danas su prisutni kroz festivale, gastronomiju i turističke aktivnosti. Jedan od glavnih događaja koji slavi gaučo nasleđe jeste **Fiesta de la Tradición**, festival koji se svake godine održava u San Antoniju de Arecu, gradu koji se smatra kulturnim središtem gaučo tradicije. Tokom festivala, turisti i posetioци mogu uživati u paradama konjanika, tradicionalnim igrama, muzici i plesu, kao i u degustaciji autentičnih jela poput asada, argentinskog roštilja, i empanada, punjenih pita. Pored toga, turisti mogu posetiti estancije – tradicionalne gaučo farme koje omogućavaju prikaz autentičnog načina života ovih stočara i aktivno učešće u tipičnim aktivnostima.

Osim bogate gaučo kulture, Argentina nudi raznovrsne turističke atrakcije koje obuhvataju prirodne i kulturne znamenitosti. **Buenos Aires**, glavni grad zemlje, predstavlja kulturni centar Argentine, poznat po svojoj arhitekturi, muzejima, tangu i živopisnim četvrtima poput **San Telma** i **La Boke**. Grad je takođe dom **Teatro Colón**, jedne od najpoznatijih opera na svetu, kao i **Recolete**, istorijskog groblja gde su sahranjene mnoge istaknute ličnosti, uključujući Evu Peron. Među prirodnim atrakcijama, **Iguazu vodopadi**, koji se nalaze na granici Argentine i Brazila, predstavljaju jedno od najspektakularnijih prirodnih čuda na svetu i deo su UNESCO svetske baštine. Ovi vodopadi, u okviru Nacionalnog parka Iguazu, privlače hiljade turista i posetilaca godišnje. Još jedna značajna destinacija u Argentini jeste **Patagonija**, poznata po glečerima i netaknutoj prirodi. **Nacionalni park Los Glaciares**, sa čuvenim **Perito Moreno glečerom**, privlači ljubitelje prirode i avanturiste, dok je **poluostrvo Valdes** jedno od najboljih mesta u svetu za posmatranje morskih sisara, uključujući kitove, morske lavove i pingvine. Za ljubitelje vina, **Mendoza** je nezaobilazna destinacija, smeštena u podnožju Anda i poznata po svojim vinogradima i vrhunskim vinima, naročito sorti **Malbec**.

Turistička industrija u **Brazilu** vuče korene iz kolonijalne ere kada su istraživači i doseljenici počeli da prepoznaju potencijal zemlje kao destinacije za putovanja. Tokom godina, Brazil se razvio u jedno od vodećih turističkih tržišta u Južnoj Americi, a Svetska turistička organizacija je izvestila da je ta zemlja u 2024. godini zabeležila 6,6 miliona međunarodnih turista. Poslednji statistički podaci otkrivaju da turizam čini oko 8% brazilskog BDP-a, naglašavajući njegov značaj za nacionalnu ekonomiju. Ključne destinacije poput **Rio de Žaneira**, **Brazilije**,

Baije i Sao Paula nude kombinaciju gradskog turizma, festivalskih događaja, sportskih manifestacija i prirodnih lepota koje privlače turiste. Poznati i posećeni događaji kao što je karneval u Riju, proslava muzike i plesa, dodatno povećavaju privlačnost Brazila, pokazujući bogatu kulturnu različitost države.

Brazil je dom nekih od značajnijih prirodnih atrakcija na svetu. **Amazonska prašuma**, koja se često naziva „pluća Zemlje“, iako opasna zbog specifičnog biodiveziteta, i nepredvidivog domorodačkog ponašanja, smatra se pogodnom destinacijom za ekoturističke aktivnosti, upravo zbog prilike da se istraži takav biodiverzitet i život autohtonih zajednica. Turisti mogu da krenu u obilaske sa vodičem ili krstarenja rekom da bi izbliza doživeli ovaj ogromni ekosistem. Još jedna atrakcija su i vodopadi Iguazu, jedan od najvećih sistema vodopada na svetu, a koji se nalazi na granici sa Argentinom. Okružen nacionalnim parkom, odlično je mesto za planinarenje i posmatranje divljih životinja. Uz to, močvara **Pantanal**, najveća tropska močvara na svetu poznata po svom biodiverzitetu, uključujući kapibare (vodeno prase), jaguare i veliki broj različitih vrsta ptica koji se samo ovde mogu videti. Ekonomski uticaj turizma u Brazilu značajno doprinosi nacionalnom BDP-u i otvara milione radnih mesta. U 2019. godini, preko 7,5 miliona radnih mesta bilo je povezano sa sektorom turizma, prema Svetskom savetu za putovanja i turizam, što ga čini važnim izvorom zapošljavanja širom zemlje. Takođe je podstakao regionalni razvoj poboljšanjem saobraćajne infrastrukture, ugostiteljskih i drugih, javnih, usluga.

Turizam u **Peruu** je usko povezan sa njegovim istorijskim nasleđem, posebno nasleđem Carstva Inka i njihovim arhitektonskim dostignućima. **Maču Pikču**, turistička destinacija u zemlji i jedna od najpoznatijih na svetu, privlači oko 1,5 miliona turista i posetilaca godišnje i nalazi se na UNESCO listi svetske baštine, predstavljajući simbol kulturnog identiteta Inka. Takođe i **Sveta dolina** je još jedna važna destinacija, koja zbog svojih prirodnih karakteristika odražava autentičnost nasleđa lokalnih kultura. Turizam značajno doprinosi ekonomiji Perua, čineći oko 3,9% BDP-a i obezbeđujući hiljade radnih mesta. Međutim, sve veći broj turista izaziva zabrinutost u vezi sa održivošću ovih destinacija. Povećana turistička aktivnost opterećuje lokalne ekosisteme i kulturne znamenitosti, naglašavajući potrebu za većim stepenom intervencije koje bi uravnotežilo ekonomski razvoj sa zaštitom životne sredine.

Turistička ponuda **Bolivije**, kao i u drugim južnoameričkim državama, definisana je istorijskim, kulturnim i prirodnim znamenitostima. **Salar de Ujuni**, najveća solana na svetu, privlači turiste svojim autentičnim pejzažom, dok ruševine **Tivanakua** omogućavaju turistima da saznaju nešto o pretkolumbovskoj civilizaciji. Geografija zemlje, koja se proteže od Anda do amazonske prašume,

omogućava različite vrste aktivnosti na temelju kojih su kreirani različiti turistički proizvodi. Turizam doprinosi približno 2,5% BDP-a Bolivije i obezbeđuje prihod ruralnim zajednicama. Naponi da se promovišu ekoturizam i održive prakse naglašavaju važnost očuvanja prirodnih resursa i kulturnog nasleđa. Međutim, izazovi u vezi sa infrastrukturom i dostupnošću mogu ograničiti rast sektora i njegov širi ekonomski uticaj.

Razvoj turizma u **Čileu** datira od početka 20. veka, kada je zemlja počela da promoviše svoje prirodne predele i kulturno nasleđe međunarodnim turistima. Najpopularnije turističke destinacije kao što su **Patagonija** i **pustinja Atakama**, najsuvlja pustinja na svetu, postale su važni resursi za kreiranje turističke ponude Čilea. **Uskršnje ostrvo** (*Rapa Nui*), sa svojim **Moai statuama**, i dalje privlači interesovanje turista, kao i istraživača koji proučavaju njegovu autohtonu kulturu. Turizam u Čileu je doživeo značajan rast poslednjih godina, a međunarodni dolasci su se više nego udvostručili od 2000. godine, vođen marketinškim kampanjama, poboljšanjima infrastrukture i sve većom sklonošću putovanjima koja naglašavaju autentična iskustva. Događaji poput zemljotresa 2010. i naknadnih napora na obnovi takođe su doprineli globalnom interesovanju za zemlju.

Turizam doprinosi oko 3,5% čileanskog BDP-a i obuhvata oko 600.000 radnih mesta, prema Svetskom savetu za putovanja i turizam. Ova privredna grana stvara direktno zapošljavanje u uslugama kao što su hoteli i restorani, kao i indirektno mogućnosti u privredama kao što su poljoprivreda i transport. U ruralnim i manje razvijenim oblastima, turizam obezbeđuje prihod za lokalne zajednice, od koristi malim preduzećima kao što su zanatlije i proizvođači hrane. Takođe, podstiče razvoj infrastrukture, uključujući bolje puteve i aerodrome, koji podržavaju i domaća i međunarodna putovanja. Uprkos ekonomskim prednostima, turizam predstavlja izazove za prirodne i kulturne resurse Čilea. Povećan broj turista može prouzrokovati štetu po životnu sredinu, posebno u krhkim ekosistemima kao što je **Nacionalni park Torres del Paine**, gde pešački saobraćaj utiče na lokalni biodiverzitet. Da bi se pozabavile ovim pitanjima, vlada i druge organizacije su primenile mere održivog turizma, kao što su ograničenje turista i posetilaca, ekološki prihvatljiv smeštaj i kampanje koje promovišu odgovorno putovanje. Zaštita kulturnog nasleđa je još jedan od prioriteta, a autohtone grupe poput Mapučea promovišu svoje kulturne vrednosti kako bi se obezbedilo poštovanje i kvalitetno turističko iskustvo.

6.4. TURIZAM U AZIJI

Azija i susedna pacifička regija, u toku poslednje tri decenije, zabeležile su ogroman porast broja turista (sa nekadašnjih 10 miliona, na 233 milion 2023. godine). Na osnovu toga, ovaj region se probio na drugo mesto na svetskom turističkom tržištu, sa 19% ukupnog turističkog prometa u svetu. Kao motor takvog turističkog rasta, izdvaja se, na prvom mestu, Kina, potom Hong Kong, Republika Koreja, Tajvan i Singapur. Kada je reč o rangiranju azijskih destinacija, na prvom mestu je neprikosnovena Kina, sa oko 57 miliona turista u toku 2023. godine, i Hong Kong (koji je sada u sastavu Kine), sa ukupnim brojem turista od 23 miliona posetilaca. Potom slede Malezija i Tajland, Singapur, Koreja, Makao.

Južna Azija beleži niže stope godišnjeg rasta u turizmu (oko 0,9%, i to uglavnom u Indiji), ali treba napomenuti da je značajno povećanje broja turista i u Nepal u Šri Lanki, ali da ove destinacije imaju velika ograničenja u neizgrađenosti turističke infrastrukture. Interesantan je porast broja turista i u regiji Jugoistočne Azije (Indonezija) zahvaljujući jačanju australijskog dolara i povećanom broju dolazaka iz Japana i tržišta ASEAN-a.

Jedan od problema sa kojim se suočavaju turističke regije **Južne i Jugoistočne Azije** jeste problem prenaseljenosti i visokih stopa godišnjeg rasta stanovništva. Veliki deo stanovnika se skoncentrisao u gradove, koji su postali prenaseljeni, i samim tim, veoma nepovljna mesta za normalan život ljudi. Česti su oblici devijantnih ponašanja, a Vijetnamski rat i boravak desetina hiljada stranih vojnika u regionu ostavio je značajne posledice na okolne zemlje (pojava masovnih oblika prostitucije na Tajlandu, od čega je ova zemlja napravila i posebnu turističku atrakciju za zapadnjake). Najveće turističke atrakcije ovih regija su: "Zlatni trougao Indije" – gradovi Agra, Jaipur i Udaipur, Bali, Nepal, Singapur, Tajland.

Region Istočne Azije i Pacifika zabeležio je u toku poslednjeg petogodišnjeg perioda najviši rast u turizmu na svetu. Mističnost i nepoznatost Dalekog istoka privlače turiste koji prvi put dolaze na ove prostore, pre svega u Kinu. Upravo je Kina, svojim otvaranjem za strane turiste krajem sedamdesetih godina XX veka, napravila prekretnicu u razvoju turističke industrije ove regije. Kina je na, bazi odluke Državnog saveta, otvorila 1997. godine čak 1.314 gradova i mesta za turiste, a do 1999. godine izgradila 7.035 hotela sa 889.430 soba. Prema podacima Svetske turističke organizacije, tokom 2023. godine ovu zemlju posetilo je 57 miliona stranih turista, što ju je svrstalo među prvih pet destinacija u svetu. Mora se, međutim, napomenuti da je statističko praćenje turista u Kini prilično komplikovano, zato što se, iz različitih izvora, pojavljuju različite cifre o ostvarenim posetama ovoj zemlji. Reč je, naime, o različitom posmatranju

dnevnih migranata koji prelaze granicu Kine sa Makaom, i sa Hong Kongom. Dominantna turistička vrednost Kine je svakako njena kultura i bogato istorijsko nasleđe. Izdvaja se deset velikih gradova koji, svaki za sebe, čini posebnu turističku atrakciju: Peking, Guangčou, Šangaj, Ženšen, Ksian, Hančou, Nanjing, Sučou, Vuksi i Džoulin. Najveće atrakcija Kine su: Peking sa Kineskim zidom, Šangaj, stare prestonice Kine.

Azijske turističke regije: Istanbul – grad na dva kontinenta

Postoje gradovi koji su večni. Istorija civilizacije ne može da ne pomene njihova imena, a jedan od takvih gradova kao kamen temeljac u svetskoj istoriji jeste Istanbul. Nazivi Konstantinopolj, Carigrad i Istanbul imena su grada na kontaktu Evrope i Azije, koji je tokom istorije bio tema brojnih književnika i putopisaca i cilj vojnih stratega. Zbog značaja koji je imao u prošlosti i danas, Turci često kažu da je u pitanju grad koji je sa istorijom "na ti". Po legendi, grčki kolonisti iz Megare izgradili su prve kuće na mestu današnjeg grada na evropskoj strani Bosfora južno od zaliva Zlatni rog oko 700. godine p.n.e. Po imenu osnivača Vizasa naselje je nazvano Vizantion.

U 4 veku Konstantin Veliki (po njemu naziv **Konstantinopolj**) proglasio ga je drugim glavnim gradom i prestonicom Rimskog carstva. Od 391. g, kada je hrišćanstvo postalo državna religija u Rimskom carstvu, u Carigradu su građene crkve i manastiri. Trgovački putevi ukrštali su se u gradu, a na trgovima, među kojima je najveći **Eminon**, prodavala se svila, suveniri, začini i duvan. Ulice su se sekle pod pravim uglom i bile popločane, a postojao je i vodovod, brojne javne građevine i kupatila, hipodrom i dr. Godine 330. u Konstantinopolju je osnovan najstariji univerzitet u Evropi. Nakon osvajanja Carigrada od strane krstaša 1204. godine nastupio je period stagnacije u demografskom, fizionomskom i funkcionalnom razvoju grada, da bi u periodu 1361-1453. godine ponovo postao vizantijska prestonica. U tom periodu hrišćanski Carigrad još jednom je zasijao neviđenim sjajem koji je ozario čitavo Sredozemlje.

Kada su ga 1453. godine osvojile Osmanlije, gradu je promenjen naziv u **Istanbul**, ali je i dalje ostao metropola. Pet narednih vekova u njemu se odlučivalo o sudbini mnogih naroda koji su živeli pod osmanlijskom vlašću, a sultani gospodarili carstvom koje se prostiralo na tri kontinenta. Grad je vremenom postajao centar islamske umetnosti koja je svetu podarila hamame, šedrvane, divne minijature, nadahnutu dekoraciju u metalu, drvetu, pergamentu, poetične vizije mostova i dr. Najpoznatiji spomenik grada i najslavnija bogomolja koju su hrišćani izgradili jeste crkva Sveta Sofija. Crkvu je na temelju stare izgradio Justinijan I u periodu 532-537. godine. Od tada građevinu je pratio oreol svetosti.

Putopisac Evagrija zabeležio je da je Sveta Sofija „sjajno, neuporedivo delo, koje se ističe lepotom da prevazilazi moć opisivanja.“ Do 1453. godine bila je patrijarška crkva, a od tada pretvorena u džamiju sve do 1935. kada je postala muzej. I danas ona opčinjava arhitektonskim skladom, virtuožnošću unutrašnjeg prostora, rafiniranom lepotom očuvanih mozaika i položajem na jednom od sedam istanbulskih brežuljaka.

U gradskoj četvrti Fener u blizini zaliva Zlatni rog smeštena je Vaseljenska patrijaršija. Formiran je od prve crkvene opštine koju je u antičkom Vizantionu osnovao apostol Andrej Prvozvani u prvoj polovini 4. veka. Na Drugom vaseljskom saboru (381. godine) Carigrad je proglašen drugim po važnosti tronom hrišćanstva (posle Rima). Dolaskom Osmanlija, hram Vaseljenske patrijaršije je od 1453. do 1456. godine pretvoren u crkvu Sv. Apostola, 1456-1587. u manastir Bogorodice Pamakaristos i Dimitrije Kanuni, a od 1599. patrijaršija je smeštena u Manastir Sv. Đorđa gde se i danas nalazi. Svojom lepotom patrijaršijom dominiraju centralne zgrade izgrađene na temeljima starih i izgorelih 1941. godine. Zgrade su spolja obložene drvetom kao prethodne, a raspored prostorija unutar zidina ostao je isti.

Osmanlijska civilizacija utkala je svoje niti blistave lepote kroz čitav grad darivajući ga posebnim siluetama. Od oko 1700 džamija u Istanbulu, najlepša je, po mnogima, Sulejmanija čiji je zadužbinar Sulejman Veličanstveni, koji je osmanlijsku državu doveo da vrhunca. Po predanju, on je pred velikim graditeljem Sinanom Mimarom otvorio sanduke sa dukatima i rekao da je blago njegovo ukoliko mu ispuni jedinu želju i sagradi slave dostojnu džamiju. Sulejmanija je izgrađena 1550. godine. Turistima je najpoznatija Sultan Ahmetova džamija, jedina u Istanbulu sa šest minareta. Izgrađena je za vreme sultana Ahmeta I, a sagradio ju je Sinanov učenik Mehmedaga. Njena unutrašnjost je raskošna. Kupole i zidovi ukrašeni su sa 21.000 fajanskih pločica plave boje po čemu su je turisti nazvali plavom.

Nedaleko od nje je turbe i džamija Mehmed paše Sokolovića (poreklom Srbina), osmanlijskog državnika i velikog vezira Sulejmana Veličanstvenog. Od njegovih zadužbina slavu mu kroz vekove pronosi višegradski most na Drini. Dvorac Topkapi je najveći muzej u Istanbulu. Smešten je u utvrđenju sultana Mehmeda II Fatiha (Osvajača) koje je izgrađeno 1458. na akropolju drevnog Vizantiona. Fatihovi naslednici proširili su dvorac na 700.000 m². Bio je to grad unutar grada sastavljen od paviljona povezanih tremovima i stazama koje i danas prolaze kroz zelene i cvetne bašte. Dvorac je 1924. godine pretvoren u muzej. U Topkapiju se nalaze kolekcije 10.700 eksponata kineskog, 730 japanskog i 2.000 istanbulskog porcelana, 10.560 eksponata oružja, satova, predmeti proroka Muhameda (ogrtič, zastava, mač i luk), riznice sultana i drugo.

Na evropskoj obali Bosfora nalazi se dvorac Dolmabahçe koji je u periodu 1844-1853. godine izgradio sultan Abdul Medžid po uzoru na Versaj i Šenbrun. Zidan je mermerom u renesansno-baroknom stilu sa elementima stare islamske arhitekture. Dvorac ima 285 soba i 43 salona. Za njegovo ukrašavanje utrošeno je 14 tona zlata i 40 tona srebra. Od 1853. godine bio je zvanična rezidencija sultana.

U najstarijem delu grada nalazi se najveći pokriveni bazar na svetu – **Kapali čaršija**. Bazar je od drveta izgradio Mehmed II Fatih, da bi nakon požara u 18. veku bio ponovo izgrađen od kamena. Pokriveni bazar zahvata površinu od 200.000 m² i ima preko 5000 radnji u kojima se prodaje zlato, koža, tekstil, suveniri i dr. Uz kafu ili čaj i cenkanje sa prodavcima, može se osetiti čar orijentalne trgovine u Kapali čaršiji. Lepotu Istanbula na kraju puta kruniše Bosfor, moreuz dug 31,8 km koji razdvaja Evropu od Azije povezujući Mramorno i Crno more. Prema grčkoj mitologiji Zevs je svoju milosnicu Iju pretvorio u kravu, koja je bežeći od ljubomorne Here pobegla u Aziju preko moreuza. Bosfor je po Iji dobio današnji naziv koji u prevodu znači Kravljji prolaz. Prolazeći brodom kroz Bosfor, mogu se videti brojna seoska naselja koja su nanizana u jedan raskošni đerdan, drvene letnjikovce izgrađene u islamskom stilu, letnje rezidencije nekadašnjih evropskih ambasada u Carigradu, stare tvrđave, vojnu akademiju, uvek zelene bašte sa magnolijama, kiparisima, i čuti legende koje se i danas pričaju o gradu na Bosforu. Ovaj plovni put premošćuju dva mosta koja povezuju Evropu sa Azijom: most Evroazija izgrađen 1973. godine i most Mehmeda II Fahida iz 1988. godine.

Azijske turističke regije: Tibet – etničke i kulturne specifičnosti prostora

Na prostoru između planinskih sistema Karakoruma na zapadu, Kvenluna na severu i Himalaja na jugu, nalazi se najveća i najviša visoravan i visokoplaninska morfološka celina na Zemlji – Tibet. Ova visoravan zahvata površinu oko 2.000.000 km². Na tako velikom prostoru izdvajamo više morfoloških celina: pravcem sever - jug podeljena je na veći severni i manji južni Tibet, na zapadu je visoka kotlina, a na istoku dolinski deo visoravni. Na teritoriji južnog Tibeta, u uskoj visokoj potolini Cangpoa (gornji tok reke Bramaputre) dugoj oko 1.400 km žive Tibetanci, najbrojniji stanovnici na ogromnom prostoru Tibetanske visoravni i visokoplaninskom prostoru oko nje, narod čiji etnički identitet postoji više vekova. Tibetanci pripadaju tibetansko-burmanskoj grupi kinesko-tibetanske porodice naroda. Iako žive na teritoriji Narodne Republike Kine, njihova kultura i običaji razlikuju se od kineskih. Istorijsko-geografske prilike povezale su Tibetance i Kineze, iako postoje razlike u razvoju njihovih kultura, tradiciji i običajima stanovništva.

Istorijsko-geografska i etnografska obeležja pružaju ograničene mogućnosti turističkog razvoja u složenim geopolitičkim uslovima. Tibetanci pripadaju tibetansko-burmanskoj grupi kinesko-tibetanske porodice naroda. Prvo pominjanje Tibetanaca datira iz 2.000. godine pre nove ere. Jasna je činjenica da su se Tibetanci održali kao narod pošto su planinski venci koji okružuju Tibetansku visoravan velike visine i vertikalno raščlanjeni. To je uticalo na slabe saobraćajne veze sa okolinom. Vrlo izrazitu granicu među njima predstavljaju planinski venci Himalaja, južno od Tibeta, koji odvajaju Hinduse na jugozapadu i jugu od mongolskih Tibetanaca na severoistoku i severu. U nižim oblastima saobraćaj je razvijeniji. U okolnim nizijskim oblastima širili su se zavojevački narodi, potiskujući starije stanovnike u više oblasti. U dolinama reka ostvarivale su se jake veze između pojedinih grupa i veliko mešanje stanovništva. Izrazit primer predstavlja narod Balta u gornjem toku Inda. Oni su nastali mešavinom arijskih Dardua, koji su prodrli sa jugozapada i mongolskih Tibetanaca, koji su se spustili sa Tibetanske visoravni sa severoistoka. Međutim, iako izolovano stanovništvo Tibeta, etnički se mešalo i sa Kinezima. Od 2.000. godine pre nove ere datiraju institucije tibetanskog rodovsko - plemenskog društva, koje su se održale do 1. veka pre nove ere, kada su zamenjene robovlasničkim društvenim odnosima.

I danas postoje tibetanska plemena, među kojima su najbrojnija: Amodova, Panaka i Goloki. Od 7. veka nove ere, razvija se feudalni poredak koji je svoj vrhunac dostigao u 11. i 12. veku. Prvi značajniji vladar bio je Sronczangambo, koji je vladao Tibetom od 620. do 650. godine nove ere. Za vreme njegove vladavine, uspostavljene su jače veze sa Kinezima i Hindusima. Čvršće veze sa Kinezima, uspostavljene su prodiranjem kineske kulture. Iz tog perioda datiraju začeci pismenosti, nauke, zakonodavstva, istoriografije i razvoja grnčarstva i drugih zanata. Oko 630. godine, došlo je do prodiranja budizma, pa su tada izgrađeni prvi budistički hramovi na Tibetu. Od tada sveštenici budističkih manastira postaju krupniji zemljoposednici. Tokom 8. i 9. veka, tibetanski vladari pokušavali su da osvoje Turkmenistan i jugozapadne kineske provincije, što ih je dovelo do sukoba sa Kinezima. Ratni gubici sa nadmoćnijim Kinezima i unutrašnja borba između feudalaca i budističkih kaluđera doveli su do raspada tibetanske države 850. godine. Sredinom 13. veka Tibet je pao pod vlast Mongola.

Tokom 14. veka nastavljena je unutrašnja borba za prevlast između budističkih sekti. Početkom 15. veka budistički monah Czonkaba osnovao je sektu Gelugba, što je početak pretvaranja budizma u lamaizam. Sredinom 16. veka, vrhovni sveštenik sekte Gelugba, dobio je titulu Dalaj Lama (okeanski lama, tj. sveobuhvatni vrhovni lama), a njegov zamenik pančen lama. Lamaistička sekta osvojila je vlast početkom 17. veka, pošto je zbacila s vlasti drugu budističku sektu. Od 1617. godine prvi vladar Tibeta, Dalaj Lama V i njegovi naslednici,

verski i politički vladaju kao "žive Bude" iz prestonice Lase. Od tada tibetanski feudalizam poprima strogo teokratsku formu, čije ekonomske osnove počivaju na ogromnim imanjima budističkih manastira. Dalaj Lama V uspostavio je dobre ekonomske veze sa Kinezima. Kada je 1652. godine posetio Peking, priznao je vlast kineske dinastije nad Tibetom. Prvi hrišćanski misionari, jezuiti i kapucini, došli su na Tibet 1624. Međutim, kada se u 18. veku u Kini javio jači pokret protiv stranaca, oko 1760. godine sa Tibeta su proterani hrišćanski misionari. Kineski vladari su kroz istoriju pokušavali da potpuno odvoje Tibetance od spoljnog sveta. Spoljni poslovi Tibetanaca obavljani su preko kineske vlasti u Pekingu, a strancima je bio zabranjen ulaz na Tibet. U prvoj polovini 19. veka, suverenitet Kine nad Tibetom nije bio ugrožavan. Oko 1850. godine počela je borba za Tibet između Velike Britanije i Rusije.

Sa svojih uporišta u Indiji, Velika Britanija je oko 1880. godine preuzela prve agresivnije napade na Tibet. Tokom ratnih operacija 1888. i 1889. godine, Britanci su ostvarili pobedu nad Kinezima. Godine 1893. Britanci i Kinezi potpisali su ugovor, kojim se britanskoj trgovini i njenim predstavnicima daju povlastice na Tibetu. Koristeći ratni sukob u istočnoj Aziji između Rusije i Japana, tokom 1904. i 1905, Velika Britanija je preuzela novu vojnu operaciju na Tibetu i privremeno osvojila Lasu. To je navelo Tibetance na gerilski rat protiv Engleza, tako da su bili prinuđeni da napuste Lasu. Britansko-kineskom konvencijom iz 1906 priznat je suverenitet Kine nad Tibetom, a zadržane su britanske trgovinske povlastice. Godine 1910. Kinezi su proterali sa Tibeta Dalaj Lamu XIII, koji je tada prebegao u Indiju. Kineski uticaj na Tibetu oslabio je za vreme kineske antimandžurske revolucije 1911. godine, pa se Dalaj Lama XIII vratio uz pomoć Engleza u Lasu.

Od tada Velika Britanija je pokušavala da stavi ovu oblast pod svoj uticaj. Zbog ekonomske i političke nestabilnosti, Kina je 1913. godine, bila prinuđena na anglokineskoj konferenciji u Simli (Indija) da zaključi sporazum sa Britanijom kojim je Kini oduzeto pravo da zadrži vojsku na Tibetu. U toku Prvog svetskog rata, dominirao je britanski uticaj na Tibetu, koji se oslanjao na podršku Dalaj Lame XIII i većine tibetanskog sveštenstva. Tokom Drugog svetskog rata SAD su pokušale da ostvare uticaj na Tibetu, kako bi ga odvojili od Kine. Godine 1949. proklamovana je nezavisnost Tibeta, ali se ona nije održala. Posle Kineske revolucije, 1949, između predstavnika tibetanske vlasti i zvaničnih kineskih vlasti počeli su pregovori o statusu Tibeta. Oni su završeni 1951. godine uključenjem Tibeta u sastav NR Kine, kao autonomne oblasti, pri čemu je Tibet zadržao unutrašnju autonomiju. Godine 1952. osnovane su na Tibetu kineske vojne baze, a 1953. Kina je preuzela spoljnu politiku Tibeta. Tokom godina dolazi do otpora kineskoj vlasti, koji je 1959. prerastao u ustanak. Posle neuspelog ustanka, Dalaj Lama je napustio zemlju i prebegao u Indiju sa 50.000 stanovnika visoravni, odakle je kasnije emigrirao u Švajcarsku.

Lasa – prestonica Tibeta. Na teritoriji Južnog Tibeta formirano je nekoliko gradova, od kojih je najznačajniji Lasa (tibetanski lhasa – božansko mesto), glavni grad Tibeta, političko, ekonomsko, kulturno i religiozno sedište Tibetanaca. Grad je formiran u 7. veku, na visini 3.760 m, u dolini reke Zicu (Cangpo), leve pritoke Bramaputre. U Lasi je sredinom 8. veka formiran tibetanski jezik, u doba kada su tibetanski vladari uveli na Tibet budizam. Tibetanski kaluđeri su prevodili religiozne kanonske spise. Književnost se u Srednjem veku razvijala samo u manastirima, pošto su oni bili jedini centri nauke i kulture. U Lasi se nalazi više manastira i palata. Najmonumentalnija građevina je palata **Potala**, bivša rezidencija Dalaj Lame, visoka 117 m sa više od 1.000 soba. Palata je izgrađena zapadno od centralnog gradskog jezgra 640. godine. Oko 60 km istočno od Lase nalazi se lamaistički manastir **Gandan**, izgrađen u 15. veku. Gandan je jedan od najznačajnijih verskih objekata u okolini Lase.

Ulice Lase su uske i krivudave, sa jednospratnim i dvospratnim kućama. Teritorija grada ima površinu 32 km², na kojoj je 2004. godine živelo oko 260.000 stanovnika. U novije vreme, u gradu je izgrađeno nekoliko industrijskih objekata za preradu kože i drveta, lekova i osnovano nekoliko naučnih ustanova (meteorološka stanica). Ima nekoliko hotela: "Lasa", "Tibet", "Sanlajt" i "Himalaji". Južno od Lase u dolini Bramaputre lociran je grad Šigace, a južno od njega Zangace. Oba grada predstavljaju veće trgovačke i zanatske centre. Uticajna sfera gradskih naselja prevazilazi granice administrativnih gradskih jedinica. Većina naselja smeštena je na visini iznad 3.500 m. Snažniji razvoj gradskih naselja ometaju loše saobraćajne veze.

Singapur – mali gigant Dalekog Istoka

Singapur je republika u jugoistočnoj Aziji, formirana na istoimenom ostrvu. Teritorija, površine 632,6 km², sastoji se od ostrva Singapura i Sentoze, koja su povezana mostovima sa teritorijom Malezije, Seletre, Seranguna, Ketame, Ubina, Brania i Južnog ostrva. U tom delu jugoistočne Azije, pored obale Javanskog mora, 2008. godine živelo je oko 4,9 miliona stanovnika, od kojih su najbrojniji Kinezi, zatim Malajci i Indijci. Službeni jezik je engleski, a većina stanovnika govori kineski, malajski i tamilski. Singapur je najgušće naseljena država u svetu (6.814 st/km²). Singapur pripada Malajskoj grupi ostrva, najvećem arhipelagu na Zemlji. Sa istočne, jugozapadne i južne strane arhipelag je okružen dubokim podmorskim rovovima i pojasom aktivnih vulkana, linijom sudara i poniranja kore dna Tihog i Indijskog okeana pod Evroazijsku ploču. Singapur se nalazi u polutarskim predelima, gde sunčevi zraci zagrevaju podlogu uvek pod velikim uglom, a to uzrokuje ascedentno strujanje, zbog čega je u tom klimatskom pojasu vazdušni pritisak tokom cele godine nizak.

Temperature su visoke, a godišnje temperaturne amplitude se kreću 1,5°C. Iz prostora oko povratnika duvaju prema zoni niskog vazdušnog pritiska oko ekvatora stalni pasatski vetrovi. Vremenske prilike u pasatskoj zoni su tokom godine slične. U prepodnevnim satima je vedro, a posle podne najčešće padaju tople pljuskovite kiše, pa je vlažnost vazduha velika. U Singapuru srednja januarska temperatura je 26,1°C, a srednja julska 27,2°C. Srednja godišnja temperatura vazduha je 27,0°C, a količina padavina – 2415 mm. Istorija Singapura seže do početka 19. veka. Tada je ostrvo bilo poznato pod imenom Temasek (grad mora). Po legendi ostrvo je promenilo naziv u Singa Pura posle posete sumatranskog princa, koji je po povratku sa krstarenja podanicima na dvoru govorio "lavovima i drugim zverima" koje je video na ostrvu. Tokom 18. i 19. veka, Singapur se trgovinski razvijao u luku.

Godine 1911. na ostrvu je živelo 250.000 stanovnika, pripadnika 48 naroda, poreklom iz kineskih južnih provincija, Indonezije, Indije i Malezije. Do 1942. godine, kada ga je okupirao Japan, Singapur je predstavljao važnu britansku trgovinsku i vojnu bazu u jugoistočnoj Aziji. Kada su ga japanske okupacione snage napustile (1945. godine), Singapur je postao britanska kolonija. Borba za nezavisnost stanovnika dovela je do samouprave Singapura na Londonskoj konferenciji 1957. godine, a dve godine kasnije dobija nezavisnost. Godine 1963. priključen je Maleziji, da bi 1965. godine istupio iz Federacije i proglasio nezavisnost republike. Narodni moto

"Napred Singapore!" naziv je himne. Grb je predstavljen tigrom i lavom, koji drže oscil na kome je nacrtana zastava. Tigar predstavlja sećanje na federaciju sa Malezijom (u čijem državnom grbu su tigrovi), a drugi držač grba tumači ime Singapura. Sadašnji grb i zastava (crveno-bela, sa belim polumesecom i pet zvezdica) su iz 1959 kada je uvedena samouprava. Službeno tumačenje je da Singapur predstavlja mladu zemlju u usponu, a pet zvezdica: demokratiju, napredak, mir, pravdu i jednakost građana. Crvena podloga znači bratstvo, a bela čistoću". Singapur je podeljen na gradske četvrti: Siti, Mala Indija, Arapska i Kineska četvrt.

Svaki kvart nosi obeležje kulture koja u njemu dominira. Etnografske vrednosti starih četvrti predstavljaju sinonim za mozaičnu etničku strukturu. Kineska svila, persijski tepisi, indijski sari neodoljivo privlače turiste u male trgovinske radnje, smeštene u uskim ulicama gradskih četvrti. U gradu postoji nekoliko muzeja. Među interesantnijim su **Čangi** - spomen muzej zatvorenika iz Drugog svetskog rata, u kome su izložena pisma, odeća, ploče, dnevници, fotografije i novine zatvorenika; Nacionalni muzej, Kineska galerija slika i umetničkih predmeta, Galerija novca i ordenja, Vojni muzej kopnene vojske i pomorskih snaga Singapura

i drugi. Na teritoriji grada nalazi se više crkava i katedrala (jermenska crkva izgrađena 1835. godine, katedrale sv. Šeparda i Sv. Endrjua iz 1856. godine, crkva Sv. Džozefa), džamija (Abdul Zafarova, Fatimova, Nagore Durga, Sultanova), sinagoga i 20 budističkih, šintoističkih i taoističkih hramova.

U Singapuru se nalazi oko 50 pozorišta, bioskopa, među kojima su najpoznatije "Kapitol scena" sa 5 velikih sala i velika kineska opera. U centru se nalazi koncertna sala "Viktorija", u kojoj simfonijski nacionalni orkestar izvodi muzički umetnički program evropskih i kineskih kompozitora. U **Orkardovoj** ulici, centralnoj gradskoj ulici, nalaze se barovi, klubovi i diskoteke. Na obali Singapurske reke nalaze se splavovi, usidreni brodovi-restorani sa kineskim, malajskim, pakistanskim specijalitetima. U okolini grada nalaze se predgrađa Ciun, Katong, Holand Vudlends u kojima se nalaze brojni restorani, muzeji, galerije, bioskopi, pozorišta, koji ne zaostaju ni po kvalitetu, a ni po cenama za onim u centru. U brojnim tržnim centrima može se kupiti odeća, obuća najpoznatijih svetskih kreatora, umetnički predmeti (maske, skulpture, ćilimi) Kineza, Malajaca i Indijaca.

Tokom godine u Singapuru se održavaju manifestacija: Munkejk festival, Festival Pongal, Kineska nova godina, Dan nezavisnosti (9. avgust), Timiti festival (20. oktobra), Međunarodni filmski festival (15. aprila), Festival gladnih duhova (7. avgust-5. septembar), Singapurski festival umetnosti (27. maj-26. jun), Međunarodni festival zmajevog čamca (11. juna) i dr. Nezaobilazno mesto je **Jurong-park ptica**, najveći takve vrste u Jugoistočnoj Aziji. To je dom za 7.000 ptica (600 vrsta) iz svih krajeva sveta. Pored ovog parka nalazi se Jurong-park krokodila, u kome živi 2.500 krokodila. Pored parka, postoji krokodilarijum - ogromni akvarijum za krokodile sa 1.000 jedinki, koje se mogu videti na bliskom rastojanju. Na ostrvu postoji i zoološki vrt sa 2.000 životinja.

Na udaljenosti 12 km istočno od gradskog centra, na prostoru od 81 ha nalazi se Bukit Timah (istoimeno brdo na 162,5 m) – rezervat kišnih šuma. U kineskoj četvrti nalazi se bašta sa florističkim obeležjima Kine, a u centru grada botanička bašta, površine 52 ha. Orhideje svih boja mogu se videti u **Mandai** - bašti orhideja, turistički najposećenijoj bašti u Singapuru. Ostrvo Singapur na maloj površini postalo je za oko 45 godina državnosti najprometnija luka u Jugoistočnoj Aziji, grad-država sa jednim od prometnijih aerodroma u svetu, vodeći centar elektronske i hemijske industrije, komunikacijski i finansijski centar Azije, u kome je smešteno oko 130 svetskih banaka. Uporedo sa razvojem, grad je zadržao čistoću, zelenilo i istorijske spomenike. Singapur je danas najrazvijenija smart city destinacija.

6.5. TURIZAM NA BLISKOM ISTOKU

Bliski Istok se u Aziji izdvaja kao nova destinacija. Ovakve promene posledica su većeg ulaganja u turizam u regiji, i činjenice da su intraregionalna turistička kretanja postala atraktivna (Saudijska Arabija se izdvaja ne samo kao destinacija, već i kao sve značajniji izvor tražnje na ovom tržištu). Osim pomenutih zemalja, kao interesantna turistička odredišta izdvajaju se i Bahrein i Sirija. Glavne turističke regije na Bliskom istoku su: Turska, Jordan, Jerusalem, Meka i Medina, Dubai.

Jordan je među najvažnijim turističkim destinacijama Bliskog istoka, s posebnim naglaskom na kulturni i verski turizam. Najpoznatija lokacija u zemlji je **Petra**, arheološki kompleks koji je deo UNESCO-ve Svetske baštine i privlači turiste zainteresovane za antičku istoriju i kulturu. Kompleks se sastoji od stotina grobnica, hramova i struktura isklesanih u crvenkastim stenama, pri čemu je najslavnija građevina Riznica (Al-Khazneh). Petru karakteriše specifična arhitektura Nabatejaca, naroda koji je u periodu od 4. veka p.n.e. do 1. veka n.e. razvio napredan trgovački sistem u regionu. Osim što ima značajnu istorijsku i kulturnu vrednost, lokalitet se suočava sa izazovima očuvanja, uključujući eroziju stena i rast turističkog pritiska. Pored toga, glavni grad **Aman** funkcioniše kao turistički centar sa razvijenom ugostiteljskom infrastrukturuom i muzejima. **Mrtvo more** je još jedna značajna destinacija, prepoznata po specifičnim prirodnim karakteristikama koje doprinose razvoju wellness i medicinskog turizma. Ovo slano jezero, koje se nalazi na najnižoj tački na Zemlji, poznato je po visokoj koncentraciji minerala u vodi i blatu, što se koristi u terapijske i kozmetičke svrhe. Turisti posećuju obalu Mrtvog mora radi jedinstvenog iskustva plutanja na vodi i korišćenja blata koje se smatra korisnim za kožne bolesti. U poslednjim decenijama, nivo vode u jezeru značajno opada, što predstavlja ekološki izazov i utiče na dugoročnu održivost turizma u regiji. Verski turizam je izražen u mestima kao što su **reka Jordan**, gde se prema hrišćanskoj tradiciji veruje da je Isus kršten. Uprkos povremenim regionalnim nestabilnostima, Jordan održava svoju poziciju kao relevantna destinacija u ovom delu sveta.

Jerusalem je značajno versko i kulturno središte, čija turistička ponuda obuhvata lokacije od ključnog značaja za judaizam, hrišćanstvo i islam. Stari grad, sa mestima kao što su Zid plača, Crkva Svetog groba i Kupola na steni, privlači turiste iz različitih delova sveta. Zid plača, najsvetije mesto u judaizmu dostupno vernicima, predstavlja ostatak Drugog hrama i mesto molitve, dok istovremeno ima i značajan turistički potencijal. Turizam u Jerusalimu je pod stalnim uticajem političkih okolnosti, što se odražava na sezonalnost dolazaka i sigurnosne protokole u gradu. Trenutni sukob između Izraela i Palestine dodatno je destabilizovao priliv turista, s obzirom na učestale sukobe u Gazi i na Zapadnoj

obali, što je dovelo do smanjenja broja međunarodnih dolazaka i pojačane vojne prisutnosti. Turizam u Jerusalimu je pod stalnim uticajem političkih okolnosti, što se odražava na sezonalnost dolazaka i sigurnosne protokole u gradu. Pored verskog turizma, razvijeni su i segmenti kulturnog i gastronomskog turizma, pri čemu se posebna pažnja posvećuje autentičnim iskustvima. Turistička infrastruktura uključuje različite kategorije smeštajnih objekata, od hotela visoke kategorije do manjih prenoćišta. Savremeni izazovi u turizmu ovog područja vezani su za regulaciju priliva turista, bezbednosne aspekte i očuvanje kulturnih lokaliteta. Uz kontinuirana ulaganja i promociju, Jerusalim ostaje jedan od ključnih centara turizma na Bliskom istoku.

Saudijska Arabija je tokom protekle decenije značajno diversifikovala svoju turističku ponudu, prelazeći sa dominantno verskog turizma na širu lepezu turističkih proizvoda. Gradovi **Meka** i **Medina** ostaju centralne destinacije za hadžiluk, ali se istovremeno razvijaju i kulturno-istorijske rute u drugim delovima zemlje. Projekt „Vision 2030“ podstiče razvoj luksuznih turističkih kompleksa, kao i otvaranje ranije nepristupačnih arheoloških lokaliteta, poput Al-‘Ule. U okviru ovog plana, Saudijska Arabija ulaže u infrastrukturu i digitalizaciju procedura vezanih za dolazak hodočasnika, uključujući e-vize i poboljšane kapacitete za smeštaj tokom hadžiluka. Hodočašće u Meku, koje godišnje privuče milione muslimana iz celog sveta, ima važnu ulogu u ekonomiji zemlje i podstiče razvoj pratećih sektora, uključujući ugostiteljstvo i transport. Vlada Saudijske Arabije kontinuirano radi na proširenju i modernizaciji prostora oko Velike džamije u Meki, s ciljem povećanja kapaciteta i poboljšanja bezbednosti hodočasnika. Pored toga, Rijad i Džeda se pozicioniraju kao poslovno-turistički centri sa savremenom kongresnom i hotelskom infrastrukturuom. Inicijative za olakšavanje viznog režima dodatno su povećale interesovanje međunarodnih turista, dok je domaća turistička potražnja stimulisana infrastrukturnim ulaganjima. Dinamika rasta turizma u Saudijskoj Arabiji zavisi od ekonomske stabilnosti i regionalne sigurnosne situacije.

U regionu Zaliva, Dubai (UAE) i Doha (Katar) su ključni akteri u razvoju savremenog turizma sa fokusom na luksuzne i poslovne segmente. **Dubai** je razvio prepoznatljiv model turizma zasnovan na megaprojektima, među kojima su veštačka ostrva, luksuzni hoteli, oblakoderi, veliki šoping molovi i tematski parkovi. Među najpoznatijim atrakcijama su Burdž Kalifa, najviša zgrada na svetu, Palm Jumeirah, veštačko ostrvo sa luksuznim hotelima i rezidencijama, te Dubai Mall, jedan od najvećih tržnih centara na svetu koji uključuje akvarijum, skijalište i tematske zone. Grad je postao globalno čvorište za tranzitni turizam zahvaljujući infrastrukturnim ulaganjima u avioprevoz i kongresnu industriju, a *Dubai International Airport* je jedan od najprometnijih aerodroma na svetu

po broju međunarodnih putnika. U tom rezultatu veliku ulogu ima i jedna od dve nacionalne avio kompanije *Emirates* (druga, takođe vrlo dominantna u avio industriji je *Etihad Airways*, prevashodno fokusirana na Abu Dabi kao matičnu bazu) koja je jedna od vodećih u ovoj delatnosti po veličini flote, broju putnika, razvijenoj mreži destinacija, i kvalitetu *ground* i *in-flight* usluge (usluge na aerodromu i usluge tokom trajanja leta). Ništa manje važan izazov bio je i organizacija Svetske izložbe EXPO Dubai 2020, koja je zbog COVID-a pomeren a realizovana u periodu oktobar 2021 – mart 2022. godine, a koja je bila motiv posete oko 25 miliona posetilaca.

Doha, kao glavni grad Katara, sledila je sličan model razvoja, posebno u kontekstu priprema za Svetsko prvenstvo u fudbalu 2022. godine. Pored savremene sportske infrastrukture, grad je investirao u razvoj luksuznih hotela i muzeja, od kojih se ističu Muzej islamske umetnosti i Nacionalni muzej Katara. Kao i u slučaju Dubaija, novi međunarodni aerodrom – *Hamad International Airport* – omogućio je Dohi da se pozicionira kao važno međunarodno čvorište u avio-saobraćaju. Uz to, a zahvaljujući i nacionalnoj aviokompaniji *Qatar Airways*, već dugo godina Doha je značajna tranzitna tačka za putnike između Evrope, Azije i Australije. Oba grada kontinuirano investiraju u diversifikaciju ponude, uključujući i ekoturizam, a jedan od primera toga je projekat smanjenja emisije ugljen-dioksida u hotelskom sektoru. Rast turizma u ovom delu Bliskog istoka pokazuje stabilnost zahvaljujući ekonomskoj snazi i strateškim ulaganjima u sektor usluga.

6.6. TURIZAM U AFRICI

U pogledu turističkog prometa, Afrika učestvuje sa oko 3% u međunarodnom turizmu. I dalje Severna Afrika drži primat među afričkim destinacijama (35% ukupnog broja turista koji dođu u Afriku), a za njom sledi Južna Afrika sa oko 30%. Rast u prometu turista i ostvarenim prihodima beleže i centralna i istočna Afrika, i to sa prosečnom godišnjom stopom od 8% (period poslednje decenije XX veka).

Severna Afrika je iskoristila svoj odličan geografski položaj (blizina Evrope), povoljne klimatske prilike na obalama Sredozemlja i bogato kulturno nasleđe da razvije turističku privredu u pojedinim zemljama regiona (Egipat, Tunis, Maroko). Ova regija zauzima severni deo afričkog kontinenta i odlikuje se specifičnim prirodnim karakteristikama: najveća peščana pustinja na svetu, Sahara, zauzima najveći deo regije, dolina reke Nila je najveća oaza Afrike i uopšte naše planete, klima je specifična – mediteranska u sredozemnom priobalju i tipična pustinjska u unutrašnjosti regije. U dolini reke Nila razvila se jedna od najstarijih civilizacija

– egipatska, a oaze u Tunisu, Maroku i Libiji i danas omogućavaju opstanak nomadskim plemenima naroda koji nastanjuju pustinske oblasti. Severna Afrika je najposećenija turistička regija na afričkom kontinentu. Pomenuti prirodni i antropogeni resursi, a pre svega blizina Evrope, učinili su da se Severna Afrika počne probijati na svetskom turističkom tržištu svojim primorskim letovalištima na obalama Sredozemnog i Crvenog mora i arheološkim lokalitetima, pre svega u Egiptu i Maroku. Najposećenije turističke destinacije u okviru regije Severna Afrika su: Egipat, Tunis i Maroko.

Istočna Afrika postala je sinonim za safari, lov i foto-safari, zahvaljujući raznovrsnom životinjskom svetu. Brojni su nacionani parkovi i rezervati gde se vlade istočnoafričkih zemalja trude da očuvaju i na adekvatan način valorizuju floru i faunu za potrebe turizma. U rezervatima žive i brojna afrička plemena (narod Masai, na primer), koja su posebno interesantna za strane turiste. **Kenija** je lider kada je reč o razvoju turizma u ovom delu afričkog kontinenta. Zbog toga je i njen sused, Tanzanija, otvorila granice prema Keniji, kako bi se pozitivan efekat od turističkih poseta Keniji prelio i na ovu zemlju. Safari turizam u Keniji predstavlja jednu od najvažnijih privrednih grana, zasnovanu na biodiverzitetu i očuvanim ekosistemima nacionalnih parkova i rezervata. **Masai Mara**, kao jedno od najpoznatijih zaštićenih područja, privlači posetioce tokom sezone migracije gnuova. Takođe, **Nacionalni park Amboseli** omogućava turistima posmatranja slonova i drugih divljih životinja uz pogled na Kilimandžaro. Kenija je mnogo uradila na razvoju turizma, pre svega, na državnom nivou, otvorivši turističke organizacije u svim značajnijim oblastima i razvivši koncepciju planiranja, razvoja i promocije turizma. Mnogo se ulaže u infrastrukturu, ali je to još uvek daleko od onoga što je neophodan preduslov za ostvrivanje značajnijih finansijskih efekata od turizma.

Turizam u **Tanzaniji** značajno doprinosi nacionalnoj ekonomiji, pri čemu arhipelag Zanzibar predstavlja ključnu destinaciju u okviru obalnog i kulturnog turizma. Kameni grad u Zanzibaru, upisan na UNESCO listu svetske baštine, karakteriše se arhitektonskim spojem afričkih, arapskih i evropskih uticaja. Pored istorijskih znamenitosti, turistička ponuda uključuje posete plantažama začina, tradicionalnim ribarskim naseljima i koralnim grebenima pogodnim za ronjenje.

Većinu turista u Istočnoj Africi čine Amerikanci i Evropljani (Nemci i Britanci). Interesantno je i da među njima postoje bitne razlike u pogledu dužine boravka, količine novca koju troše na vanpansionsku potrošnju i motiva zbog kojih dolaze u ovaj region. Amerikanci su prevashodno zainteresovani za safari, dok su Evropljani, osim safarija, daleko više zainteresovani za tematske parkove i letovališta na obali. Kao glavne turističke destinacije Istočne Afrike izdvajaju se: Kenija i Tanzanija, ostrva u Indijskom okeanu.

Južna Afrika je regija koja se ne odlikuje povoljnim turističko - geografskim položajem, s obzirom na udaljenost od industrijskih zemalja na severu, kao izvora turističke tražnje. U ovom regionu, tri zemlje imaju nešto razvijeniju turističku industriju: Južnoafrička Republika (JAR), Bocvana i Zimbabve, dok je Namibija na samom početku razvoja turističke privrede. Interesantno je istaći da je turističko tržište Južne Afrike zapravo vremenom postalo regionalno tržište, jer, u Zimbabveu recimo, oko 75% turista dolazi iz Istočne i Južne Afrike. Slična je situacija i sa drugim južnoafričkim destinacijama, sa napomenom da su Britanci i dalje značajno prisutni kao turisti, između ostalog i zbog predašnjih kolonijalnih veza sa ovim regionom. Glavne turističke atrakcije Južne Afrike su: Viktorijini vodopadi, nacionalni parkovi, gradovi u JAR.

Tunis – sinonim afričkog turizma

Tunis je republika u istočnom delu Severozapadne Afrike, između Libije na jugoistoku, Alžira na zapadu i Sredozemnog mora na severu i severoistoku. Po površini, Tunis je najmanja država Severozapadne Afrike. Susedni Alžir je četrnaest puta, a Maroko dva puta prostraniji. Pored položaja u istočnom delu atlaske Afrike, značaj ima blizina središnjeg dela Mediterana i Evrope, od koje ga odvajaju relativno uska Tuniska vrata – prolaz između Tunisa i Sicilije (146 km). Zamišljena linija od rta Adar, najsevernijeg rta Tunisa, do Sicilije deli Sredozemno more na dva dela i na taj način predstavlja prirodni most između Evrope i Afrike u ovom delu Mediterana. Južnim delom Tunis zalazi u Veliki istočni erg (oblast Sahare). Stoga bi se delovi Tunisa s pravom nazivali saharskim. Najadekvatniji naziv za Tunis bio bi atlaska država, jer se središnjim i severozapadnim delom prostire u planinskoj oblasti Atlasa, odnosno njegovih ogranaka. Tunis, zajedno sa ostale dve atlaske zemlje (Alžir i Maroko), nazivaju Magreb. Međutim, za Evropljane, Tunis je pre svega sredozemna zemlja, koja se obeležjima približava Evropi. Teritoriju Tunisa možemo podeliti na četiri fizičko-geografske celine u pravcu sever-jug: oblast planina, oblast nizija, predeo zaravni i pustinjski predeo.

Na severu zemlje je planinska regija. Regiju čine istočni ogranci primorske planine Atlasa (Tel i Saharski Atlas), koji se protežu preko Tunisa u pravcu severozapad- jugoistok. Oni su male visine tako da veliki deo zemlje daje utisak brežuljkastog zemljišta. Njihova visina varira od 610-1.544 m. U pravcu sever- jug nailazimo prvo na primorske planine koje sačinjavaju pošumljeni venci Krumirije (900 m), Bežuje i Mogoda. Maksimalna visina dostiže 1.153 m. Dalje prema jugu je tunižanski planinski venac Tebesa, koji počinje od alžirske granice u blizini grada Tebesa i pruža se u pravcu severoistoka sve do mora, tj. do rta Bon. Sastoji se iz više venaca koji podsećaju na karavan kamila. Na njima se nalazi i

najviši vrh Tunisa – Džebel Šambi na 1.544 m. Između krečnjačkih vrhova ovih planinskih venaca nalaze se plodne ravnice i doline. Jedini veliki i stalni rečni tok – Medžerda, koja izvire u Alžiru, prolazi kroz ovu regiju od zapada prema istoku i uliva se u Tuniski zaliv. Južno od atlaskog dela, planine prelaze u oblast planinske podgorine. Ovu regiju delimo na zapadni deo ili Visoku stepu, sa koje se dižu pojedina uzvišenja do 1.000 m, i istočni deo ili Nisku stepu koja prelazi u prostranu niziju na istoku Tunisa.

Ovi planinski venci i visoravni odvajaju severozapadnu “zelenu” polovinu Tunisa od jugoistočne, “sušne” polovine, koja je na taj način odvojena i od delovanja vlažnih vetrova. Naime, dalje ka jugu oblast visoravni postepeno prelazi u prostor šotova, koji se protežu u smeru istok-zapad preko čitave zemlje na dužini od oko 375 km. Neka od ovih slanih jezera se nalaze ispod nivoa mora. Na jugu oblast šotova prelazi u pustinjsku oblast koja zauzima 40% površine. Severni deo saharske oblasti predstavljen je kamenitom pustinjom, dok krajnji jug čini deo Velikog istočnog erga. Ova oblast je niska i jednolična. Jednoličnost ravne površine prekida visoravan Dahar (840 m). Nalazi se između južnog Sahela, na severoistoku i Velikog istočnog erga na zapadu. Ostrva se nalaze uz severnu i istočnu obalu, koja je dosta niža, a more u tom delu znatno pliće. Čitavu obalu prate dinka uzvišenja, između kojih su depresije. Veća ostrva su Kerkena uz istočnu obalu i ostrvo Đerba (514 km²), koje je od kopna odvojeno samo 1 m dubokim morem. Ostrvo je veštačkim nasipom pretvoreno u poluostrvo i na njemu se nalazi stari jevrejski hram.

Zbog grebena, ostrva i plitkog mora plovidba u istočnom delu je slaba. Najveći šot je Džerid, dužine 16 km i površine 5.000 km². Poznatiji su još i Šot el Garsa, severozapadno od Džerida, Fežaž, Bled Džerid, čiji je priobalni pojas gusto naseljen. U južnom delu je pustinja Sahara. Pustinjska regija je podeljena na dva odvojena dela: peščana pustinja, poznata kao Veliki erg i kamenita pustinja. Uprkos svom ogolelom izgledu, tunižanska pustinja čuva razne vrste endemskih biljaka i životinja, koje su inače specifične za Severnu Afriku. Uz Nacionalne parkove Sidi Tui i Džebel, tamo se takođe mogu naći i geološka čuda kao što su žile permskog morskog sloja u Tabaga planinama u Medeninu, koje predstavljaju jedini primerak svoje vrste u čitavoj Africi. Istorija Tunisa seže u daleku prošlost, još u period pre nove ere. To je posledica njegovog stratejski važnog položaja u Mediteranskom regionu, gde je svojom lokacijom i lakim pristupom bio otvoren za sve istorijske uticaje u ovom delu sveta. U najranijem periodu istorije, Tunis je bio deo Kartagine koju su osnovali Feničani 814. godine p.n.e. na lokaciji severoistočno od današnjeg grada Tunisa.

Kartagina je postala moćno carstvo i dominirala je najvećim delom severne Afrike i južnim delom Iberijskog poluostrva, Sardinijom i delom Sicilije. Za vreme Punskih ratova (264-146. godine p.n.e.), Rimsko carstvo je porazilo Kartaginu i do temelja uništilo glavni grad. Od tada, naredna tri veka najveći deo današnjeg Tunisa bio je deo Rimske provincije, zvane Afrika. Tokom 5. veka n.e, početkom seobe naroda, ovi krajevi pali su pod vlast Vandala, koji vladaju jedan vek (430- 534). Posle njihove vladavine regionom vlada Vizantija sve do 647. godine, kada Tunis osvajaju Arapi koji su za vreme vekovne vladavine iskorenili rimsku, hrišćansku kulturu i ustanovili islam i orijentalni način života. Turizam je jedan od važnijih izvora prihoda. Prelepe plaže i istorijski spomenici privlače milione turista. Oko pet miliona turista posetilo je Tunis 2000. godine. Pored primorja i peščanih plaža koje zauzimaju 1.000 km tunižanske obale, turističku atrakciju predstavljaju i brojna arheološka nalazišta, kulturno-istorijski spomenici, hramovi i dr. Takođe, muzeji, kulturne institucije i internacionalni festivali, svedoci su mešavine različitih civilizacija i bogatog kulturnog nasleđa ove zemlje. Od arheoloških nalazišta, pored ruševine stare Kartagine, koje su pod zaštitom UNESCO-a od 1973. godine, značajan je i arheološki lokalitet Itik pored reke Medžerde gde se nalazio stari grad iz 1101. godine pre nove ere.

Turistički je privlačan i grad **Keruan**, remek-delo islamske arhitekture. Poznat je kao sveti islamski grad, mesto hodočašća muslimana sa 136 džamija od kojih je najpoznatija Velika džamija (Obka Ben Nefa) – najveći spomenik islamske epohe sa površinom od 10.000 km². U Keruanu se nalazi i Mauzolej Berbera, bogata riznica znanja o starosedeocima Tunisa. Tunis ima uslove i za razvoj balneološkog turizma, jer je bogat izvorima mineralne i termomineralne vode. Jedan od ovakvih lokaliteta je i Korbus, poznato još iz rimskog perioda, sa sedam izvora termomineralne vode. U skoro svim gradskim naseljima u Tunisu (kao, i u ostalim atlaskim zemljama) postoji tvrđavski deo zvani kazba. Kazbe, izgrađene na većim uzvišenjima ili teže pristupačnom mestu, bile su svojevremeno vojnička i upravna središta, Periferiju kazbe su činile medine, zatvorene muslimanske četvrti grada, krivudavih ulica, velikih dvorišta, koje su ograđene zidovima. U odvojenim prostorima ispod kazbe živeli su Jevreji.

Danas su kazbe pretvorene u turističke punktove, sa muzejima i galerijama. Predeo medina pretvoren je u trgovišta zvana suk (souk), tako da je privlačna tačka za turiste. Od autohtonih tipova naselja treba da spomenemo tip nomadskih naselja zvani duar. To su mahom pokretna nomadska naselja, koja sačinjavaju kružno raspoređeni šatori. Ova naselja pretežno pripadaju stočarima. Kako se u Tunisu Berberi dobrim delom bave stočarenjem, onda bi i tip naselja duar pripadao Berberima. U kolonijalno doba nastao je evropski način izgradnje gradova, koji je nastavljen i danas, u postkolonijalno doba. Gradske četvrti su

vrlo moderne i funkcionalne, s elementima arapskog originalnog graditeljstva. Najveća gradska naselja nalaze se u Severnom Tunisu, najgušće naseljenoj regiji. Tunis, glavni grad, trgovački, bankarski i kulturni centar, smešten je na obali lagune uz Tunisko jezero, odnosno na suženju između depresije Sebeke Sedšun i Tuniskog jezera. Položaj u zaštićenom zalivu, blizina najznačajnijeg prolaza iz zapadnog u istočni deo Mediterana, bogato zaleđe grada uslovili su da Tunis postane jedan od najvećih i najznačajnijih gradskih centara na Mediteranu.

Grad se razvio oko medine izgrađene u 13. veku. Danas, Tunis je savremeni grad širokih ulica i velikih trgova. U blizini grada, na oko 15 km nalaze se ruševine Kartagine. Bizerta, vojno-pomorski centar, smešten je na severnoj obali, na mestu potopljenog dela doline, i važna je luka za izvoz žita, agruma, rude i povrća. Hamamet, grad na poluostrvu Bon poznatiji kao "mali raj na zemlji", sa velikom peščanom plažom duž celog obalnog područja, jedan je od glavnih turističkih centara sa brojnim modernim hotelima i odmaralištima. Korbus je balneološki centar poznat još iz rimskog perioda, sa sedam izvora termalne vode. U Srednjem Tunisu, planinskoj i stepskoj regiji, veći gradovi nalaze se opet u primorskoj oblasti regije: Sus je treći grad po veličini u Tunisu i veoma značajna luka. Sfaks, po veličini drugi grad, je glavni centar za trgovinu i izvoz masline i fosfata. Monastir, 24 km udaljen grad od Susa ima dugu peščanu plažu i prijatnu klimu pa je dosta privlačan za turiste. U južnom Tunisu, u oblasti šotova veći gradovi su Gafsa i Tozer. Gafsa je grad na granici između severa i juga Tunisa, sa ostacima rimskih kupatila. Tozer je grad nastao iz oaze. Staro jezgro predstavlja kazba iz 11. veka.

Egipat – dar reke Nil

Egipat se najvećim delom nalazi na severoistočnom kraju Afrike, a sa poluostrvom Sinaj prodire i na Azijski kontinent, pa je jedna od retkih država koja se prostire na dva kontinenta. Egipat zahvata povišinu 997.739 km². Na severu granica Egipta pruža se Sredozemnim morem na dužini 995 km, na istoku se graniči sa Crvenim morem (1.941 km obalske linije) i Akabskim zalivom prema Saudijskoj Arabiji, a kod Akabe dodiruje se sa Jordanom, odakle mu počinje kontinentalna granica prema Izraelu. Na jugu se graniči sa Sudanom, a na zapadu sa Libijom. Fizičko-geografski položaj Egipta je povoljan. Egipat je most između Azije i Afrike i raskrsnica svetskih puteva. Klima je tipično pustinska sa veoma malo padavina. Sušna klima posledica je severoistočnih pasatskih vetrova koji u ovo područje dolaze iz sušnih kontinentalnih oblasti Srednje Azije usled čega donose vrlo male količine kiše. Na teritoriji Egipta mogu se izdvojiti četiri različita klimatska područja.

Na severu je obalski pojas gde vlada umerenija klima, pošto nema razlika u temperaturi i osećaju se uticaji blizine Sredozemnog mora. U delti Nila oscilacija temperature je veća (za 15°C) u toku godine, a inače zimi je toplo a leti je vruće. Padavina ima malo i zbog toga zemlja se veštački navodnjava. U južnim oblastima letnja temperatura raste dok na krajnjem jugu prođe mnogo godina bez kapi kiše, i zbog toga se tamo pustinja najviše raširila. Klimatska godina deli se na dva dela sveže zime od novembra do aprila topla leta od maja do oktobra. Proleća i jeseni su tamo nepoznati. Egipat se nalazi u suptropskom pojasu, a glavna karakteristika klime je da je veoma suva. Klimatske razike su znatne a naročito između mediteranske obale i unutrašnjosti. Uz Sredozemlje klima je suptropska. Srednja mesečna temperatura kod Kaira koleba se između 12,3°C u januaru i 28,6°C u julu. Količina padavina su male. Tako npr. u Aleksandriji visina padavina je 31 mm a ponekad i do 200 mm, dok u Kairu iznosi 10-20 mm. Prema unutrašnjosti klima postaje sve kontinentalnija i pustinjska, što se odražava u temperaturnim kolebanjima.

Dnevne temperature se često drastično menjaju. U toku godine najčešće od februara do juna, sa jugozapada i juga duva jak pustinjski vetar "hamsin" (arap. "pedeset", "pedesetodnevni"). To je vruć vetar, suv i donosi prašinu. Vegetacija je izložena negativnim efektima hamsina. Pod uticajem hamsina temperature se povećavaju do 40-45°C a ponekad i više. Vlažnost vazduha se smanjuje na 10-15% čak i uz obalu Sredozemnog mora, gde hamsin slobodno prodire. U takvim uslovima mnogo drveća gubi lišće, palme se suše, čime ovaj vetar donosi velike štete. Pored hamsina ali ređe, javlja se "simum". To je vreo pustinjski vetar sličan tornadu, ciklonskog porekla sa uskom putanjom, koji se okreće ogromnom brzinom prouzrokujući peščane oluje. Tada je nebo prekriveno oblacima pustinjske prašine koja prodire svuda, u zatvorene prostorije, kuće. Posle toga sunce produžava da prži. To je u stvari leto Egipta dok je zima veoma prijatnija i odgovara našem letu. Egipatska kultura datira više od 4500 godina.

Na ovom području nastala je najstarija agrarna civilizacija, koja je u to vreme prelazila potrebe egipatskog stanovništva. U to vreme dolazi do naglog razvoja irigacionih sistema za navodnjavanje neplodnih oblasti, trgovine, pomorstva i religije. Oko 4000 godina pre nove ere u Egiptu je bilo oko 40 manjih država zvanih "Noma". Egipat je ujedinio faraon Menes oko 3200. godine pre nove ere. Antička istorija Egipta deli se na: Staro carstvo (3200-2400. godine pre nove ere.), Srednje carstvo (2400-1580. p.n.e.) i Novo carstvo (1580-671. pre nove ere). Za vreme Starog carstva u Egiptu se grade prvi veći kanali i nasipi i zidaju grobnice faraona - piramide. Ima ih oko 70. Najveća je Keopsova koja je visoka oko 146.5m. Srednje carstvo nastalo je ponovnim ujedinjavanjem Egipta. U toku ovog carstva radom robova i zavisnih seljaka, izgrađeni su kanali za navodnjavanje i čuveno jezero Neris, veličanstveni hram Heliopolod sa divnim obeliskom visokim 20 m i sa hijeroglifskim natpisom na sve četiri strane.

U toku Novog carstva, egipatski faraoni (Tutmos III, Amenofis III i IV, Ramzes II, od 18-20 dinastije) preduzimali su osvajачke pohode u Nubiju, Siriju, i Malu Aziju. U vreme Tutmosa I faraoni nisu podizali nadzemne piramide, već su ih sahranjivali u kamenoj dolini zapadno od Tebe, nazvanoj Dolina kraljeva u kojoj se nalaze grobnica do grobnice, a među njima je 30 faraonskih. Godine 332. pne. u Egipat dolazi Aleksandar Veliki i postavlja temelje grčke vlasti, a pod vladavinom dinastije Ptolomej brzo se izvršila helenizacija Egipta. Posle helenističkog razdoblja Egipat pada pod rimsku (33. godina p.n.e.) a kasnije pod vizantijsku vlast. Kalif Omar osvaja Egipat 641. godine čime počinje arabizacija i islamizacija stanovništva Egipta. Od 1517- 1882. godine Egipat je pod turskom vlašću ali se već od 18. veka oseća uticaj evropskih država Francuska ekspedicija dolazi u Egipat 1798. Godine. Francuze nisu zanimali napredak i obnova poljoprivrede već su podsticali gajenje plantažnih kultura kao što su šećerna trska i pamuk koje su bile potrebne francuskoj industriji. Posle završetka gradnje Sueckog kanala 1869. godine, počinje da preovladava uticaj Velike Britanije. Formalno Egipat je postao britanski protektorat 1882. godine, a početkom Prvog svetskog rata prekinuo je sve veze sa turskim sultanom. Britanski uticaj se produžio i posle 1922. godine, kada je Egipat postao nezavisna kraljevina.

Po verskom opredeljenju 9/10 egipatskog stanovništva su muslimani. Pripadnika hrišćanske religije ima oko 3 miliona i uglavnom žive u gradovima. Najbrojnija manjina je koptska (pravoslavci), čiji sledbenici žive u Gornjem Egiptu. Službeni jezik je arapski, ali su u gradovima često u upotrebi engleski i francuski. Gustina naseljenosti stanovništva je neravnomerna zbog fizičko - geografskih karakteristika (reljefa, klime i hidrografije) ove zemlje. Ono je pretežno naseljeno u dolini Nila (97%), a naročito u delti gde se i nalaze veliki gradski centri. Oko 1/6 stanovništva živi u Kairu i Aleksandriji.

Kairo je najveći grad afričkog kontinenta. On nije samo administrativni centar Egipta, već i najrazvijeniji kulturni, trgovački i industrijski centar. On je jedan od najstarijih gradova na svetu, sa velikim brojem kulturnih spomenika koji govore o njegovoj drevnoj prošlosti. Najsavremeniji deo grada nalazi se na desnoj obali Nila. Po svome izgledu taj deo podseća na evropske gradove. Najvažniji objekat u ovome delu grada je Egipatski muzej. Na istočnoj obali nalazi se stari deo u kome su niske zgrade koje su nehiijenske i dotrajale i u njemu pretežno živi siromašno stanovništvo. U tom delu nalazi se džamija Sultana Hasana. Oko Kaira je koncentrisana trećina egipatske industrije.

Aleksandrija je po veličini drugi grad Egipta. Jedna je od najvećih luka na obalama Istočnog Sredozemlja. Nalazi se na zapadnom delu delte Nila. Stara je oko 2000 godina i u njoj ima mnogo istorijskih spomenika. Osnovao ju je

Aleksandar Makedonski 333. godine pre nove ere. Aleksandrija je najveći uvozno-izvozni centar Egipta i predstavlja najveće tržište pamuka na svetu. Port Said je ulazna luka iz Sredozemnog mora u Suecki kanal. To je tranzitna luka za brodove.

Suec je izlazna luka iz Sueckog kanala u Crveno more. To je stara egipatska luka koja je još u doba faraona bila povezana sa Nilom. Luksor je podignut u najširem delu Nila i predstavljao je centar starog Egipta u kome su izgrađeni najmonumentalniji objekti stare egipatske države – Tebe. Asuan je najveći grad na jugu Egipta. Razvio se na levoj obali Nila. Poznat je iz doba faraona po vađenju mermera za obeliske i piramide, po živopisnoj lepoti, istorijskim spomenicima, bogatoj baštini i luksuznim hotelima.

6.7. TURIZAM U EVROPI

Evropa se nalazi severno od ekvatora, i pripada zajedno sa Azijom i Severnom Amerikom, kontinentima severne hemisfere Zemlje. Poreklo imena ovog kontinenta vodi od asirske reči Ereb, a taj termin preko Feničana prihvatio je ostali svet. Najmarkantniji planinski predeo u Evropi su mlade venačne planine Alpi (4.810 m). Obično se misli da Mon Blan predstavlja samo jedan vrh, ali pod Mon Blanom se podrazumeva visokoplaninska regija površine oko 120 km². Ove planine se prostiru kroz Francusku, Italiju, Švajcarsku, Nemačku, Austriju i Sloveniju. Severnom stablu Sredozemne zone mlađih venačnih planina pripadaju i Pirineji (Pik de Aneto 3.404 m). Nalaze se na granici Španije i Francuske, a na njima se nalazi država Andora. Južnom stablu Sredozemne zone mlađih venačnih planina, pripadaju i Apenini (Korno 2.194 m). Oni se pružaju na istoimenom poluostrvu i na Siciliji. Tipična stara gromadna planina u Evropi je Centralni masiv (Sansi 1.886 m). Nalazi se u središnjem delu Francuske (Vasović, Jovičić, 1982).

Zapadna Evropa

Regiji Zapadna Evropa pripadaju države: Velika Britanija, Irska, Francuska, Belgija, Nizozemska (Holandija) i Luksenburg.

Velika Britanija se ističe kao jedna od vodećih zemalja u Evropi po broju turista, kako u emitivnom tako i u receptivnom smislu. Najveći deo posetioca dolazi u London, grad koji svojim čarima privlači milione ljudi iz svih krajeva sveta. Smešten na obalama reke Temze u južnoistočnoj Engleskoj, London leži u središtu Londonskog basena. Na osnovu značaja svoje višestoletne istorije i tradicije, kao i kulturno-istorijskih spomenika, muzeja i galerija, stvara se ponuda koja privlači veliki broj turista iz različitih delova sveta. London se smatra snažnim

turističkim centrom čitave Evrope. Ova tvrdnja se potkrepljuje podacima o prosečnom trajanju boravka stranih turista u gradu. U proseku, turisti ostaju šest i više noći, što nije uobičajeno za klasičan gradski turizam. Kako je ovih šest do sedam dana nedovoljno za potpuno upoznavanje sa Londonom, tokom tog vremena posetioci mogu da se upoznaju sa njegovim turističkim znamenitostima.

Glazgov je najveći grad Škotske i treći u Velikoj Britaniji. Nalazi se na reci Klajd, na zapadnoj obali Škotske. Glazgov je centar brodogradnje, i za razliku od Londona važi za grad industrije i rudarstva. Edinburg je drugi grad po veličini u Škotskoj. Prestonica je Škotske od 1437. Stari i Novi grad su stavljeni na UNESCO-vu listu 1995. godine. Na brdu iznad grada diže se Edinburški dvorac, koji je vekovima služio za odbranu, a koji je danas glavna turistička destinacija. Od dvorca pruža se ulica Kraljevska milja, koja vodi do Halirud hausa, kraljičine rezidencije u Škotskoj. Edinburg je i univerzitetski grad. Poznat je po godišnjem Edinburškom festivalu, kao i po Hagmanej uličnoj zabavi.

Irska se pozicionirala kao popularna turistička destinacija, pre svega zbog značajnih ulaganja u infrastrukturu. Ovu državu godišnje poseti preko 6 miliona turista, privučeni kulturnim atrakcijama i mogućnostima za sport i rekreaciju. Dublin je glavna turistička destinacija, koja u svojoj turističkoj ponudi izdvaja niz istorijskih i kulturnih znamenitosti. Centar grada karakteriše džordžijanska i viktorijanska arhitektura, sa značajnim lokacijama uključujući gradsku većnicu, kuće *Merriion* skvera, zamak Dublin i rezidenciju. Dodatne znamenitosti uključuju Katedralu Svetog Patrika, najveću u Irskoj, Katedralu Svete Marije, Nacionalni muzej, Dablinski muzej pisaca, Triniti koledž i razne galerije. Samo u 2003. Dublin je privukao oko 4,5 miliona posetilaca. Izvan glavnog grada, *Glendalough*, koji se nalazi u okrugu Viklou južno od Dablina, ističe se po svom kulturnom i prirodnom značaju. Ovo monaško naselje, koje je osnovao Sveti Kevin u 6. veku, nalazi se u blizini dva jezera i ima okruglu kulu visoku 30 metara, katedralu posvećenu svetim Petru i Pavlu i srednjovekovne artefakte ukrašene irskim krstovima. Ove lokacije odražavaju bogato nasleđe Irske i nastavljaju da privlače turiste zainteresovane za istoriju i prirodu.

Francuska je decenijama održavala svoj status najvažnijeg odredišta za strane turiste, svrstavajući se među vodeće svetske turističke velesile. Svake godine zemlja generiše približno 73 miliona turista, uz podršku od preko 600.000 smeštaja u različitim hotelskim kategorijama. Razvoj luksuznog turizma započeo je na Azurnoj obali kraja 19. veka, a potom se proširio na obalu Normandije i Biskajskog zaljeva. Ključni turistički regioni u Francuskoj uključuju Pariz, Azurnu obalu, dolinu Loare, obalu Normandije i Alpe. Ova područja služe za različite oblike turizma, kao što su zimski sportovi, rekreativne aktivnosti i poslovna putovanja. Francuski Alpi, koji sadrže najveći deo Zapadnih Alpa, veoma su

cenjeni za zimski turizam, a istovremeno privlače posetioce u letovališta. Značajne atrakcije u regionu uključuju Mon Blan, najviši vrh Zapadne Evrope sa 4.807 metara, dolinu Šamoni i grad Grenobl, koji je bio domaćin Zimskih olimpijskih igara 1968. godine. Mont Blanc je posebno značajan zbog svoje pristupačnosti preko dobro razvijenih puteva, što dodatno povećava njegovu privlačnost za turiste. (Vasović, Jovičić, 1982).

Dobra pristupačnost, veliki nagibi planinskih strana i površine pod ledom (oko 110 km²), bili su od suštinskog značaja za razvoj različitih vidova turističkog prometa: tranzitni, zimsko-sportski, letnji boravišni, banjsko-klimatski turizam, alpinizam i dr. Leti pažnju privlače tri motiva: vrh Mon Blan, lednik Mer de Glas i Egij di Midi – planinski vrh u obliku džinovske kamene piramide (3.842m), koji je meta alpinista. Letnja turistička sezona se prvo afirmisala u Šamoniju i Kurmajeru, gde se odlazilo radi posmatranja Mon Blana, penjanja na ovaj vrh i šetnje do lednika. Zimska sezona je započela razvojem zimskih sportova prvo u Meževu. Kasnije se težište turizma prenelo na Kurmajer. U regiji se razvio veći broj turističkih mesta: Mežev, Komblu, Sen Žerve, Le Kontamin i Šamoni. Francuski deo regije Mon Blana pripada pokrajini Gornja Savoja, u kojoj je prema zvaničnoj statistici, evidentirano preko 50 turističkih mesta (skijaški centri). Ovaj deo Alpa raspolaže obimnom i savremenom skijaškom infrastrukturuom, sa žičarama, gondolama i skiliftovima, sa kapacitetom prevoza od skoro 700.000 skijaša na sat.

Gostima stoji na raspolaganju 510.000 ležaja. U svim smeštajnim objektima godišnje se ostvari oko 20 mil. noćenja. Izgradnjom železnice 1901. godine u dolini Šamoni, zimski boravak na planini postaje popularan. Šamoni je pojam zimskog i planinskog turizma. Ovde je izgrađena prva alpsko- turistička uspinjača 1909. i održane prve Zimske olimpijske igre 1924. godine. Južno od Šamonija za potrebe turizma je izgrađen najviši autoput u zapadnoj Evropi (prevoj Izeran 2.670 m). Grade se i prve žičare (Le Brevon 1930, Egij di Midi 1955. i La Frežer 1956). Danas je Šamoni jedan od najposećenijih i najopremljenijih zimskih centara na svetu. Grenobl se nalazi u podnožju Alpa, na nadmorskoj visini od 214 m. Zbog planinskih sportova grad je turistički značajan. U Grenoblu su održane Zimske olimpijske igre 1968. godine. Mežev, sa okolnom grupom manjih lokaliteta, ima izuzetne pogodnosti za razvoj zimskog i letnjeg turizma (dugotrajan snežni pokrivač, raznovrsni nagibi terena, zeleni pejzaži, brojni prirodni vidikovci i dr). Mežev je odavno stekao reputaciju mondensko-turističkog centra. Brojni noćni klubovi, kazina, izložbe, galerije privlače francuske, belgijske, holandske i druge turiste (Vasović, Jovičić, 1982).

Podnožje severne Francuske ima srednjeplaninski i, u manjoj meri, visokoplaninski teren. Pod uticajem Atlantskog okeana, ovaj region prima značajnu količinu padavina, podržavajući bujnu vegetaciju, livade i šume. Oblast je takođe poznata po svojim živopisnim klisurama i kanjonima, koji oblikuju pejzaž. Ova raznolikost karakteristika dovela je do ravnomernije raspoređenog protoka turista tokom cele godine. Kao rezultat toga, regionu nedostaju velika turistička središta kao što su *Villard-Lance*, *Val d'Isere*, *Villard* i *Leisin*. Francuski deo francusko-italijanskih visokih Alpa obuhvata tri unutrašnje doline, koje čine jezgro manjih regiona: Tarant, La Morijen i Oisan. Ovi regioni se nalaze u pokrajini Haute-Savoie, koja ima oko 60 registrovanih centara za zimske sportove. U ovoj oblasti radi preko 1.000 ski liftova, sa kapacitetom za prevoz od skoro milion ljudi na sat. Mogućnosti smeštaja u regionu obuhvataju različite kuće i apartmane sa oko 520.000 ležaja, dok hoteli nude oko 350.000 ležajeva.

Regija Tarantez jedna je od najposećenijih francuskih zimsko-sportskih regija. U ovoj regiji nalazi se Nacionalni park „*Vanoaz*“, koji predstavlja produžetak italijanskog Nacionalnog parka „*Grand Paradizo*“. U perifernoj zoni Nacionalnog parka je pre održavanja Zimskih olimpijskih igara 1992. godine u Albertvilu, već bilo izgrađeno 350.000 ležaja. Međutim, olimpijska groznica je inicirala obimnu izgradnju infra i suprastrukture. U 1992. Vanoaz je registrovao promet od oko 2 miliona posetilaca. Dva međunarodno poznata zimsko-sportska centra ove oblasti su Val d' Izer i Kurševal. Val d' Izer je najpoznatiji turistički centar u regiji Francusko-italijanskih visokih Alpa, koji raspolaže materijalnom bazom (27.300 ležaja), gde se ostvari oko 2 mil. noćenja godišnje. Kurševal je drugi zimsko-sportski turistički centar. Raspolaže sa oko 30 hotela. Za potrebe zimsko- sportskog turizma uređeno je 600 km skijaških staza i instalirano 200 skiliftova.

Azurna obala ima veoma povoljan položaj kao turistička destinacija, ostvarivši rekordan promet od 72 miliona noćenja u 2000. godini. U 2024. region je ugostio 10,6 miliona posetilaca, koji su zajedno ostvarili 65 miliona noćenja. Hotelska infrastruktura na Azurnoj obali obuhvata 60.000 kreveta, što ovu turističku regiju pozicionira na drugom mestu u Francuskoj po hotelskim kapacitetima, sa preko 700 kategorija hotela, sa kojih je samo šire područje Pariza. Neophodno je istaći značaj kampovanja, koje je prisustvo još od pre Drugog svetskog rata; region sada ima više od 8.000 kampova. Otprilike 20 turističkih centara nalazi se duž Azurne obale, uključujući istaknuto područje kao što su Nica, Monako sa Monte Karlom i Kan. Nica se ističe kao najveći urbani centar na Azurnoj obali, gde čuveno englesko šetalište — avenija duga 5 km — pruža upečatljiv pogled, sa prestižnim hotelima na jednoj strani i peščanom plaži sa druge. U blizini istorijskog okruga, nastalo je turističko naselje Villefranche-sur-Mer, koje sadrži preko 3.000 vila, pored naselja Bolier. Nica čini više od jedne trećine ukupnog turističkog prometa na Azurnoj obali, primajući više od 3 miliona posetilaca

godišnje. To je najposećenija francuska luka za turistička krstarenja, popularna aktivnost kako na nacionalnom, tako i širem mediteranskom regionu. Da bi se pridružio ovom značajnom prilivu turista, osnovano je skoro 200 hotela različitih kategorija, koji pružaju oko 10.000 soba. U međuvremenu, Kan se može pohvaliti najboljim lukom za jahte na celom Mediteranu. Poznat u oblasti kinematografije, Kan je domaći festival koji privlači elitnu klijentelu modernih i umetničkih turista.

Filmski festival u Kanu traje svega nekoliko dana, ali to ne znači da Festivalska palata sa okolinom nije zanimljiva i nakon održavanja festivala. Osim noćnih klubova i kazina, turista se može zabaviti šetajući po Šetalištu slavnih, gde su mnoge zvezde filmske umetnosti ostavile otiske dlanova, ali i drugi umetnici, poput Ernesta Hemingveja. Monte Karlo se amfiteatralno izdiže iznad obale.

Ovde su izgrađeni luksuzni hoteli. Impozantno mesto zauzima u svetu kockarnica Kasino, po kojoj je grad prepoznatljiv. U gradu je izgrađeno 50 većih luksuznih hotela. U Monte Karlu se nalazi najveći deo staze, na kojoj se održava trka Formule 1 – Velika nagrada Monaka.

Pariski basen obuhvata 25% teritorije Francuske. Poseban značaj ima nizija Normandije. Važne luke su Ruan i Avr. U blizini Avra, na peskovitom ušću Sene su kupališta Truvil i Davil. Najznačajniji centar je Pariz. O značaju Pariza i njegovog najbližeg okruženja za razvoj turizma u Francuskoj ukazuju podaci da se u Il de Fransu ostvari preko 10% svih noćenja u Francuskoj. Pariz ima obimne smeštajne kapacitete, oko 150.000 hotelskih ležaja. Godišnje ga poseti preko 15 mil. turista, koji ostvare više od 33 mil. noćenja. U Francuskoj je razvijen i banjski turizam. Viši je najpoznatija francuska banja. Izgrađena je za vreme Napoleona III. Banja je sa bikarbonatno-sodnom vodom. U novije vreme se u Višiju pored balneološkog razvija i sportsko-rekreativni turizam. Ostale francuske banje su: Lišon, Eks le Term, Ameli le Ben, Banjer de Bigor i dr.

Belgija se ističe kao značajna destinacija za turiste, a 2024. godine privukla je oko 15 miliona posetilaca. U oko 4.000 dostupnih hotela je 160.000 ležajeva, što rezultuje više od 30 miliona noćenja. Glavni turistički centri obuhvataju istorijske gradove poput Brisela, Antverpena i Briže, kao i letovališta na Severnom moru, uključujući Ostende, Knoke Hejst i Blankenberge, kao i banje poput Banje i Šofonte. U regionu Ardena dominira rekreativnim i izletničkim turizmom, dok se industrijski turizam sve više razvija u poslednjim godinama, sa nekadašnjim fabrikama i rudnicima koji su preuređeni u muzeje. Brisel se pozicionira kao treći najvažniji kongresni centar u svetu. Obala Belgije karakteriše pravolinijska obala gotovo bez estuara i ostrva, sa pešačkim dinama. Zbog nepovoljnih uslova za pristup brodovima, na obali se nalazi samo luka Ostende, koja ima 60.000 stanovnika. Kako je okolina Ostende neprikladna za lučki promet, peskovita obala pruža povoljne uslove za plažu i morsko kupalište.

U Belgiji je gradski turizam najrazvijeniji. Među urbanim naseljem Flandrijske nizije ističu se Antwerpen, Briž i Gan, ali turistički najprivlačniji i najposećeniji grad je Brisel. Antwerpen se prenosi brojnim spomenicima, uključujući katedralu Notr Dam iz 19. veka, muzej, gradski dom i univerzitet. Ovaj grad je bio dom mnogim poznatim umetnicima, kao što su Rubensa, Van Dajka, Jordana, Jana Brojgela Starijeg i Brojgela Mlađeg. Među značajnim kulturnim institucijama i spomenicima u Antverpenu su opera, Rubensov muzej, Bogorodičina katedrala, kuće u Art deko stilu, univerzitet i Akademija lepih umetnosti. Antwerpen je takođe bio domaćin Letnjih olimpijskih igara 1920. godine. Briž se smatra prestonicom Flandrije, a njegovo očuvano srednjovekovno jezgro obuhvata crkve, među kojima se ističe Marija crkva iz 18. veka, kao i gradski stub visine 83 metra, bogate gradske četvrti iz 15. veka. građanina i muzeja.

Holandija je jedna od vodećih receptivnih zemalja Evropske unije, sa više od 10 mil. turista (2024). Najprivlačniji u Holandiji su stari gradovi – Amsterdam, Harlem, Utheht, letovališta na obali – Katvajk, Ševeningen, Zandvort, Edmond i na Zapadnofrizijskim ostrvima – Teksel, Teršeling, Ameland. Razvijena je turistička ponuda po plovnim rekama i kanalima. Turiste privlači cvetanje lala oko Harlema od aprila do sredine maja. U regiji poldera – najnižoj niziji Evrope, voda je na svakom koraku, ali kanalisana. Ti kanali su ujedno i plovni putevi. Na prostoru između Roterdama i Amsterdama, na oko 4.000 km², uzgaja se lala, koja je pre oko 300 godina preneti iz Persije ili Jermenije.

Harlem je čuven po prodaji cveća. Najatraktivniji je Veliki trg sa renesansnom zgradom Vleshal, gradskom kućom i crkvom. U regiji poldera² su podignuta brojna naselja, od kojih je turistički najrazvijeniji glavni grad Amsterdam. To je najveći grad Holandije, a takođe i najposećeniji grad sa 3,5 mil. turista godišnje. Dela velikih slikara, poput Van Goga, Rembranta, Vermera i Boša, privlače turiste u muzeje i galerije. Kuća Ane Frank je muzej posvećen ovoj heroini, koja je čuveni dnevnik pisala tokom Drugog svetskog rata. U Van Gogovom muzeju je prikazano nekoliko hiljada slika i crteža ovog umetnika. Rembrantova kuća je muzej koji predstavlja kolekciju Rembrantovih dela i dela njegovog učitelja Pitera Latmona. Čuven je i Muzej slikara Fransa Halsa. Amsterdam sa pravom nazivaju „severna Venecija“ jer je stari deo grada kanalima podeljen na 90 ostrva. Turistički su privlačna Zapadnofrizijska ostrva. To je luk niskih peščanih ostrva ispred frizijske obale, koje je plitko Valensko more odvojilo od kopna. Ostrva imaju bogat ptičji svet, a brojni su i prirodni rezervati. Plaže su duge i peskovite na ostrvima Teksel, Vliand, Teršeling, Ameland i Širmonikog.

2 Polderi – isušeni delovi mora koji su pretvoreni u obradive površine (npr. u Holandiji)

Luksemburg godišnje poseti oko 800.000 stranih turista. Dominira jednodnevni šoping turizam, uglavnom turista iz Nemačke. Najznačajniji turistički centar je glavni grad Luksemburg. Ponikao je na stenovitoj obali Alzete, na temeljima hiljadu godina stare tvrđave – doma grofovske porodice. Zbog položaja, ponekad ga nazivaju Gibraltarom severa. U gradu se izdvajaju znamenitosti: palata Velikog Vojvode (sedište vladara Luksemburga), katedrala, konzervatorijum, most Adolf, kao i u svetu poznat Radio Luksemburg, čije emisije prati više od 50 miliona slušalaca.

Severna Evropa

Ovo je prostrana regija kojoj pripadaju države: **Švedska, Finska, Norveška, Danska** i ostrvo **Island**.

Najznačajnije turističke destinacije Švedske uključuju ostrva Gotland, sa odmaralištima Visbi i Fare, kao i Olandima i Stokholmom. Turisti su često zainteresovani za plovidbu kanalima. Ako severni region Švedske čini 60% teritorije zemlje, turizam je tu i dalje nerazvijen zbog nepovoljnih uslova. Centralni deo Švedske ima brojne zimske turističke centar, kao što je Are, dok severni deo nudi mogućnosti za avanturistički turizam, uključujući uzbudljiva iskustva kajakaštva na divljim vodama. Švedska je bogata prirodnim i antropogenim turističkim atrakcijama, prvenstveno koncentrisanim u južnim regionima i na njenim ostrvima. Birka, koja se nalazi u jezeru Melaren zapadno od Stokholma, bila je značajno trgovačko središte tokom Vikinškog doba, poznato po svom velikom groblju i kapeli Svetog Ansgara; upisan je kao svetska baština UNESCO-a. Drottingholm služi kao letnja rezidencija švedske monarhije i nalazi se na ostrvu Loven u jezeru Melaren. Stokholm, glavni i najveći grad Švedske, ima stari grad koji je pretežno izgrađen na međusobno povezanim ostrvima i poluostrvima, čime je dobio oznaku „Venecija severa”.

Turistima su predstavljene različite atrakcije u gradu, uključujući Nobelov institut (rodno mesto Alfreda Nobela u Stokholmu), kraljevski dvor, plemićke rezidencije, parlament i gradsku većnicu. Malme služi kao ekonomsko i kulturno središte regiona Scanija i povezan je sa Kopenhagenom u Danskoj, novim mostom-tunelom u Oresundu. Grad se može pohvaliti brojnim kulturnim i istorijskim znamenitostima, među kojima su crkva iz 14. veka i gradska većnica iz 16. veka. Stari gradski centar okružuje kanal. U okviru parka nalazi se Malmehaus, u kome se nalazi gradski muzej. **Geteborg**, koji se nalazi na spoju reke Gete i prolaz Kattegat, istaknut je lučki grad. U ovom turističkom centru interesantno je posetiti: zabavni park Lisberg, Zoološki vrt i Botaničku baštu, najstarije selo švedske iz 1752. godine u Južnom arhipelagu, staru četvrt, muzej umetnosti, jean od najlepših evropskih parkova nastao u 19. veku, Universeum – naučni centar.

Finska, zemlja hiljadu jezera i hiljadu ostrva, sauna i irvasa je i zemlja brzog ekonomskog razvoja, ali su zbog položaja ograničene mogućnosti za razvoj turizma. Turistički je manje posećena od susednih Švedske i Norveške, tako da dominira domaći turizam. Najposećenija su Alandska ostrva, primorski krajevi na južnoj i jugozapadnoj obali. Razvijen je i ruralni turizam u seoskim područjima. Za strane turiste najprivlačnija su nenaseljena prostranstva u Laponiji (avanturistički turizam, jezera i Helsinki).

Osobenost Laponije je za finske uslove mali broj jezera. Izuzetak čini jezero Inari. Od kada je izgrađen arktički put 1929. godine, u ovoj regiji se razvija i turizam. Alandska ostrva broje više od 6.000 ostrva između finske i švedske obale. Omiljena su među biciklistima, sportskim ribolovcima i jedriličarima.

Helsinki je moderan grad smešten na obali Baltičkog mora. Godine 2000. bio je evropska prestonica kulture, kada je slavio 450 godina postojanja. Zajedno sa susednim gradovima Espom, Kauanienom i Vandaom formira Helsinšku metropolitensku oblast sa više od milion stanovnika. Oko 450 godina duga istorija, različiti arhitektonski stilovi i uticaji različitih istorijskih perioda danas se jasno mogu uočiti u Helsinkiju. Ono što Helsinki čini posebnim je spoj prirodnih lepota, duge istorije i tradicije i savremenog načina života. Arhipelag sa ostrvima koja okružuju Helsinki stvara prirodno okruženje koje pruža idealne uslove za krstarenje. Soumenlina je ostrvo na kome se nalazi jedno od najvećih svetskih istorijskih utvrđenja, Sveoborg (1748). Soumenlina je od 1991. godine pod zaštitom UNESCO-a, kao svetsko kulturno nasleđe. Helsinki ima bogat kulturni život. U gradu se nalazi oko 80 muzeja – Muzej dizajna, Muzej grada, Vojni muzej, Muzej helsinške umetnosti i dr. Ovaj grad je raj za ljubitelje umetnosti. U oko 70 galerija, nalaze se postavke finske i svetske umetnosti. U centru se nalazi veliki broj crkava izgrađenih u različitim stilovima. Najviše je luterantskih crkava, ali se u gradu nalaze i katoličke i pravoslavne crkve. Najpoznatije su crkva Kaltio, Old crkva, Katedrala Svetog Henrija, kapela Poutila, crkva Svetog Džona. U Helsinkiju su 1952. održane Letnje olimpijske igre.

Danska obuhvata poluostrvo Jiland zajedno sa oko 500 ostrva, od kojih je 108 naseljeno. Primarne turističke destinacije uključuju Kopenhagen i njegovu okolinu, odmarališta koja se nalaze duž severne obale Solanda, kao i severo - zapadne i južnozapadne obale Jilanda. Značajna turistička atrakcija je zabavni park Legoland koji se nalazi u Bilundu.

Kopenhagen, glavni grad ove države je i značajna luka Danske, a nalazi se duž istočne obale ostrva Seeland, sa manjim prisustvom na severozapadnom delu ostrva Amager. Ovaj grad nosi titulu najvećeg u severnoj Evropi i često se naziva „Severni Pariz“. Turistički zvaničnici ističu njegov status ekonomskog

najснаžnijeg malog grada na svetu. U srcu Kopenhagene se nalazi „Tivoli“, najstariji zabavni park u Evropi osnovan 1843. godine i inspirisan parkom sličnog imena u Parizu. Pored svoje primarne funkcije izvora zabave, Tivoli služi i kao botanička i paleontološka bašta na otvorenom, sa izložbom plišanog mamuta iz severne Evrope na ulazu u park.

Turiste privlači savremeni trg sa gradskim većnicom, koja je izgrađena 1908. godine. Ovu gradsku većnicu krase sat koji prikazuje vreme velikih gradova širom sveta, zajedno sa lokalnim vremenom u Danskoj. Turisti mogu da uživaju u danskim specijalitetima, kao i Akvaviti, rakiji od kima koja, uprkos svom imenu, nije voda života, kao i u čuvenom pivu Tuborg. Istaknuti simbol Kopenhagena je spomenik Maloj sireni, inspirisan Andersenovom bajkom. U Kopenhagenu se nalazi oko 20 muzeja, tri biblioteke i brojne umetničke galerije. Među najznačajnijim muzejima su, između ostalih, Nova Carlsberg gliptoteka, Narodni muzej, Muzej igračaka, Muzej voštanih figura, Muzej Hansa Kristijana Andersena i Muzej grada Kopenhagena. Ovaj grad je kraljevski grad, pa je turistička atrakcija i svakodnevna smena kraljevske garde u 12h ispred Amalienborg palate. Interesantni za obilazak su i okrugli toranj, Kristiansborg palata i zamak Rosenborg. A u najidiličniji pejzaž i jedan od simbola Kopenhagena ubraja se kanal i luka Nyhavn. Interesantni su i izleti u Roskilde gde je moguće obići vikinške brodove, kao i Helsingor gde se nalazi dvorac Kronborg koji je bio inspiracija Šekspiru za čuveni Hamletov dvorac.

Kopenhagen ima 134 hotela koji nude oko 18.000 kreveta, što čini 23% ukupnog hotelskog kapaciteta Danske. Pored toga, postoji 38 kampova i tri omladinska hotela sa 900 ležajeva. Kopenhagen čini 15,5% turističkog prometa Danske u pogledu broja posetilaca i noćenja, najveće grupe turista dolaze iz Švedske, Nemačke i Velike Britanije. Tipično trajanje boravka za međunarodne posetioce je 2,4 dana, što odražava značajan obim poslovnih i konferencijskih aktivnosti. Ovo je vredno pažnje, jer ovaj segment turističke tražnje nadmašuje konvencionalne turiste. Dok su u Danskoj, putnici često istražuju ostrvo Funen i grad Odense, poznato kao rodno mesto Hansa Kristijana Andersena.

Srednja Evropa

Srednju Evropu čine sledeće države: **Nemačka, Poljska, Rumunija, Mađarska, Austrija, Češka, Slovačka, Švajcarska, i Lihtenštajn.**

Sa populacijom od 82 miliona stanovnika, **Nemačka** predstavlja značajan emitivni turistički centar. Ova zemlja svake godine privlači veliki broj turista. Tokom početka 1990-ih godina, uložena su značajna sredstva u izgradnju novih kapaciteta, kao i u rekonstrukciju i modernizaciju postojećih objekata u urbanim,

banjskim i planinskim centrima. Glavni ciljevi finansijskog poduhvata, na čijoj se realizacija i dalje radi, uključuju: unapređenje rekreativnih, zdravstvenih i drugih funkcija turističkih centara, kao i povećanje proizvodnje konkurenata; podizanje ekološkog kvaliteta turističkih prostora; prilagođivanje turističke ponude potrebama domaće tražnje, čime bi se smanjio odliv nacionalnog dohotka nakon masovnog putovanja u inostranstvo; te privlačenje veće inostrane traženje, s ciljem ostvarivanja pozitivnog bilansa u turističkoj delatnosti.

U Nemačkoj se najviše razvijaju planinski i gradski turizam, pri čemu najveći broj posetilaca odlazi u planinski centar Alpa i razne gradove. Cugšpice (nem. *Zugspitze*), koji se uzdiže na 2.963 metra, predstavlja najviši vrh nemačkih Alpa, kao i cele zemlje. Garmiš Partenkirhen, poznati turistički centar, služi kao polazna tačka za uspon na Alpima i središte zimskih sportova, uključujući Zimske olimpijske igre iz 1936. godine. Južni deo Nemačke, koji obuhvata Bavarsku i Baden-Vitemberg, smatra se među najposećenijim regionima. Atraktivni pejzaži Švarcvalda na zapadu, brda Bavarske, kao i doline Dunava i Rajne, doprinose turističkoj privlačnosti ovih oblasti. Švarcvald se ističe kao najpoznatija turistička destinacija u Nemačkoj, karakteristična klisurama, plodnim ravnica, šumama, prelepim planinskim pejzažima, slikovitim selima i gradovima. U ovom regionu se nalazi i univerzitetski grad Frajburg, dok turisti imaju priliku da plivaju u brojnim jezerima, pešače duž staza koje se protežu kilometrima i penju se na Feldberg, sa kojeg se pruža pogled na Alpeudu. Bodensko jezero, najveće jezero u Nemačkoj, nalazi se u tromedi Nemačke, Švajcarske i Austrije. Duž obale ovog jezera nalaze se atraktivni predeli, a među istaknutim turističkim centrima su Konstanca, Merzburg i Lindau.

Izdvađa se i ostrvo Majnau, sa egzotičnim vrtom i baroknim dvorcem i ostrvo Rajhenau. Najznačajniji gradski turistički centri su Hamburg, Berlin, Lajpcig, Minhen i drugi. Hamburg je najveća luka Nemačke. Značajan je centar kulture, nauke i umetnosti. U njemu se nalaze brojni muzeji, biblioteke, čuveni zoološki vrt u Štelingenu. Hamburg je rodno mesto kompozitora Johana Bramsa. Berlin je najveći grad Nemačke i od 2000. godine ponovo glavni grad. Između 1961-1991. godine Berlinskim zidom bio je podeljen na Zapadni i Istočni Berlin. Ostaci zida danas su turistička atrakcija. Grad je prosvetni, naučni i umetnički centar države. Lajpcig je poznat kao sajamski grad, u kome se sajamske priredbe prema nekim podacima održavaju od 1286. godine. Lajpcig ima star univerzitet, osnovan 1409. godine. Rodno je mesto Lajbnica i Riharda Vagnera. Minhen je po broju stanovnika drugi grad u Nemačkoj sa brojnim trgovima, širokim ulicama, starim gradskim jezgrom. Pored bogatstva arhitektonskih objekata, koji se mogu videti, turisti mogu posetiti muzeje i galerije. Minhen je veliki kulinarski centar, a poznat je i po kvalitetnim pivima koja se mogu probati na svetski poznatom Oktobar festu. U ovom gradu su 1972. održane XX letnje Olimpijske igre.

Turistička ponuda **Poljske** obuhvata širok spektar atrakcija. Na jugu zemlje, Visoke Tatre se ističu, dok na severu dominira područje Mazurije. Varšava i Krakov, nekadašnja prestonica, predstavljaju značajan turistički centar koji privlači najveći broj posetilaca, uz skijališta na jugu, posebno Zakopane u Visokim Tatrama. Čenstahova se smatra trećim najvećim katoličkim hodočasničkim odredištem u Evropi, sa približno 5 miliona hodočasnika svake godine. Letovališta na obali, kao što su Svinoujšće, Ustka i Mjeđizdroje, postaju sve popularnija. Takođe, privlače posetioce jezera u Primorju i Mazuriji, kao i oko 30 lečilišta širom Poljske, uključujući Ščvanicu i Krinicu. Severni deo Karpata, poznat kao Visoke Tatre, takođe nudi raznovrsne klimatske letovališta i centar za zimske sportove.

Najveći značaj pripada Zakopanskoj kotlini, koja obuhvata Zakopane, najvažniji centar zimskog turizma. Ova regija je poznata po svojim ledničkim jezerima, skijaškim stazama, kao i bogatom biljnim i životinjskim svetom. Zakopane su dobile status lečilišta još 1886. godine. Samo četiri godine kasnije, u gradu su započeli izgradnju restorana, planinskih kuća i hotela. U ovom području postoji više od 200 smeštajnih objekata. Mazurija, regija smeštena na severoistoku, takođe je poznata poledničkim jezerima, pri čemu su veća jezera povezanim kanalima. Poznata je grupa Mazurskih jezera koja, zadovoljavajući svoju prirodnoj lepoti, ima značaj za turizam, a cela oblast oko njih je proglašena nacionalnim parkom.

Varšava je atraktivna turistima, ne samo zbog svojih građevina, već i zbog tradicije i kulture poljskog naroda. Tokom Drugog svetskog rata, grad je gotovo potpuno uništen. Nakon završetka rata, turističke znamenitosti su obnovljene. Turisti u Varšavi imaju priliku da obiđu brojne muzeje, galerije, biblioteke i druge institucije. Svakih pet godina se u Varšavi održava međunarodni Šopenov konkurs, na kome se takmičari najbolji pijanisti iz celog sveta, dok se svake jeseni u septembru održava muzički festival „Varšavske jeseni”. Varšavu godišnje poseti 5-5,5 mil. turista. U gradu postoji 25 hotela sa blizu 10.000 ležaja, a jedan od najlepših i najluksuznijih hotela je „Sobjeski”. Krakov se nalazi u južnoj Poljskoj na obalama Visle. Najvažnije gradske znamenitosti su smeštene na brdu Vavel. To su katedrala i dvorac Svetog Stanislava i Vaclava, koja se smatra poljskim nacionalnim svetilištem i u njoj su sahranjeni poljski kraljevi i mnogi ugledni Poljaci. Najvažnija znamenitost u okolini Krakova je rudnik soli Vjelička, koji je otvoren za turiste i nalazi se na UNESCO listi. Unutar rudnika postoje skulpture i podzemna kapela.

Rumunija se nalazi u karpatsko-dunavskom region i svedoči rastućem turističkom sektoru. Pre završetka osamdesetih godina, razvoj turizma je bio minimalan, a karakterisao ga je nedostatak kvalitetnih turističkih sadržaja. Od 1989. godine Rumunija je dostigla značajan napredak u svojoj turističkoj industriji. Brojni novi hoteli, privatni pansioni i restorani osnovani su širom zemlje, posebno u njenim najpoznatijim turističkim područjima. Uprkos ovom razvoju, Rumunija i dalje ostaje za svojim južnim susedom, Bugarskom. U strukturi turističkog prometa dominira domaći turizam, koji čini 80% noćenja, dok godišnja devizna zarada od turizma dostiže 400 miliona evra. Primarne turističke atrakcije Rumunije obuhvataju: obalu Crnog mora, deltu Dunava, zimovališta u Karpatima, termalne banje, manastire koji se nalaze u Bukovini i Olteniji, kao i kulturnim regionima, pokrajinama i čuvena Transilvanija. Poslednjih godina, obala Crnog mora se javila kao jedna od ključnih destinacija Rumunije, privlačeći značajnu pažnju međunarodnih turoperatora.

Prostrane peščane plaže pružaju široke mogućnosti za kupanje i sunčanje, dok su duž cele obale raspoređena brojna jezera. Brojni veliki hoteli pozicionirani uz peščane obale stvaraju osnovni karakter naselja. Odmarališta nose imena inspirisana nebeskim telima: Saturn, Venera i Jupiter. Mamaia se ističe kao najpoznatije odmaralište duž obale, pružajući različitu lepezu pogodnosti. Smeštena u krajnjem istočnom delu zemlje, Konstanca služi kao ekonomsko, saobraćajno i kulturno središte rumunskog crnogorskog regiona. Pre otprilike milenijuma, rimski pesnik Ovidije bio je prognan u grad poznat kao Tomiš, a njegov spomenik je od tada postao simbol Konstance. Muzej koji se nalazi u srcu Konstance se može pohvaliti bogatstvom artefakata iz rimskog i vizantijskog doba, sa spomenikom Ovidiju koji se nalazi ispred muzeja. Pored toga, Konstanca je dom velikog kazina koji datira iz perioda pre Drugog svetskog rata.

Delta Dunava služi kao stanište za mnogobrojne vodene ptice, oko 331 vrsta ptica. Njegov značaj u svetskim razmerama priznat je i proglašen je za deo međunarodne mreže rezervata biosfere, koji su pod zaštićenim UNESCO-a. Delta Dunava tokom cele godine ostaje privlačna destinacija za različite oblike turizma, uključujući naučna istraživanja, avanturistički turizam, ruralna iskustva i kulturna ili obrazovna istraživanja. U unutrašnjosti Rumunije, Karpatije i Transilvanije razvijen je sektor turizma, sa brojnim planinskim prevojima, objektima za zimske sportove, termalnim izvorima i bogatstvom zaštićenih prirodnih resursa. Najposećeniji zimski centri su Pojana Brašov i druga mesta u dolini reke Prahova: Sinaja, Busten, Azuga i Predeal.

Sinaja je poznata kao biser Karpata. Poznata je po dobrim skijaškim školama za početnike i naprednije skijaše. Rumunija raspolaže sa oko 160 banjskih odmarališta, od kojih su 40 od nacionalnog značaja. Najpoznatije banje su Herkulanum, Kovasna i Sovata. Brojni pravoslavni manastiri Rumunije su uključeni u turističke kulturne programe. Najveću atrakciju Bukovine predstavljaju manastiri sa spoljašnjim i unutrašnjim freskama: Voronec, Sučevica, Moldovica i Arbore. Transilvanija odiše srednjovekovnom atmosferom i navodi na potragu za sakrivenom istinom legende o Drakuli, vladaru čuvenom po svojoj okrutnosti. Tri najpoznatija zamka su zamak Hunedora, Peleš – dvorac kraljevske porodice u Sinaji i Bran –Drakulin dvorac u blizini grada Brašova.

Bukurešt je važan centar kulture, nauke i prosvete. U njemu je sedište Rumunske akademije nauka i ugledan univerzitet., a razvijen je i pozorišni život. U gradu se pažnja posvećuje zelenim površinama, tako da ima veliki broj parkova. Zbog zanimljive arhitekture, grad nosi epitet „Pariz istoka“. Rumunski predsednik Nikolaj Čaušesku, lider komunističke partije, izgradio je impozantnu Palatu Parlamenta, drugu po veličini zgradu na svetu. Turističke ture vode posetioce kroz jednu od blještavih soba, ogromne holove i prostor koji koristi Senat. Seoski muzej je jedan od znamenitosti Bukurešta, koji se nalazi unutar Herastroj parka duž jezera. To je muzej pod vedrim nebom, sa kolekcijom od 300 zgrada koje predstavljaju istoriju i izgled rumunske seoske arhitekture uključujući seoske domove, škole, drvene kuće.

Mađarska, smeštena u panonskoj i podunavskoj regiji, ima povoljan geografski i turistički položaj. Tokom poslednjih dvadeset godina, turizam u zemlji doživeo je intenzivan razvoj, a najpopularnije destinacije među turistima uključuju jezero Balaton i Budimpeštu. Na Balatonu, najposećenija mesta su Šiofok, Kestelj, Tihanji i Balatonfired, zbog čega se Šiofok često naziva glavnim gradom Balatona. Osnovu turističke ponude čine veliki broj hotela, pansiona, restorana, kafića, diskoteka, sportskih i vellness centara, kao i peskovitih plaža, parkova i drugih objekata za odmor i rekreaciju. Budimpešta, koja se nalazi u srednjem toku Dunava, izdvaja se kao jedna od najlepših evropskih prestonica održavajući svojim širokim avenijama, brojnim parkovima, starim zdanjima, različitih arhitektonskih stilova.

Budim predstavlja stari deo grada smešten na desnoj obali Dunava, dok se na levoj obali prostire Pešta. U Pešti se ističe nekoliko važnih gradskih četvrti i bulevara od značaja za turizam. Pre svega, tu je Belvariš, najstariji deo grada, gde se nalaze Gradska skupština, univerzitet, hoteli, restorani i razne ugostiteljske usluge, kao i peštanski trgovi poput Marčiuša, Petefija, Ruzveltovog i drugih. Turističke atrakcije Budimpešte mogu se kategorizovati u tri glavne grupe: termomineralne izvore, istorijske spomenike i sportsko-rekreativno područje (Dunav, ostrvo Margit Siget, parkovi i šume). Poznato je da lekovitost

toplih voda Budimpešte datira još od davnina, a vekovima se koriste za lečenje različitih zdravstvenih problema. U gradu je izgrađena sedam banjskih kupatila i baze, koja su napunjena lekovitom vodom sa 13 izvora, čija temperatura varira između 27 i 48°C. Među brojnim plivačima, posebno se izdvaja ono na ostrvu Margit Siget, koje je ispunjeno lekovitim termomineralnom vodom. Istorijski spomenici u Budimu, kao što su Gelert, Obuda i Avinkum, takođe su od velike važnosti. Brdo Gelert pruža panoramski pogled na grad, obuhvatajući kako Budim, tako i Peštu i Dunav.

Grad Sent Andreja se nalazi 20 km severno od Budimpešte i obiluje brojnim muzejima i galerijama. Srbi su se u ovom gradu naselili tokom 17. i 18. veka bežeći od turske vojske, što je rezultiralo prisustvom pravoslavnih crkava među istorijskim zgradama. Budimpešta igra ključnu ulogu u turizmu Mađarske, s obzirom na to da se u njoj stvara otprilike 1/3 ukupnog turističkog prometa zemlje. U 2024. godini, grad je ugostio oko 3 miliona turista koji su ostvarili 6,8 miliona noćenja.

Austrija ima povoljan turističko-geografski položaj, na spoju Alpa, Podunavlja i Panonskog basena. Njena mala teritorija obiluje turističkim atrakcijama: lednici i visoke planine, planinska sela, stari dvorci, lednička jezera, guste šume, slikoviti gradovi. Austrija pruža izuzetne mogućnosti za razvoj različitih vidova turizma – planinski, gradski, banjski, kulturni i dr. Zapadni delovi zemlje imaju najveći turistički promet. U turističkom pogledu su značajne alpske regije, koje apsorbiraju 85% noćenja turista. Austriju godišnje poseti oko 20 mil. turista, čija devizna potrošnja iznosi 15 milijardi dolara. Zimi preovladava skijaški turizam u zapadnom delu zemlje, gde se nalaze svetski poznati centri zimskih sportova. Leti su najprivlačnija jezera u Koruškoj i Salckamergutu. U tom delu zemlje razvijen je i seoski turizam. Značajni turistički centri su istorijski gradovi, posebno Beč i Salzburg. Po visini, horizontalnoj i vertikalnoj raščlanjenosti reljefa Alpi su svetska turistička vrednost. Jedini nedostatak je teška prohodnost, ali problem je rešen izgradnjom tunela.

Dugogodišnja tradicija turizma, unapređenje saobraćaja i lokalne infrastrukture, dostupnost turističkih atrakcija i odnos lokalnog stanovništva prema planinama, jezerima, selima i folkloru igraju ključnu ulogu turizma. Poznati kao vrhunska destinacija za zimske sportove, Alpi su dom Grosglocknera, koji je najviši vrh sa 3.798 metara. Tirol privlači turiste ne samo zbog svog bogatog prirodnog pejzaža koji olakšava rekreativne aktivnosti i zimi i leti, već i zbog svog bogatog istorijskog nasleđa. Nijedan drugi planinski region u Evropi ne nudi tako različit izbor prirodnih, kulturno-istorijskih, umetničkih i folklornih atrakcija kao Tirol. Gradovi Tirola su domaćini folklornih događaja, simboličnih narodnih i vojnih festivala, karnevala i zabavnih aktivnosti, koje izazivaju značajno interesovanje turista.

Insbruk je najvažnije turističko središte u pokrajini Tirol. Ovaj grad je atraktivan centar zimskog turizma i smatra se jednim od najslikovitijih gradova u Austriji. Ovako prepoznatljiva lokacija – bilo da je grad smešten na unutrašnjoj planini ili neprimetno integrisan u planinski pejzaž – može biti uporedan samo sa Grenoblom, Francuska, u kontinentalnoj Evropi. Insbruk je imao čast da bude domaćin Zimskih olimpijskih igara u dva navrata, tačnije 1964. i 1976. godine. Grad je 2024. primio 8,7 miliona posetilaca, što je rezultiralo oko 43 miliona noćenja.

Smešten u centralnom delu zemlje, Salzburg je ekonomsko i kulturno jezgro svoje istomene pokrajine. Ovaj grad, koji leži duž reke Salzah, poznat je kao rodno mesto Mocarta, što je podstaklo osnivanje muzičke akademije Mocarteum u njegovu čast. Poznat po svom istorijskom baroknom jezgru, jednom od najslavnijih u centralnoj Evropi, Salzburg je priznat kao deo UNESCO-ve kulturne baštine. Privlačnost grada kao turističke destinacije pojačana je blizinom Alpa, Mocartovom trajnom zaostavštinom i prisustvom jezera. Koruška je dom za značajan broj glacijalno formiranih jezera, uključujući Bodenzee, Kartner i Senu, kao i oko 200 jezera u regionu. Tokom letnjih meseci, nekoliko jezera, kao što su Vrbsko, Osojsko, Nežidersko, Vajzensko jezero, postaju popularno za kupališni turizam. U okolini se nalaze različiti centri koji promovišu planinski turizam, omogućavajući razvoj rekreativnog kupališnog turizma, sportskog ribolova i bezbroj drugih aktivnosti. Bodensko jezero, priznato kao drugo po veličini alpsko jezero, prostire se na teritoriji Austrije, Švajcarske i Nemačke.

Na austrijskoj obali jezera je grad Bregenc. Bodensko jezero je važno turističko i rekreacijsko područje koje tokom leta poseti više od milion turista. Nežidersko jezero je slankasto, sa niskom obalom, obraslo trskom i okruženo močvarama. Godine 1994. proglašeno je nacionalnim parkom i pod zaštitom je UNESCO-a. Banje u Austriji predstavljaju značajna turistička mesta. U pokrajini Salzburg, u Gaštajnskoj dolini, izvire topla radioaktivna voda. To je poznata banja Bagdštajn. U blizini banje je napušteni rudnik Bekštajn čiji su tuneli puni vlažnog i toplog vazduha i pretvoreni u lečilište za reumatičare. Boden je najznačajniji turistički centar Donje Austrije. Poznate banje su Bad Voslau, Bad Fišau, Bad Dojč Altenburg, Terma la Taja i dr.

Beč je najveći i glavni grad Austrije. U svetskim razmerama odavno je postao turistička destinacija, zahvaljujući brojnim istorijskim spomenicima iz doba Austrougarske monarhije, raznolikoj kulturnoj ponudi, kao i velikanima klasične muzike. Znamenite građevine su smeštene u centru, a rekreativno-izletnički lokaliteti (Grincing, Prater i Šenburn sa Belvederom) nalaze se u perifernim delovima. Najposećeniji deo je bulevar Ringštrase. Tu se nalaze monumentalne

palate Alte i Noje Hofburga. U ovom delu grada se nalaze još: Gradska opera i pozorište, Parlament i gradska većnica. Grinching je mesto za razonodu i odmor. Šenbrun je barokna palata pod zaštitom UNESCO-a. Tokom proteklih 30 godina turistički promet je konstantno rastao dostižući iznos od 4,2 mil. turista i blizu 10 mil. noćenja u 2024. Međutim, učešće Beča u ukupnim turističkim noćenjima Austrije iznosi 7%. Obiman turistički promet podrazumevao je i dinamičan rast smeštajnih kapaciteta. Početkom 1970-ih godina Beč je imao oko 250 hotela, dok danas osnovu njegovih smeštajno-ugostiteljskih kapaciteta čini 350 hotela sa 45.000 ležaja. Najveći broj turističkih noćenja ostvaruju gosti iz Nemačke i domaći posetioci. Veliki broj turista dolazi iz Italije, SAD-a, Španije, Velike Britanije, Francuske i dr. Poslednjih godina su posebno porasla noćenja gostiju iz istočne Evrope, arapskih i azijskih zemalja.

Češka Republika je turistička destinacija srednje Evrope. Zbog povoljnog položaja, tradicije i privatne inicijative, turizam je bio jedna od prvih delatnosti koje su omogućile prelazak na tržišnu privredu 1990-ih godina. Glavni turistički centri su Prag, banje Karlove Vari i Marijanske Lazni i zimski centri Šumave. Šumava (Češka šuma) je jedno od najposećenijih turističkih područja u Češkoj. Odlikuje se slikovitim pejzažima, jezerima, raznovrsnom florom i faunom. To je regija povoljna za aktivan odmor, rekreaciju i rehabilitaciju leti, dok zimi pruža mogućnosti za skijanje i snoubording. Na Šumavi se nalazi veliki broj zimsko-sportskih centara, kao što su Železna ruda, Kubova Hut, Huranov. Karlove Vari su najpoznatije, najatraktivnije i najveće češko banjsko lečilište i jedno od najpoznatijih geotermalnih izvora u Evropi. U Karlovim Varima postoje 64 izvora lekovite termalne vode, ali se koristi samo 12 termalnih mineralnih izvora. Najpoznatiji izvor je Vridlo, sa temperaturom vode od 72°C. Karlove Vari su čuveni i po proizvodnji slatkiša, porcelanu i moser staklu, koje su koristili kraljevski dvorovi u Evropi. U Karlovim Varima se svake godine održava čuveni filmski festival. Prag je najveći turistički centar Češke.

Slovačka kao kontinentalna zemlja ima relativno razvijen turizam. Osnovu razvoja turizma predstavljaju Tatre (planinski, zimsko-sportski, rekreacioni turizam), banje (banjski turizam) i Bratislava, u kojoj su razvijeni tranzitni, ekskurzioni i drugi vidovi turizma. Visoke Tatre, na granici sa Poljskom, poznate su po zimskim sportovima. Najveća skijališta su Štrbsko Pleso, Stari Smokovec i Tatranska Lomnica. Celo područje proglašeno je 1949. godine nacionalnim parkom. Ovo je najstariji, a ujedno i najveći nacionalni park u Slovačkoj, a sastoji se od tri planinska lanca Visokih, Zapadnih i Belih Tatri. Snežni pokrivač koji se zadržava od novembra do aprila stvara idealne uslove za zimske sportove. Preko 50 skiliftova svih profila, kao i oko 60 km skijaških staza svrstavaju ovo područje u prvu kategoriju skijaških regiona. Ovde se nalaze brojni smeštajni objekti – hoteli, pansioni i apartmani, i pet kampova koji leti mogu primiti oko 7.000 posetilaca.

Tatranska Lomnica se nalazi na severoistoku Slovačke i predstavlja najveći skijaški centar zemlje. Ski tereni nalaze se na visini 1.700-2.100 m, do kojih se dolazi gondolom. Centar pruža velike mogućnosti, kako za vrsne skijaše, tako i za početnike. Venac Niskih Tatri se prostire pravcem zapad-istok u dužini od oko 80 km i pripada nacionalnom parku Niske Tatire, koji je osnovan 1978. godine. Janska dolina jedna je od najlepših dolina u Slovačkoj, u podnožju najvišeg vrha Niskih Tatri, Dumbiera (2.043 m). Skijaški tereni skoncentrisani su na padinama Javorovice (1.042 m), nedaleko od mesta Liptovski Jan. Ova dolina je poznata po brojnim istorijskim i kulturnim spomenicima i po toplim termalnim izvorima i bazenima sa lekovitom vodom. Ukupna dužina skijaških staza je 3.010 m. Na 25 km od Janske doline nalazi se najveći skicentar Slovačke – Jasna. Jezero

Zemplinska širava u podnožju Karpata u potpunosti je leti turistički ekspozirano. To je velika sportsko-rekreaciona zona hotela, odmarališta i kampova. Ovo područje u letnjim mesecima ugošćuje turiste iz Slovačke i susednih zemalja. Stvoreni su odlični uslovi za kupanje, sportove na vodi, pećanje, pešačke izlete i drugo.

Bratislava je jedan od novih najperspektivnijih turističkih punktova u Evropskoj uniji. Veoma je bogat kulturni život grada, sa muzejima, galerijama, koncertima, operskim predstavama. U gradu se nalaze brojni hoteli, restorani, kafane, vinski podrumi. Najpoznatija znamenitost grada je Bratislavski hard, dvorac koji se nalazi 100 m iznad Dunava. Glavni trg krase Rolandova fontana, za koju legenda kaže da se kip na njenom vrhu u novogodišnjoj noći okreće na suprotnu stranu, kako bi pozdravio stare junake koji su u prošlosti branili grad. Košice su drugi po veličini grad u Slovačkoj, grad duge i bogate istorije. Centrom grada dominira gotička katedrala Svete Elizabete, jedna od najlepših u svetu, kapela Svetog Mihaela i gradski toranj.

Južna Evropa

Od četiri velika evropska poluostrva tri pripadaju geografskoj regiji Južna Evropa: **Pirinejsko, Apaninsko i Balkansko poluostrvo**. Na Pirinejskom poluostrvu su Portugalija i Španija, a ivični položaj ima i Andora. Na Apeninskom poluostrvu se nalazi samo jedna država Italija i dve patuljaste države: San Marino i Vatikan. Najveći broj država se nalazi na Balkanskom poluostrvu: Srbija, Crna Gora, Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina sa dva entiteta i distriktom, Makedonija, Albanija, Grčka i Bugarska. Južnoj Evropi pripadaju i mediteranska država Malta, a ovoj regiji pripada i grad država Monako.

Portugalija se ubraja u turistički razvijene zemlje, iako njeni turistički rezultati zaostaju za susednom Španijom. U 2024. godini Portugalija je raspolagala sa 260.000 ležaja u kojima je ostvareno 35 mil. noćenja. Lisabon sa okolinom turistički je privlačan ne samo kao veliki grad i svetska luka, nego i kao jedan od starijih gradova Evrope. Nalazi se na zapadnoj obali Pirinejskog poluostrva, na izlazu iz estuarskog zaliva, u blizini ušća Težo u Atlantski okean. Lisabon je, kao i Rim, smešten na sedam brežuljaka. Brojni su istorijski spomenici, kao i zanimljivi turistički sadržaji, od kojih se ističe veliki turističko-ugostiteljsko-zabavni centar Merkada da Ribeira, površine 4.500 m². Impresivan je ulazak u Lisabon mostom preko reke Težo, koji je jedan od najdužih visećih mostova u Evropi. Lisabon je središte nadbiskupije i jedan od najvažnijih verskih centara Portugalije, sa više crkava, samostana i verskih škola. U gradu su smešteni i Nacionalni teatar, Opera, te niz manjih klasičnih i savremenih teatarskih kuća. Muzeji i galerije su svetskog ranga.

Među znamenitostima grada se izdvajaju tvrđava Sao Jorge, maorskog porekla, staro gradsko jezgro Alfama sa romansko-gotičkom katedralom, renesansna crkva Sao Vicente de Fora i Panteon, kao i crkva Svetog Jovana u centru. Posle zemljotresa 1755. godine, izgrađuje se Donji grad sa reprezentativnim trgovima, kao što su Komercio i trg Dom Pedra IV. Zaštitni znak Lisabona je Elevador, gradska uspinjača koja spaja Donji grad sa centrom. Lisabon je najveći turistički promet ostvario 1998. godine, 4,34 mil. noćenja (skoro 10% ukupnih hotelskih noćenja u Portugaliji), jer je tada u gradu bila održana velika Svetska izložba EXPO 1998. Obiman turistički promet je praćen i konstantnim porastom turističkih kapaciteta, tako da Lisabon raspolaže sa 400 hotela, što je više od 1/4 ukupnih hotelskih objekata u Portugaliji. Algarve je najjužnija i najznačajnija turistička regija sa živopisnim pejzažima i modernim turističkim centrima i lokalitetima. Zbog klimatskih uslova povoljnih za kupališno-turističku sezonu, ova regija se razvila u najznačajniju turističku regiju u državi. Osnovu turističke privrede čini inostrani turizam, a strana noćenja čine 3/4 ukupnih noćenja u regiji. Algarve se odlikuje i brojnim etnosocijalnim motivima, zbog dobre očuvanosti mavarskih tragova u izgledu naselja i načinu života.

Španija je posle Francuske evropska zemlja sa najvećim brojem stranih turista. Izuzetan rast i razvoj turizma u Španiji temelje se na brojnim prostorno-geografskim i kulturno-istorijskim privlačnostima, od kojih neke imaju svetsku reputaciju. Pogodnosti za razvoj turizma u celini, a posebno rekreativno-boravišnog turizma, nisu ravnomerno raspoređene, pa u skladu sa tim moguće je izdvojiti više turističkih regija. Kada se radi o vrstama turističkog prometa koje su vezane za kraći boravak – obrazovni, tranzitni, kulturni i manifestacioni turizam – situacija je drugačija. Ovi vidovi turizma su, manje ili više, razvijeni u

čitavoj zemlji. U Španiji se mogu izdvojiti sledeće turističke regije: Kosta Brava sa Kosta Doradom, Kosta Blanka, Kosta del Sol, Kosta de la Luz i Andaluzija, Balearska ostrva, Kanarska ostrva, Kantabrijsko primorje i Madrid sa okolinom.

Kosta Brava i Kosta Dorada su teritorijalno povezane i u turističkom pogledu predstavljaju celinu, odnosno jednu turističku regiju. Već decenijama Kosta Brava i Kosta Dorada zauzimaju drugo mesto u Španiji (iza Balearskih ostrva) po obimu hotelskih kapaciteta, koji iznose oko 220.000 ležaja. Najveći i najznačajniji centar ove regije je **Barselona**. Grad obiluje kulturno-istorijskim spomenicima iz svih epoha. U periodu posle održavanja Olimpijskih igara 1992.godine, čiji je domaćin bila Barselona, došlo je do intenzivnijeg turističkog prometa u ovom gradu. Za potrebe manifestacije investirana su obimna sredstva u renoviranje i proširenje turističkih kapaciteta, infrastrukture, kulturno-zabavnih i rekreativnih sadržaja. U 2023. godini u ovom gradu je registrovano oko 8 mil. noćenja, a 2024. godine taj broj se povećao za više od 80%, kada je ostvareno skoro 15 mil. noćenja.

Najpoznatiji turistički centar na Kosta Doradi, južno od Barselone, je **Taragona**, gde se beleži i najveći promet turista – više od 1,3 mil. noćenja 2006. godine. Kosta Blanka se proteže od ušća Ebra do rta Goto. Sastoji se od Valensijskog zaliva dugog 160 km i Mursijskog primorja, dužine 200 km. U poređenju sa Kosta Bravom i Kosta Doradom, Kosta Blanka raspolaže skromnijom smeštajnom bazom i beleži manji inostrani turistički promet. Dva veća grada značajna su kao najsnažniji polifunkcionalni centri, ali i kao slikovita i turistički privlačna mesta - **Valensija** i **Kartagena**. Valensija ima uske ulice, poput orijentalnih gradova, popločane kaldrmom. Nekada je bila opasana zidinama na kojima su bile kule sa stražarima. Valensija je ostvarila osetan turistički rast. U periodu od 1992. do 2024. godine broj turista koji su posetili grad porastao je sa 372.000 na 880.000, dok je broj noćenja u istom periodu uvećan sa 806.000 na 1,7 mil. Kosta del Sol ima povoljne klimatske odlike za kombinovanje primorskog turizma u Malaškom primorju, i planinskog turizma u zaleđu.

Pored klimatskih, prisutne su i druge pogodnosti za razvoj turizma. Klisurastim dolinama sa Sijera Nevade teku brojni potoci gradeći vodopade, na padinama se prostiru mala sela i vinogradi, a ponegde se još uvek mogu naći potomci Mavara. Regionalno središte, Malaga, čuven je po okolini prekrivenoj čempresima, palmama, limunom i narandžama, bananama, šećernom trskom, vrtovima i vinogradima, a manje po istorijskim znamenitostima. Vodeći centar kupališno- rekreativnog turizma je Toremolinos. Kosta de la Luz (Obala svetlosti) i Andaluzija u celini zaslužuju posebnu pažnju zbog turističkih vrednosti i velikih kapaciteta plaža, koje još uvek nisu adekvatno iskorišćene. Andaluzija zaostaje za Balearskim i Kanarskim ostrvima, kao i Kosta Bravom i Kosta Doradom. Brojni su kupališno-

rekreativni sadržaji, ali je od važnosti za razvoj turizma mogućnost izleta do starih gradova u unutrašnjosti Andaluzije – Sevilje, Granade i Kordobe. Sevilju odlikuje bogatstvo kulturno-istorijskih spomenika, od kojih posebnu pažnju privlače katedrala izgrađena u gotskom stilu i kraljevski dvorac Alkazar. U Granadi se nalazi Alhambra, građevina iz perioda arapske vlasti.

Balearska ostrva su najposećenija ostrva Evrope. To je arhipelag od 16 ostrva, od kojih su najveća i najpoznatija **Majorka, Menorka i Pitjуска ostrva** (Ibica i Formantera). Baleari su turistička regija Španije sa najvećim smeštajnim kapacitetima, koji iznose oko 30.000 hotelskih ležaja. U turističkom pogledu, najznačajnije ostrvo je Majorka, na kome su izgrađeni najobimniji kapaciteti i realizuje se najveći turistički promet. Najznačajniji turistički centar na Majorci je Palma de Majorka. Prvi hotel u gradu je otvoren 1902. godine. Jedna od zanimljivosti Palma de Majorke je to što pojedini delovi grada imaju posebnu funkciju – za šetnju, za kupovinu, za zabavu (kafići, restorani, noćni klubovi i barovi). Duž obale su podignute nove gradske četvrti sa hotelima. Posetioce privlači i poznata katedrala, najstariji spomenik grada. Građevine i spomenici su u arapskom, baroknom i gotskom stilu. Brojna su mesta u unutrašnjosti Majorke sa razvijenom turističko-izletničkom funkcijom. To su Valdemosa – stari grad sa maorskim kućama, Deja – selo u blizini mora koje sve više postaje stalno prebivalište umetnika iz celog sveta, Alfabia – sa botaničkom baštom tropskog rastinja i građevinama iz maorskog perioda, Soler – gde su brojne plantaže pomorandži i barokne i neogotske građevine. Na Majorci je otkriveno više od 200 pećina, među kojima su poznate: Kuevas de Genova, Kuevas de Kampnet, Kuevas de Arta, Kuevas de Drac.

Kanarska ostrva nalaze se u Atlantskom okeanu. Sastoje se od 7 ostrva, od kojih su najvažnija Tenerife i Veliki Kanari, na kome se nalazi i najveći grad Kanarskih ostrva – Las Palmas. Turizam nadaleko premašuje ostale privredne grane, mada još uvek zaostaju za Balearima. To su vulkanska i planinska ostrva sa kraterima. Kanarski krateri spadaju među najveće u svetu. Na ostrvu Tenerife se nalazi i najviši vrh Španije, Piko de Teide (3.718 m). Kupališna sezona traje tokom cele godine. Učešće ove regije u ukupnom turističkom prometu zemlje iznosi 22% u 2024. godini. Iste godine ostvareno je 10,7 mil. inostranih noćenja u 150.000 hotelskih ležaja. Severne obale su formirane od crnog, sivog, crvenog i belog peska, dok su bele plaže na istočnim ostrvima nastale taloženjem peska iz Sahare. Santa Kruz de Tenerife na Kanarskim ostrvima je glavni grad istoimene provincije. U Santa Kruzu se nalaze brojne istorijske građevine i spomenici.

Kantabrijsko primorje je pod direktnim okeanskim uticajima, što negativno utiče na razvoj kupališno-rekreativnog turizma. Kupališna sezona je u julu i avgustu. Zbog toga, razvijenost turizma u Kantabrijskom primorju je na nižem nivou u poređenju sa regijama istočne i jugozapadne Španije (2,7 mil. noćenja u 2024). Sa druge strane, pogodnosti za razvoj turizma leže u činjenici da je ono u produžetku južne Francuske, odakle dolazi najveći broj turista. Regija je interesantna u folklornom pogledu, jer ga znatnim delom naseljavaju Baski, poznati po slikovitim nošnjama i običajima. U neposrednoj blizini špansko-francuske granice nalazi se kupalište San Sebastijan. Madrid sa okolnim istorijskim mestima i spomenicima je primer regije nastale valorizovanjem antropogenih elemenata prostora, građevinskih objekata, umetničkih dela i istorijski značajnih mesta. Zato Madrid predstavlja regiju kulturnog, ekskurzionog, kongresnog i manifestacionog turizma. Moderni bulevi iz svih delova grada sastaju se na Puert del Solu. Mogu se izdvojiti dva dela: slikoviti arapski i srednjovekovni deo. Tu se nalazi Placa Major (Veliki trg), jedno od najvažnijih istorijskih mesta Madrida.

U starom delu grada se izdvajaju palate, muzeji, veliki trgovi, spomenici, fontane i parkovi. Ističe se sedmospratna kraljevska palata, izgrađena u klasičnom stilu. Tu je veliki spomenik Servantesu, Don Kihotu i Sanču Pansi. Na trgu Puerto del Sol se nalazi tzv. Nulta tačka. Tu je i simbol grada, tzv. medved koji bere kruške. Madrid obiluje galerijama, bibliotekama, muzejima i pozorištima. Najčuveniji je muzej Prado, sa delima Pikasa, Velaskeza, Murilja i drugih. Madrid ima veliki broj parkova. Najveći i najlepši je Retiro (130 ha). Okolina Madrida je bogata prirodnim i antropogenim turističkim sadržajima. Ističe se Eskorijal, jedna od najvećih građevina u svetu. To je letnja rezidencija španskih kraljeva, sa kompleksom zgrada – dvorcem, muzejom, arsenalom oružja, tamnicom i mauzolejom. Jugozapadno od Madrida nalazi se Toledo – stari grad koji potiče iz vremena Ibera. Bio je prestonica Španije do XVI veka. Toledo su izgrađivali i Rimljani, Goti i Mavari, Karlo V i Filip II. U njemu su sačuvane brojne crkve, katedrale, palate (palata Alkazar je najatraktivnija) i dr. Područje Madrida raspolaže sa 65.000 hotelskih ležaja. Tokom proteklih 20 godina turistički promet u Madridu porastao je za 80%. Godine 2007. Madrid je posetilo 15,2 mil. turista.

Italija predstavlja kompleksnu turističku regiju. Turizam se razvija zahvaljujući moru, atraktivnim plažama, dugom insolacijom, planinama, bogatoj istoriji, mestima hodočašća i dr. Turizam je značajna privredna grana, što se može videti iz činjenice da je po prihodu od turizma među prvima u svetu. Italija je uspela da svoju obalu valorizuje, ulaganjem velikih sredstava. U Italiji se može izdvojiti više regija sa brojnim turističkim centrima. Italijanski Alpi pružaju se od Đenovskog zaliva do Julijskih Alpa, u dužini od 1.500 km. Najprivlačniji deo su Dolomiti, gde se razvio sportskoturistički centar Kortina d' Ampeko, gde su 1956. godine

održane Zimske olimpijske igre. Zahvaljujući dugom trajanju snežnog pokrivača, tihom i vedrom vremenu tokom zime, sa dosta sunčanih dana, moguća je duga sezona skijanja. Kroz Dolomite vodi čuveni Olimpijski alpski put koji povezuje turističke centre u kojima su se održale Zimske olimpijske igre – Garmiš Partenkirhen u severnim Alpima (Nemačka) i Kortina d’Ampeco u Dolomitima.

Dolomite karakteriše razvijen tranzitni (leti turisti iz zapadne Evrope na putu ka sunčanom Sredozemlju prelaze preko Dolomita) i izletnički turizam (Dolomiti su omiljena izletnička zona za stanovnike velikih gradova u severnoj Italiji). Kortina d’Ampeco ima oko 23.000 ležaja i raspolaže sa 140 km uređenih skijaških staza i više od 50 skiliftova. Razvoju turizma pogoduje blizina Venecije (160 km), tako da turisti mogu da kombinuju zimsko-rekreativne sadržaje. Pored Kortine, u Dolomitima su se razvili centri: Alta Badia, Ortisci, Valgardena i dr.

Venecija je jedan od poznatih istorijskih gradova na jadranskoj obali. Smatra se najatraktivnijom turističkom destinacijom u Italiji i Evropi, a poznata je i po tradicionalnom karnevalu. Grad je izgrađen na peščanim ostrvima. Ulice su predstavljene kanalima (ima ih preko 150). Prevozna sredstva su zamenjena gondolama, čamcima i brodovima. Od građevina se ističu Duždeva palata, crkva Svetog Marka, crkva Santa Maria de la Salute i dr. U gradu se nalaze brojni mostovi. Najpoznatiji je most Ponte Rialto. Pred trgom Svetog Marka sastaju se tri kanala: Kanal Grande, Kanal di San Marko i Kanal de la Đudeka. Bazilika Svetog Marka je dominantna građevina na istoimenom trgu. Most uzdaha je jedan od mostova u Veneciji i uz most Rialto verovatno najpoznatiji. Veneciju godišnje posete miloni turista. U njoj se svake godine održava filmski festival.

Cela Ligurija je proglašena rivijerom, a centar joj je Đenova. Rivijera ima niz malih primorskih naselja u kojima se razvija turizam, a najpoznatija su Imperija i San Remo. Oni su poznati kao letovališta, ali je turizam razvijen i zimi zbog povoljne klime. Gradovi su puni vila i parkova, a San Remo je poznat i po muzičkom festivalu. Turistički centri Ligurijske rivijere su prvobitno bili zimovališta, pre svega bogate klijentele. Tu se nalaze San Remo (poznat po festivalima cveća, muzike, karnevalima i sličnim manifestacijama), Imperija, Santa Margherita i Portofino. Kupališno-rekreativni turizam predstavlja osnovu turističkog razvoja, u kome dominantno učešće po broju turista i broju ostvarenih noćenja, imaju domaći turisti.

Jadranska rivijera se naziva Rivijera romanjola, jer se u italijanskoj oblasti Emilija-Romanja nalaze najveće plaže sa velikim smeštajnim kapacitetima, koji su koncentrisani u Riminiju. U primorskom delu Romanje razvili su se poznati turistički centri: Rimini, sa plažom dugom oko 25 km, Ričione, Miramare i dr. Ankona privlači turiste svojim prazničnim narodnim svečanostima – festama,

od kojih je posebno popularan Ribarski narodni praznik. Pored kupališno-rekreativne zone ove regije, turistički značaj ima i njen kontinentalni deo. U njoj je mnogo spomenika iz prošlosti, umetničkih građevina, starih crkava, termomineralnih izvora i čuvenih banja. U **Raveni**, pored brojnih kulturno-istorijskih spomenika, posebno se ističe grobnica Dantea, jednog od najvećih pesnika srednjeg veka. Od banja je najpoznatija Salsomadure. Regija Romanja je po broju ostvarenih noćenja u 2024. godini (8 mil.) zauzimala 4. mesto u Italiji. Po obimu smeštajnih kapaciteta, Romanja je 2. italijanska regija (iza Toskane), pri čemu je učešće hotelskih ležaja 2/3 ukupnih kapaciteta.

Jedna od turističkih regija je **Toskana**, u kojoj je istorijsko i privredno središte **Firenca**. Firenca je jedan od najlepših gradova Evrope. Rodni je grad Dantea, Bokača, Donatela, Leonarda da Vinčija, Mikelandela i dr. Tu se nalaze brojne građevine koji turisti posećuju: katedrala Santa Maria del Fiore, kapela Mediči, kopija mikelandelovog Davida, palate Bargelo, Piti, Santa Kroče, Ponte Vekio, umetničke galerije i dr. Savremenu Firencu nazivaju i „italijanska Atina“. **Piza** je jedan od poznatijih i posećenijih gradova Toskane. Nalazi se na reci Arno. U delu grada „Polje čuda“ su gradska katedrala, baptiserija i zvonarski toranj. Toranj je čuven po nakrivljenju. Često se nagib tornja opisuje mističnim okolnostima i religijskim verovanjima, ali realnost je da se on pojavio zbog podloge na kojoj je izgrađen. Naime, Bonano Pizano je započeo 1173. godine izgradnju kule koja je, zajedno sa Duomom, krstionicom Svetog Jovana i Kamposontom, jedno od arhitektonskih remek dela. Radovi su međutim obustavljeni, jer je toranj, sagrađen na aluvijalnom plavnom tlu, počeo da pokazuje prve znake naginjanja. Prva tri nivoa nagnula su se za 0,5° ka severu.

Rad je nastavljen posle jednog veka, kada su podignuta sledeća tri nivoa. Od trećeg do šestog nivoa došlo je do promene nagiba za 0,5° ka jugu. Završeni toranj poštuje prvobitni cilindrični oblik, sa kolonadom od 6 spratova i delom za zvona, ali otkad je počeo da služi kao zvonik, nagnutost se znatno povećala. Nedavna proučavanja pokazala su da bi se toranj srušio čim je bio dovršen, da je samo malo viši. Kada je reč o toskanskim plažama, one nisu posećene kao susedne ligurijske. Ipak, i ovde se ističe nekoliko kupališnih centara, kao što su: Vijaređo – najstarije morsko kupalište u Italiji, Tore del Lago, ostrvo Elba i dr. Najpoznatije banje su: Montecatini, Banji di Luka, Terme de Kašina i dr. Ovu regiju karakteriše veliki turistički promet od preko 10 mil. turista godišnje.

Lacio sa Rimom predstavlja jednu od najznačajnijih turističkih regija. Turističke vrednosti većinom su koncentrisane u Rimu, koji je poznat i kao „večni grad“. Rim skoro da nema konkurenta u svetu kada je reč o brojnosti antičkih spomenika. Antički amfiteatri Koloseum i Forum, Trajanova i Karakalina kupatila,

na jednoj, Vatikan sa kompleksom sakralnih građevina i kulturnih institucija, na drugoj strani, čine Rim jednim od najposećenijih centara gradskog turizma. U gradu su 1960.godine održane letnje Olimpijske igre. Zbog pogodne klime, boravak u Rimu je prijatan skoro u svakom delu godine. Primorje Lacija takođe je turistički aktivirano. Od rta Orbetela obala je najvećim delom niska i peskovita, pa su atraktivna kupališta: Tarkvinija, San Marinela, Ostija, Formia. Poznate banje su Banja di Tivoli i Vikarelo. Prirodne vrednosti imaju komplementaran karakter u turističkoj ponudi Rima. Godine 2023. Rim je posetilo oko 24 mil. turista, koji su ostvarili preko 27 mil. noćenja.

Kampanja je regija koja gravitira Napulju – najbližem velikom gradu. Atraktivnosti predela Kampanje doprinose Beneventska nizija severno od Napulja, vulkan Vezuv i Flegrejska polja, na kojima su nekada izbijali vulkani, dok danas iz preostalih kratera izbijaju sumporovita para. U pitanju je turistički atraktivan prostor visokih kuriozitetnih atributa, pri čemu posetioci Napulja rado prave izlete automobilom ili uspinjačom do Vezuva, sa koga se pruža pogled na Napulj i ostrvo Kapri. Ispod Vezuva postojala su tri rimska grada: Herkulanum, Stabije i Pompeja. Prilikom erupcije Vezuva 79. godine, Pompeja je bila zasuta pepelom, a druga dva grada pepelom i lavom. Pompeja je otkopana, tako da se i danas mogu raspoznati ulice, kuće, ali postoji i savremeni grad, blizu nekadašnjeg. U njemu je uređen jedinstven arheološki muzej, pa turisti dolaze da bi posmatrali tragove vatrene stihije. Kampanja pruža dobre mogućnosti za razvoj kupališno-rekreativnog turizma. Obala je razučena, a ispred Napuljskog i Salernskog zaliva se nalaze atraktivna ostrva Kapri, Išija i dr. Najpoznatija kupališno-rekreativno mesta na obali su: Sorento, Amalfi, Atrani i Ravelo. Po obimu turističkog prometa (5 mil. turista i 20 mil. noćenja 2023. godine) i izgrađenosti smeštajnih kapaciteta (177.000 ležaja), Kampanja je srednje razvijena turistička regija.

Sicilija je najveće ostrvo u Sredozemnom moru. Duh antike se može osetiti u Argidentu, nekada najbogatijoj grčkoj koloniji na jugu Italije. Turisti masovno posećuju i Arhimedov grad Sirakuzu, baroknu Kataniju, kao i najčuleniji evropski vulkan Etnu. Palermo je grad sa velikim trgovima i katedralama. Turiste u Palermu privlači monumentalna katedrala iz XII veka, egzotična vegetacija i gostoljubivo stanovništvo. Sirakuza je grad koji su osnovali Grci daleke 735. godine pre n.e. Grad je poznat po grčkom matematičaru Arhimedu, koga su u Sirakuzi ubili rimski legionari. Za turiste su još zanimljivi gradovi Monreale i Kefalu i arheološka nalazišta Himera i Solunto. Turisti se opredeljuju da posete Etnu, koji je najviši aktivni vulkan u Evropi, (3.340 m) sa oko 400 ugašenih i nekoliko aktivnih kratera. Najpoznatija letovališta su Taormina i Ćordini Naksos.

Sardinija je po veličini drugo ostrvo u Sredozemlju. Pored prirodnih lepota, poznata je i po tragovima različitih civilizacija, od Kartagine i rimskih ruševina, preko Ćenove, gotskih i baroknih građevina do starosedelačke civilizacije. Sardinija je dobila ime po Sardima, iverskom plemenu koje se nastanilo u XII veku pre n.e. Oni su razvili civilizaciju, a njihove građevine – nuragi su u obliku tornja, visoke 12-30 m. Na Sardiniji i danas postoji oko 7.000 tih građevina. Tragovi istorije vidljivi su u arhitekturi, kulturi i običajima. Jedan od zanimljivih gradova jeste Sassari, sa srednjovekovnim centrom i osamljenim trgovima. Aljero je poznat po imenom „Mala Barselona“ zbog snažnog katalonskog uticaja. Gradske zidine, uske srednjovekovne ulice, javni parkovi i prostrane peščane plaže deo su onoga što Aljero pruža. Najveća atrakcija u okolini grada je pećina Groto de Netuna.

Slika 9. Venecija

Izvor: autori, 2024.

Slovenija je sve popularnija turistička destinacija Evrope. Slovenačka jadranska obala, iako je duga samo 44 km, čini kontrast snežnim planinskim vrhovima njene unutrašnjosti. Slovenija je imala oko 6,2 mil. turističkih dolazaka i 16,3 mil. noćenja 2023. godine. Ukupan broj noćenja ostvaren 2023. godine je za 2% veći u odnosu na 2019. godinu, 4% u odnosu na 2022. godinu. Što se tiče dolazaka, napravljen je pomak ka izjednačavanju rezultata iz 2019. godine (-0,6%), tj. skokom od skoro 6% u odnosu na 2022. godinu. Slovenija ima 28 planinskih vrhova viših od 2.500 m, a najpopularnija planinarska destinacija je vrh Triglav u Julijskim Alpima (2.864 m). U dinarsko-kraškom delu teritorije nalaze se jame i pećine, od kojih je 20 uređeno za turističke posete. Neke od najpoznatijih banja u Sloveniji su Terme Čatež, Terme Olimija, Terme Dobrna, Terme Laško, Terme Ptuj i Rimske terme.

Bledsko jezero je ledničkog porekla. Nalazi se u Julijskim Alpima, 55 km od Ljubljane. U sredini jezera se nalazi ostrvo Bled, jedino prirodno ostrvo u Sloveniji. Na ostrvu se nalazi crkva Marijinog Uznesenja, sagrađena u XV veku. Bohinjsko jezero je najveće jezero u Sloveniji, u okviru Nacionalnog parka „Triglav“. Na Triglavu se nalaze stare forme i kuće alpskog tipa, karakteristične za predele koji su poznati po proizvodnji sira. Pored Bohinjskog jezera, na planini se nalaze mala lednička jezera Triglav, Kriška, a u podnožju, na teritoriji Kranjske Gore nalazi se i jedan od najpoznatijih Parkova prirode u Sloveniji – Zelenci. Pohorje je najpoznatija skijaška planina u Sloveniji. Poznata sportsko-rekreacione destinacije su Planica, Tri kralja, Beleuve, Areh, Ribarska Koča, Kope i Rogla.

Ljubljana leži na reci Ljubljanici, u Ljubljanskoj kotlini. U gradu se nalaze stari građevinski spomenici, ostaci antičke Emone, više crkava (Sveti Jakob, Sveti Nikola). U gradu se nalaze srednjovekovni spomenici: zamak iz XV veka, gradska kuća iz XVI veka, katedrala iz XIII veka i dr. Kupališni turizam se razvija u slovenačkom primorju, a glavni centri su Piran, Portorož, Kopar i Izola.

Grčka je jedna od značajnijih turističkih zemalja Evrope. Sa 14,3 mil. evidentiranih stranih turista, Grčka je u 2007. godine zauzimala 15. mesto u svetu i 7. mesto u Evropi. Ukupan broj ostvarenih noćenja u objektima hotelskog tipa iste godine iznosio je 57,6 mil. Grčka ima veoma povoljan turističko-geografski položaj. S pravom je nazivaju jugoistočnim rtom Evrope. Izlaz na tri mora, povoljni klimatski uslovi, raznovrsni reljefni oblici, brojna ostrva, kulturno-istorijska baština – sve je to uticalo da Grčka danas zauzima značajno mesto na listi vodećih evropskih i svetskih turističkih destinacija. Atika je najvažnija turistička regija Grčke. Pobrđa na severozapadu prelaze u planinu Parnas, po grčkoj mitologiji „Planinu pesnika i vila“, koja je 1953. godine proglašena nacionalnim parkom. U podnožju planine nalazi se veliki broj lokaliteta i tragova iz prošlosti Grčke, koji su izuzetno privlačni za turiste.

Tu su ostaci starogrčkog proročišta Delfi, ostaci zidova grada Tebe, Termopilski klanac i dr. Centar regije Atika, najposećenija turistička destinacija Grčke i Balkanskog poluostrva je glavni grad ove države - Atina.

Severna Grčka turistima nudi kombinaciju istraživanja netaknute prirode, istorijskog i kulturnog nasleđa, urbanog života, agro i nautičkog turizma. Predeli planine Olimp, sa koje svake četiri godine kreće put olimpijskog plamena, pružaju ljubiteljima planinarenja i šetnji kroz prirodu jedinstvene prizore i pejzaže. Poklonici arheologije mogu posetiti veliki broj arheoloških lokaliteta. Severna Grčka je muzej na otvorenom vizantijske umetnosti i arhitekture. Brojna su naselja: Paralija, Leptokarija, Platamon itd. Međutim, regija nema veći značaj za boravišni turizam, mada je privlačna. Prostrane kotline sa jezerima bogatim ribom, vodopadi na planinskim rekama, visoke planine pogodne za zimske sportove, slikovita naselja, brojni spomenici iz vremena Aleksandra Makedonskog i Rimljana, predstavljaju turističke vrednosti koje još uvek nisu u dovoljnoj meri valorizovane na tržištu.

Planina Olimp sa vrhom Mitikas (2.917 m) je najviša planina Grčke. Predstavlja deo divlje i netaknute prirode, koji je proglašena za nacionalni park i sadrži preko

1.500 biljnih vrsta, od kojih su 23 retke, jedinstvene u celoj Evropi. Od 1983. godine pod zaštitom je UNESCO-a. U Grčkoj mitologiji ova planina je dom besmrtnih bogova. Verovalo se da u središtu planine postoji Zevsova palata, a kraj nje palata ostalih bogova. Arheološko nalazište sa međunarodnim značajem jeste Dion, grad boga Diasa, sveti grad Makedonaca. U arheološkom parku se može posetiti sedam iskopina i muzej. Grad je okružen snažnim zidinama u obliku četvorougla, dok se unutar njega širi mreža puteva. Meteori, manastirsko naselje, smešteno je na visokim stenama. Kaluđerska zajednica koja se formirala na ovim stenama jedinstvena je u svetu. Prema verovanju, prvi pustinjaci su se doseljavali da bi ispovedali dušu u miru, zaboravljeni i izolovani od sveta.

Meteori čine manastiri Sveta Trojica, Varlam, Preobraženje, Sveti Stefan, Sveti Nikola Anapavisis, Rusan i Presveta Deva. Kamene kule manastira Meteori (viseće stene), nastale su povlačenjem mora pre oko 30 mil. godina. Prvi religiozni objekti su izgrađeni 985. godine, kada jednu od brojnih pećina naseljava monah Varnava. Godine 1382. monah Atanasios, povlačeći se pred Turcima, dolazi u Tesaliju, gde osniva prvi manastir, Veliki meteori, na visini od 623 m, najviši manastir celog kompleksa. Zatim se grade i ostali manastiri, kojih je ukupno bilo 23. Do XIX veka ih ostaje svega 7, koliko ih ima i danas. Upisani su na UNESCO listi prirodne i kulturne baštine zbog prirodnosti specifičnosti i antropogenog značaja. Edesa je poznata po brzacima i vodopadima reke Ludijas i po Cvetnom festivalu, koji se održava u proleće. U ovom gradu je Aleksandar Makedonski krunisan za kralja,

a potom je sagradio pozorište koje je očuvano do današnjih dana. Nedaleko od Edese se nalazi Pela, rodno mesto Aleksandra Makedonskog. Za turizam je još značajnije ostrvo Tasos. Izuzetno je šumovito, pejzažno raznoliko, puno spomenika i sa plažama duž cele obale.

Krfska regija ima strateški položaj. Ostrvo Krf je značajno po tome što je poslužilo kao utočište srpskoj vojsci posle povlačenja preko Albanije u Prvom svetskom ratu. Na ostrvu Vido se nalazi groblje srpskih vojnika, a more pored ostrva je grobnica mnogih srpskih vojnika. Krf je privlačan za turiste kako zbog prirodnih lepota, tako i brojnih spomenika, crkava i drugih ostataka prošlosti. Krf predstavlja značajnu turističku regiju, koja raspolaže sa oko 90.000 ležaja, od čega 35.000 u hotelskim kapacitetima. Raspolaže sa 300 hotela, privatnih apartmana, bungalova i velikim brojem ugostiteljskih objekata, koji sa hotelima prelazi brojku od 1.000. Stari grad Krf je jedan od najinteresantnijih gradova u Grčkoj. Kao i ostala jonska ostrva, Krf nikada nije pao pod tursku vlast. Najveći uticaj imala je Mletačka republika, koja je vekovima upravljala ostrvom, što gradu daje poseban karakter. Grad Krf je kosmopolitski grad sa preko 30.000 stanovnika. Obezbeđen sa dve tvrđave i zidinama, sačuvao je lepotu koju je sticao vekovima.

Najreprezentativniji objekat je Liston, palata koja se nalazi između uskih gradskih ulica sa jedne strane i Spianade, širokog šetališta sa parkom i terenom za kriket, sa druge strane. Oblast Sidari se u mnogome razlikuje od ostalih delova Krfa. Vetar i morski talasi uklesali su neobične stene, koje liče na statue. Između njih su male peščane plaže, koje između stena izgledaju kao bazeni ili kanali. Paleokastrica je najstarije naselje na ostrvu, sa plažama i kristalno čistim morem. Na vrhu brda, odakle se pruža pogled na zaliv, nalazi se manastir iz 1228. godine. Turisti mogu posetiti i mesto Lakones, oblast Bela Vista sa pogledom na Paleokastricu i deo ostrva. U periodu 2000-2007. godine obim turističkog prometa na Krfu kretao se između 3,7 i 4,6 mil. noćenja godišnje.

Sporadsko-Kikladska regija obuhvata ostrva u Egejskom moru, sa više arhipelaga: Severni Sporadi, Južni Sporadi, Kikladi, ostrva Dodekanez i tri ostrva: Hios, Samos i Lesbos. Egejska ostrva su jedna od najvećih turističkih atrakcija Grčke. Lako su dostupna, poseduju brojne peščane plaže i kulturno-istorijske spomenike. Boravak na ostrvima pruža posetiocu potpun doživljaj. Sporadi su grupa ostrva u zapadnom delu Egejskog mora, duž istočne obale grčkog kopna, a u blizini većeg ostrva Eubeje i obale Tesalije. Sporade čine 24 ostrva, od čega su 4 veća i stalno naseljena: Skiotos, Skopelos, Alonizos i Skiros. Eubeja je ostrvo odvojeno svega 40 m od kopna uskim moreuzom. Kroz moreuz morska voda se kreće brzinom od 13 km/h, pre podne na jednu stranu a posle podne na drugu.

Ovaj fenomen se danas objašnjava plimskim talasom pod uticajem meseca, a u prošlosti se pripisivao nadprirodnim silama. Na ostrvu se nalaze turistička naselja i centri sa brojnim hotelima i ugostiteljskim objektima. Eubeja pruža velike mogućnosti odmora, zabave, kao i posete brojnim kulturno-istorijskim znamenitostima.

Kikladska ostrva su najpopularnija i najpoznatija grčka ostrva. Dobila su ime zbog toga što formiraju imaginarni krug u južnom delu Egejskog mora. Zbog belih kuća nanizanih kao grozdovi na padinama iznad zaliva, litica i obala, nazivaju ih još i Bela ostrva. U prošlosti su predstavljala prirodni prelaz preko kojeg se minojska civilizacija širila ka kopnenoj Grčkoj. Najpoznatija Kikladska ostrva su: Mikonos, Santorini, Paros i Naksos. Mikonos je ostrvo čuveno po plažama, džetset žurkama i pelikanima. Na ostrvu se mogu naći brojni ostaci antičke prošlosti, a u blizini je Delos, ostrvo – muzej, a nekada centar Kikladske civilizacije. Rodno je mesto boga Apolona, gde se nalazi hram i svetilište. Santorini je jedinstveno ostrvo vulkanskog porekla. Predstavlja veliku kalderu – nastalu katastrofalnom vulkanskom erupcijom 1450. godine pre n.e. Nezaboravno uplovljavanje brodom u grotlo uspavanog vulkana, penjanje na magarcu do Fire, zalazak sunca u lji, plaže od raznobojnog vulkanskog peska i žurke sa pogledom na vulkan, samo su neki od razloga zbog čega se turisti stalno vraćaju na ostrvo.

Naksos je najveće Kikladsko ostrvo, privredni i ekonomski centar. Tu se nalazilo i središte Naksoskog vojvode koji je vladao Kiklaskim ostrvima u vreme Mletačke vladavine. Plaže, istorijske znamenitosti, arheološka nalazišta i planinsko zaleđe čine Naksos atraktivnom turističkom destinacijom. Dodekanska ostrva su najistočnija grupa ostrva locirana uz Malu Aziju. Poslednja su postala deo moderne grčke države 1948. godine. Jedinstveni pejzaži, povoljna klima, vulkanske plaže i autentične grčke taverne čine ostrva atraktivnim. Od 163 ostrva naseljeno je samo 26. Najznačajnija ostrva su Rodos i Patmos. Na Rodosu se nalazilo jedno od sedam svetskih čuda starog veka, Kolos sa Rodosa – bronzana statue Heliosa, boga Sunca. Na ostrvu je atraktivan Kastelo, palata velikog Majstora, viteza katoličkog reda Svetog Jovana, koji je na Rodos u prvom veku doneo hrišćanstvo. Patmos je u hrišćanstvu najznačajnije ostrvo, jer ga je u prvom veku posetio apostol Jovan, koji je u pećini iznad zaliva napisao Knjigu Otkrovenja – Apokalipsu. Na tom mestu je u VII veku podignut manastir koji posećuje veliki broj hodočasnika iz sveta. Oko manastira sagrađena je Hora – glavni grad ostrva, kako bi meštani bili što bliže svetinji. Ostrvo je uskim moreuzom podeljeno na dva skoro simetrična dela. Veliki broj uvala i zaliva sa plažama su još jedan razlog zbog kojeg veliki broj turista posećuje ovo ostrvo.

Svojim položajem, Atika je zašla u Egejsko more i predstavlja jednu od važnih turističkih ponuda. Tokom istorije imala je dodirnih tačaka sa egipatskom, vavilonskom, feničanskom i rimskom kulturom. Pomorski položaj dolazi do izražaja od 1869. godine, puštanjem u promet Sueckog kanala. Najvažnije turističko mesto na Atici je Atina, koja se ubraja u najstarije gradove Evrope. U njoj se nalaze spomenici raznih epoha. To je grad Sofoklea, Perikla, Platona, Sokrata, Aristotela, Fidiije i dr. Od istorijskih lokaliteta ističu se Akropolj sa Partenonom i Erehtejonom, Dionisijevo pozorište, Agora, Olimpijski stadion. Akropolj je stenoviti brežuljak, koji se diže 156 m u središtu atinske nizije. Predstavljao je mesto u kojem se razvio kult Atine, najvažnije boginje grada. Prvobitni položaj je korišćen za naseljavanje tokom neolita, ali u 6. veku pre n. e. dobija religiozni značaj, kada Pisistratus započinje gradnju hrama Atini.

Partenon, simbol demokratije Atine, sagrađen je između 447. i 432. godine pre n. e. U naosu hrama čuva se, od zlata i slonovače, statua Atine Partenos, delo vajara Fidiije. Partenon ima 8 dorskih stubova na kraćim i 17 na dužim stranama hrama. Unutrašnjost je izgrađena od mermera sa planine Pendeli i ukarašen prvim Fidijinim radovima: „Borba džinova“, „Bitka Kentaura“, „Pad Troje“ i „Rođenje Atine“. Erehteon je izgrađen između 421. i 406. godine pre n. e. severno od Partenona. Ovaj neobičan jonski hram je posvećen starim bogovima Atine. Na južnoj strani hrama, umesto stubova postavljene su Karijatide. Ova grupa od šest ženskih figura predstavljaju oslonac krovu hrama. Opšti utisak je da devojke hodaju u mirnom ritmu svečane povorke, a monotonija ponavljanja je razbijena kontratežom, jer tri leve karijatide imaju savijenu desnu nogu, a tri desne levu nogu. U jugoistočnom delu Akropolja je Akropoljski muzej, koji predstavlja idealno mesto za posetu, kako bi se stekao utisak razvoja skulpture klasičnog perioda.

Dionizijevo pozorište (4. vek pre n. e.), nalazi se na južnim padinama Akropolja, gde su prvi put prikazana najveća antička dramska dela tokom 5. i 4. veka pre n. e. Istočno od pozorišta ima ostataka tragova Periklove koncertne dvorane. Na severnoj strani Akropolja pronađeni su ostaci stare Agore, koja je bila politički, administrativni centar i žiža svih socijalnih, trgovačkih i religijskih aktivnosti starih Grka. Najupadljiviji monument Atine nalazi se pred obala reke Ilisos, hram Olimpijskog Zeusa. Rad na hramu je započet u dorskom stilu za vreme Pisistratusa u 6. veku pre n. e., a završen u korintskom stilu za vreme Hadrijana u 2. veku nove ere. Za posetu je privlačan i Hadrijanov luk, koji i danas stoji na istom mestu, pored jedne od najprometnijih ulica u Atini.

Areopagus je nisko brdo, severozapadno od Akropolja, koje je služilo za okupljanja na otvorenom prostoru najviših zakonodavnih i sudskih organa. Najvažnije znamenitosti Vizantijskog perioda u Atini i njenom okruženju potiču iz

10. i 12. veka. Najpoznatije građevine su Kaisaian manastir koji potiče iz 11. veka, koji se nalazi 6 km jugoistočno od Atine, zatim manastir Dafni, 11 km zapadno od Atine. Manastir Dafni je sagrađen na mestu svetišta posvećenom Apolu, prema najvišim standardima i veštinama majstora, a unutrašnjost dekorisana najboljim mozaicima koji se mogu videti u Grčkoj. Ostaci borbe za slobodu i istorija moderne Grčke države može se videti u Istorijском i etnografskom muzeju u Atini.

Posle proglašenja Atine za glavni grad 1833. godine, izgrađene su neoklasične građevine. Najvažnija je zgrada Parlamenta iz 19. veka, pored koje se nalazi grob neznanom junaku. Ranije se zgrada parlamenta koristila kao rezidencijalna palata prvog grčkog kralja Otona (1832-1862), a od 1933. godine je grčki Parlament. U neposrednoj blizini je Narodna bašta u okviru koje se nalazi Kongresne centar. Brdo Likabet se nalazi severoistočno od Akropolja. Okruženo je šumom borovnice sa panoramskim pogledom i kapelom Sv. Đorđa. Brdu se može prići žičarom ili pešačkom stazom. U najužem centru Atine, ispred groba neznanom junaku nalazi se Sintagma – skver. Plaka je najstariji i najslikovitiji kvart Atine, koja se prostire oko Akropolja.

U uskim, krivudavim ulicama nalaze se jednospratne kuće uklopljene sa velikim gospodskim kućama. Ovde se nalaze taverne, prodavnice, umetničke i zanatske radionice. Sve ovo čini Plaku jednom od najatraktivnijih delova Atine. Monastiraki je pravi nastavak Plake. U ovom delu grada se nalaze najbrojnije antičke prodavnice i prodavnice poklona. Preostale neoklasične građevine su Akademija (1859-1887), Atinski Univerzitet (1839-1864) i Narodna Biblioteka (1877-1902). Maraton je mali grad u plodnoj ravnici, koji je od Atine udaljen 48 km. Naselje potiče iz ranog perioda bronzanog doba. U blizini naselja je pećina Oinoi, gde je postojao kult boga Pan iz 5. veka pre n. e. Maraton je najpoznatiji po pobedi Grka nad Persijancima 490. godine pre n. e. Vojnik Filipides je trčao do Maratona do Atine da objavi pobedu Grka. Po tom događaju najteža atletska disciplina dobila je naziv maraton (trka na 42,2 km). U Maratonu se može posetiti Arheološki muzej u kojem se čuvaju predmeti od praistorijskog do Rimskog perioda. Zapadno od naselja 8 km je Maratonsko jezero koje se koristi za vodo- snabdevanje Atine. Na jezeru je 1929. godine puštena u rad brana, koja je izgrađena od mermera.

Lavrio se nalazi na jugoistočnoj obali Atike. U prošlosti je imao veliki značaj, jer se tu nalazila ležišta olova i srebra, koja su služila Atinjanima za izgradnju oružja i mornarice u 5. veku pre n. e. Severno od Lavria nalazi se praistorijski lokalitet Torikos, koji je kasnije postao centar proizvodnje ruda koje su donošene iz Lavria. Rt Sunion je najjužniji tačka Atike 37° 39' s.g.š. i 24° 00' i.g.d., udaljen od Atine 61 km.

Ovo mesto je poznato po Posejdonovom hramu koji je izgrađen u 6. veku pre n. e., a razoren 480. godine u Persijskim ratovima. Tokom 412. godine pre n. e., svetište u Sunionu je bilo utvrđeno i zidine se pretezale oko Posejdonovog hrama, a vremenom je postao jedno od važnijih utvrđenja na Atici. Predstavlja arheološki lokalitet, odakle se može videti lep pogled na Egejsko more. Mnogi turisti ističu da se najlepši zalazak Sunca na svetu vidi sa Suniona. Eleusis – današnji naziv Elefsina, nalazi se na zapadnoj obali Atike u ravnici Triasian. Ljudske naseobine potiču iz bronzanog doba. U antičkom periodu u Eleusisu su se održavali mistični rituali u čast božanstva Demetera, boginje poljoprivrede.

Pirej je glavna luka i jedna od najvećih opština Grčke. Prvi tragovi naseljavanja potiču iz vremena vladavine Temistokla 478. godine pre n. e., kada je sagrađen „dugi zid“. Antički Pirej je imao dve luke Zea i Munihija, a kasnije poznata kao Mikrolimano. U Pireju se nalazi gradski Arheološki muzej u kojem se čuvaju bronzane statue Apola, Atine i Artemide. U Nautičkom muzeju se može pogledati kratka istorija grčke mornarice od antičkog perioda do savremenog doba.

Solunski okrug nalazi se u severnom delu Grčke, pored obale Solunskog zaliva, u grčkoj federalnoj jedinici Makedoniji. Solun je glavni grad i najprostraniji grad Solunskog departmana i grčke oblasti Makedonija, koji zahvata površinu od 3.683 km². Solun se nalazi u subtropskim širinama, tako da je u zimsko doba godine pod uticajem klimatskih zbivanja iz umerenih širina, a leti iz tropskih predela. Zapadni vetrovi duvaju zimi i donose padavine. Zime su relativno tople, bez izrazitih niskih temperatura vazduha. Leti su subtropski predeli pod uticajem descentnih vazdušnih struja. Povišen vazdušni pritisak u letnje doba godine sprečava prodor zapadnih vetrova, pa je u to doba godine količina padavina mala. Srednja godišnja temperatura vazduha iznosi 16°S. Srednja mesečna temperatura vazduha u Solunu i svim okolnim primorskim mestima u januaru je iznad 5°S, a srednje mesečne temperature vazduha u julu i avgustu su između 26°S i 27°S.

Na mestima gde se u Solunski zaliv ulivaju Aksios i Aliakmon, stvaraju se delte. Ušće Vardara je prirodni rezervat. Velike količine nanosa ugrožavale su u prošlosti funkcionisanje pomorskog saobraćaja u solunskoj luci. Posle Prvog svetskog rata, počela je izgradnja irigacionog sistema, ušće Vardara je pomereno ka jugozapadu, a novi tok ograđen odbrambenim nasipom. Na teritoriji solunskog departmana nalazi se nekoliko jezera, među kojima se veličinom i lepotom ističu Ajvasilsko i Bešičko.

Ajvasilsko jezero nalazi se 10 km severoistočno od Soluna. Ime je dobilo po selu Ajvasilu. Jezero je ostatak Halkidskog jezera, koje je u prošlosti sa susednim Bešičkim jezerom činilo jedinstveno jezero. Jezero se nalazi na 92 m, a zahvata površinu 50,86 km². Elipsoidnog je oblika, dužine 12 km i širine 4,8 km. Najveća

dubina iznosi 8,4 m. Hrani se padavinama i periodskim rekama, a vodu gubi isparavanjem. U prošlosti je imalo otoku reku Paša Azmak, koja se ulivala u Bešičko jezero. Jezero je bogato ribom. Bešičko jezero nalazi se oko 10 km istočno od Ajvasilskog. U prošlosti je reka povezivala dva jezera, ali je akumulacijom nanosa Krive i Sarajske reke veza prekinuta. Jezero se nalazi na visini od 70 m. Površina jezera iznosi 69,29 km². Jezero je dugo 23,5 km i široko 4,6 km. Najveća dubina iznosi 22 m. Jezero ima 15 pritoka i jednu otoku – Rende Bogaz koja se uliva u Orfanski zaliv.

Sa dalekih putovanja solunski pomorci donosili su razne predmete velikih umetničkih vrednosti, kao i brojne vrste biljaka, kako bi ih one podsećale na udaljene regije koje su posetili i njima ukrasili zavičaj. Povoljne klimatske prilike uslovile su da biljni pokrivač bude raznovrstan. Raznovrsna mediteranska vegetacija dominira u Solunu i njegovoj okolini. Prirodni biljni pokrivač predstavljen je zimzelenim šumama kožastog lišća, četinarima i žbunastom vegetacijom. Pored šuma postoje površine pod makijom, koje su predstavljene niskom šumom i žbunjem visine 5 m. Topla i tokom leta suva klima pogoduje razvoju biljnog sveta u čijim plodovima ima dosta masti. Iz te grupe biljaka je maslina. Na iskrčenim površinama uzgaja se južno voće. Do visine 700 m dominiraju plantaže maslina, a do 900 m vinogradi i masline. U biogeografskom pejsažu, pored mediteranske flore, raste 200 vrsta egzotičnog zelenila poreklom iz Afrike, Amerike i Azije.

Palme, agave, magnolije, eukaliptusi i druge vrste biljaka uspešno su se aklimatizovale, tako da zajedno sa autohtonom vegetacijom čine jedinstven spoj. Pored zimzelenih magnolija, cikasa, aralija i aukuba rastu različite vrste palmi, među kojima se visinom ističe kanarska datula, vašingtonija iz Kalifornije, datula iz severne Afrike i Arabije, brazilska datula, kokos palma i dr. Pored borova, čempresa, pitosporuma i oleandera, u primorskom pojasu zastupljene su agave, kaktusi i druge. Vrtovi starih porodica ukrašeni su kamelijama, palmama i drugim egzotičnim biljkama, koje ambijent čine atraktivnim. Ptice su najbrojnija vrsta. Na ušću Vardara nalazi se ornitološka stanica i prirodni rezervat. Godine 315. pre nove ere, kralj Kasandros je na mestu starijeg naselja Termi, izgradio grad koji je nazvan, Tesaloniki, odnosno Solun.

Solun je izgrađen upravo na onoj tački zaliva, gde je Egejsko more prodrlo najdublje u unutrašnjost Balkanskog poluostrva i gotovo u središtu njegovog obalskog pojasa. Na raskrsnici kopnenih puteva– meridijanskog dolinom Morave i Vardara i transveralnog Otranto–Ohrid– Bosfor, dovoljno udaljenog od močvarne delte Vardara, novo naselje je počelo brzo da se razvija. Rimski period počinje 146. p.n.e, kada su Rimljani osvojili Solun. Tada je Solun postao značajan trgovački centar Rimskog carstva. Kroz grad je prolazio put Via Egnacia,

koji je polazio u Draču, a išao preko Ohrida i Soluna do Bosfora. Glavna ulica savremenog Soluna prolazi nekadašnjim putem Via Egnatie i nosi njeno ime. U doba vladavine Vizantije, Solun je postao po ekonomskom i kulturnom značaju druga metropola carstva, odmah iza Konstantinopolja. Grad i luka postale su stecište trgovine između Balkanskog poluostrva, Levanta i Egipta. Prodiranje Avara i Slovena na Balkansko poluostrvo, u 7. veku, nije ugrozilo postojanje Soluna, ali je trgovina u tom periodu zamrla. Obnavljanjem Vizantijske vlasti u severnoj Grčkoj, Solun je opet postao centar južnog dela Balkanskog poluostrva i zahvaljujući geografskom položaju počeo da se ekonomski i kulturno razvija.

Stvaranje jakih slovenskih država na Balkanu: Simeonovog carstva u 10. veku, Samuilovog carstva i Dušanovog carstva u 14. veku, dovelo je do slabljenja vizantijske države. Turska osvajanja u drugoj polovini 14. i početkom 15. veka, stvorila su nove odnose na Balkanu. Godine 1430. Solun je pao pod tursku vlast, a 1453. i Konstantinopolj, čime je prestalo da postoji Vizantijsko carstvo. Posle pada pod tursku vlast, Solun je postao periferan grad i luka. Međutim, kako su turski osvajači brzo napredovali prema Dunavu, Solun se ubrzo našao u unutrašnjosti Otomanskog carstva, tako da je zahvaljujući položaju počeo ponovo da se razvija. U drugoj polovini 18. veka u Solunu je živelo 40.000 stanovnika, od toga 20.000 Jevreja, doseljenih iz Španije, Portugalije i Italije, 11.000 Turaka i 9.000 Grka, Bugara i Makedonaca. U Solunu je tada formirano devet evropskih konzulata, koji su razvijali trgovinske veze Soluna sa svojim zemljama. Solunski trgovci su poslovali sa stanovnicima srednje i južne Italije preko Napulja i Brindizija, sa Austrijancima preko Zemuna i Trsta, sa Švajcarskom preko Đenove, a poslovali su i sa drugim delovima Evrope. Značajan impuls razvoja vezan je za drugu polovinu 19. veka, kada je izgrađen Suecki kanal (1869).

Trgovinska gravitaciona zona Soluna se širi izgradnjom pruge. Godine 1873. izgrađena je pruga Solun–Skoplje, a 1888. godine je produžena do Ristovca (Srbija), čime je Solun povezan sa Srednjom Evropom. Godine 1874. izgrađena je pruga Solun–Kosovska Mitrovica, 1894. Solun–Bitolj, a 1896. Solun–Istanbul i Solun–Sofija. Početkom 20. veka, Turska se odlučila da uz pomoć stranog kapitala modernizuje solunsku luku. To je uslovalo fizionomski i funkcionalni preobražaj grada. Solun je ušao u sastav Grčke 1912. godine, posle Prvog balkanskog rata. U periodu posle Drugog svetskog rata iz privredno slabije razvijenih oblasti Tesalije, Epira, Trakije i Makedonije, stanovništvo je u velikom broju migriralo u Solun. Intenzivan priliv stanovništva bio je u periodu 1971–1981. godine. To je bio period snažne industrijalizacije i urbanizacije. Za posmatrani period stanovništvo je uvećano za 180.000, odnosno 12%. U narednom periodu, izgradnjom infrastrukturnih sistema, očekuje se još intenzivniji priliv migranata iz okolnih oblasti, ali i celog Balkana.

U gradu se nalazi veliki broj istorijskih spomenika, crkava i muzeja. Skulpture, reljefi, bareljefi, slike, freske, ikone, vitraži, arabeske, ornamenti, kolaži i druge vrste likovnog izražavanja potiču iz najstarijih vremena, a stvaraju se i danas. U arheološkom muzeju smeštena je kolekcija eksponata iz Starog i Srednjeg veka, a u etnografskom muzeju nalazi se zbirka nakita, narodne nošnje i oružje iz novije istorije severne Grčke. Etnološka zbirka bogata je vezenim i tkanim predmetima iz okoline Soluna. Zbirke se obnavljaju i dopunjavaju. Pored pomenutih muzeja, u gradu se nalazi i Muzej Starih Grka, Vizantijski muzej i Muzej modernog doba. Pored arhitektonskih vrednosti, pažnju turista privlače i dela likovnih umetnika. U Solunu postoji oko 40 galerija čije se postavke iz godine u godinu dopunjuju. Kao univerzitetski centar, privlačan je za studente.

U blizini solunske luke nalazi se Rotonda, okrugla građevina podignuta za vreme vladavine imperatora Galerijusa. Od 15. veka služi kao pravoslavna crkva. Enterijer je ukrašen vizantijskim freskama i mozaicima. U okolini Rotonde nalazi se konzulat Turske i kuća u kojoj je rođen Kemal Ataturk, tvorac moderne turske države. Kuća je rekonstruisana posle Drugog svetskog rata i otvorena za posetioce. Na trgu Navarino nalaze se ostaci palate Galerius i Trijumfalna kapija, koje su podignute za vreme vladavine Rimljana. Na trgu Dikastirion, poznatijem kao Aristotelov trg, nalaze se ostaci rimskog pozorišta. Pored obale Solunskog zaliva, oko 1400. godine podignuta je Bela kula. Izgradili su je Mlečani da bi obeležili granicu gradskog utvrđenja, a zauzeli Turci 1430. godine. Za vreme turske vladavine, u njoj je sultan Mahmud zatvarao i ubijao neposlušne janičare. Solun je jedan od najvažnijih pomorskih čvorišta i destinacija nautičkog turizma u ovom delu Evrope.

Grci su Pirgos nazivali Crvenom kulom zbog pale "grčke krvi" tokom turske vladavine. Posle oslobođanja od Turaka, kula je prefarbana belom bojom. Najprometnije ulice u Solunu su Egnacija, Cimiki i Mitropolis. Pomenute ulice predstavljaju sinonim za mozaičnu trgovačku strukturu. Grčke skulpture, svila, tepisi i drugi umetnički predmeti neodoljivo privlače turiste u brojne radnje, smeštene u pomenutim prometnim ulicama. Interesantna su i dela hrišćanske umetnosti predstavljena bazilikama, crkvama, freskama, vitražima, mozaicima, ikonama, sarkofazima, rukopisnim knjigama, rozetama i medaljonima. U gradu se nalazi nekoliko velikih crkava. Najstarije su crkve Sv. Ahiropitosa, podignute u 5. veku. Crkva Sv. Dimitrije izgrađena je u 7. veku. Zabeleženo je da je crkva dva puta gorela do temelja, a da je posle Drugog svetskog rata rekonstruisana. Unutrašnjost crkve je živopisna, ali je zbog čestih stradanja prvobitni sloj fresaka slabo sačuvan. Vrata i prozori crkve su od kamena, koji je ukrašen bareljefnim motivima. Najveća crkva je Sv. Sofije. Izgrađena je u 8. veku i ukrašena freskama i mozaicima. Spoljni zidovi ukrašeni su vencem arkada. U najvišem delu crkve

nalazi se mozaik na kome je prikazan Hrist. Crkva Panagia Halkeon je izgrađena 1028. godine i u njoj se čuva zbirka umetničkih slika, fresaka i biblioteka. Veoma je posećena tokom cele godine.

U okolini Soluna nalaze se urbana predgrađa u kojima se nalaze mnogobrojni restorani, tržni centri, muzeji, galerije, bioskopi, pozorišta, koji ne zaostaju ni po kvalitetu, a ni po cenama za onim u centru. U okolini Soluna nalazi se gradsko naselje Neapolis. U njemu se nalazi mauzolej i groblje srpskih vojnika poginulih na Solunskom frontu u Prvom svetskom ratu.

Vidikovac Panorama nalazi se 12 km jugoistočno od Soluna. Kako se vidikovac nalazi na brdu, sa njega se pruža dobar pogled na grad. U okolini Soluna nalazi se selo Arnea, koje je poznato po proizvodnji vina i ćilima. U selu Stagira na obali Bešičkog jezera rođen je veliki grčki filosof Aristotel. Na obali Solunskog zaliva nalazi se letovališta Pireja i Sv. Trijada, a na obali Ajvasilskog jezera letovalište Sv. Vasilios. Na brdu Hortiatis nalazi se istoimeno selo, turistički veoma privlačno, jer je očuvalo autentičan izgled naselja vizantijskog tipa. Spoj prirodnog, ruralnog, urbanog, kulturnog nasleđa i savremenih ostvarenja, daje posebno obeležje selu Hortiatis, koje uz osnovne ima i naglašene turističke funkcije.

Krit se nalazi u istočnom delu Sredozemnog mora. Ovo najprostornije i najjužnije grčko ostrvo pruža se pravcem istok-zapad na dužini od 260 km, a širini 12-55 km. Krit zahvata površinu 8285 km². Geografski položaj čini ga najjužnijim ostrvom Evrope. Nalazi se južnije i od Pirinejskog, Apeninskog i Balkanskog poluostrva. Na Kritu je oko 3000. godine p.n.e. nastala i razvijala se jedna od najstarijih civilizacija u južnom delu Evrope, o kojoj svedoče istorijski spomenici, arheološki lokaliteti i drugi oblici materijalne kulture. Krit je planinsko ostrvo nastalo u alpskoj orogenezi. Planine pripadaju Dinarsko- pindskom planinskom sistemu, koji se prostire od Alpa, Dinarida, Pinda, preko planina poluostrva Peloponeza, Egejskog arhipelaga, Krita do planinskih venaca Tavora u Maloj Aziji.

U građi učestvuju paleozojski škriljci, mezozojsko-kenozojske stene, a javljaju se i starije intruzivne magmatske stene. Najviša planina na ostrvu je Ida, visine oko 2490 m. Po ovoj planini Krićani često nazivaju ostrvo. U istočnom delu ostrva nalazi se planina Diktos visine 2148 m. Bele planine (Lefkori), visine oko 2450 m, nalaze se na zapadu ostrva i predstavljaju izrazitu morfološku celinu. Ovi planinski venci predstavljaju kontrast okolnim ravnicama i zatalasanim visoravnima. Visoravan Omalos, oko 1050 m, odlikuje se kanjonskim i klisurastim dolinama, među kojima je najizrazitije usečen kanjon Samaria, dužine oko 18 km, a dubina do 600 m. Severno od planine Diktos nalazi se visoravan Lasiti. Planinska unutrašnjost odlikuje se površinskim i podzemnim kraškim oblicima. Na ostrvu postoji veliki broj pećina, ali se lepotom i dužinom kanala ističu Kamares i Dikta u blizini sela Psihro.

Krit se nalazi u suptropskim geografskim širinama. Klimatske prilike u zimsko doba godine su pod uticajem klimatskih zbivanja iz umerenih širina, a leti iz tropskih predela. Zapadni vetrovi duvaju zimi i donose padavine. Zime su tople, bez izrazitih niskih temperatura vazduha. Leti su suptropski predeli pod uticajem descedentnih vazdušnih struja. Sušni period traje od maja do oktobra i tada se izluči do 70 mm padavina. Zbog povoljne klime Grci ostrvo Krit nazivaju Eria. Još je Hipokrat preporučivao pacijentima odlazak na Krit, zbog pogodnih zdravstvenolečilišnih odlika klime. Prirodni biljni pokrivač predstavljen je zimzelenim šumama kožastog lišća, četinarima i žbunastom vegetacijom. Pored šuma postoje površine pod makijom, koje su predstavljene niskom šumom i neprohodnim žbunjem do 5 m. Topla i tokom leta suva klima pogoduje razvoju biljnog sveta u čijim plodovima ima dosta masti. Iz te grupe biljaka je maslina.

Na iskrčenim površinama uzgaja se južno voće. Korintas i Sultanine su najkvalitetnije vrste vinove loze na Kritu od kojih se prave najbolja grčka vina. Do visine 700 m dominiraju plantaže maslina, a do 900 m vinogradi i masline.

Arheološka istraživanja 1900. godine, britanskog arheologa Artura Evansa su otkrićem palate u Knososu dokazala da je 3000. godine p.n.e. na Kritu postojala civilizacija nazvana Minojskom ili Kritskom. Minojska civilizacija je najstariji civilizacijski centar Evrope. Zajedno sa mlađom Mikenskom civilizacijom poznata je kao Kritsko – mikenska. Povoljan geografski položaj i blizina razvijenih civilizacijskih centara Starog veka Egipta, Fenikije, Judeje i Mesopotamije, bitno su uticali na razvoj materijalne i duhovne kulture naroda Krita. Ostrvo je bilo naseljeno još u neolitu. Oko 6000 godine p.n.e. formirana su prva neolitska staništa na Kritu. O postojanju naselja svedoče brojni tragovi materijalne kulture.

Sačuvani eksponati izloženi su u gradskom muzeju u Heraklionu. Oko 1700. godine p.n.e, Krićani su koristili bakar, od koga je izrađivano oruđe i oružje. Usavršena je bila tehnika izrade kamenog posuđa i tehnika pečenja keramike i ukrašavanja ornamentima. Oko 1700. godine p.n.e, zemljotres je uništio mnoge građevine na Kritu koje su rekonstruisane nekoliko vekova kasnije. Sve do 1500. godine p.n.e, Krit nisu napadali drugi narodi, tako da se mogao očuvati kontinuitet njegovog razvoja. Prirodna obeležja nisu predstavljala osnovu za razvoj zemljoradnje, tako da nije bila razvijena. Kritsko društvo razvilo je i unapredilo brodogradnju. Razvoj pomorstva omogućio im je da ostvare trgovačke i ojačaju kulturne veze sa narodima koji žive u priobalnim delovima Sredozemnog mora. Pismenost je prošla sve faze od piktografske, preko hijeroglifske, do linijskog predgrčkog pisma. Oko 1500. godine p.n.e, Krit su osvojili Ahajci sa grčkog kopna. To je doprinelo da se tekovine kulture brže prenose na evroazijsko kopno. Minojska civilizacija je svoj vrhunac dostigla 1400. godine p.n.e.

Centar kritske kulture bio je grad Knos sa okolinom Oko 1200. godine, došlo je do seobe plemena u istočnom Sredozemlju. Tada su dorska grčka plemena naselila južnu Grčku, poluostrvo Peloponez, ostrva Kiteri, Rodos, Knid i veći deo Krita. Jonska i ahajska plemena sklonila su se u Atiku, pred napadima Doraca, odakle su kasnije naselila egejski arhipelag i maloazijsko egejsko primorje, koje je nazvano Jonija. Dorska seoba izazvala je seobe svih grčkih plemena i to je njihovo poslednje veće pomeranje u oblasti egejskih ostrva. Rimljani su vladali Kritom od 66. godine p.n.e. do 3. veka n.e. Godine 823. Krit su okupirali Arabljeni. Za vreme njihove vladavine istočnim Sredozemljem, trgovina se razvijala. Oni su vladali ostrvom do 961. godine. Đenovljani i Mlečani su vladali ostrvom od 1204. do 1645. godine. Tokom tog perioda, nastala je i razvijala se Kritska škola slikanja. Gradska naselja na Kritu imaju dugu istoriju. Većina je formirana u Starom veku. Gradovi i gradska utvrđenja imaju dobar odbrambeni i saobraćajno geografski položaj, što je uslovljeno blizinom mora.

Heraklion (Iraklion, Iraklio) je jedan od najstarijih gradova na Kritu. U gradu je 2001. godine živelo 148.000 stanovnika, a zahvata površinu od 2641 km². Naziv je dobio po legendarnom grčkom heroju Herakleu. Heraklion je kao i Krit imao burnu istorijsku prošlost. Brojni osvajači su ga opsedali, podizali svetovne objekte i druge građevine i posle izvesnog vremena napuštali. Arabljeni su 823. godine zauzeli grad i dali mu ime Al Kandak. Današnji naziv grad je dobio 961. godine, kada ga je osvojila vojska vizantijskog vojskovođe Niceforusa Fokasa. U periodu od 1209. do 1669. godine gradom su vladali Mlečani i Đenovljani. Na trgu Venicelu, unutar gradskih zidina, nalazi se fontana ukrašena statuama lavova. Ona je izgrađena u 16. veku za vreme vladavine Mlečana. Venecijanski zamak građen je u periodu od 1523. do 1540. g, jedna je od najvećih srednjevekovnih građevina na ostrvu. U gradu se nalaze crkve Sv. Marka i Sv. Titosa, podignute u 13. veku i crkva Sv. Katarine iz 1555. godine. U gradskom muzeju nalazi se veliki broj eksponata iz Starog i Srednjeg veka. Ističe se zbirka pečata. Pečati su napravljeni od slonove kosti, sa izrezbarenim likovima. Značajno mesto u muzeju zauzimaju vaze, ćupovi i bokali, stari oko 4000 godine. Na vazama su oslikani crteži vezani za život Starih Grka i svojevrsna su priča o antičkoj prošlosti Krita. Heraklion je najveći grad i poslovni centar Krita sa aerodromom i lukom.

Retimno zahvata površinu 1496 km². U njemu je 2001. godine živelo oko 42.000 stanovnika. Naselje je formirano u Starom veku, a dokaz za to su gradske zidine i utvrđenje u starom gradskom jezgru. Tokom Drugog svetskog rata, tvrđava je razorena, a kasnije rekonstruisana. Arheološki muzej smešten je u mletačkoj vili, koja je izgrađena u 16. veku. U muzeju se nalazi arheološka zbirka eksponata iz Starog i Srednjeg veka. U gradu se nalazi mletački zamak Forteza, izgrađen 1574. godine. Sa zidina zamka pruža se pogled na zaliv i staru gradsku

luku. Mlečani su oko 1600. godine izgradili fontanu Megali Vrisi na gradskom trgu. Ona se ne može mimoići, jer svi putevi u starom gradu vode ka njoj. U gradu se nalazi džamija Nerdžes, koja je do dolaska Turaka bila pravoslavna crkva. Iako u Retimnonu nema muslimana, džamija je ostala kao trag dugogodišnje turske vladavine. Jugozapadno od Retimnona, na udaljenosti oko 23 km, nalazi se manastir Arkadi. Izgradili su ga Mlečani u 17. veku, u stilu rokoko. U istočnom delu ostrva, nalazi se grad Sitija, u kome živi oko 10000 stanovnika.

Agios Nikolaos je naselje, smešteno između mora i strmih planinskih strana u opštini Lasiti, koja zahvata površinu od 1818 km². U gradu je 2001. godine živelo oko 19500 stanovnika. U centru se nalazi crkva Sv. Nikole, po kojoj je grad dobio naziv. Kanija (Kaneja, Hanija, Hanja) je formiran na teritoriji antičkog grada Kidonije, koji je podignut 1400. godine p.n.e. Mlečani su grad nazivali Kanea, a Arabljani - Kanija.

Kanija zahvata površinu od 2376 km², a po podacima iz 2001. godine u njemu je živelo oko 56000 stanovnika. Najatraktivnije građevine su crkve Sv. Nikole i Sv. Fransiska. U gradu se nalazi istorijski arhiv i muzej sa velikim brojem arheoloških eksponata, luka i aerodrom. Najpoznatiji i najposećeniji arheološki grad na Kritu je Knosos. Nalazi se 5 km južno od Herakliona. Kada je 1898. godine Krit dobio autonomiju u okviru Turske, britanski arheolog Artur Evans, počeo je istraživanje lokaliteta Knosos. Istraživanja su okončana 1900. godine. Utvrđeno je da je grad zahvatao površinu od 1125 km² i imao 100.000 stanovnika. Arheološki lokalitet Gortuna nalazi se 45 km od Herakliona, na putu za Festos. Najznačajniji spomenici antičkog i rimskog perioda su: Apolonov hram, rezidencija rimskog konzula, fontana Nifaium, amfiteatar i hipodrom. Antički grad Gurnija nalazi se 89 km od Herakliona, u zalivu Mirabelo. Antički grad Festos nalazi se 61 km južno od Herakliona. Tu su pronađeni temelji dva gradska utvrđenja, koja su uništena erupcijom Santorinija 1700. godine p.n.e. Antička palata Zakro nalazi se jugoistočno od Agios Nikolaosa.

Kipar je najistočnije ostrvo u Sredozemnom moru, po veličini treće u Mediteranu. Po geografskom položaju, Kipar je mediteranska, evropska i azijska zemlja. Njegove peskovite plaže, šume maslina i urmi, planina Trodos prekrivena borovim i kedrovim šumama i antropogeni motivi čine ostrvo naponovljivim u pojedinim segmentima turističke ponude. Najznačajniji događaj iz bliže prošlosti Kipra vezan je za 1974. godinu kada je došlo do invazije turskih snaga i okupacije oko 1/3 ostrva. U 2005. godini je ostvareno 13,8 mil. noćenja, a smeštajni kapaciteti Kipra iznose preko 92.000 ležaja. Devizni prihod od turizma iznosio je 19 milijardi evra. Osnovu turizma čini kupališni turizam, baziran na dugim obalama i plažama, od strmih do ravnih i prostranih, od šljunkovitih do peskovitih.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Plaže Pafosa, Limasola, Aja Nape, Marfua i spadaju među najlepše plaže Mediterana. Razvoju kupališnog turizma pogoduje i činjenica da Kipar ima 340 sunčanih dana godišnje. Osim kupališnog, razvijen je i kulturno-istorijski turizam.

Na ostrvu se nalazi nekoliko antičkih gradova, od kojih su najpoznatiji Salamis, Kulion i Amatus. Glavni grad Nikozija se sastoji od unutrašnjih i spoljašnjih zidina, koje su građene da bi se grad zaštitio od Turaka. U unutrašnjim zidinama se nalaze značajni istorijski spomenici. Građevine su stare 200 i više godina u centru unutrašnjih zidina. Kulturno-istorijske vrednosti u Nikoziji su: crkva Sveta Sofija (danas pretvorena u džamiju), Kiparski arheološki muzej, katedrala Svetog Idanisa, manastir Mahares i dr. Limasol je centar istoimene oblasti i nalazi se na južnoj strani ostrva. To je drugi grad po veličini i najveća luka. U blizini grada se nalazi hrišćanska bazilika, vila sa mozaicima, amfitatar iz rimskog perioda, ali najprivlačnije je sveto mesto boga Apolona i njegov hram.

Poslednjih godina pažnja se posvećuje i drugim oblicima turizma, pored kupališno-rekreativnog, radi ravnomernijeg prostornog razvoja i rasterećenja pritiska na ekološki osetljivi priobalni deo, ali ti oblici prometa imaju samo komplementaran karakter u turističkoj ponudi Kipra.

Malta se nalazi 90 km južno od Sicilije. U sastav ove države ulaze ostrva Malta, Gozo i Komino, koja su naseljena, i nekoliko manjih nenaseljenih ostrva. Kulturno-istorijsko nasleđe ima turistički značaj. Crkve, katedrale, palate, muzeji, gradska jezgra, utvrđenja i vrtove posećuju milioni turista. U spletu turističkih vrednosti po arhitektonskom stilu dominira glavni grad Valeta. To je prvi grad u Evropi izgrađen prema vojnim urbanističkim planovima. Oficir Frančesko Lapareli je sačinio jednostavan urbanistički plan izgradnje Valeta koja će sa vojnog aspekta biti dobro branjena sa mora. Na jugoistoku Valeta izlazi na vojnu luku Grand Harbur, a na severozapadu na Marsamet Harbur. Jedna od zgrada u Valeti je Nacionalna biblioteka, izgrađena krajem XVIII veka u venecijanskom stilu.

Tu se čuva arhivska građa za period 1113-1798. godine. Značajan deo materijala odnosi se na istorijat reda malteških vitezova. Među turističkim atrakcijama Valeta, Slieme, Gžira i Hamurna je gradski prevoz autobusima iz prve polovine XX veka. Turističke atrakcije Malte su i: Blu Groto, Mosta, Ta Kvali Krafts Vilidž, Rabat, Mdina i dr. Blu Groto je pećina na južnoj obali ostrva. To je serija pećina nastala u krečnjaku. More je erozijom izdubilo deo obale i formiralo visoku, ali plitku priobalnu pećinu koja je podvodnim hodnicima povezana sa uskim zalivom. Voda u pećini je tirkizno zelene i plave boje ispod površine, što je posledica prisustva algi i prelamanja svetlosti. Mdina je stari gradski kompleks opasan visokim i debelim zidinama i sa prednje strane zaštićen kanalom. U Rabatu se nalazi istoimena crkva, a na trgu Talparoca tajanstvene katakombe Svetog Pavla

i Svete Agate. To je najveći kompleks katakombi na Malti, lavirint hodnika i grobnica. Nekoliko kilometara severoistočno od Mdine nalazi se mesto Ta Kvali Krafts Vilidž, poznato po zanatstvu i izradi ukrasa, figura i drugih predmeta od stakla.

Umetnost oblikovanja stakla privlači veliki broj posetilaca, a predmeti koji ovde nastaju su jedan od simbola turističke ponude Malte. U ovom mestu se nalaze i filigranske zanatske radnje i radnje u kojima se prave figure i nakit od običnog, poludragog i dragog kamena kao i porcelanski suveniri i posuđe. Ostrvo Komino se izdvaja po dva turistička kurioziteta: nema automobilskeg, vazdušnog ili železničkog saobraćaja, a po popisu iz 2003. ima 4 stanovnika. Komino je interesantno turistima koji traže povoljne lokacije za sportove na vodi ili šetnje u ambijentu mediteranske prirode. Turistička vrednost ostrva Gozo ogleda se u lepoti pejzaža. Mali gradovi i sela neguju kulturu skladnog života prohujalih vremena. Na Gozo turisti dolaze da bi posetili nekoliko istorijskih i prirodnih vrednosti.

Najpoznatiji istorijski kompleks je Citadela. Sagrađili su je vitezovi u XV veku radi odbrane od Turaka i Korzkanaca. U muzeju – katedrali čuvaju se vredne slike i zlatni pehari, krstovi i drugi predmeti za bogoslužjenje. Muzej arheologije poseduje veliku kolekciju rimskih ostataka i antikviteta. Narodni muzej poseduje kolekciju predmeta iz svakodnevnog života stanovništva. Zahvaljujući povoljnim prirodnim uslovima, kulturnom nasleđu i planiranjem turističke aktivnosti, Malta je na karti sveta označena kao zemlja razvijenog turizma. Primat u turističkoj delatnosti ima kulturni i manifestacioni turizam. Razvijeni su i nautički, kupališni i kongresni turizam.

U 2023. godini u **Bugarskoj** je registrovano preko 12,5 mil. turista, dok je devizni prihod od turizma iznosio više od 2 milijardi evra. Na teritoriji Bugarske se mogu izdvojiti sledeće turističke regije: Crnomorska regija, Dolina ruža, Brdsko planinski prostor unutrašnje Bugarske i Sofija sa okolinom. Crnomorsko primorje je težište inostranog i domaćeg turizma u Bugarskoj. Posebno su atraktivne peščane plaže. Crnomorska regija se sastoji iz dve manje celine, čije centre predstavljaju dva lučka grada – Varna na severu i Burgas na jugu. U blizini Varne se nalazi čuvena plaža Zlatni pjasci, dužine 3 km. Ostala značajnija turistička mesta ove rivijere su Albena, Družba i Kronevo. Na južnoj rivijeri, osim Burgasa, turistički značaj imaju Sunčev breg, Nesebar, Pomorje i Primorsko. Dolina ruža je niz kotlina i dolina između planina Balkan i Srednja gora.

Interesantno je spomenuti da je klima veoma pogodna za gajenje ruža. U vreme cvetanja pejzaž je specifičnog izgleda i ima izražene estetske atribute. Brdsko-planinska unutrašnjost može se podeliti na Rilsku i Zapadnorodopsku regiju. Planinski prostor, pored planinarenja i lova, sve je za razvoj zimskog turizma. Posebno se ističe Rila, najviša planina Balkanskog poluostrva (2.925 m), koja pruža uslove za zimsko- sportski turizam. Privlačnost Rilske regije povećava 100 ledničkih jezera, iz kojih ističu Marica, Iskar i dr. Značajnija turistička središta su Samakov i Borovec. Staze za skibord su jedne od najboljih u Evropi i dva puta su bile domaćin Svetskog kupa alpinističkog skijanja. Zapadnorodopska regija se odlikuje prirodnim i antropogenim turističkim vrednostima. Najveći planinsko-turistički centar ovog dela Bugarske je Pamporovo. Sofija sa okolinom je posebna turistička celina. Dug istorijski razvoj ostavio je Sofiji mnoštvo spomenika i ostataka materijalne i duhovne kulture različitih epoha. Turističkom atraktivnošću se ističu iskopine crkve Svetog Đorđa i Svete Sofije, hram Aleksandra Nevskog, mauzolej Georgi Dimitrova, pakovi, trgovi, pozorišta, muzeji.

6.8. TURIZAM AUSTRALIJE I NOVOG ZELANDA

Australija, koja se često naziva „Zemlja dole“, je ogroman i raznolik kontinent koji se može pohvaliti nizom turističkih atrakcija, kako prirodnih, tako i kulturnih. Kao jedna od najpopularnijih svetskih destinacija za putovanja, svake godine poziva milione posetilaca da iskuse njene raznolike pejzaže, jedinstvenu divljinu i bogato kulturno nasleđe.

Jedna od najpoznatijih prirodnih turističkih atrakcija Australije je Veliki koralni greben, UNESCO lokalitet svetske baštine koji se proteže na preko 2.300 kilometara duž obale Kvinslenda. Ovaj ogroman sistem koralnih grebena nije samo najveći te vrste na svetu, već je i ekološka riznica, u kojoj se nalazi složen niz biodiverziteta. Više od 1.500 vrsta riba, 400 vrsta koralna i bezbroj drugih morskih stvorenja, uključujući morske kornjače, delfine i dugonge, uspevaju u njegovim vodama. Posetioци hrle na Veliki koralni greben kako bi se uključili u različite aktivnosti koje im omogućavaju da urone u ovaj podvodni raj. Ronjenje na dah i ronjenje su posebno popularni, pružajući turistima priliku da istraže živopisne koralne bašte i plivaju pored jata šarenih riba. Eko-ture i ekskurzije sa vodičem takođe nude obrazovni uvid u krhki ekosistem grebena, naglašavajući važnost napora za očuvanje. Veliki koralni greben nije samo odredište; to je iskustvo koje ističe prirodne lepote i ekološki značaj Australije.

Australijske kulturne turističke atrakcije su složenog umetničkog izraza i arhitektonskih čuda, pri čemu se Sidnejska opera ističe kao simbol kulturnog identiteta nacije. Dizajnirana od strane danskog arhitekta Jørn Utzon-a i završena 1973. godine, ova kulturna građevina se slavi po jedinstvenom dizajnu krova nalik na jedra i inovativnoj upotrebi armiranog betona, što je čini remek- delom moderne arhitekture. Sidnejska opera je domaćin raznolikog spektra predstava, od opere i baleta do savremene muzike i pozorišta, privlačeći ljubitelje umetnosti iz celog sveta. Njene koncertne dvorane, od kojih najveća može da primi preko 2.500 gostiju, služe kao mesta za nastupe svetske klase, uključujući i one Sidnejskog simfonijskog orkestra. Pored svog umetničkog značaja, *Opera House* je arhitektonsko remek-delo koje oličava australijski duh kreativnosti i inovacije, a ujedno je i jedan od najprepoznatljivijih simbola Australije. Sidnej je poznat i po drugoj po veličini u svetu, a najvećoj ribljoj pijaci južne hemisfere, na kojoj se dnevno proda po 52 tone ribe i morskih plodova.

Avanturističke i rekreativne atrakcije u Australiji jasno se ogledaju na prostoru grada GoldKoast (Gold Coast), regionu poznatom po svojim plažama i kulturi surfovanja. Sa preko 70 kilometara obale, ovaj predeo pruža idealne uslove za aktivnosti poput surfovanja, bodibordinga i drugih sportova na vodi, naročito na mestima poput *Surfers Paradise*. Pored plaža, region je poznat po tematskim parkovima, kao što su Warner Bros Movie World i Sea World, koji nude raznovrsne aktivnosti za porodice. Ovde su moguće i avanturističke aktivnosti: planinarenje, zip-lajn, šetnja i druge aktivnosti u tropskim šumama, što dodatno doprinosi atraktivnosti ovog dela Australije.

Pert, glavni grad Australije je veoma uzbudljiv turistički centar. Interesantan resurs predstavlja botanički vrt Kings Park sa preko 300 vrsta autohtonih biljaka i pogledom na grad i okean. Tu su i akvarium i zoološki vrt koji je interesantan edukativni i zabavni park imajući u vidu sadržaje koje nudi, kao i mogućnost obilaska svih vrsta životinja, uz akcenat na autohtonim vrstama, kengurima i koalama. U gradu su interesantni brojni muzeji, stara kovnica, kulturni centri, mostovi, kao i urbani kompleksi.

Melburn je destinacija u kojoj svaki turista može pronaći interesantan lokalitet u zavisnosti od svojih interesovanja. Tu su: krstarenje rekom Jarom, Kraljevski botanički vrt, Zoološki vrt, Akvarijum, zgrada Parlamenta, Muzej Melburna, Nacionalna galerija, Australijski muzej sporta, Vest Gejt park, Pijaca Kraljica Viktorija na otvorenom, ostrvo Filip gde je moguće posmatrati pingvine.

Melburn je grad značajnih sportskih događaja koji su motiv dolaska velikog broja turista. Naime, od organizacije Olimpijskih igara 1956. godine, ovde se organizuje veliki broj raznih sportskih manifestacija: tenski turinir Australian Open, Melburn Kup, jedna od najpoznatijih konjičkih manifestacija, Turnir u kriketu, Trka Formule 1.

U središtu Australijskog kontinenta, okružen pustinjama, nalazi se nacionalni park Uluru koji pripada aboridžinskom narodu, a zbog izuzetnog značaja upisan je na UNESCO listu svetske baštine. Ovde se nalazi nekoliko prirodnih atrakcija, a najpoznatija je Ajers Rok, neerodirani monolit strmih strana nastao pre 600 miliona godina. Prirodna odlika koja ga pozicionira kao veliku atrakciju je mogućnost promene boje u zavisnosti od doba dana. Kada je Sunce nisko na nebu kamen popriva vatreno crvenu boju. Za Aboridžine on ima mitološko i sveto značenje, a to je značajno nematerijalno nasleđe ovog prostora.

Novi Zeland, ostrvska država u jugozapadnom delu Tihog okeana, poznat je po svojoj prirodnoj raznovrsnosti i kulturnom nasleđu. Ova destinacija nudi širok spektar atrakcija, od upečatljivih pejzaža do kulturnih iskustava. Prirodne atrakcije Novog Zelanda oslikavaju geografsku raznolikost i jedinstvene ekosisteme zemlje. Južni Alpi, planinski lanac na Južnom ostrvu, poznati su po snežnim vrhovima i raznolikim pejzažima koji uključuju bujne prašume i alpsku tundru.

Unutar ovog područja nalazi se Nacionalni park Fiordland, zaštićen kao UNESCO mesto svetske baštine. Ovaj park obuhvata fjordove kao što su Doubtful Sound i Milford Sound, poznate po visokim liticama, vodopadima i dubokim vodama. Biodiverzitet parka uključuje ugrožene vrste poput ptice takahe i kea papagaja, što dodatno doprinosi njegovoj atraktivnosti. Nacionalni park Fiordland predstavlja ključnu tačku za posetioce koji žele da istraže prirodne karakteristike Novog Zelanda na naučno i vizuelno inspirativan način.

Pored prirodnih znamenitosti, Novi Zeland nudi značajne kulturne atrakcije koje osvetljavaju istoriju i nasleđe autohtonog naroda Maora. Teritorija Vaitangi sporazuma u Zalivu ostrva ima poseban značaj kao mesto potpisivanja Ugovora iz Vaitangija 1840. godine, koji je definisao odnos između Maora i Britanske krune. Posetioći ovde mogu istražiti Kuću sporazuma, tradicionalnu maorsku kuću za sastanke i kolekciju artefakata koji ilustruju istorijski odnos između dve kulture. Maorsko nasleđe takođe se prikazuje kroz kulturne performanse i umetnost. Predstave kapa haka, koje uključuju tradicionalni ples, pesmu i pričanje priča, pružaju uvid u maorsku kulturu i vrednosti. Izvođači u tradicionalnoj odeći kroz ove performanse prenose delove istorije i verovanja svog naroda. Ova iskustva ne samo da informišu posetioce o maorskoj kulturi, već i doprinose razumevanju i poštovanju njenog značaja u savremenom društvu Novog Zelanda.

Avanturistički turizam predstavlja značajan segment turističke ponude Novog Zelanda, privlačeći posetioce koji traže aktivan odmor i uzbudljive aktivnosti. Zemlja je poznata po raznovrsnim adrenalinskim sportovima koji odgovaraju različitim nivoima veština i preferencija. Bandži džamping sa Kavarau mosta u Kvinstaunu, često nazivanog „svetskom prestonicom avanture“, pruža iskustvo

slobodnog pada iznad reke. Padobranski skokovi iznad pejzaža poput jezera Taupo i Južnih Alpa omogućavaju učesnicima da iz vazduha posmatraju prirodne lepote zemlje. Za ljubitelje planinarenja, staza Tongariro Alpine Crossing, duga 19,4 kilometra, prolazi kroz vulkanski pejzaž, geotermalne izvore i smaragdna jezera, pružajući uvid u raznovrsne ekosisteme regiona. Ova staza je jedna od najpoznatijih planinarskih destinacija na svetu i primer raznovrsnosti prirodnih atrakcija Novog Zelanda. Avanturistički turizam čini značajan deo turističkog sektora zemlje, doprinoseći njenoj reputaciji globalne destinacije za aktivnosti na otvorenom.

U okvirima enologije Australija i Novi Zeland pripadaju prostoru „Novog Sveta“ kada je u pitanju tradicija i uzgoj vinove loze. Naime, vinogradarstvo je zastupljeno na svim prostorima ovih zemalja, podeljeno po regionima u okviru kojih u zavisnosti od mikroklimе uspevaju određene sorte vina. S tim u vezi, postoji preko 2500 vinarija koje u određenoj meri razvijaju usluge degustacije, obilazaka vinskih podruma, kao i organizaciju usluga smeštaja i ishrane, pa tako doprinose razvoju vinskog turizma u ovog regionu sveta.

Pitanja za razgovor i vežbe

1. Glavni pravci turističkih kretanja Amerike?
2. Glavni pravci turističkih kretanja Azije?
3. Glavni pravci turističkih kretanja Afrike?
4. Glavni pravci turističkih kretanja Evrope?
5. Glavni pravci turističkih kretanja na Bliskom Istoku?
6. Glavni pravci turističkih kretanja Australije i Novog Zelanda?

Rezime VI poglavlja

● ● ● ● ● ● ● ● ● ● ● ● ● ● ● ● ● ●

Razumevanje glavnih pravaca turističkih tokova ima značajne implikacije na globalnu ekonomiju, s obzirom na to da turizam čini značajan deo bruto domaćeg proizvoda (BDP) mnogih država. Prema podacima Svetskog saveta za putovanja i turizam, sektor turizma je u 2024. godini doprineo sa približno 10,4% globalnom BDP-u, dok je direktno i indirektno obezbedio više od 330 miliona radnih mesta, što ga čini ključnim faktorom ekonomske stabilnosti i razvoja. Ovi podaci naglašavaju ne samo ekonomsku, već i društvenu ulogu turizma, jer turistički tokovi imaju direktan uticaj na lokalne zajednice kroz potrošnju na smeštaj, ugostiteljstvo, prevoz i kulturne sadržaje.

U kontekstu destinacija koje privlače najveći broj turista, razvijeni gradovi sa bogatim kulturnim i istorijskim nasleđem, poput Pariza, Rima i Londona, ostaju među vodećima u svetu. Njihova atraktivnost proizlazi iz kombinacije arhitektonske baštine, muzeja, galerija i drugih kulturnih sadržaja, što doprinosi kontinuiranom prilivu turista i stabilnosti turističkog sektora. Istovremeno, turistički tokovi podstiču ekonomski razvoj i utiču na dugoročne promene u infrastrukturi i održivosti destinacija. Povećana ulaganja u infrastrukturu omogućavaju efikasnije upravljanje turističkim tokovima, ali ujedno mogu dovesti do izazova poput prekomernog turizma, koji opterećuje resurse i narušava kvalitet života lokalnog stanovništva. Region Bliskog istoka postaje sve značajniji na globalnom turističkom tržištu, a gradovi poput Dubaija i Dohe privlače turiste luksuznim smeštajnim objektima, futurističkom arhitekturom i raznovrsnim turističkim sadržajem. Ovakav razvoj zahteva strateško planiranje kako bi se osigurao balans između turističke ekspanzije i dugoročne održivosti destinacija. U tom kontekstu, sve veći značaj dobijaju inovativni modeli upravljanja turizmom, koji uključuju digitalizaciju usluga, unapređenje kapaciteta turističke ponude i implementaciju ekoloških standarda. Pored toga, analiza efekata globalnih događaja, kao što je pandemija COVID-19, na ponašanje i preferencije turista pruža uvid u promene trendova putovanja, omogućavajući zainteresovanim stranama da prilagode svoje pristupe u postkriznom okruženju.

7. POGLAVLJE TURISTIČKE DESTINACIJE SRBIJE

CILJEVI POGLAVLJA

U ovom poglavlju biće prezentovane turističke destinacije na prostoru Republike Srbije, definisane Strategijom razvoja turizma. Prostor Srbije, države „na raskrsnici puteva“, tokom svoje burne prošlosti bio je pod uticajem velikog broja osvajača, što se danas ogleda u arhitekturi, tradiciji i lokalnim običajima širom naše zemlje. Veliki gradovi Srbije, nose tragove raznih imperija, uključujući rimske i osmanske, sa značajnim istorijskim lokalitetima (fortifikacije, arheološka nalazišta). Rimske iskopine u Viminacijumu pružaju uvid u život starih civilizacija, dok arhitektura manastira i crkava Srpske pravoslavne crkve oslikava duboko ukorenjene verske tradicije. Prirodni pejzaži, poput Nacionalnog parka Tara, sa mirnim jezerima i raznovrsnim životinjskim svetom, nude mogućnosti za ekoturizam i aktivnosti na otvorenom. Reka Dunav, kao jedna od najdužih reka Evrope, doprinosi rekreativnim mogućnostima i pruža slikovite pejzaže. Zaštićena područja, poput nacionalnih parkova, parkova prirode ili specijalnih rezervata, privlače ljubitelje prirode, posmatrače ptica i turiste zainteresovane za kulturno-ekološka iskustva.

Srbija je bogata istorijskim lokalitetima od nacionalnog značaja. Oblasti svetske baštine UNESCO-a u Srbiji značajno povećavaju turističku privlačnost države pokazujući bogato kulturno-istorijsko značenje. Uvrštavanje ovih lokaliteta na UNESCO listu, značajne atrakcije poput Starog Rasa i manastira Sopoćani, pokazuje posvećenost očuvanju srpskog nasleđa, što sa jedne strane potvrđuje nacionalni identitet, a sa druge izaziva globalno interesovanje za ove lokalitete. Kulturni i umetnički značaj ovih znamenitosti, kao što je manastir Sopoćani iz 13. veka oslikan jedinstvenim freskama, koje se nalaze u enciklopedijama srednjovekovne umetnosti, privlači turiste iz različitih delova sveta, koji kulturu i učenje o različitim religijama i istorijama naroda identifikuju kao primarni motiv putovanja.

Kulturni festivali i događaji imaju ključnu ulogu u jačanju turističke privlačnosti srpskih destinacija prikazujući jedinstveno nasleđe zemlje i živahnu atmosferu. Srbija je poznata po brojnim festivalima, posebno tokom letnjih meseci, koji privlače domaće i međunarodne turiste. Pored toga, kulturna dešavanja u Srbiji karakteriše mešavina istočnih i zapadnih uticaja, što daje upečatljivu dimenziju turističkom iskustvu i čini destinaciju privlačnijom. Festivali i kulturna dešavanja podstiču percepciju Srbije kao destinacije pogodne za sticanje novih, autentičnih iskustava, gde turisti mogu da upoznaju lokalne običaje i tradiciju u karakterističnom okruženju. U suštini, festivali ne samo da obogaćuju doživljaj putovanja već i značajno doprinose ukupnoj privlačnosti Srbije kao vrhunske turističke destinacije.

7. TURISTIČKE DESTINACIJE REPUBLIKE SRBIJE

7.1. TURISTIČKA DESTINACIJA NOVI SAD, FRUŠKA GORA I SREMSKI KARLOVCI

Ova destinacija ima određen svoj prostorni okvir koji obuhvata: Novi Sad, Petrovaradim, Sremski Karlovci, Inđija, Ruma, Irig, Sremska Mitrovica, Šid, Beočin. **Novi Sad**, osnovan u 17. veku, ima značajnu istorijsku i kulturnu ulogu, a često se može čuti i naziv „srpska Atina“. Petrovaradinska tvrđava, smeštena uz obalu Dunava, predstavlja značajan primer arhitektonskog i istorijskog nasleđa iz perioda Austrougarske. Danas je tvrđava prostor za kulturne manifestacije, uključujući i EXIT festival. Pored svoje uloge u kulturnom životu grada, tvrđava je i turistička atrakcija sa podzemnim tunelima koji privlače istraživače istorije i arhitekture. U tvrđavi se nalazi i muzej koji dokumentuje prošlost regiona kroz eksponate iz različitih istorijskih perioda. Značaj Petrovaradinske tvrđave nije samo u njenoj veličini i očuvanosti, već i u njenoj strateškoj ulozi tokom vekova. O tome svedoči i čuveni sat na tvrđavi koji pokazuje vreme tako što velika skazaljka pokazuje sate, a mala minute. Ovaj „pijani sat“, kako ga još od davnina zovu meštani zbog svog „felera“, star je više od dva i po veka, a na poklon su ga dobili meštani Racke varoši (kako se tada zvalo ovo naselje), od habzburške carice Marije Terezije. Novi Sad je takođe poznat po svojim brojnim kulturnim institucijama, uključujući galerije, pozorišta i biblioteke, koje doprinose razvoju umetnosti i obrazovanja. Mnoštvo festivala i manifestacija tokom cele godine oslikava dinamičan duh Novog Sada i doprinosi njegovoj prepoznatljivosti kao kulturnog centra Srbije. Uostalom, Novi Sad se može pohvaliti činjenicom da je 2022. godine nosio titulu Evropska prestonica kulture.

U blizini Novog Sada nalazi se Nacionalni park Fruška gora, koji obuhvata više od 25.000 hektara i predstavlja područje bogato florom i faunom, a samo je jedan deo planine Fruške gore. Ovaj prostor je poznat po šumama, jezerima i mreži obeleženih staza, prilagođenih različitim vrstama aktivnosti na otvorenom, kao što su planinarenje i vožnja bicikla. Fruška gora ima značajnu ekološku vrednost jer predstavlja prirodni rezervat sa brojnim endemskim i zaštićenim vrstama biljaka i životinja. Jezera na obroncima Fruške gore, poput Borkovačkog i Pavlovačkog, privlače posetioce tokom cele godine, pružajući mogućnosti za ribolov, kampovanje i rekreaciju. Fruška gora je poznata i po vinogradima koji okružuju park, a lokalna vina su deo kulturnog identiteta regiona. Pored prirodnih lepota, ovaj prostor ima i verski značajan, jer se na prostoru Fruške gore nalazi 17 manastira koji su u ovom području simboli duhovne i istorijske tradicije.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Svaki od ovih manastira ima jedinstvenu arhitekturu i freske koje privlače istraživače umetnosti i religije. Organizovane ture i obrazovni programi omogućavaju posetiocima da steknu dublje razumevanje o prirodnom i kulturnom nasleđu ovog prostora. Fruška gora predstavlja spoj prirodnih resursa i kulturnog blaga, čineći je značajnim delom turističke ponude Srbije. U prirodne vrednosti koje se nalaze na prostoru ove turističke destinacije ubrajamo reke Dunav i Savu, Specijalne rezervate prirode Zasavicu i Obedsku baru, kao i Banju Vrdnik.

Sremski Karlovci, smešteni u neposrednoj blizini, prepoznatljivi su po očuvanoj baroknoj arhitekturi. Među najvažnijim građevinama nalazi se Patrijaršija, koja simbolizuje značaj Srpske pravoslavne crkve. Grad je poznat i po svom doprinosu obrazovanju, jer se u njemu nalazi prva srpska gimnazija, osnovana 1791. godine. Kulturna istorija Sremskih Karlovaca uključuje značajne događaje poput Karlovačkog mira iz 1699. godine, koji je imao ključnu ulogu u evropskoj istoriji. Arhitektonske znamenitosti, kao što su Crkva Svetog Nikole i Magistrat, predstavljaju primer baroknog stila koji dominira u ovom području. Grad takođe poseduje očaravajuće trgove i ulice koje čuvaju atmosferu prošlih vremena. Raznovrsni kulturni događaji, kao i posete muzejima, dodatno obogaćuju turističku ponudu. Sremski Karlovci danas predstavljaju spoj bogate istorije i kulturne tradicije, što ih čini nezaobilaznom destinacijom za posetioce ovog dela zemlje.

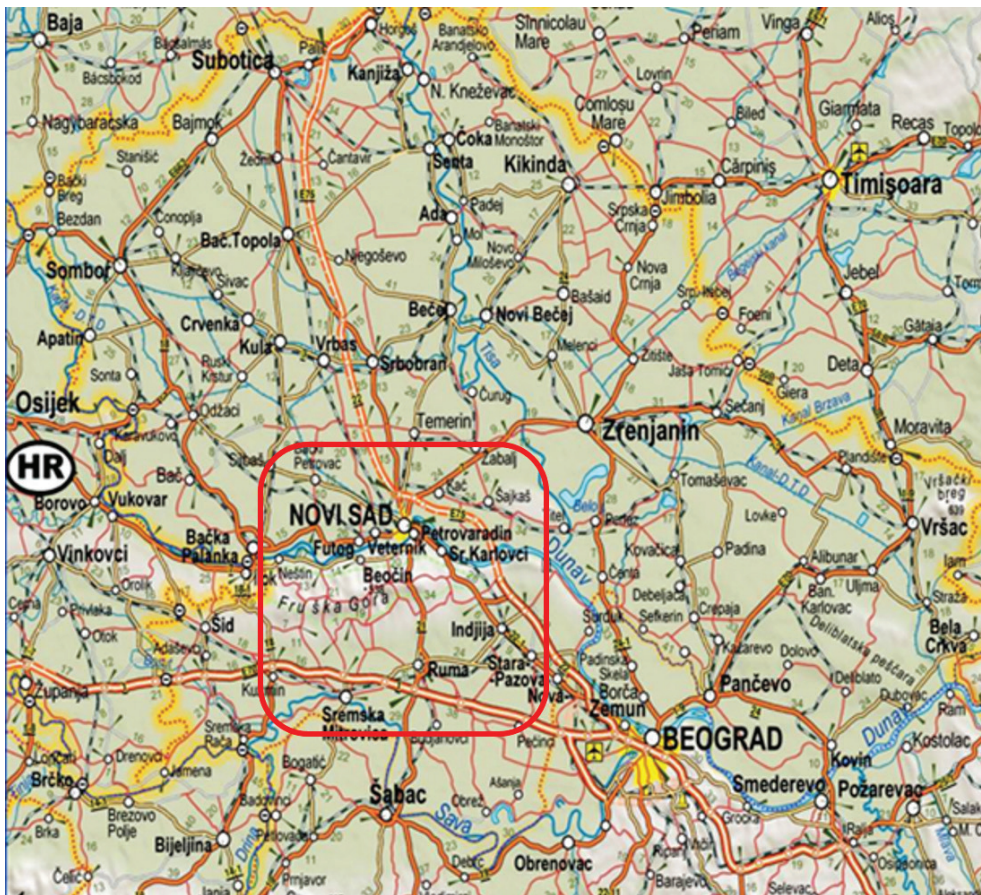
Osim toga, Sremski Karlovci su poznati po proizvodnji vina, posebno autohtone sorte vina – Bermet, koji se tradicionalno pravi od 20-tak vrsta različitih aromatičnih biljaka i začina. Posetioci mogu da se prepuste iskustvima degustacije lokalnih vina u raznim vinarijama, gde mogu da uživaju u jedinstvenim ukusima regiona dok uče o tradicionalnim tehnikama proizvodnje vina. U gradu se takođe održava Karlovački festival vina, proslava lokalne vinske kulture koja uključuje degustacije, muzičke nastupe i kulinarske užitke, privlačeći kako lokalno stanovništvo, tako i turiste. Jedan od autentičnih proizvoda Sremskih Karlovaca, pored bermeta, je i kuglof, poslastica koju su u ove krajeve doneli Nemci koji su živeli u Vojvodini. Ovaj kolač, koji je vekovima unazad bio namenjen privilegovanim klasama i kraljevskim porodicama, može se probati na više mesta u Sremskim Karlovcima, a pored toga u ovom gradu postoji i muzej i festival posvećenim kuglofu. Kroz svoju arhitektonsku lepotu, vinsko nasleđe i kulturna dešavanja, Sremski Karlovci nude autentični uvid u tradiciju i stil života ovog prostora, čineći ih atraktivnom destinacijom za turiste.

Značajne za razvoj turizma su ambijentalne celine koje se u okviru ove destinacije susreću u oba svoja oblika. Gradska ambijentalna celina koja se nalazi u okvirima ove destinacije je Prostorno kulturno-istorijska celina Sremskih Karlovaca (pod zaštitom kao kulturno dobro od izuzetnog značaja). U narodne ambijentalne celine ubrajamo salaše, tradicionalne imanja sa kućom

i ekonomskim objektima, koji na specifičan način oslikavaju kulturne razlike porodica (slovačke, bunjevačke, mađarske) koji su ih gradili. Naime, danas je veliki broj salaša adaptiran i uređen kao ugostiteljski objekti, ali nematerijalno nasleđe je ono što im daje pečat i utiče na doživljaj posetilaca. Enterijer objekta, gastronomska ponuda, muzika, uniforma zaposlenih (često sa elementima nošnje) ukazuju na kulturološke različitosti naroda koji žive na prostoru koji obhvata ova turistička destinacija.

Ova destinacija se prema Strategiji razvoja turizma Republike Srbije istovremeno ubraja i u turističku destinaciju Srednje Podunavlje.

Slika 10. Karta turističke destinacije Novi Sad, Fruška gora i Sremski Karlovci

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

7.2. TURISTIČKA DESTINACIJA BEOGRAD I OKOLINA

Beograd, glavni grad Srbije, odlikuje se spojevima istorije, kulture i prirodnih lepota. Njegov položaj na ušću Save u Dunav pruža stratešku važnost koja je oblikovala njegovu istorijsku i političku ulogu kroz vekove. Grad je bio na meti osvajanja raznih imperija, od Rimljana do Osmanlija, što je doprinelo stvaranju njegovog bogatog kulturnog nasleđa. Kalemegdanska tvrđava, smeštena na uzvišenju iznad ušća, jedno je od najvažnijih istorijskih obeležja Beograda. Na prostoru tvrđave vidljivi su elementi različitih arhitektonskih stilova i više istorijskih perioda. Unutar njenih zidina nalaze se muzeji, arheološki lokaliteti i memorijalni prostori koji dokumentuju prošlost grada. Danas, Kalemegdan nije samo istorijska lokacija, već i kulturno i rekreativno središte koje privlači posetioce svih uzrasta. Parkovi, pogledi na reke i bogata ponuda sadržaja čine ga nezaobilaznim delom turističkog iskustva u Beogradu. Hram Svetog Save, kao još jedna istaknuta znamenitost, simbolizuje duhovnu i kulturnu tradiciju Srbije. Izgradnja ovog hrama započela je u 20. veku, a njegovo imponantno prisustvo dominira panoramom Beograda. Hram se izdvaja svojom monumentalnošću i umetničkim detaljima, uz jedinstvene mozaike koji krase unutrašnjost. Prostor oko hrama takođe ima značajnu ulogu, sa širokim platoima i zelenim površinama koje okupljaju posetioce i lokalne stanovnike. U njemu se često održavaju kulturne i verske manifestacije, čime dodatno doprinosi važnosti objekta kao središta zajednice. Pored toga, Hram Svetog Save se smatra jednim od ključnih simbola nacionalnog identiteta, posebno u kontekstu očuvanja pravoslavne vere i tradicije. Njegova uloga u savremenom društvu ogleda se kroz inicijative koje promovišu kulturnu i versku edukaciju.

Beograd takođe odražava svoj složen identitet kroz arhitekturu i urbanu strukturu. U gradu su prisutni različiti stilovi, od baroknih građevina u Zemunu do modernističkih zdanja u Novom Beogradu. Ova raznovrsnost ukazuje na raznolike uticaje kojima je grad bio izložen tokom svoje istorije. Trg Republike i Knez Mihailova ulica, kao centralne tačke grada, spajaju istorijsko i savremeno kroz kulturne institucije, trgovine i ugostiteljske objekte. Beograd je poznat i po svom noćnom životu, sa brojnim klubovima, splavovima i kafanama koje oslikavaju savremeni duh grada. Kulturne manifestacije, poput festivala BITEF i FEST, dodatno obogaćuju njegovu ponudu i privlače posetioce iz zemlje i inostranstva. Uprkos savremenim izazovima, grad kontinuirano neguje svoje istorijsko i kulturno nasleđe, prilagođavajući se potrebama modernog društva. Istorijska uloga Beograda uključuje i njegov značaj u važnim političkim i vojnim događajima. Tokom Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata, Beograd je bio epicentar sukoba koji su oblikovali sudbinu jugoistočne Evrope. Njegov strateški

položaj učinio ga je metom osvajanja, ali i mestom gde su sklopljeni važni mirovni sporazumi. Muzeji, spomenici i memorijalni prostori u gradu svedoče o tim događajima, pružajući mogućnosti za istraživanje složene istorije regiona. Pored toga, Beograd se suočio sa razaranjima tokom Drugog svetskog rata, ali i NATO bombardovanja 1999. godine, što je ostavilo dubok trag na njegovoj arhitekturi i društvu. Ovi istorijski momenti oblikovali su Beograd kao grad koji nosi složenu prošlost, ali i nastavlja da gradi svoju budućnost.

Položaj Beograda na "raskrsnici" istočne i zapadne Evrope omogućava mu da bude važan kulturni i ekonomski centar. Grad je dom različitih etničkih zajednica, što doprinosi njegovom multikulturalnom karakteru i metropolitanskom duhu. Uz istaknutu akademsku zajednicu, Beograd je i poslovni centar sa razvijenom infrastrukturom i rastućim sektorom usluga. Njegova uloga u regionalnoj i međunarodnoj saradnji potvrđuje značaj kao dinamičnog i raznovrsnog urbanog centra. Grad nastavlja da balansira između očuvanja svog nasleđa i modernizacije, čineći ga jedinstvenim mestom na mapi jugoistočne Evrope

Slika 11. Turistička destinacija Beograd

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

Pored svojih istorijskih znamenitosti, Beograd se razvija kao značajno kulturno središte. Narodni muzej Srbije, koji se nalazi na Trgu Republike, poseduje obimnu zbirku koja obuhvata arheološke nalaze, srednjovekovne artefakte i dela svetskih i domaćih umetnika. Muzej savremene umetnosti na Ušću, sa svojom modernističkom arhitekturom, predstavlja prostor za savremene umetničke performace i izložbe. Pored velikog broja muzeja, grad ima niz galerija koje promovišu lokalne umetnike, poput Kulturnog centra Beograda, koji služi kao platforma za razmenu ideja i inovativne projekte.

Beogradski kulturni identitet dodatno se oslikava u festivalima poput FEST-a, međunarodnog filmskog festivala koji svake godine privlači pažnju filmskih stvaralaca i ljubitelja. Osim toga, Belgrade Dance Festival okuplja vodeće trupe i koreografe iz sveta, čineći Beograd prepoznatljivim i na međunarodnoj umetničkoj mapi. Beograd je takođe poznat po svojim lokalnim festivalima i bogatoj muzičkoj tradiciji. Belgrade Beer Fest, koji se održava svakog leta, nije samo prilika za uživanje u lokalnim i internacionalnim pivima, već i događaj koji okuplja muzičke izvođače iz različitih žanrova. Beogradski muzički festival (BEMUS) ima dugu tradiciju promovisanja klasične muzike, pružajući priliku domaćim i međunarodnim muzičarima da predstavljaju svoje talente. Takođe, Jazz Festival u Beogradu odlikuje se programima koji uključuju poznate svetske umetnike, kao i mlade talente, obogaćujući muzičku scenu grada. Pored toga, lokalna gastro- nomija doprinosi raznovrsnosti ponude, sa tradicionalnim srpskim restoranima i sve većim brojem uličnih prodavnica hrane koje nude raznovrsnu hranu, od domaćih specijaliteta do internacionalnih jela.

Zemun predstavlja jednu od značajnijih turističkih oblasti u Beogradu, sa prepoznatljivom arhitekturom i istorijskim značajem. Gardoš, kao dominantna tačka ovog područja, poznat je po Kuli Sibirjanin Janka, koja pruža panoramski pogled na Dunav i gradske četvrti. Turisti posećuju ovo područje zbog očuvanih baroknih građevina, uskih ulica i specifične atmosfere koja odražava austrougarski period. Obala Dunava u Zemunu razvijena je za rekreativne i ugostiteljske sadržaje, sa velikim brojem restorana (dosta njih je in a void, tzv. splavovi) u kojima se služi nacionalna i internacionalna kuhinja, sa akcentom na riblje specijalitete. U poslednjim godinama, povećana je ponuda turističkih tura koje uključuju istorijske priče o Zemunu, značajnim ličnostima i njegovom urbanom razvoju. Kulturni turizam je dodatno podstaknut manifestacijama i umetničkim događajima koji se održavaju u ovom delu Beograda. Saobraćajna povezanost sa centralnim delom grada omogućava lako uključivanje Zemuna u širu turističku ponudu Beograda.

Jedno od svakako najznačajnijih i najposećenijih turističkih atrakcija u Beogradu je njena boemska četvrt. Ambijentalna celina **Skadarlija** predstavlja jedno od glavnih turističkih područja Beograda sa fokusom na gastronomski i kulturni turizam. Ova pešačka zona, sa očuvanim arhitektonskim stilom s kraja 19. i početka 20. veka, privlači turiste zainteresovane za specifičan urbani ambijent i tradicionalnu ugostiteljsku ponudu. U Skadarliji se nalazi niz restorana koji nude specijalitete nacionalne kuhinje, često uz muzičke programe karakteristične za boemske četvrti. Turisti posećuju ovu oblast i zbog kulturno-istorijskog značaja, jer je tokom 20. veka bila centar umetničkog i književnog života Beograda. Turistički potencijal Skadarlije podržan je raznim manifestacijama i događajima koji se organizuju tokom cele godine, čime se dodatno podstiče atraktivnost lokacije. U poslednjim godinama, deo inicijativa za unapređenje turizma usmeren je na očuvanje autentičnosti prostora kroz restauraciju objekata i regulisanje turističkog prometa.

Arheološko nalazište Vinča kod Beograda jedno je od najvažnijih neolitskih lokaliteta u Evropi i deo je kulturne turističke ponude grada. Otkriveni ostaci materijalne kulture Vinčanske civilizacije pružaju uvid u život jedne od prvih organizovanih urbanih zajednica na kontinentu. Arheološki muzej na lokalitetu omogućava turistima da se upoznaju sa eksponatima koji uključuju keramiku, oruđa i druge artefakte iz perioda od pre više hiljada godina. Ulaganja u zaštitu lokaliteta i razvoj prateće infrastrukture doprinose većoj prepoznatljivosti Vinče kao turističke destinacije. Naučne i obrazovne institucije koriste lokalitet za istraživanja i edukaciju, čime se dodatno povećava njegov značaj. Organizovane ture i radionice omogućavaju posetiocima interaktivno iskustvo.

Pored kulturnog sadržaja, Beograd je poznat po prirodnim lepotama i mogućnostima za rekreaciju koje doprinose njegovoj turističkoj privlačnosti. Pored planina Avale i Kosmaja kao istaknutih prirodnih resursa i poznatih beogradskih izletišta, Ada Ciganlija, kao popularno mesto za rekreaciju pruža brojne aktivnosti kao što su plivanje, vožnja bicikla, odbojka na pesku, golf i sportovi na vodi. Njene plaže i uređeni prostori omogućavaju posetiocima da se opuste i uživaju u prirodnom okruženju. Park Košutnjak, sa svojim prostranim šumskim stazama i sportskim terenima, predstavlja još jedno omiljeno mesto za rekreaciju, posebno za ljubitelje aktivnosti na otvorenom. Tašmajdanski park, smešten u centru grada, usporava ritam grada sa stazama za šetnju, dečjim igralištima, bioskopom na otvorenom i prostorom za koncerte, čime doprinosi kvalitetu urbanog života. Zeleni prostori, uključujući parkove i šumske komplekse, pružaju mogućnosti i za piknike i izlete u okviru gradskih granica. Ove aktivnosti omogućavaju posetiocima i lokalnom stanovništvu da uživaju u spoju prirode i urbanog života, stvarajući jedinstveno iskustvo koje Beograd nudi. Beogradske reke, Sava i Dunav, omogućavaju turistima da istraže grad iz drugačije perspektive - putem turističkih brodova i aktivnosti poput veslanja i kajaka.

MICE turizam u Beogradu predstavlja značajan segment turističke privrede, sa kontinuiranim investicijama u infrastrukturu. Sava Centar, kao jedan od najvećih kongresnih objekata u regionu, pruža kapacitete za međunarodne konferencije, sajmove i poslovne događaje. Pored njega, razvijeni su i hotelski kongresni kapaciteti koji omogućavaju organizaciju manjih i srednjih skupova, čime se povećava diverzifikacija ponude. Beograd raspolaže modernizovanim aerodromom i infrastrukturom koja omogućava efikasan dolazak učesnika sa različitih emitivnih tržišta. Digitalizacija i unapređenje poslovnih usluga doprinose rastu konkurentnosti Beograda u odnosu na druge regionalne destinacije u MICE segmentu. Uvođenje novih tehnologija i digitalnih platformi za organizaciju događaja omogućava veću fleksibilnost i prilagođavanje savremenim zahtevima tržišta. Pored Sava Centra, Beogradski sajam se koristi za organizaciju velikih međunarodnih manifestacija i sajмова, posebno u oblastima trgovine, turizma i tehnologije. Novi hoteli u Beogradu sve češće uključuju multifunkcionalne konferencijske sale kako bi odgovorili na rastuće potrebe poslovnih turista. Razvoj saobraćajne infrastrukture, uključujući proširenje Aerodroma Nikola Tesla i unapređenje železničkih i putnih veza, dodatno doprinosi atraktivnosti Beograda kao kongresne destinacije. Beograd se pozicionira kao konkurentan centar za MICE turizam u jugoistočnoj Evropi, sa sve većim brojem međunarodnih događaja i korporativnih skupova. Strateški planovi razvoja turizma u Beogradu uključuju proširenje kongresnih kapaciteta i jačanje promotivnih aktivnosti na globalnom nivou. Dodatni podsticaj ovom segmentu turizma donosi organizacija specijalizovane izložbe *Expo 2027*, što predstavlja priliku za jačanje međunarodne vidljivosti Beograda kao kongresne i poslovne destinacije, uz razvoj novih infrastrukturnih i turističkih projekata.

Selters banja, koja se nalazi u beogradskoj prigradskoj opštini Mladenovac, predstavlja značajan centar rehabilitacionog i balneološkog turizma u Srbiji. Mineralna voda ove banje poznata je po lekovitim svojstvima i koristi se u tretmanima za ortopedske, reumatološke i neurološke pacijente. U okviru medicinskog turizma, banja pruža usluge fizikalne terapije i postoperativnog oporavka, čime privlači turiste koji dolaze radi dugoročnih tretmana. Savremeni medicinski kapaciteti omogućavaju kombinaciju tradicionalnih metoda lečenja sa savremenim terapijskim procedurama. Razvoj wellness programa u okviru banje doprinosi njenoj atraktivnosti, jer omogućava kombinaciju medicinskih tretmana sa relaksacijom i preventivnim zdravstvenim uslugama. Ulaganja u modernizaciju objekata i unapređenje usluga dodatno jačaju konkurentnost Selters banje u odnosu na druge rehabilitacione centre u regionu.

Pored rehabilitacionog turizma, Beograd je postao značajno središte medicinskog turizma u oblastima stomatologije, estetske medicine i plastične hirurgije. Privatne klinike nude visokokvalitetne usluge po cenama nižim od onih u zapadno-evropskim zemljama, što privlači turiste iz Evrope i Bliskog istoka. Dentalni turizam je naročito razvijen, s obzirom na to da mnoge ordinacije nude kompletne tretmane, uključujući implantologiju i protetiku, uz kraće vreme čekanja i prilagođene pakete za strane turiste. Estetska i plastična hirurgija u Beogradu beleže rast zahvaljujući modernim klinikama, konkurentnim cenama, kvalifikovanom medicinskom osoblju i savremenoj tehnologiji. Medicinski turizam je dodatno podržan razvojem specijalizovanih agencija koje organizuju putovanja i smeštaj za pacijente, čime se pojednostavljuje proces lečenja u inostranstvu. Ulaganja u promociju medicinskih usluga na međunarodnim tržištima i digitalizacija procedura dodatno doprinose rastu ovog sektora.

Beograd pruža niz mogućnosti za aktivan način života, uz brojne sportske i rekreativne događaje. Maraton u Beogradu, koji se održava svake godine, privlači učesnike iz celog sveta i promoviše zdrav način života. Biciklističke i segway ture kroz grad omogućavaju turistima da istraže različite delove srpske prestonice. Grad takođe ima razvijenu infrastrukturu za sportove na vodi, poput veslanja i jedrenja, što dodatno doprinosi njegovoj raznovrsnoj ponudi aktivnosti. Sinergija istorijskih znamenitosti sa modernim atrakcijama omogućava turistima da istraže različite aspekte grada. Ovakva turistička ponuda čini Beograd dinamičnim i atraktivnim mestom, koje nastavlja da se razvija kao ključna destinacija u jugoistočnoj Evropi.

Turistička destinacija Beograd i okolina se istovremeno ubraja i u turističku destinaciju Srednje Podunavlje, prema Strategiji razvoja turizma Republike Srbije.

7.3. TURISTIČKA DESTINACIJA DIVČIBARE I VALJEVO

Prostor turističke destinacije Divčibare i Valjevo predstavlja značajnu kombinaciju prirodnih i kulturnih vrednosti ovog regiona. Divčibare su naseljeno mesto na planini Maljen i poznate po svojim pejzažima i brojnim mogućnostima za rekreaciju na otvorenom, što ih čini privlačnim tokom svih godišnjih doba. Njihov geografski položaj omogućava lakoću pristupa sa različitih lokacija, posebno iz grada Valjeva koji se nalazi na udaljenosti od oko 30 kilometara. Valjevo, s druge strane, pruža uvid u bogatu istoriju regiona kroz kulturne i istorijske spomenike koji svedoče o njegovom razvoju tokom vekova. Zajedno, ova dva mesta omogućavaju posetiocima istraživanje prirodnih resursa i kulturnog nasleđa ooo dela Srbije.

Divčibare se nalaze u zapadnom delu Srbije i leže na nadmorskoj visini od približno 980 metara, što rezultira prijatnim klimatskim uslovima pogodnim za različite aktivnosti. Umereno kontinentalna klima ovog područja obeležena je toplim letima i hladnim zimama, što ga čini pogodnim za letnje aktivnosti poput pešačenja, kao i zimske poput skijanja. Tokom proleća i jeseni, sezonske promene dodatno naglašavaju prirodne karakteristike ovog regiona. Od osnivanja početkom 20. veka, Divčibare su služile kao mesto za oporavak i boravak u prirodi. Njihova tradicija očuvanja prirodnih i kulturnih resursa danas je vidljiva kroz organizaciju različitih aktivnosti, uključujući turizam i rekreaciju, uz istovremeno očuvanje lokalnih običaja. Prirodni resursi Divčibara omogućavaju razvoj različitih aktivnosti koje zadovoljavaju potrebe posetilaca sa raznovrsnim interesovanjima. Ovo područje se odlikuje bogatstvom prirodnih pejzaža koji uključuju guste šume, prostrane livade i blaga brda, pružajući idealne uslove za rekreativne aktivnosti. Turisti praktikuju planinarenje, kao i pešačenje po stazama koje su prilagođene različitim nivoima fizičke spremnosti i iskustva. Biciklizam je takođe značajno zastupljen, jer se postojeće staze protežu kroz prirodu i omogućavaju istraživanje manje dostupnih delova terena. Za ljubitelje prirode, Divčibare predstavljaju mesto gde se mogu posmatrati biljne i životinjske vrste karakteristične za ovaj region.

Među najistaknutijim atrakcijama je uspon na Crni Vrh, koji pruža jedinstven panoramski pogled na okolne predele. Ova staza je popularna među planinarima zbog svoje dužine i nagiba koji omogućavaju uživanje u prirodi i postizanje osećaja dostignuća. U letnjim mesecima, Crni Vrh postaje destinacija koja privlači ne samo ljubitelje planinarenja, već i fotografe, zahvaljujući pogledu koji se pruža sa vrha. Staze su jasno označene, što omogućava sigurno kretanje i bolje planiranje izleta. Dodatno, planinski vazduh i prijatna klima tokom letnjih meseci čine ovo područje pogodnim za duže boravke na otvorenom. Tokom zimskih meseci, Divčibare postaju značajna destinacija za skijanje i druge aktivnosti na snegu.

Skijališta u ovom području nude infrastrukturne kapacitete koji uključuju ski staze za različite nivoe znanja, opremu za iznajmljivanje i instruktore skijanja. Aktivnosti na snegu nisu ograničene samo na skijanje, već obuhvataju sankanje, vožnju motornim sankama i šetnje po snegu. Prilagođena infrastruktura osigurava bezbednost i udobnost, dok raznovrsnost aktivnosti omogućava angažovanje svih starosnih grupa. Održavanje ski staza i prateće opreme doprinosi kontinuiranom interesovanju za Divčibare kao zimsku destinaciju. Dodatni sadržaji u okviru Divčibara podržavaju održivost turizma i omogućavaju duži boravak posetilaca. Lokalni ugostiteljski objekti i smeštajni kapaciteti pružaju neophodne usluge turistima tokom cele godine. Tradicionalna gastronomska ponuda doprinosi autentičnosti boravka, dok su objekti za iznajmljivanje sportske opreme prilagođeni potrebama ljubitelja aktivnosti na otvorenom. Pored toga, edukativni programi i organizovane ture u prirodi dodatno povećavaju atraktivnost ovog područja. Razvoj dodatnih sadržaja usklađen je sa očuvanjem prirodnih resursa, što doprinosi održivosti turizma. Raznovrsne aktivnosti i resursi Divčibara čine ovo područje atraktivnim za posetioce sa različitim interesovanjima. Fokus na prirodne resurse i njihovu održivu upotrebu omogućava kontinuiran razvoj turizma, dok raznovrsnost sadržaja doprinosi prilagođavanju potrebama šireg kruga turista. Očuvanje prirodnog okruženja, u kombinaciji sa dostupnim sadržajima, pruža osnovu za integraciju rekreativnih i edukativnih aktivnosti, čineći Divčibare prepoznatljivom destinacijom za odmor i rekreaciju.

Valjevo, smešteno na približno 30 kilometara od Divčibara, predstavlja značajan centar istorije i kulture u ovom delu zapadne Srbije. Njegovo poreklo seže iz rimskog perioda, čineći ga mestom bogate prošlosti koje je imalo važnu ulogu u oblikovanju regionalnog identiteta. Kroz vekove, Valjevo je bilo svedok mnogih istorijskih prekretnica, od srednjovekovnih sukoba do modernih događaja, koji su ostavili trajan pečat na gradsku arhitekturu i kulturno nasleđe. Zahvaljujući svom geografskom položaju, grad je postao nezaobilazna tačka za putnike koji istražuju širu oblast, pružajući brojne mogućnosti za razumevanje istorijskih procesa u regionu. Njegov značaj je dodatno naglašen kulturnim ustanovama koje promovišu očuvanje lokalne baštine.

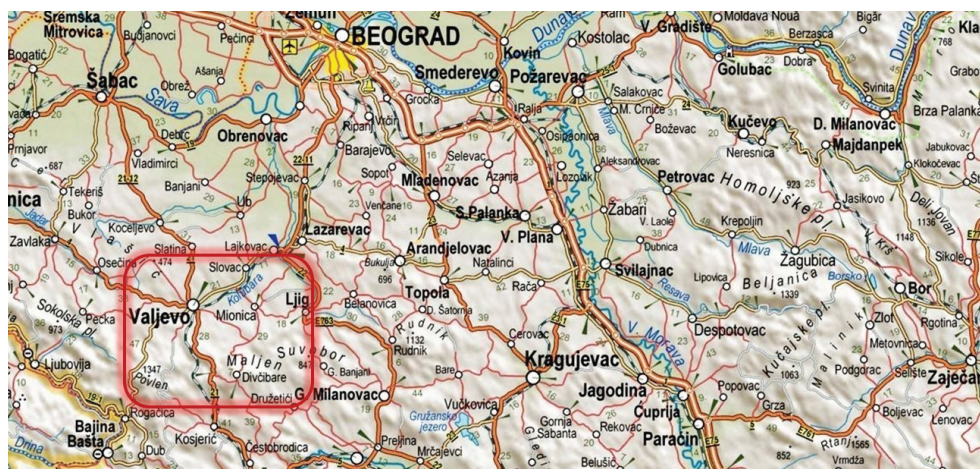
Grad je poznat i po svojim verskim objektima, koji su važan deo kulturnog nasleđa Valjeva. Crkva Svetog Nikole je jedna od najznačajnijih građevina, sa bogatom istorijom i prepoznatljivom arhitekturom koja oslikava razvoj pravoslavnog graditeljstva. Pored ove crkve, u blizini Valjeva nalaze se manastiri Pustinja, Lelić, Čelije, Bogovađa, Kaona, Valjevska Gračanica i Jovanja, a značajni su kako zbog svoje arhitektonske vrednosti, tako i zbog duhovnog značaja za lokalnu zajednicu. Ovi manastiri čuvaju mošti, freske, ikone i rukopise koji pružaju uvid u umetnički i religijski život ovog kraja kroz vekove. Njihova istorijska i kulturna uloga čini ih važnim mestima za hodočasnike i druge vrste turista.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Kulturno nasleđe Valjeva nije ograničeno na istorijske građevine, već obuhvata i niz manifestacija koje promovišu tradiciju i lokalnu zajednicu. U gradu se organizuju festivali, izložbe i događaji koji privlače pažnju kako lokalnog stanovništva, tako i turista iz inostranstva. Ove manifestacije omogućavaju očuvanje običaja i promovišu umetnost, dok ujedno doprinose razvoju turizma u regionu. Muzeji i kulturni centri u Valjevu dodatno obogaćuju ponudu, pružajući priliku za dublje istraživanje različitih aspekata lokalne istorije i kulture. Edukativni programi koje organizuju ove institucije često uključuju i posete istorijskim mestima u okolini. Kada je reč o potencijalima za obrazovni turizam, treba istaći Naučno-istraživačku stanicu Petnica, koja se nalazi nadomak Valjeva. U ovom centru, generacije đaka, studenata, nastavnika i profesora su učestvovali u različitim naučno-obrazovnim projektima. Za mnoge đake ovo je bio prvi susret sa ozbiljnim izučavanjem različitih naučnih oblasti, što im je bila polazna osnova za dalji obrazovni put. Povezanost Valjeva sa Divčibarama doprinosi atraktivnosti celog regiona kao destinacije koja kombinuje prirodne i kulturne resurse. Osim planina Maljen, Povlen, Valjevskih planina i Rajca na prostoru ove destinacije su reke Gradac i Kolubara, kao i banja Vrucji. Blizina ovih destinacija omogućava turistima da u relativno kratkom vremenskom okviru iskuse raznovrsne aktivnosti i sadržaje.

Dok Divčibare nude mogućnosti za rekreaciju i uživanje u prirodi, Valjevo pruža kontekst kroz svoju istorijsku i kulturnu ponudu. U najužem gradskom jezgru nalazi se zaštićena ambijentalna celina Stara čaršija Tešnjar, a nedaleko od grada nalazi se selo Brankovina i u njemu muzejski kompleks koji prezentuje istoriju Srbije kroz vekove.

Slika 12. Turistička destinacija Divčibare i Valjevo

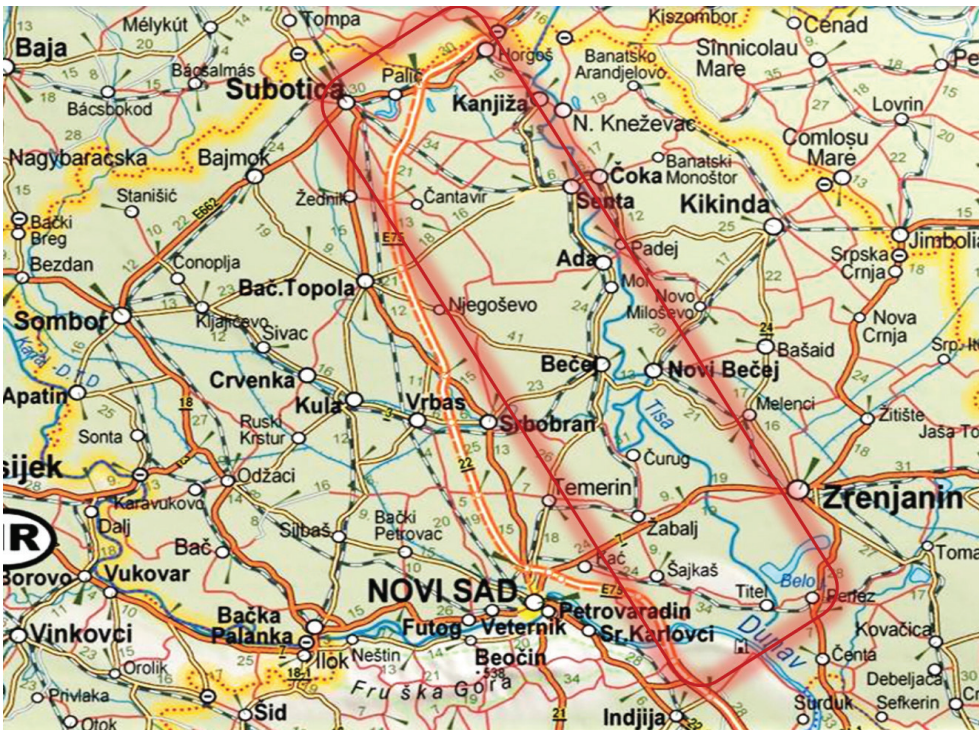

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

7.4. TURISTIČKA DESTINACIJA SUBOTICA, PALIĆ I POTISJE

Prostorni okvir ove destinacije obuhvata: grad Suboticu, naseljeno mesto Palić i prostor Parka prirode Palić, Specijalni rezervat prirode Ludoško jezero, Kanjižu, Novi Kneževac, Sentu, Adu, Novi Bečej, Bečej, Bečku Topolu, i ostala mesta do Titela. Subotica je grad u severnom delu Srbije poznat po svom arhitektonskom nasleđu, multietničnosti i kulturnoj i verskoj raznolikosti. Njegova arhitektura reflektuje umetničke pokrete koji su oblikovali identitet grada, sa posebnim naglaskom na secesiju (*Art Nouveau*). Gradska kuća, delo arhitekta Ferenc Raichlea iz ranog 20. veka, predstavlja značajan primer ovog stila. Karakteristična je po svojim živopisnim bojama, dekorativnim pločicama i visokom tornju, čime dominira gradskim horizontom. U blizini se nalazi Subotička sinagoga, koja je izuzetno značajna zbog svog arhitektonskog dizajna, ukrašenih mozaika i vitraža. Ovaj objekat simbolizuje bogato jevrejsko nasleđe Subotice i njen multikulturalni karakter i druga je po veličini u Evropi. Pored arhitektonskog nasleđa, Subotica nudi i prirodne resurse koji obogaćuju turističku ponudu.

Slika 13. Turistička destinacija Subotica, Palić, Potisje

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

Na prostoru ove destinacije nalazi se reka Tisa, Paličko jezero, Ludoško jezero, banja Kanjiža, kao i Predeo izuzetnih odlika Subotička peščara. Paličko jezero je prirodni resurs u severnoj Srbiji, značajan za rekreaciju i turizam. Njegova površina i okruženje pružaju mogućnosti za aktivnosti poput šetnje, vožnje bicikla i uživanja u prirodnom pejzažu. Staze koje okružuju jezero i zelene površine čine ga pogodnim mestom za odmor i fizičku aktivnost. Ovaj Park prirode poznat je i po svom bogatom biodiverzitetu, što ga čini atraktivnim za ljubitelje prirode i posmatrače ptica. Na obali jezera nalaze se brojni restorani i kafići koji nude lokalne specijalitete i pružaju priliku za opuštanje uz predivan pogled na vodu. Na prostoru oko jezera organizuju se brojne kulturne i sportske manifestacije tokom godine, privlačeći posetioce iz zemlje i inostranstva. Zbog blagotvornog dejstva vode i blata iz jezera, u njegovoj blizini su razvijeni spa i wellness centri. Pored toga, istorijska i arhitektonska baština u okolini, uključujući Palički park i čuvenu Veliku terasu, doprinose posebnom šarmu ove destinacije. Na Paličkom jezeru nalazi se Zoološki vrt, a nedaleko i banja Pačir, poznata po roze boji vode u jezeru tokom jula i avgusta zbog prirodnih procesa algi u tom delu godine. Ova termalna banja poznata je i po lekovitosti svoje vode, zbog prisustva različitih minerala (brom, natrijum, jod, itd).

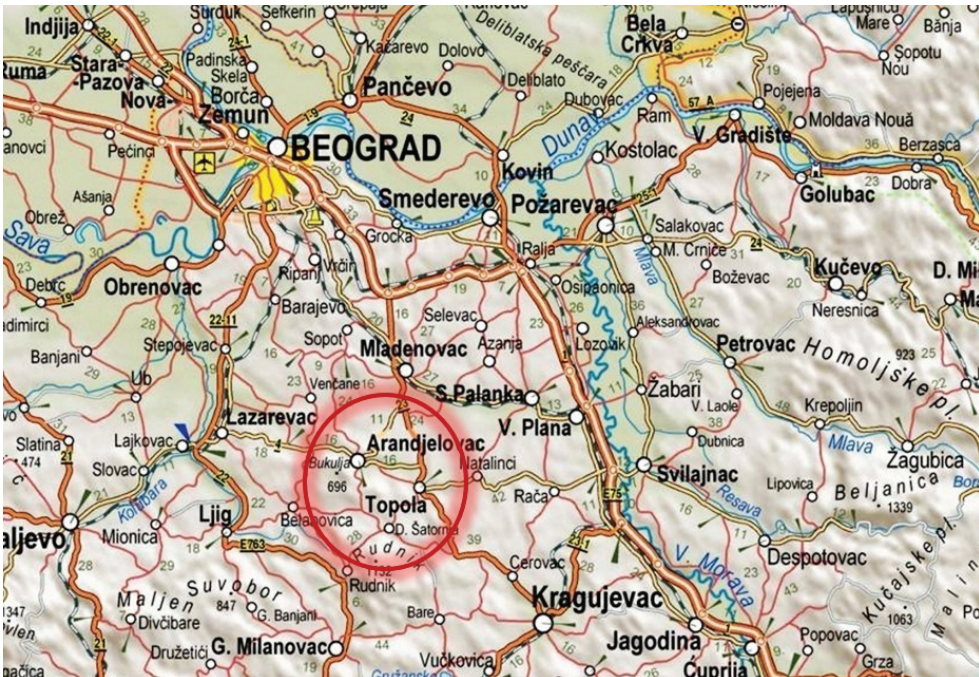
Ovo područje obuhvata brojne znamenitosti, kao i tradicionalna domaćinstva (salaše) koje odražavaju arhitektonske stilove različitih perioda u Vojvodini. Potisje je istorijski bilo mesto susreta različitih kultura i civilizacija, što je oblikovalo lokalni identitet. Tragovi osmanskog prisustva, kao i uticaji iz drugih istorijskih epoha, svedoče o složenosti prošlosti ovog regiona. Ove kulturne i istorijske karakteristike čine Potisje važnim mestom za istraživanje i razumevanje regionalne istorije. Kao zaštićena kulturna dobra, turističke atrakcije na ovom prostoru ističu se dvorac Fantast, kao i Arača – srednjevekovna crkva.

7.5. TURISTIČKA DESTINACIJA TOPOLA I ARANĐELOVAC

Topola „srpska Toskana“ je naseljeno mesto u srcu Šumadije, velikog istorijskog značaja, poznato po značajnoj povezanosti sa dinastijom Karađorđević. Topola je najpoznatija kao rodno mesto Karađorđa Petrovića, vođe Prvog srpskog ustanka (1804.) protiv osmanske vlasti. Ova zaostavština je ovekovečena u Crkvi Svetog Đorđa, monumentalnom objektu koji ne samo da služi kao bogomolja, već i kao mauzolej porodice Karađorđević. Crkva, ukrašena izuzetnim freskama i složenim arhitektonskim detaljima, predstavlja simbol nacionalnog ponosa i kraljevske dinastije. Turisti mogu da istraže obližnji Oplenac, kao i bujne vinograde. Istorijska obeležja Topole, prepuna priča o hrabrosti i požrtvovanju, nude pronicljiv uvid u srpske istorije, čineći je ključnom stanicom za sve zainteresovane za prošlost zemlje.

Nedaleko od Topole nalazi se Arandjelovac, grad poznat po svojim kulturnim znamenitostima i banjskoj tradiciji. U srcu Arandjelovca je Bukovička banja koja vekovima privlači turiste zbog lekovitih svojstava vode iz termomineralnih izvora. Pored kardiovaskularnih problema, ova banja preporučuje se i za osobe sa neurološkim oboljenjima, kao i za one koji imaju problem sa metabolizmom. Uz to, Bukovička banja često je izbor i za one koji žele da se opuste i reklasiraju, što je uz postojeće kapacitete čini dobrom wellness destinacijom. Kulturni centar je središte kulturnih dešavanja u gradu. Ovo zdanje je često mesto održavanja umetničkih izložbi, predstava, literarnih susreta i drugih događaja koji omogućavaju afirmaciju lokalne kulture i negovanje vrednosti lokalne zajednice. Pored banje, u okolini Arandjelovca nalazi se planina Bukulja, jedno od najpopularnijih izletišta u Srbiji. Sa visinom od 696m nadmorske visine i uređenim pešačkim stazama, ne predstavlja prevelik fizički izazov za one koji žele da prošetaju. Kao nagradu, svi oni koji stignu do vrha mogu da uživaju u pogledu na celu Šumadiju sa osmatračnice visine 19m. Ova turistička destinacija je čest izbor za realizaciju obrazovnih putovanja đaka i studenata, kako zbog svog kulturno-istorijskog značaja, tako i zbog prirodnih atrakcija i različitih događaja.

Slika 14. Turistička destinacija Topola i Arandjelovac

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

Istorijska važnost Topolskog vinogorja utemeljena je u srpskoj kulturnoj baštini i povezana sa kraljevskom dinastijom, kao i sa osnivanjem Oplenačkih podruma. Povoljni klimatski i pedološki uslovi u ovom regionu omogućavaju uspešan uzgoj više sorti grožđa, pri čemu se posebno ističu Prokupac, Vranac i Tamjanika. Ove sorte predstavljaju važan segment lokalne vinarske tradicije i istovremeno doprinose definisanju identiteta ovog vinskog rejona. Proces proizvodnje vina u Topoli oslanja se na tradicionalne tehnike koje se prenose među generacijama, uključujući ručnu berbu grožđa i upotrebu drvenih buradi za odležavanje vina. Očuvanje ovih metoda vidljivo je u radu lokalnih vinarija koje organizuju vođene obilaske i degustacije, omogućavajući turistima da se upoznaju sa specifičnostima regionalnog vinarstva. Specifične karakteristike teroara Topole, oblikovanog valovitim reljefom i mikroklimatskim faktorima, doprinose prepoznatljivosti vina iz ovog vinogorja. Takvi faktori čine ova vina prepoznatljivim na tržištu i relevantnim za različite segmente potrošača, uključujući enofile (ljubitelje vina) i one koji povremeno konzumiraju vina. Dodatnu promociju vinogradarske i vinarske tradicije regiona omogućava godišnji festival vina Oplenac, koji afirmiše lokalne proizvođače i podstiče uključivanje šire zajednice u očuvanje i promociju ovog segmenta kulturnog nasleđa.

U poređenju s vinogradarskom ponudom Topole, Aranđelovac razvija komplementarnu turističku ponudu kroz mrežu biciklističkih staza. Biciklističke rute prilagođene su različitim nivoima fizičke pripremljenosti i veština, uključujući lagane staze pogodne za rekreativne bicikliste, kao i zahtevnije trase namenjene iskusnim vozačima. Ove staze prolaze kroz šumske predele, duž vodenih površina i pored kulturno-istorijskih lokaliteta, omogućavajući turistima boravak u prirodnom okruženju i aktivno istraživanje pejzaža. Među značajnijim rutama ističe se staza oko planine Bukulje, koja pruža panoramske poglede i mogućnosti za posmatranje ptica i druge faune. Tokom vožnje biciklisti imaju priliku da posete Aranđelovačku banju, poznatu po lekovitim mineralnim izvorima, kao i pećinu Risovača, značajan geoturistički resurs. Uz to, ovaj kraj je poznati i po jednom nadaleko poznatom i cenjenom proizvodu, a to je venčacki mermer, poznat po svojoj izuzetnoj belini i kvalitetu, vekovima se koristi u arhitekturi i umetnosti širom Srbije. Ovaj krečnjak, vađen iz kamenoloma sa planine Venčac, nalazi primenu u izradi spomenika, fasada i dekorativnih elemenata značajnih objekata kako u Srbiji, tako i u svetu, a to ga čini jednim od najcenjenijih prirodnih resursa ovog kraja.

7.6. TURISTIČKA REGIJA ZAPADNA SRBIJA

Prema Strategiji razvoja turizma Republike Srbije, jedina turistička regija u Srbiji je Turistička regija Zapadna Srbija. Prirodne karakteristike zapadne Srbije odlikuju se izraženom topografskom raznovrsnošću i ekološkim bogatstvom, čineći ovaj region značajnim za razvoj različitih oblika turizma. Dominantne planinske oblasti, među kojima se ističu Tara i Zlatibor, oblikuju pejzaž regiona i pružaju brojne mogućnosti turistima za istraživanje prirodnih potencijala. Nacionalni park Tara predstavlja najvažniju zaštićenu oblast, poznatu po gustim šumskim ekosistemima i bogatom biodiverzitetu. Ovaj park, koji se prostire na više od 22.000 hektara, stanište je brojnih endemskih i reliktnih vrsta, uključujući Pančićevu omoriku (*Picea omorika*), koja ima poseban značaj u dendrološkim istraživanjima i očuvanju genetskog diverziteta. Pešačke staze unutar parka omogućavaju turistima da istraže različite prirodne predele, pri čemu se ističu vidikovci sa panoramskim pogledom na reku Drinu. Ova reka predstavlja jedno od glavnih prirodnih obeležja zapadne Srbije, poznata po svojoj smaragdnozelenoj boji i dinamičnim geomorfološkim strukturama. Obala reke i okolni pejzaži pružaju pogodna mesta za aktivnosti na otvorenom, uključujući rekreativni ribolov, vožnju kajakom, plivanje i izlete u prirodi.

Pored Drine, značajan hidrološki potencijal regiona predstavljaju akumulaciona jezera, koja su nastala pregrađivanjem rečnih tokova u cilju hidroenergetske eksploatacije, ali su vremenom postala i važna turistička odredišta. Među njima se ističu Perućачko i Zaovinsko jezero, koja nude mogućnosti za plovidbu, ribolov i kupanje, dok su njihovi obodni delovi pogodni za ekoturizam i kampovanje. Ove akumulacije se karakterišu čistom vodom i povoljnim mikroklimatskim uslovima, čime doprinose razvoju održivog turizma u regionu. Dodatno, područje Nacionalnog parka Tara obiluje speleološkim lokalitetima, među kojima se ističe pećina Rača, koja je značajna ne samo zbog svoje prirodne morfologije, već i zbog istorijskih i arheoloških nalaza. Bogatstvo flore i faune ovog područja dodatno doprinosi njegovom ekološkom značaju, pri čemu su posebno važne populacije medveda, vukova, jelena i divokoza, koje nastanjuju šumske i planinske predele. Očuvanje ovih ekosistema predstavlja prioritet u strategijama zaštite prirodnih vrednosti zapadne Srbije, pri čemu se posebna pažnja posvećuje upravljanju posetama kako bi se minimizirali negativni uticaji na biodiverzitet.

Jedan od ključnih izazova u zaštiti prirodnog nasleđa regiona jeste balansiranje između turističkog razvoja i očuvanja ekološke ravnoteže. S obzirom na porast broja turista koji posećuju Nacionalni park Tara i okolna područja, neophodno je razvijati modele održivog turizma koji će omogućiti ekonomski rast, ali i dugoročnu zaštitu prirodnih resursa. Edukacija posetilaca o značaju očuvanja

ekosistema postaje sve važniji aspekt turističkih aktivnosti, pri čemu se sve češće organizuju vođene ture sa fokusom na prirodne vrednosti i ekološke procese. Inicijative za razvoj ekoturizma uključuju poboljšanje infrastrukture uz primenu ekološki prihvatljivih materijala i tehnika gradnje, što omogućava minimalan uticaj na životnu sredinu. Istovremeno, programi volonturizma i participativne zaštite prirode pružaju mogućnost turistima da aktivno učestvuju u očuvanju parkova, doprinoseći tako održivom razvoju destinacije.

Jedna od značajnih turističkih oblasti unutar zapadne Srbije je i planina Zlatar. Ova planina je okružena rekama Uvac, Mileševa, Bistrica i Lim, dok se u njenom podnožju nalaze jezera Zlatarsko, Sjeničko, Uvačko i Tavničko. Klimatske karakteristike i kvalitet vazduha doprineli su tome da Zlatar, poput Zlatibora, bude prepoznat kao vazдушna banja, čime se afirmišu potencijali ovog područja u kontekstu zdravstvenog i wellness turizma. U poslednjim godinama lokalna samouprava ulaže u razvoj turističke infrastrukture, uključujući unapređenje skijaških i pešačkih staza, kao i očuvanje prostora Specijalnog rezervata prirode Uvac.

Pored prirodnih vrednosti, zapadna Srbija poseduje značajno kulturno nasleđe, koje se ogleda u arhitekturi, narodnim običajima i očuvanim ruralnim zajednicama. Tradicionalna sela, kao što su Drvengrad i Sirogojno (muzej na otvorenom – „Staro selo“), predstavljaju kulturne centre koji doprinose afirmaciji lokalne baštine. Drvengrad, čiji je konceptualni dizajn delo filmskog reditelja Emira Kusturice, osmišljen je kao etno-kompleks koji kroz arhitekturu, zanatstvo i umetničke sadržaje reflektuje elemente srpske tradicije. Arhitektonski koncept ovog naselja zasniva se na upotrebi prirodnih materijala, pri čemu su drvene strukture dekorisane rezbarenim motivima i tradicionalnim ornamentima. U Drvengradu se već tradicionalno organizuje filmski i muzički festival „Kustendorf“, koji afirmiše umetnička ostvarenja i posvećen je mladim filmskim stvaraocima i velikanima autorskog filma. Očuvanje arhitektonskih i zanatskih tehnika u ovim naseljima pruža turistima priliku da steknu uvid u tradicionalne oblike gradnje i svakodnevni život ruralnih zajednica zapadne Srbije.

Sirogojno predstavlja jedno od najznačajnijih kulturnih i turističkih lokaliteta u zapadnoj Srbiji, poznato pre svega po muzeju na otvorenom „Staro selo“. Ovaj kompleks ima ključnu ulogu u očuvanju i prezentaciji tradicionalne arhitekture dinarskog tipa, karakteristične za područje Zlatibora i šireg regiona zapadne Srbije. Muzej na otvorenom obuhvata autentične drvene kuće iz 19. veka, koje su prenete iz različitih delova Zlatibora i postavljene u okviru kompleksa kako bi se sačuvala originalna struktura i funkcionalnost tradicionalnog domaćinstva. Sastavni delovi muzeja uključuju okućnice sa pomoćnim objektima, kao što

.....

su ambari, mlekariće, kačare i vajati, koji pružaju uvid u svakodnevni život i privredne aktivnosti nekadašnjih seoskih domaćinstava. Pored arhitekture, muzej u Sirogojnu posvećen je i negovanju tradicionalnih zanata, među kojima se ističe proizvodnja vunениh rukotvorina. Posebno su poznati sirogojnski džemperi, koji su postali simbol zanatske i etno-industrijske proizvodnje u Srbiji. Ove rukotvorine izrađuju se primenom autentičnih tehnika pletenja, a njihova popularnost doprinosi očuvanju tekstilne tradicije regiona. Turisti koji posećuju Sirogojno imaju priliku da učestvuju u radionicama izrade vunениh proizvoda, što doprinosi iskustvenom i edukativnom turizmu. U muzeju se redovno organizuju kulturne manifestacije, uključujući folklorne nastupe, izložbe zanatskih radova i predavanja o narodnoj arhitekturi i običajima. Ove aktivnosti doprinose afirmaciji nematerijalnog kulturnog nasleđa i omogućavaju turistima dublje razumevanje života u ruralnim delovima zapadne Srbije. Pored kulturnih sadržaja, Sirogojno je atraktivno i zbog svoje lokacije u blizini prirodnih atrakcija Zlatibora, čime se omogućava povezivanje kulturnog i prirodnog turizma.

Zlakusa, selo u blizini Užica, poznata je kao centar tradicionalne grnčarije, čija tehnika izrade datira nekoliko vekova unazad. Posebnost zlakuske grnčarije ogleda se u ručnoj proizvodnji posuda od specifične kombinacije gline i kalcita, pri čemu se koriste tehnike koje su se prenosile s generacije na generaciju. Ovaj oblik zanatstva od izuzetnog je značaja za kulturni identitet regiona i nalazi se na UNESCO listi nematerijalnog kulturnog nasleđa. Proces izrade posuda u Zlakusi obavlja se na tradicionalnim ručnim točkovima, dok se posude peku u otvorenim pećima na drva, što doprinosi njihovoj autentičnosti. Posuđe izrađeno na ovaj način koristi se u pripremi hrane i poznato je po sposobnosti da ravnomerno raspoređuje temperaturu, čime se poboljšava kvalitet i ukus pripremljenih jela. Ovo je jedan od razloga zbog kojih restorani i domaćinstva u zapadnoj Srbiji i šire koriste zlakusku grnčariju za kuvanje tradicionalnih jela poput pasulja, gulaša, svadbarskog kupusa, mesa ispod sača i sarme. Pored same proizvodnje, Zlakusa je poznata i po Međunarodnoj koloniji umetničke keramike, koja okuplja grnčare i umetnike iz celog sveta. Ova manifestacija doprinosi promociji lokalnog zanatstva, ali i razmeni znanja između tradicionalnih majstora i savremenih umetnika. Organizovane radionice i edukativni programi omogućavaju turistima da se upoznaju sa tehnikama izrade keramike, a ujedno podstiču razvoj kreativnog turizma u ovom delu Srbije.

Specijalni rezervat prirode Uvac jedan je od najznačajnijih prirodnih lokaliteta u zapadnoj Srbiji, prepoznatljiv po meandrima istoimene reke i bogatom biodiverzitetu. Ova zaštićena oblast, koja obuhvata oko 7.500 hektara, stanište je brojnih retkih i ugroženih vrsta, među kojima se posebno izdvaja beloglavi sup (*Gyps fulvus*), najveća ptica grabljivica u Srbiji. Zahvaljujući dugogodišnjim

naporima na očuvanju populacije beloglavog supa, Uvac je postao primer uspešnog sprovođenja mera zaštite divljih vrsta i njihovih staništa. Meandri reke Uvac predstavljaju jedan od najslikovitijih pejzaža u Srbiji, a vidikovci poput Molitvenika i Velikog vidikovca pružaju spektakularne poglede na vijugave rečne tokove. Ove lokacije privlače veliki broj turista, a posebno su popularne među ljubiteljima fotografije i ekoturizma. Plovidba katamaranom kroz kanjon Uvca omogućava posetiocima da istraže skrivene predele rezervata, uključujući Ledenu pećinu, koja je deo šireg speleološkog sistema sa bogatim pećinskim ukrasima. U okviru rezervata turisti mogu da posmatraju ove ptice u njihovom prirodnom staništu. Pored toga, Uvac je atraktivan i za rekreativne aktivnosti poput planinarenja, vožnje kajaka, biciklizma i ribolova, što doprinosi razvoju održivog turizma u ovom području.

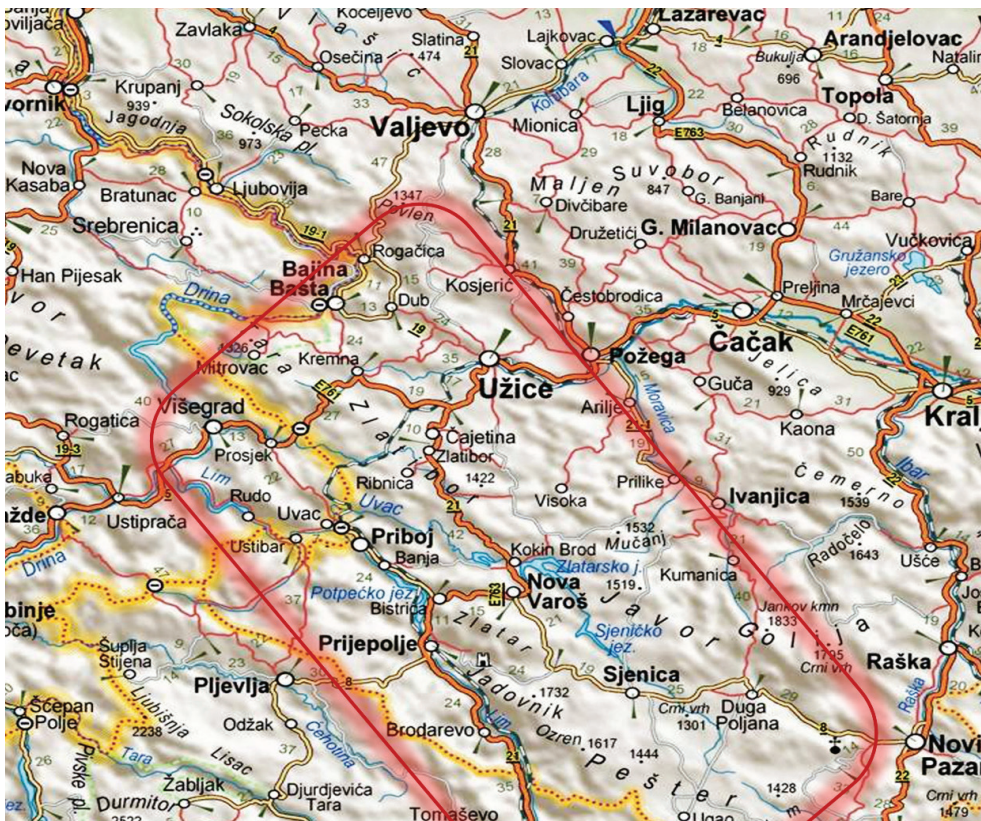
Osim savremenih kulturnih kompleksa, region obiluje i srednjovekovnim spomenicima koji svedoče o bogatoj istoriji Srbije. Među najznačajnijim kulturnim lokalitetima ističe se manastir Mileševa, koji datira iz 13. veka i predstavlja jedno od najvažnijih duhovnih i umetničkih središta srednjovekovne Srbije. Manastir je poznat po fresci Belog anđela, koja se ubraja među najznačajnija dostignuća vizantijske umetnosti. Ovaj lokalitet privlači ne samo vernike već i istraživače iz oblasti istorije umetnosti, zahvaljujući jedinstvenoj ikonografiji i tehnikama oslikavanja koje su korišćene prilikom izrade fresaka. Pored Mileševe, značajan verski i kulturni centar predstavlja i manastir Rača, koji se nalazi u blizini Bajine Bašte i povezan je sa tradicijom prepisivanja starih rukopisa tokom osmanskog perioda.

Gastronomska ponuda zapadne Srbije predstavlja značajan segment turističke atraktivnosti regiona, oslanjajući se na autentične recepte i lokalne sastojke. Tradicionalna jela ovog područja temelje se na mesu, mlečnim proizvodima i svežem povrću, pri čemu su posebno prepoznatljivi specijaliteti poput komplet lepinje, užičke pršute i zlatiborskog kajmaka. Komplet lepinja, jelo karakteristično za užički kraj, priprema se od domaće lepinje prelivene pretopom i jajetom, pri čemu se koristi kajmak koji doprinosi bogatom ukusu. Lokalni naziv ovog jela „komplet lepinja“ ukorenio se i usvojio u celoj Srbiji i postao je poznat i van granica. Zlatiborska pršuta, sušena na tradicionalan način u sušarama koje koriste dim od bukovog drveta, ubraja se u najcenjenije mesne proizvode u Srbiji.

Ovaj metod sušenja obezbeđuje specifičnu aromu i dug vek trajanja proizvoda, a pršuta se često služi uz domaći sir, kajmak i proju. Pored toga, neizostavan deo gastronomije zapadne Srbije su i jela pripremljena u zlakuskoj grnčariji, koja omogućava postepeno kuvanje i zadržavanje bogatog ukusa sastojaka. Jedinstven specijalitet ovog prostora je i jelo naprevljeno od jedne od najstariji biljaka sa ovog prostora – heljde. Heljdopita je autentična zbog ograničenosti

rasprostiranja heljde, ali i specifičnog ukusa kome doprinosi zlatarski sir. Posebnu ulogu u kulinarскоj tradiciji imaju lokalni mlečni proizvodi, pri čemu se zlatiborski sir i kajmak ističu kao vrhunski delikatesi. Njihova proizvodnja zasniva se na tradicionalnim tehnikama, a zahvaljujući specifičnim klimatskim uslovima, proizvodi iz ovog regiona poseduju jedinstvenu aromu i teksturu. Osim toga, domaće rakije, pre svega šljivovica, predstavljaju važan deo kulturne i gastronomske baštine, pri čemu se tradicionalno proizvode u porodičnim destilerijama. Metod pravljenja rakije šljivovice je i međunarodno prepoznat, pa je tako od 2022. godine uvršten na UNESCO listu zaštićene nematerijalne kulturne baštine.

Slika 15. Turistička regija Zapadna Srbija

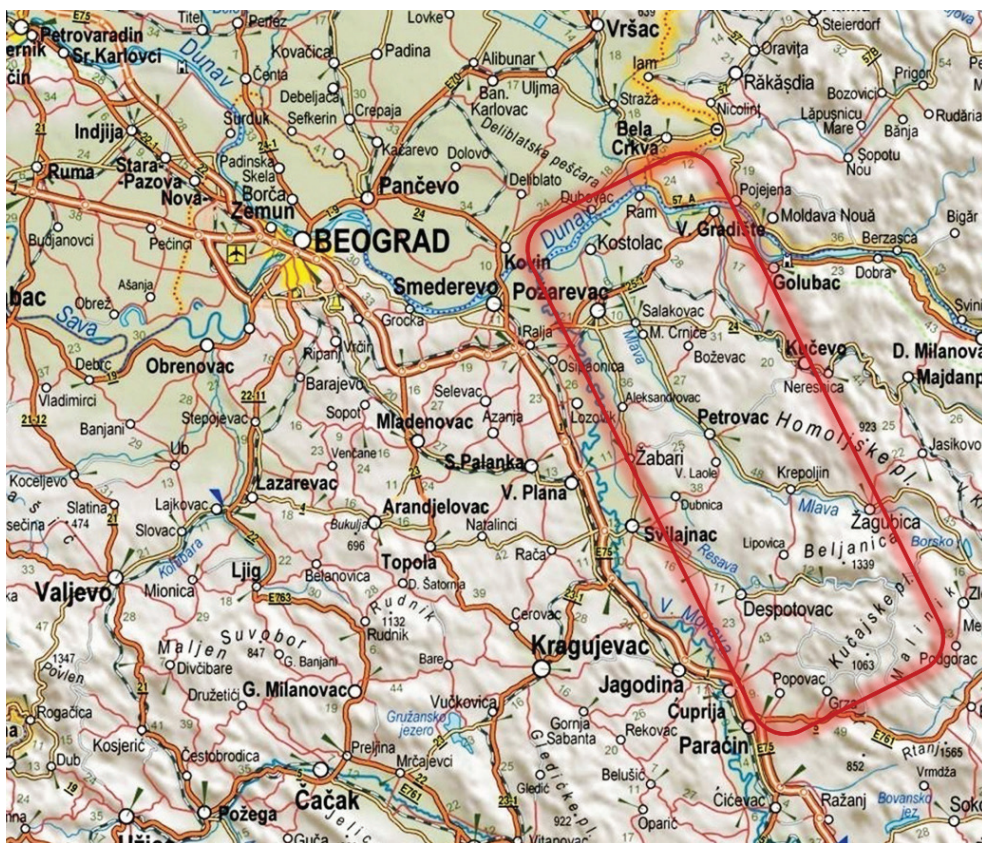
Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

7.7. TURISTIČKA DESTINACIJA STIG I KUČAJSKJE PLANINE

Prostor turističke destinacije Stig i Kučajske planine ima prostorni obuhvat mesta Požarevac, Petrovac na Mlavi i Despotovac. Stig je ravničarski predeo, južni obod Panonske nizije koji se prostire do planinskog masiva Kučaj – Beljanica. Kučajske planine i planina Beljanica predstavljaju značajan geomorfološki kompleks u istočnoj Srbiji, okarakterisan složenim reljefnim strukturama koje obuhvataju masivne kraške formacije, prostrane visoravni i duboke kanjone (Lazarev kanjon). Njihov pejzaž dominira ostrim krečnjačkim liticama, koje su rezultat dugotrajnog delovanja erozivnih procesa. Nadmorska visina ovih planina varira, dostižući svoj maksimum na vrhu Kučaja, koji se uzdiže preko 1.800 m.n.v. Reljef ovog područja formiran je pod uticajem tektonskih pomeranja i delovanja reka, koje su stvorile spektakularne kanjone i klisure. Reke Dunav, Velika Morava, Mlava, Resava, Zlotska reka i Crni Timok su vodotokovi koji utiču na atraktivnost ovog prostora. Na prostoru ove destinacije nalazi se jedno od najlepših prirodnih lokaliteta - vrelo reke Grze, izvor kristalno čiste vode u prostoru netaknute prirode.

Pored toga, karstni karakter Kučajskih planina rezultirao je formiranjem niza speleoloških objekata, uključujući pećine sa impozantnim stalaktitima i stalagmitima, što dodatno doprinosi geomorfolškoj raznovrsnosti oblasti. Posebno su značajni speleološki objekti, među kojima se ističu Resavska pećina, kao jedna od najpoznatijih turističkih pećina u Srbiji, i veliki broj manje istraženih jama i ponora. Klima ovog područja karakteriše se izraženim sezonskim varijacijama, sa hladnim zimama i umerenim letima, što direktno utiče na raspodelu vegetacije i biodiverzitet. Ove specifične klimatske i reljefne karakteristike čine planine Stig i Kučaj izuzetnim područjem za proučavanje prirodnih procesa, ali i za razvoj različitih oblika turizma.

Flora i fauna Stiga i Kučajskih planina odražavaju složenost ekosistema ovog područja, koje kombinuje šumske ekosisteme, planinske pašnjake i vodene habitate. Vegetacijski pokrivač regiona obuhvata prostrane listopadne šume hrasta i bukve u nižim predelima, dok se sa porastom nadmorske visine javljaju četinarske sastojine, među kojima se ističu stabla smrče, bora i omorike. Ove šume imaju ključnu ulogu u očuvanju mikroklimе i sprečavanju erozionih procesa, istovremeno pružajući stanište mnogim životinjskim vrstama. Planinske livade bogate su retkim i endemskim biljkama, uključujući vrste sa lekovitim svojstvima koje su od davnina korišćene u tradicionalnoj medicini. Divlji svet u ovom regionu posebno je značajan zbog prisustva velikih predatora, kao što su mrki medved, vuk i ris, koji naseljavaju šumske ekosisteme i igraju ključnu ulogu u očuvanju prirodne ravnoteže. Takođe, prisutne su i brojne vrste ptica grabljivica,

Pored prirodnih vrednosti, ova destinacija ima bogatu kulturno-istorijsku dimenziju, koju odlikuju arheološki lokaliteti, sakralni objekti i etnografska baština. Na ovim prostorima otkriveni su ostaci naselja iz različitih istorijskih epoha, uključujući tragove praistorijskih kultura, rimskih građevina i srednjovekovnih utvrđenja. Među najvažnijim kulturnim spomenicima ističu se manastiri skriveni u planinskim dolinama, koji svedoče o duhovnoj tradiciji ovog kraja. Ovi manastiri, izgrađeni tokom srednjeg veka, očuvali su freske i rukopise koji imaju neprocenjivu umetničku i istorijsku vrednost. Lokalno stanovništvo i dalje neguje brojne običaje i tradicije, što je posebno vidljivo tokom različitih narodnih festivala i manifestacija koje se održavaju tokom godine. Ovi događaji obuhvataju predstavljanje folklornih igara, muzičkih nastupa i zanatskih veština, pri čemu posetioци mogu da se upoznaju sa starim tehnikama tkanja, obrade drveta i izrade tradicionalne odeće. Pored kulturnih manifestacija, ova destinacija nudi širok spektar rekreativnih aktivnosti, uključujući planinarenje, biciklizam i speleološka istraživanja.

Za ljubitelje avanturističkog turizma, ovde su izazovne staze za planinarenje i slobodno penjanje, kao i mogućnosti za zimske sportove tokom hladnijih meseci. U poslednjim godinama, razvijena je i mreža ekoloških kampova i planinskih domova, koji omogućavaju boravak u prirodnom okruženju uz minimalan ekološki otisak. Sve veća popularnost ruralnog turizma u ovom regionu doprinela je razvoju seoskih domaćinstava koja nude autentične gastronomske doživljaje, omogućavajući turistima da probaju tradicionalne specijalitete pripremljene od lokalnih sastojaka.

U okviru ove destinacije ističu se lokaliteti kulturne baštine: arheološko nalazište iz rimskog perioda – Viminacijum, tvrđava Ram na Dunavu, srednjovekovni manastiri Gornjak i Vitovnica, muzeji (Narodni muzej u Požarevcu, Zavičajni muzej Petrovac na Mlavi, Muzej ugljarstva Senjski rudnik), Galerija Milene Pavlović Barili u Požarevcu, kao i tradicionalna sela koja odražavaju autentičan način života.

7.8. TURISTIČKA DESTINACIJA JUŽNI BANAT, VRŠAC

Prostorni okvir turističke destinacije Južni Banat, Vršac obuhvata teritoriju grada Zrenjanina, Pančeva, Vršca, sve do rumunske granice. Vršacke planine, smeštene u jugoistočnom delu Banata, predstavljaju jedan od najistaknutijih reljefnih kompleksa u Vojvodini. Sa nadmorskom visinom oko 640 metara (Gudurički vrh 641m), one dominiraju nad ravnicom, pružajući spektakularan pogled na pejzaž koji ih okružuje. Njihove valovite padine, kombinovane sa strmim stranama i prostranim visoravnima, oblikovane su dugotrajnim geološkim procesima, uključujući tektonska pomeranja i eroziju. Specifična kombinacija podzemnih i površinskih voda omogućava razvoj brojnih izvora, od kojih su neki korišćeni još u antičkom periodu. Reke i potoci koji protiču kroz planinski masiv imaju značajnu ulogu u održavanju vodenih ekosistema i doprinose očuvanju biodiverziteta regiona. Osim toga, mikroklimatske varijacije na različitim nadmorskim visinama utiču na formiranje specifičnih ekoloških niša, što rezultira bogatom florom i faunom. Vegetacija Vršackih planina obuhvata raznovrsne biljne zajednice, od listopadnih šuma, u kojima dominiraju bukva, hrast i jasen, do četinarara sa borom i smrčom. Na proplancima i visoravnima nalaze se livade bogate lekovitim biljem i endemskim vrstama, koje doprinose ekološkoj i farmakološkoj vrednosti područja. Planine su poznate i po retkim vrstama divljeg cveća, uključujući različite vrste orhideja, što ih čini interesantnim za botaničare i istraživače. Fauna regiona je podjednako impresivna, sa brojnim vrstama sisara, ptica i insekata. Planinske šume pružaju stanište srnama, divljim svinjama, lisicama i jazavcima, dok se u višim delovima mogu uočiti orlovi i sokolovi. Posebnu atrakciju predstavljaju migratorne vrste ptica, koje koriste ovo područje kao deo svojih sezonskih migracija. Pored toga, ekološki značaj Vršackih planina ogleda se u njihovoj ulozi u očuvanju klimatske stabilnosti i zaštiti od erozije. Planinske šume deluju kao prirodni filter za vodene tokove, sprečavajući ispiranje zemljišta i obezbeđujući zadržavanje vlage u ekosistemu.

Slika 17. Turistička destinacija Južni Banat i Vršac

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

Osim prirodnih vrednosti, Vršacke planine imaju bogato istorijsko i kulturno nasleđe. Tokom vekova, ovo područje je bilo značajno strateško uporište, što potvrđuju ostaci tvrđava, utvrđenja i manastira iz različitih epoha. Jedan od najpoznatijih istorijskih lokaliteta je Vršacka tvrđava, koja datira iz 15. veka i predstavlja simbol dugogodišnje borbe ovog kraja protiv osmanskih osvajanja. Tvrđava je podignuta na uzvišenju, sa kojeg se pruža širok pogled na okolne predele, što je omogućavalo efikasnu odbranu od neprijateljskih napada. Danas su sačuvani ostaci zidina i kule, a ovaj lokalitet predstavlja važnu turističku atrakciju i deo kulturne baštine Srbije. Na prostoru ove destinacije nalaze se brojni sakralni objekti (pravoslavni, katolički, protestantski), uključujući manastire i samostane koji datiraju iz srednjeg veka. Ovi verski kompleksi igraju ključnu ulogu u očuvanju duhovnog i kulturnog identiteta regiona, a neki od njih su i danas aktivni. Manastiri i crkve u ovom području poznati su po svojim freskama i ikonostasima, koji predstavljaju vredne umetničke radove iz različitih epoha (Vojlovica, Mesić, Malo Središte, Vladičanski dvor u Vršcu). Istorijski značaj regiona ogleda se i u postojanju arheoloških nalazišta, koji svedoče o ranijim civilizacijama koje su naseljavale ove prostore (Starčevo kod Pančeva – vinčanska kultura i civilizacija).

Vršačko vinogorje jedno je od najstarijih i najvećih vinogorja u Srbiji, sa tradicijom proizvodnje vina koja datira još iz rimskog perioda. Specifični klimatski uslovi, kombinacija panonske klime i blage nadmorske visine, čine ovo područje idealnim za uzgoj vinove loze. Vršac je kroz istoriju bio poznat kao centar vinogradarstva, a u 18. i 19. veku, vina iz ovog kraja izvožena su širom Evrope. Među najpoznatijim sortama koje se gaje u ovom vinogorju su italijanski rizling, muskat otonel i župljanka, dok se u poslednjim decenijama sve više eksperimentiše sa međunarodnim sortama poput merloa i kaberne sovijnona. Danas, Vršačko vinogorje predstavlja važno središte vinskog turizma, sa brojnim vinarijama koje nude degustacije i obilazak vinograda. Pored toga, tradicionalna manifestacija „Dani berbe grožđa“ u Vršcu svake godine okuplja veliki broj posetilaca i vinskih entuzijasta, slaveći dugu istoriju vinogradarske kulture ovog kraja. Uvođenjem modernih tehnologija u proizvodnju vina, uz očuvanje autohtonih sorti i tradicionalnih metoda, Vršačko vinogorje nastavlja da zauzima važno mesto na vinskoj mapi Srbije. Kulturni identitet Vršačkog kraja dodatno se ogleda i u očuvanim narodnim običajima, zanatima i manifestacijama koje slave lokalno nasleđe. Tradicionalne manifestacije, kao što su festivali vina i gastronomije, okupljaju posetioce i promovišu autentične proizvode ovog kraja. Posebno su značajne radionice posvećene tradicionalnim zanatima, gde turisti mogu da se upoznaju sa tehnikama izrade rukotvorina i narodnih nošnji. Ovi aspekti kulturne baštine igraju ključnu ulogu u razvoju turizma i jačanju lokalne ekonomije. Kao primer, Kovačica, malo vojvođansko mesto nadomak Pančeva, poznata je širom sveta po naivnom slikarstvu, koje predstavlja jedinstven oblik umetničkog izraza u Srbiji. Ovaj pravac karakterišu jasne boje, precizne kompozicije i tematska posvećenost ruralnom životu, folkloru i tradiciji. Naivna umetnost Kovačice razvila se u prvoj polovini 20. veka i od tada postala prepoznatljiv simbol kulturnog identiteta banatskog kraja.

Među najistaknutijim umetnicima ovog pravca nalaze se Martin Jonaš, Zuzana Halupova i Jan Knjazovic, čiji su radovi deo kolekcija mnogih svetskih muzeja i galerija. Slikarska tehnika uključuje detaljno iscrtavanje prizora iz svakodnevnog života, uz naglašavanje narodnih nošnji, poljoprivrednih radova i karakterističnih pejzaža. Pored likovne vrednosti, naivno slikarstvo Kovačice ima i snažnu etnološku dimenziju, jer čuva vizuelne prikaze tradicionalnog života vojvođanskih Slovaka, koji čine većinski deo lokalnog stanovništva. Danas, Kovačica je nezaobilazna destinacija za ljubitelje umetnosti, a Galerija naivne umetnosti i manifestacije posvećene ovom pravcu doprinose promociji i očuvanju ove jedinstvene kulturne baštine. Od kraja 2024. godine nalazi se na UNESCO listi nematerijalnog kulturnog nasleđa.

Deliblatska peščara, poznata i kao „Evropska pustinja“, predstavlja jedinstveni geološki fenomen u Panonskoj niziji. Ova peščara, koja se prostire na površini od oko 300 km², nastala je delovanjem vetrova i sedimentacijom peska tokom hiljada godina. Njena specifična geološka struktura čini je jedinstvenom peščarom u Evropi i važnim prirodnim rezervatom (Specijalni rezervat prirode „Deliblatska peščara“ od 1977. godine). Peščara je dom retkim biljnim i životinjskim vrstama, uključujući stepsku vegetaciju, dok pojedini delovi predstavljaju stanište ugroženih vrsta ptica i insekata. Flora i fauna Deliblatske peščare prilagođene su specifičnim uslovima života u sušnom i peskovitom okruženju. Biljne zajednice uključuju retke vrste trava, kao što su stepska vlasnjača i kovilj, dok su peščane dine prekrivene karakterističnim žbunastim rastinjem. Među životinjama, posebno se ističu stepski sokol i orao krstaš, koji su među poslednjim preostalim vrstama u ovom regionu. Očuvanje ovog jedinstvenog ekosistema od ključne je važnosti, jer je Deliblatska peščara deo međunarodne mreže za zaštitu biodiverziteta. Pored ekološkog značaja, Deliblatska peščara predstavlja i važnu turističku destinaciju, nudeći mogućnosti za avanturističke aktivnosti poput pešačenja, biciklizma, džipsafarija i posmatranja ptica. Razvijene su posebne edukativne staze koje posetiocima omogućavaju da saznaju više o ekosistemima peščare i njenom značaju za očuvanje prirodne ravnoteže. Održivi turizam u ovom regionu podržava lokalne zajednice i doprinosi očuvanju prirodnih vrednosti.

Carska bara i Belocrkvanska jezera predstavljaju ključne vodene ekosisteme vršačkog kraja, značajne kako sa ekološkog, tako i sa turističkog aspekta. Carska bara, najveće močvarno područje u ovom delu Srbije, dom je brojnim vrstama ptica, riba i vodozemaca. Ova oblast je pod zaštitom kao specijalni rezervat prirode, a njeni vlažni ekosistemi igraju ključnu ulogu u filtraciji vode i očuvanju biodiverziteta. Belocrkvanska jezera, koja obuhvataju niz međusobno povezanih vodenih površina, poznata su po svojoj čistoj vodi i raznovrsnim mogućnostima za rekreaciju. Pored kupanja i pecanja, jezera su popularna među ljubiteljima kajaka i jedrenja, dok okolna područja nude uređene pešačke i biciklističke staze. Ove destinacije, zahvaljujući svojim prirodnim karakteristikama i raznovrsnim turističkim sadržajima, imaju značajan potencijal za razvoj održivog ekoturizma u regionu.

Na UNESCO listi zaštićenih vlažnih staništa sa ovog prostora osim Carske bare nalazi se i Labudovo okno, specijalni rezervat prirode koji je kao močvarno-ritski prostor nastao u blizini ušća kanala Dunav-Tisa-Dunav i reke Nere u reku Dunav. Specifičan svet flore i faune na ovom području doprinosi atraktivnosti još uvek nedovoljno valorizovanom prirodnom dobru.

Na prostoru ove destinacije značajni su i lokaliteti kulturne baštine. Nedaleko od Pančeva, u opštini Kovačica, smešteno je malo selo Idvor, rodno mesto Mihajla Pupina (1854. Idvor – 1935. Njujork), gde je oformljen Memorijalni kompleks „Mihajlo Pupin“ koji obuhvata kuću, staru školu, crkvu Blagovesti presvete Bogorodice i Narodni dom, mesta koja su važna u životu Pupina. U Zrenjaninu se nalazi najstarije pozorište u Srbiji „Toša Jovanović“, sa očuvanom neobaroknom salom. Osim ostataka Vršačke tvrđave, u Vršcu je značajna jedna od najstarijih apoteka u regionu poznata po svojoj arhitekturi tzv. Apoteka na stepenicama. U Vršcu se nalazi i spomen kuća Jovana Sterije Popovića, velikog srpskog književnika, kao i brojni muzeji. Na prostoru ove destinacije značajni su lokaliteti industrijske baštine, a u pitanju su objekti Pančevačke (1722.), Vršačke (1742.) i Zrenjaninske (1745.) pivare, koje su zasigurno među najstarijim pivarama u regionu, ali nažalost nisu u funkciji. U preuređenom starom pivskom pogonu u prostoru Zrenjaninske pivare otvoren je „Muzej piva“, potpuno osnovano imajući u vidu da se decenijama u Zrenjaninu organizuje jedna od posećenijih manifestacija „Dani piva“.

7.9. TURISTIČKA DESTINACIJA KRAGUJEVAC, POMORAVLJE

Destinacija Kragujevac i Pomoravlje obuhvata prostore gradova Kragujevac, Jagodinu, Čupriju, Despotovac i Paraćin. Poznata je po raznovrsnim prirodnim pejzažima, koji uključuju rečne tokove, šumovite predele i plodne doline. Jedna od najznačajnijih prirodnih atrakcija u regionu je reka Velika Morava, koja prolazi kroz ove predele i nudi mogućnosti za ribolov, vožnju čamcima i druge aktivnosti na vodi i u priobalju. Osim velikih prirodnih rezervata, Pomoravlje obiluje manjim eko-parkovima i šumskim stazama, koje su prilagođene ljubiteljima prirode i avanturističkog turizma. Ova kombinacija prirodnih lepota i aktivnosti na otvorenom čini Pomoravlje privlačnom destinacijom za ekoturizam i avanturizam. Razvoj infrastrukture i povećana zaštita prirodnih dobara doprinose očuvanju ekosistema i unapređenju turističke ponude regiona. Značajni prirodni resursi za prostor ove destinacije su: planina Beljanica na čijim padinama je jedan od najatraktivnijih vodopada Veliki buk ili Lisine, kao i planine Rudnik, Juhor i Gledičke planine. Osim Velike Morave atraktivni prirodni resursi su i Zapadna Morava, Lepenica, Resavica, Gruža, Grza, kao i Gružansko jezero.

Resavska pećina, jedna od najvažnijih speleoloških atrakcija u Srbiji, poznata je po unikatnim stalaktitima, stalagmitima i drugim geološkim formacijama koje su se formirale tokom više miliona godina. Smeštena u blizini Despotovca, pećina je duga preko četiri kilometra, od čega je oko 800 metara uređeno za turističke posete.

Tokom istraživanja pećine pronađeni su arheološki dokazi koji datiraju iz paleolita, uključujući kameno oruđe i ostatke ranih ljudskih zajednica. Jedinstveni ekosistem Resavske pećine pruža stanište retkim vrstama insekata i slepih miševa, dok specifični mikroklimatski uslovi doprinose očuvanju mineralnih struktura. Pećina je deo šireg turističkog kompleksa koji obuhvata i manastire **Ravanicu** i **Manasiju**, značajne istorijske i verske centre iz srednjeg veka. Ovi manastiri, poznati po freskama i arhitektonskim detaljima, predstavljaju dve najznačajnije srednjovekovne zadužbine u centralnoj Srbiji, povezane sa vladavinom kneza Lazara i despota Stefana Lazarevića. Ravanica, osnovana krajem 14. veka, zadužbina je kneza Lazara, koji je u ovom manastiru i sahranjen nakon Kosovske bitke. Arhitektonski, Ravanica je pionirski primer moravske škole graditeljstva, koja kombinuje vizantijske i srpske elemente, što se posebno ogleda u bogato dekorisanim fasadama i kupolama. Unutrašnjost crkve krasi freske iz 14. veka, koje predstavljaju vrhunac srednjovekovne umetnosti i jedan su od najvažnijih ikonografskih ciklusa u Srbiji. Manastir Manasija, zadužbina despota Stefana Lazarevića iz početka 15. veka, poznat je po monumentalnoj tvrđavi sa kulama koje simbolizuju vojnu i duhovnu snagu srpske države u vreme osmanskih pretnji. Manasija je takođe poznata po Resavskoj školi, jednom od najvažnijih centara prepisivanja i očuvanja srednjovekovne književnosti, gde su monasi prepisivali i preveli brojne rukopise, čuvajući znanje i tradiciju u turbulentnim vremenima. Unutrašnjost manastira krasi jedan od najlepših i najdetaljnijih freskopisa iz tog perioda, sa scenama koje prikazuju svetitelje i vladarske figure. Danas, oba manastira predstavljaju važne turističke i hodočasničke destinacije, privlačeći posetioce zainteresovane za duhovnu istoriju, umetnost i arhitekturu Srbije. Očuvanje ovih spomenika ima ključnu ulogu u zaštiti kulturne baštine i promociji srpskog nasleđa na međunarodnom nivou.

Senjski rudnik, najstariji rudnik uglja u Srbiji, osnovan je u 19. veku i predstavlja značajan deo industrijskog nasleđa zemlje. Ovaj rudarski kompleks imao je ključnu ulogu u razvoju energetskog sektora Srbije i zapošljavao je hiljade radnika u periodu svoje najveće ekspanzije. Danas, Senjski rudnik funkcioniše kao muzej ugljarstva, gde posetioci mogu da se upoznaju sa procesima rudarenja, istorijatom eksploatacije uglja i tehnološkim inovacijama koje su se razvijale kroz decenije. Pored rudarskih objekata, kompleks obuhvata i prostor gde se održavaju predavanja i izložbe posvećene industrijskom razvoju Srbije. Očuvanje Senjskog rudnika kao turističke atrakcije doprinosi razvoju kulturnog i industrijskog turizma, istovremeno negujući svest o značaju rudarskog nasleđa za nacionalnu privredu. Ove inicijative omogućavaju lokalnoj zajednici da iskoristi industrijsku prošlost kao osnovu za budući turistički razvoj i promociju tehničkih dostignuća u rudarskoj industriji.

Kragujevac, jedan od najznačajnijih gradova u istoriji Srbije, osnovan je u 15. veku i kroz istoriju je bio važan politički, administrativni i kulturni centar. Tokom 19. veka, grad je bio prestonica Kneževine Srbije i mesto ključnih reformi, uključujući donošenje prvog srpskog ustava 1835. godine. U ovom periodu osnovane su i brojne institucije, među kojima se ističu Prva gimnazija, Licej i Topolivnica, što je Kragujevac učinilo simbolom modernizacije Srbije. Tokom Revolucije 1848. godine, grad je bio važno središte političkih i društvenih promena, dok je u kasnijim decenijama postao centar industrijskog razvoja.

U Drugom svetskom ratu, Kragujevac je pretrpeo velike gubitke, posebno tokom masakra u Šumaricama 1941. godine, kada su nemačke okupacione snage pogubile više hiljada civila. Ovaj tragičan događaj obeležen je Spomen-parkom „Kragujevački oktobar“, koji danas služi kao mesto sećanja i edukacije o stradanjima civilnog stanovništva u ratu. Spomenik kragujevačkim đacima posvećen je stradanju učenika i profesora Prve kragujevačke gimnazije, koji su 21. oktobra 1941. godine streljani od strane nemačkih okupacionih snaga kao deo represije nad civilnim stanovništvom. Ovaj spomenik deo je šireg kompleksa Spomen-parka „Kragujevački oktobar“, poznatijeg kao Šumarice, koji zauzima površinu od oko 352 hektara i obuhvata više od deset memorijalnih celina posvećenih žrtvama fašističkog terora. Centralni deo parka čini Muzej „21. oktobar“, koji čuva dokumenta, fotografije i predmete iz tog perioda, pružajući uvid u istorijske okolnosti i posledice masakra. Pored Spomenika Kragujevačkim đacima, u okviru parka nalaze se i „Spomenik bolu i prkosu“, „Spomenik streljanim Srbima i Jevrejima“ i „Spomenik petnaestogo- dišnjacima“, koji simbolizuju ne samo stradanje, već i otpor i neugasivo sećanje na žrtve. Ovaj memorijalni kompleks svake godine okuplja veliki broj posetilaca, među kojima su istoričari, učenici, istraživači i turisti, dok se 21. oktobra organizuje komemorativna manifestacija „Veliki školski čas“, posvećena očuvanju istorijskog pamćenja. Kroz umetničke performanse, poetske recitale i govore, ovaj događaj podseća na tragične posledice rata i značaj negovanja mira i tolerancije. Spomenik i park danas funkcionišu ne samo kao mesto sećanja, već i kao obrazovni centar koji mladim generacijama prenosi pouke o prošlosti, podsećajući na važnost humanosti i poštovanja ljudskih prava. Srpska pesnikinja Desanka Maksimović je ovaj strašni događaj opisala u svojoj pesmi „Krvava bajka“.

Pored svoje političke i istorijske uloge, Kragujevac je i značajan kulturni centar, sa institucijama kao što su Muzej „21. oktobar“ i Narodno pozorište „Joakim Vujić“. Ovi objekti čuvaju bogatu umetničku i istorijsku baštinu, predstavljajući kulturnu riznicu centralne Srbije. Pored toga, Kragujevac je domaćin brojnih festivala i kulturnih manifestacija, uključujući „Dane Kragujevca“, tokom kojih se promovišu muzika, tradicionalni zanati i umetnost. Ove manifestacije ne samo da obogaćuju kulturnu ponudu grada, već i podstiču saradnju umetnika i institucija na nacionalnom i međunarodnom nivou.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Slika 18. Turistička destinacija Kragujevac, Pomoravlje

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

Jagodina, Čuprija i Paraćin predstavljaju tri važna centra Pomoravlja, svaki sa specifičnim turističkim potencijalima koji obuhvataju kulturno-istorijske spomenike, prirodne atrakcije i savremene sadržaje. **Jagodina** se izdvaja kao jedan od najdinamičnijih turističkih gradova u centralnoj Srbiji, zahvaljujući brojnim sadržajima koji privlače posetioce različitih interesovanja. Jedna od najpoznatijih atrakcija je Akva park Jagodina, prvi kompleks te vrste u Srbiji, koji tokom letnjih meseci privlači veliki broj domaćih i stranih turista. Takođe, u sklopu turističkog kompleksa nalazi se Zoološki vrt, jedini u ovom delu Srbije, koji doprinosi edukativnom i porodičnom turizmu. Kulturna ponuda grada obogaćena je Muzejom voštanih figura, koji prikazuje poznate istorijske i savremene ličnosti iz Srbije i sveta, kao i Narodnim muzejom u Jagodini, koji čuva vredne arheološke i etnografske zbirke. **Čuprija**, grad sa bogatom istorijom, poznat je po svom strateškom značaju kroz vekove, a danas se izdvaja po kulturnim i sportskim manifestacijama. Posebno je značajna manastirska tura, koja uključuje obilazak manastira Ravanica, zadužbine kneza Lazara, gde se nalaze njegove mošti, što čini ovu destinaciju važnim mestom hodočašća i

verskog turizma. Grad je poznat i po konjičkom sportu, a hipodrom u Čupriji jedan je od najstarijih u Srbiji, domaćin brojnih trka i konjičkih manifestacija. **Paraćin**, sa svoje strane, kombinuje industrijski razvoj sa turističkim potencijalom, pre svega kroz očuvane prirodne predele i kulturno nasleđe. Grad je poznat po Vrelu Grze, jednom od najlepših prirodnih izvora u Srbiji, koji se nalazi u podnožju Kućajskih planina i predstavlja idealno mesto za planinarenje, ribolov i rekreaciju u prirodi. Pored toga, Paraćin je prepoznatljiv po svojoj staklarskoj tradiciji, a fabrika stakla, iako danas ne radi punim kapacitetom, ostaje deo industrijske i kulturne baštine grada. Sve tri opštine zajedno doprinose razvoju turizma u Pomoravlju, nudeći spoj prirodnih lepota, kulturno-istorijskih znamenitosti i modernih turističkih sadržaja.

7.10. TURISTIČKA DESTINACIJA KOPAONIK

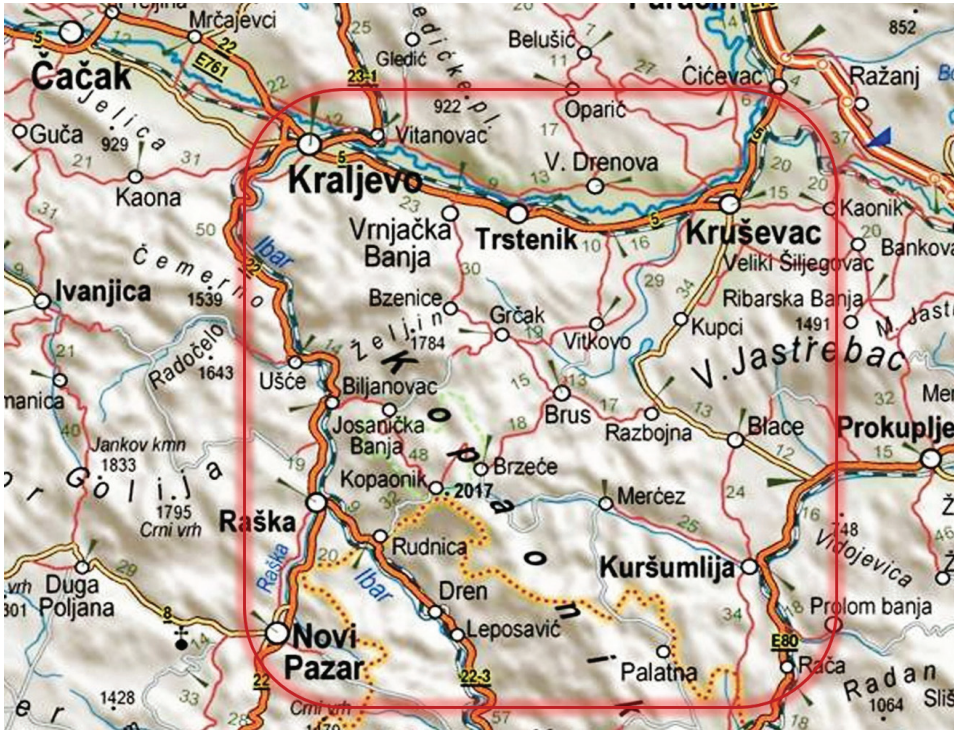
Prostorni okvir ove turističke destinacije obuhvata prostore gradova Kraljevo, Kruševac, Raška, Novi Pazar. U okviru ove destinacije značajni prirodni lokaliteti su: planina Kopaonik i prostor Nacionalnog parka Kopaonik koji je oformljen na njoj, planina Goč, reke Ibar, Raška, Đavolja varoš, kao i veliki broj banja zbog kojih se ova destinacija izdvaja na turističkom tržištu kao jedinstvena – Kuršumlijska banja, Jošanička banja, Mataruška banja, Bogutovačka banja, Prolom banja, Lukovska banja, Ribarska banja.

Planina Kopaonik se odlikuje kompleksnim planinskim pejzažem, koji uključuje niz visinskih vrhova i prostranih dolina. Reljef je oblikovan geološkim procesima i klimatskim uslovima, koji utiču na sezonske promene ekosistema. Nacionalni park Kopaonik prostire se na površini od oko 120 kvadratnih kilometara i predstavlja jedno od najvažnijih zaštićenih područja u Srbiji, sa više od 1.200 zabeleženih biljnih vrsta. Među njima su značajne endemske i reliktnne vrste, uključujući retke orhideje i lekovito bilje koje uspeva u specifičnim ekološkim uslovima planinskog područja. Pored flore, Kopaonik je stanište brojnih vrsta divljih životinja, uključujući balkanskog risa, zlatnog orla i više vrsta jelena. Ovi faktori ukazuju na visok nivo biodiverziteta i važnost očuvanja ovog ekosistema. Sezonske promene značajno utiču na pejzažne karakteristike Kopaonika, pri čemu svaka sezona donosi različite ekološke i vizuelne osobine. Zimi, planinski vrhovi i padine prekriveni su snežnim naslagama, dok proleće donosi intenzivan rast vegetacije i obnovu biljnog pokrivača. Tokom leta, guste šumske površine i livade obezbeđuju povoljne uslove za životinjske populacije i ekoturizam, dok jesen karakteriše promene u boji lišća, što dodatno doprinosi vizuelnoj prepoznatljivosti regiona. Ove prirodne odlike čine Kopaonik relevantnim za razvoj različitih oblika održivog turizma i zaštitu prirodne sredine.

Kopaonik je jedno od najvažnijih turističkih područja u Srbiji, sa razvijenom infrastrukturuom za zimske i letnje sportove. U zimskom periodu, skijaški centar Kopaonik obuhvata više od 55 kilometara uređenih ski-staza, sa različitim nivoima težine. Ove staze prilagođene su početnicima i iskusnim skijašima, dok dodatni sadržaji uključuju ski-liftove, školu skijanja i prateće objekte. Uz skijanje, prisutni su i drugi zimski sportovi, kao što su snoubording i sankanje, koji dodatno doprinose atraktivnosti planine tokom hladnih meseci. Letnja sezona na Kopaoniku pruža mogućnosti za planinarenje, biciklizam i druge oblike aktivnog turizma. Pešačke staze različitih dužina i nivoa težine omogućavaju istraživanje prirodnih lokaliteta, uključujući vodopade, šumske komplekse i vidikovce sa panoramskim pogledima. Ekoturizam je takođe razvijen kroz organizovane ture, koje obuhvataju edukativne programe o biodiverzitetu i očuvanju prirode. Pored toga, u blizini Kopaonika nalaze se značajni kulturno-istorijski lokaliteti, uključujući manastir Studenicu i arheološke lokalitete u Novom Pazaru. Ovi objekti imaju posebnu vrednost za turiste zainteresovane za kulturno nasleđe Srbije, čime se postiže integracija prirodnog i kulturnog turizma.

Turistička ponuda Kopaonika obuhvata širok spektar smeštajnih kapaciteta, od luksuznih hotela do manjih planinskih domova i privatnog smeštaja. Veći hoteli, apartmanski privatni smeštaji i odmarališta, nude dodatne sadržaje, uključujući wellness centre, saune, bazene i sportske objekte. Ovi objekti omogućavaju turistima relaksaciju nakon aktivnosti na otvorenom i doprinose razvoju zdravstvenog turizma. Gastronomska ponuda Kopaonika zasniva se na tradicionalnoj srpskoj kuhinji, pri čemu se koriste lokalni sastojci, uključujući mesne specijalitete, mlečne proizvode i povrće iz okolnih ruralnih područja. Pored restorana, u ponudi su i planinske kolibe koje nude autentično gastro-nomsko iskustvo u ambijentu prilagođenom prirodnom okruženju. Ovi aspekti doprinose razvoju gastronomsko-turističke ponude i povećanju atraktivnosti Kopaonika kao turističke destinacije.

Slika 19. Turistička destinacija Kopaonik

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

Kopaonik se sve više pozicionira kao značajna destinacija za *MICE* turizam, zahvaljujući modernim konferencijskim kapacitetima, hotelskoj infrastrukturi i atraktivnom prirodnom okruženju pogodnom za poslovne događaje. Najvažniji događaj u ovom segmentu je **Kopaonik Business Forum**, koji se svake godine održava u martu i okuplja vodeće ekonomiste, predstavnike izvršne vlasti, poslovnog sektora i akademske zajednice. Forum se smatra „*srpskim Davosom*“, jer omogućava diskusije o ključnim ekonomskim i političkim temama, razmenu iskustava i uspostavljanje novih poslovnih kontakata. Održava se u *Grand Hotel & Spa*, koji raspolaže savremenim konferencijskim salama, tehničkom podrškom, profesionalnim osobljem, adekvatnim bezbednosnim standardima i dodatnim sadržajima prilagođenim poslovnim gostima. Pored Kopaonik Business Forum, ovaj turistički centar postaje sve popularnija destinacija za korporativne seminare, *team-building* programe, stručne obuke i podsticajna putovanja, zahvaljujući visokokvalitetnim hotelskim kapacitetima, wellness i spa centrima, kao i širokom spektru rekreativnih aktivnosti. Konferencijski prostori u hotelima na Kopaoniku pružaju savremene uslove za organizaciju različitih vrsta poslovnih događaja.

Korišćenje modernog poslovnog okruženja i rekreativnih sadržaja omogućava organizatorima događaja da učesnicima ponude dinamičan program koji kombinuje radne sesije sa aktivnim odmorom u prirodi. Zimi, učesnici mogu uživati u skijanju i snowboardingu, dok su ljeti popularne aktivnosti planinarenje, pešačenje, biciklizam i organizovane ture. Ova sinergija poslovnih i rekreativnih sadržaja doprinosi tome da Kopaonik postane jedno od vodećih MICE odredišta u Srbiji.

Za prostor ove destinacije značajni su objekti materijalne kulturne baštine, srednjevekovni manastiri Ljubostinja, Žiča, Studenica, Sopoćani, Đurđevi stupovi, Gradac, kao i utvrđenja Stari Ras, Maglič i Lazarev grad.

7.11. TURISTIČKA DESTINACIJA SOKOBANJA

Sokobanja se nalazi u istočnom delu Srbije koju karakterišu raznovrsne geomorfološke strukture, uključujući valovite brežuljke, plodne doline i šumske komplekse koji doprinose njenom specifičnom ekološkom i klimatskom potencijalu. Umereno-kontinentalna klima, sa blagim zimama i toplim letima, omogućava razvoj celogodišnjeg turizma, posebno u segmentu zdravstvenog i rekreativnog turizma. Na prostoru ove destinacije izdvajaju se planine Ozren, Devica i Rtanj, kao i Bovansko jezero.

Planina Rtanj se ubraja u karpatsko-balkanske planine (najviši vrh Šiljak 1565mnnv), a izdvaja se zbog izgleda kojim dominira u prostoru u obliku piramide. Biljni i životinjski svet Rtnja je izuzetno bogat, šume smrčje, bukve, grabića i jasena, a ovde uspeva endemska vrsta zeljaste biljke čubar, poznatija kao Rtanjski čaj.

Jedan od ključnih prirodnih resursa ovog područja su mineralne termalne vode, čije se lekovite karakteristike koriste u medicinske i terapijske svrhe. Sokobanja je jedno od najstarijih banjskih lečilišta u Srbiji, sa tradicijom koja datira još iz antičkog perioda, a danas je deo zdravstveno-turističkog sistema zemlje. Glavni objekat banjskog turizma je **Specijalna bolnica Sokobanja**, koja nudi različite vrste hidroterapije, inhalacionih tretmana i fizikalne medicine, namenjene lečenju respiratornih, reumatoloških i neuroloških oboljenja.

Medicinski programi prilagođeni su individualnim potrebama pacijenata i obuhvataju savremene metode rehabilitacije u kombinaciji sa tradicionalnim lekovitim tretmanima. Pored toga, prirodno okruženje doprinosi efektima terapije, pri čemu boravak u Sokobanji uključuje i rekreativne aktivnosti u prirodi, poput šetnji kroz šumske staze i boravka na svežem vazduhu, koji je bogat negativnim jonima poznatim po svojim pozitivnim efektima na zdravlje disajnih organa.

U okviru zdravstveno-turističke ponude Sokobanja razvijene su i brojne pešačke i biciklističke staze, koje omogućavaju turistima istraživanje okolnog pejzaža i ekosistema. Ove staze povezuju značajne prirodne i kulturne lokalitete, među kojima se izdvaja srednjevekovni grad Soko-grad. Kompleks predstavlja značajan kulturno-istorijski spomenik, a njegova lokacija na uzvišenju omogućava panoramski pogled na okolinu, čime doprinosi turističkoj atraktivnosti regije.

Slika 20. Turistička destinacija Sokobanja

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

Pored prirodnih i zdravstveno-terapeutskih karakteristika, Sokobanja ima bogato kulturno i istorijsko nasleđe koje se reflektuje kroz arhitekturu, umetnost i lokalne manifestacije. Arheološki podaci i istorijski izvori ukazuju na dugogodišnju upotrebu mineralnih izvora još od rimskog perioda, dok se razvoj modernog banjskog turizma intenzivirao tokom 19. i 20. veka. Ovaj istorijski kontinuitet vidljiv je u arhitekturi grada, gde se spajaju tradicionalni i savremeni elementi, pri čemu se posebno ističe Crkva Svetih apostola Petra i Pavla, značajan sakralni

objekat iz 19. veka. U centru grada dominira građevina iz perioda osmanlija, tursko kupatilo Amam, koje je podignuto na temeljima rimskih termi, a knez Miloš Obrenović ga je obnovio, pod zaštitom je države. Preko puta je izgrađen Milošev konak koji je sačuvan iz perioda dolaska i boravka kneza u Sokobanji.

Sokobanja je takođe poznata po kulturnim manifestacijama koje afirmišu lokalnu umetničku i zanatsku tradiciju. Sokobanjski letnji festival jedan je od najvažnijih događaja u kalendaru kulturnih aktivnosti, gde se kroz muzičke nastupe, pozorišne predstave i izložbe prikazuje lokalna i nacionalna umetnička scena. Ova manifestacija privlači turiste i doprinosi promociji Sokobanje kao dinamične kulturne destinacije. Dodatno, spomenici i javne skulpture u gradu, uključujući spomenik Desanki Maksimović, predstavljaju vezu između kulturnog identiteta i prirodnog ambijenta Sokobanje.

7.12. TURISTIČKA DESTINACIJA VRNJAČKA BANJA

Vrnjačka Banja, ili kako je još nazivaju, srpska „Kraljica turizma“, je **najposećenija banja u Srbiji**, sa dugom tradicijom korišćenja termalnih i mineralnih izvora u terapeutske i rekreativne svrhe. Smeštena u centralnom delu Srbije, ova destinacija ima umereno-kontinentalnu klimu, što omogućava prijatan boravak tokom cele godine. Prirodni resursi Vrnjačke Banje uključuju **sedam mineralnih izvora**, među kojima su **Topla voda, Snežnik, Jezero, Slatina, Borjak, Beli izvor i Vrnjačko vrelo**, koji se koriste za lečenje različitih oboljenja, uključujući **digestivne, reumatološke i kardiovaskularne tegobe**. Posebno se izdvaja Topla voda, čija je temperatura konstantnih 36,5°C, što je čini jedinstvenom u regionu jer odgovara temperaturi ljudskog tela. Ovi prirodni faktori doprineli su razvoju medicinskog turizma, pri čemu banja nudi specijalizovane zdravstvene tretmane, rehabilitacione programe i preventivne terapije. U okviru **Specijalne bolnice Merkur**, koja je vodeći medicinski centar u banji, pacijentima su dostupni balneološki tretmani, hidroterapija, fizikalna medicina i savremeni dijagnostički pregledi. Ova ustanova kombinuje tradiciju i inovacije u medicinskoj rehabilitaciji, pri čemu se mineralna voda koristi u različitim oblicima terapije, uključujući kupke, inhalacije i hidroterapiju. Sve veći broj stranih turista dolazi u Vrnjačku Banju zbog visokog kvaliteta medicinskih usluga, što doprinosi pozicioniranju ovog mesta kao međunarodnog centra zdravstvenog turizma. Pored zvanične medicine, sve je prisutniji i segment alternativne terapije, pri čemu su popularni tretmani aromaterapije, refleksologije i ajurvedske masaže.

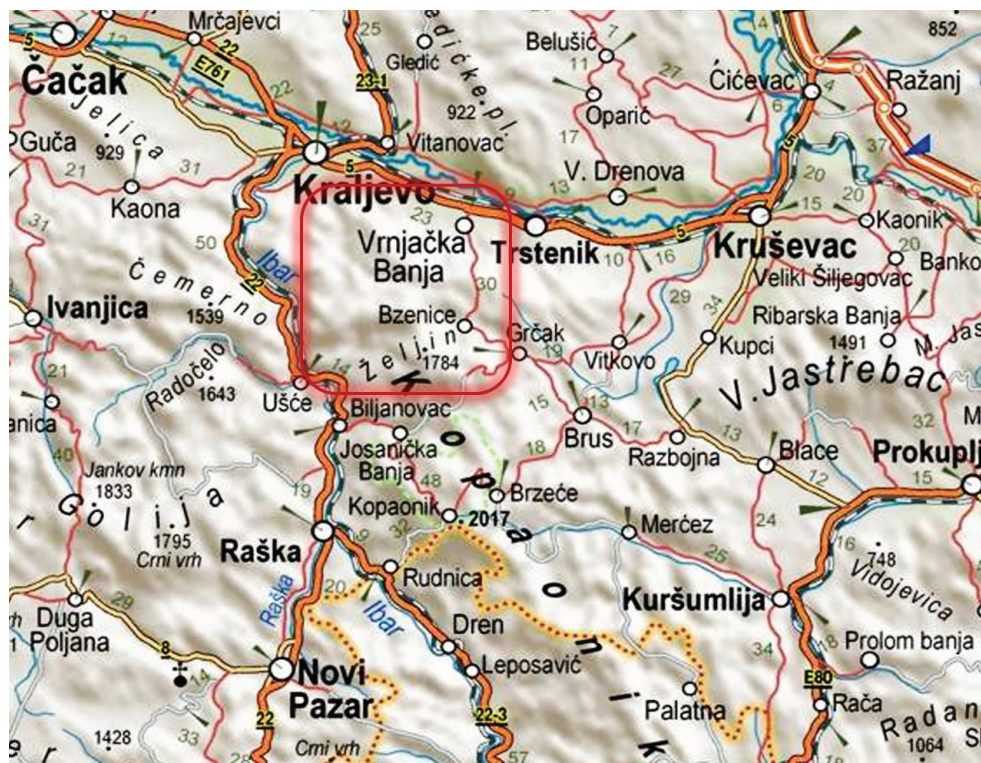
Vrnjačka Banja je postala i vodeća destinacija sa bogatom ponudom spa centara, luksuznih hotela i sportskih sadržaja. Savremeni wellness centri nude holističke programe relaksacije, detox tretmane, terapije blatom i hidromasažne bazene, čime se postiže kombinacija prevencije, rehabilitacije i opuštanja. Hoteli sa spa i wellness sadržajima, kao što su Tonanti, Vrnjačke terme i Hotel Fontana, pružaju integrisane programe fizičkog i mentalnog zdravlja, koji uključuju saune, terapijske bazene, fitness centre i nutricionističke savete. **Sportska** infrastruktura Vrnjačke Banje omogućava turistima različite vidove rekreacije. Grad poseduje uređene biciklističke i pešačke staze, teniske terene, bazene i sportske komplekse, čime se privlače i rekreativni sportisti i profesionalni timovi koji dolaze na pripreme i rehabilitacione programe. Blizina planine Goč pruža dodatne mogućnosti za planinarenje, zimske sportove, i boravak u prirodi, što upotpunjuje turističku ponudu destinacije. Zbog ovakvih karakteristika i sadržaja, Vrnjačka Banja je čest izbor i za realizaciju đачkih ekskurzija i drugih oblika obrazovnih aktivnosti.

Vrnjačka Banja je poznata i po bogatom kulturno-zabavnom programu, koji se odvija tokom cele godine, omogućivši tako razvoj manifestacionog turizma. Najpoznatiji događaj je **Vrnjački karneval**, koji se organizuje svake godine u julu i okuplja veliki broj turista, umetnika i izvođača iz zemlje i inostranstva. Ovaj festival uključuje karnevalske povorke, koncerte, ulične performanse i gastronomske manifestacije, čime se promoviše lokalna kultura i turizam. Drugi značajni događaji su Lavfest, Festival filmskog scenarija, Dani gljiva i Dani vina, koji dodatno obogaćuju kulturnu ponudu banje i privlače različite profile turista.

Pored manifestacija, Vrnjačka Banja raspolaže brojnim turističkim atrakcijama, među kojima se izdvaja **Most ljubavi**, simbol banje, koji privlači parove i turiste željne romantičnog iskustva. **Vrnjački park**, koji datira iz 19. veka, predstavlja jedan od najlepših uređenih parkova u Srbiji, sa dugim alejama, skulpturama i mestima za odmor. Posebno su značajni i spomenici i kulturni objekti, uključujući **Zamak kulture Belimarković**, mostove nad Vrnjačkom rekam i muzejske postavke koje prikazuju istoriju banjškog turizma u Srbiji.

Pažnju posetilaca ove destinacije u velikoj meri privlači srednjevekovni manastir Žiča zadužbina Svetog Save i Stefana Prvovenčanog. Žiča je „srpska carska lavra“ mesto krunisanja svih srpskih vladara, sedište srpske arhiepiskopije, gde se čuvaju mošti Svetog Stefana Prvovenčanog. Osim Žiče, u okviru ove destinacije značajni sakralni objekti su i manastiri Ljubostinja, Studenica, Gradac.

Slika 21. Turistička destinacija Vrnjačka Banja

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

7.13. TURISTIČKA DESTINACIJA GOLIJ, NOVI PAZAR, IVANJICA

Golija, jedan od najimpresivnijih planinskih masiva u jugozapadnoj Srbiji, deo je **UNESKO-ove mreže rezervata biosfere**, što potvrđuje njen izuzetan ekološki značaj i bogat biodiverzitet. Planina se prostire na površini od preko 75.000 hektara, pri čemu Park prirode Golija obuhvata različite tipove staništa, od gostoljubivih bukovih i smrčevih šuma do planinskih pašnjaka i vodotoka. Ove prirodne karakteristike čine Goliju ključnim ekološkim područjem Srbije, sa značajnim brojem endemskih i reliktnih biljnih i životinjskih vrsta.

Flora Golije uključuje višedecenijske bukove i smrčeve šume, retke vrste borova biljne zajednice, dok se u višim delovima planine nalaze livade bogate lekovitim biljem, koje se tradicionalno koriste u narodnoj medicini. Među značajnim biljnim vrstama ističe se golijski ljiljan (*Lilium martagon*), koji je

simbol ove planine. Fauna je podjednako raznovrsna, pri čemu su prisutne velike zveri poput balkanskog risa, mrkog medveda i vuka, dok ptice grabljivice, poput zlatnog orla, dodatno obogaćuju biodiverzitet ovog područja.

Zbog očuvanosti prirodnih resursa i raznovrsnosti ekosistema, Golija je jedan od najvažnijih istraživačkih centara za biologe, ekološke eksperte i ljubitelje prirode. Njen status rezervata biosfere omogućava primenu strožih mera zaštite, a ekoturizam igra ključnu ulogu u očuvanju ovog dragocenog prirodnog prostora.

Golija pruža širok spektar aktivnosti na otvorenom, čime zadovoljava različite profile turista, od ljubitelja prirode i ekoturista do avanturista i sportista. Planinarenje je jedna od najpopularnijih aktivnosti, pri čemu su uređene brojne pešačke staze različitih dužina i težina. Najpoznatije rute uključuju uspon na Jankov kamen (1.833 m), najviši vrh Golije, sa koga se pruža panoramski pogled na okolne planinske masive, uključujući Kopaonik, Prokletije i Zlatibor. Osim planinarenja, Golija nudi mogućnosti za zimske sportove, posebno u oblastima sa većom nadmorskom visinom. Zimi, pojedini delovi planine postaju popularni za skijanje i sankanje, iako Golija još uvek nije razvila veliki skijaški centar poput Kopaonika. Ova činjenica doprinosi očuvanju autentičnosti i nekomercijalizovane prirode turizma na ovoj planini.

Pristup Goliji je relativno jednostavan, jer se nalazi u blizini važnih urbanih centara poput Novog Pazara, Ivanjice i Raške, odakle vode asfaltirani putevi do ključnih turističkih tačaka na planini. Autobuske linije povezuju ove gradove sa manjim naseljima u okolini Golije, dok su putni pravci u stalnom procesu unapređenja, čime se povećava dostupnost planine i mogućnosti za razvoj turizma.

Smeštajni kapaciteti na Goliji prilagođeni su različitim potrebama turista, pri čemu su dostupne opcije od planinskih domova i etno-sela do modernih hotela i vikendica. Planinarski domovi i eko-kampovi popularni su među avanturistima i ljubiteljima prirode, dok luksurniji hoteli i apartmanski kompleksi nude dodatne sadržaje, uključujući wellness centre, organizovane obilaske i degustacije lokalnih proizvoda. Jedan od važnih segmenata turističke ponude je i gastronomija, pri čemu turisti mogu probati autentična jela zapadne Srbije, uključujući golijski sir, pečenu jagnjetinu, domaće pite i tradicionalne voćne rakije. Ove gastronomske specijalitete često nude seoska domaćinstva i lokalni restorani, koji neguju tradicionalne recepte i proizvode hranu uz minimalan ekološki otisak.

Pored prirodnih vrednosti, Golija ima i bogato kulturno-istorijsko nasleđe, oblikovano dugotrajnim prisustvom različitih civilizacija i kulturnih uticaja. Ova planina je vekovima bila raskrsnica trgovačkih i migracionih puteva, što je rezultiralo raznovrsnošću arhitektonskih i sakralnih objekata u njenom okruženju.

Jedan od najznačajnijih spomenika kulture u ovoj destinaciji je **manastir Studenica**. Osnovan krajem 12. veka od strane Stefana Nemanje, osnivača dinastije Nemanjić, jedan je od najvažnijih manastirskih kompleksa u Srbiji i nalazi se na listi UNESCO-ove svetske kulturne baštine. Ovaj manastir predstavlja ključnu tačku srpske srednjovekovne kulture, duhovnosti i umetnosti, jer su u njemu nastali neki od najvrednijih primera vizantijsko-srpskog fresko-slikarstva. Njegova arhitektura odražava razuđeni raški stil, koji kombinuje vizantijske i romaničke elemente, dok Bogorodičina crkva, centralni deo kompleksa, čuva freske iz 13. veka, među kojima se posebno ističu Raspeće Hristovo i Nemanjin ktitorski portret. Manastir je vekovima bio kulturni i obrazovni centar, a njegovi monasi su igrali ključnu ulogu u prepisivanju i očuvanju srednjovekovnih rukopisa. Studenica i danas funkcioniše kao aktivni manastir, privlačeći turiste, hodočasnike i istraživače zainteresovane za istoriju, umetnost i duhovno nasleđe Srbije.

U neposrednoj blizini Studenice, na obroncima Golije, nalazi se selo Mišćići, rodno mesto Rastka Nemanjića, poznatog kao Sveti Sava, prvog srpskog arhiepiskopa i začetnika autokefalne Srpske pravoslavne crkve. Ovaj predeo ima izuzetno istorijsko i kulturno značenje, jer je upravo u ovom kraju Stefan Nemanja osnovao svoje prve zadužbine i započeo proces duhovne i državne konsolidacije Srbije. Mišćići i okolni predeli odlikuju se autentičnim pejzažima sa očuvanim srednjovekovnim tragovima. Ceo potez od Novog Pazara gde se nalazi Petrova crkva (tj. Crkva svetih apostola Petra i Pavla u Rasu) u kojoj joj kršten Sveti Sava, pa prema selu Deževa, predstavlja svojevrsnu istorijsku riznicu na otvorenom. Ovaj deo Srbije je značajan jer se smatra kolevkom dinastije Nemanjić, čiji su vladari imali presudnu ulogu u oblikovanju srednjovekovne srpske države, pravoslavne tradicije i kulturnog identiteta.

Na prostoru ove destinacije kao značajni manastiri su i Đurđevi Stupovi i Sopoćani koji se takođe nalaze na UNESCO listi svetske baštine.

Značajnu turističku ponudu ove destinacije nudi Novi Pazar, kao multietnički grad u kome žive stanovnici muslimanske i srpske nacionalnosti. Ovaj grad je uvek bio na raskrsnici puteva od Dubrovnika ka Istanbulu i Pešte ka Solunu. Jedna od atrakcija ovog mesta je Gradska tvrđava sa Kulom motriljom iz 15. veka, Hamam iz 15. veka, Amir agin konak iz 17. veka i jedna od najstarijih sačuvanih džamija na ovom prostoru Altun-alem džamija iz 16. veka.

Slika 22. Turistička destinacija Golija, Novi Pazar, Ivanjica

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

7.14. TURISTIČKA DESTINACIJA NIŠ I NIŠKA BANJA

Kao jedan od najstarijih gradova na Balkanu, Niš ima bogatu istoriju koja seže do neolita, dok je u periodu antike bio važan rimski vojni i administrativni centar. Zbog svog geostrateškog položaja, kroz vekove je bio mesto susreta različitih civilizacija, uključujući Rimljane, Vizantinke, Osmanlije i Austrougare, što se reflektuje u arhitekturi, kulturnim običajima i istorijskim slojevima grada. Niška tvrđava, podignuta na temeljima antičkih i srednjovekovnih utvrđenja, predstavlja jedan od najznačajnijih simbola grada. Ova fortifikacija, izgrađena u osmanskome periodu, dominira centrom grada i pruža pregled njegovog vojnog značaja kroz vekove. Njene masivne zidine i kule svedoče o složenim istorijskim događajima, dok unutar tvrđave turisti mogu da istraže arheološke ostatke, amfiteatar i umetničke galerije, koje povezuju prošlost i savremeni umetnički izraz.

Arheološki lokalitet **Medijana**, nekadašnja rimska vila cara Konstantina Velikog, dodatno potvrđuje antičku važnost Niša. Ovaj lokalitet obuhvata ostatke mozaika, terme i druge elemente rimske arhitekture, pružajući uvid u luksuzni način života rimskih imperatora i elite. Medijana je bila jedan od ključnih centara rimske uprave i rezidencijalna zona visokih zvaničnika, što potvrđuju arhitektonski ostaci vila, kupatila i podnog mozaika, od kojih su neki u izuzetno dobrom stanju. Najpoznatiji mozaik sa likom boga Dionisa, koji se nalazi unutar lokaliteta, predstavlja jedno od najvažnijih umetničkih dostignuća iz perioda kasne antike na teritoriji Srbije. Pored mozaika, turisti mogu videti ostatke hipokausta, antičkog sistema podnog grejanja, što svedoči o razvijenosti urbanog načina života u Nišu u 4. veku.

Još jedan značajan istorijski lokalitet je **Ćele-kula**, podignuta nakon bitke na Čegru 1809. godine, kada su Osmanlije koristile lobanje srpskih ustanika kako bi od njih izgradile strukturu koja je služila kao upozorenje pobunjenicima. Ovaj spomenik danas predstavlja simbol srpskog otpora i borbe za slobodu, privlačeći turiste i istoričare zainteresovane za period Prvog srpskog ustanka. Ćele-kula je jedinstven primer ratnog spomenika iz osmanskog perioda, koji prikazuje brutalnost represije, ali i hrabrost i odlučnost srpskih ustanika. Kula je prvobitno imala 952 ugrađene lobanje, od kojih je danas sačuvano oko 60. U 19. veku, srpske vlasti su podigle kapelu oko kule kako bi sačuvale njene ostatke i odale počast palim borcima. Danas je Ćele-kula jedan od najvažnijih nacionalnih spomenika Srbije, a njena simbolika nadilazi lokalni istorijski značaj, služeći kao podsetnik na cenu slobode.

Pored ovih lokaliteta, Niš poseduje i **spomenik na Čegru**, mesto istorijske bitke između srpskih ustanika i osmanske vojske. Na ovom mestu 1809. godine Stevan Sinđelić, vođa srpskih snaga, izvršio je herojski čin, zapalivši barutanu i usmrтивši veliki broj neprijateljskih vojnika, ali i svoje saborce, kako ne bi pali u zarobljeništvo. Spomenik na Čegru podignut je u znak sećanja na poginule borce, a danas predstavlja značajnu istorijsku i edukativnu destinaciju, gde turisti mogu saznati više o ratnim strategijama, osmanskoj vladavini i borbi za nezavisnost Srbije.

Niš je takođe poznat po **logoru Crveni krst**, jednom od retkih očuvanih koncentracionih logora iz Drugog svetskog rata. Ovaj logor, koji su nemačke okupacione snage koristile od 1941. do 1944. godine, bio je mesto zatvaranja, torture i masovnih egzekucija političkih zatvorenika, Srba, Jevreja, Roma. Danas je logor Crveni krst memorijalni kompleks, gde se kroz autentične prostorije, originalne predmete i arhivske snimke prikazuje surovost fašističke represije i stradanje nevinih ljudi. Jedna od najpotresnijih priča vezanih za ovaj logor

jeste bekstvo 105 zatvorenika u februaru 1942. godine, koje je jedno od retkih uspešnih bekstava iz nacističkih logora u Evropi. Ovaj lokalitet danas privlači turiste, istraživače i istoričare, nudeći važan edukativni kontekst o događajima iz Drugog svetskog rata.

Niš je nastao na ostacima antičkog grada Naisa, na raskrsnici važnih puteva via militaris. Najznačajniji u istoriji Niša je car Konstantin Veliki, rimski imperator koji je rođen na prostoru današnjeg Niša. On je izgradio veliki broj građevina na kojima se danas nalazi Niš, a doneo je Milanski edikt (313. godine), kao jedan od najznačajnih dokumenata o verskoj ravnopravnosti i prestanku progona hrišćana.

Niš se razvio u kulturni centar jugoistočne Srbije, sa dinamičnom umetničkom i muzičkom scenom. Narodni muzej Niš, kao jedna od ključnih institucija, sadrži arheološku, etnološku i istorijsku zbirku, omogućavajući turistima da steknu dublji uvid u prošlost i kulturnu evoluciju grada. Muzej poseduje bogatu kolekciju artefakata iz rimskog, vizantijskog i osmanskog perioda, čime omogućava kompleksno sagledavanje istorijskih promena i njihovog uticaja na razvoj regiona. Pored muzeja, značajne umetničke institucije uključuju Niško narodno pozorište i Galeriju savremene umetnosti, gde se održavaju pozorišne predstave, izložbe i koncerti, doprinoseći razvoju savremene kulturne scene. Niško narodno pozorište je jedno od najstarijih u Srbiji, sa repertoarom koji obuhvata klasične drame, savremene produkcije i gostujuće predstave iz regiona. Grad takođe poseduje više manjih galerija i kulturnih centara, u kojima se organizuju književne večeri, diskusije i umetnički performansi, doprinoseći raznovrsnosti kulturnog života.

Međunarodno poznat **Nišville Jazz Festival** okuplja svetski poznate muzičare, čime je Niš postao regionalni centar džez muzike i festivalskog turizma. Ovaj događaj svake godine privlači veliki broj domaćih i stranih turista, dok džez koncerti unutar zidina Niške tvrđave pružaju jedinstveno muzičko iskustvo. Nišville se izdvaja kao jedan od najvećih džez festivala u jugoistočnoj Evropi, sa programima koji uključuju fuziju džeza sa tradicionalnom, rok i etno muzikom, čime privlači raznoliku publiku. Osim Nišvila, grad je domaćin Filmskih susreta, tradicionalnog filmskog festivala koji slavi domaću i regionalnu kinematografiju, okupljajući glumce, reditelje i filmske entuzijaste. Ovaj festival ima dugu tradiciju i jedinstvenu atmosferu, budući da se filmske projekcije odvijaju na otvorenom, u prostoru Niške tvrđave, stvarajući specifičan ambijent za posetioce. Pored toga, Niški karneval i Dani bureka predstavljaju zabavne manifestacije koje promovišu lokalnu kulturu i gastronomiju, dodatno obogaćujući turističku ponudu grada. Niški karneval privlači veliki broj učesnika, uključujući karnevalske grupe iz različitih zemalja, dok su Dani bureka manifestacija koja slavi kulinarsku tradiciju Niša, grada poznatog kao mesto porekla ovog popularnog specijaliteta u Srbiji.

Pored ovih manifestacija, tokom godine se organizuje i veći broj koncerata, sajмова i tematskih festivala, koji dodatno doprinose pozicioniranju Niša kao ključnog kulturnog centra regiona.

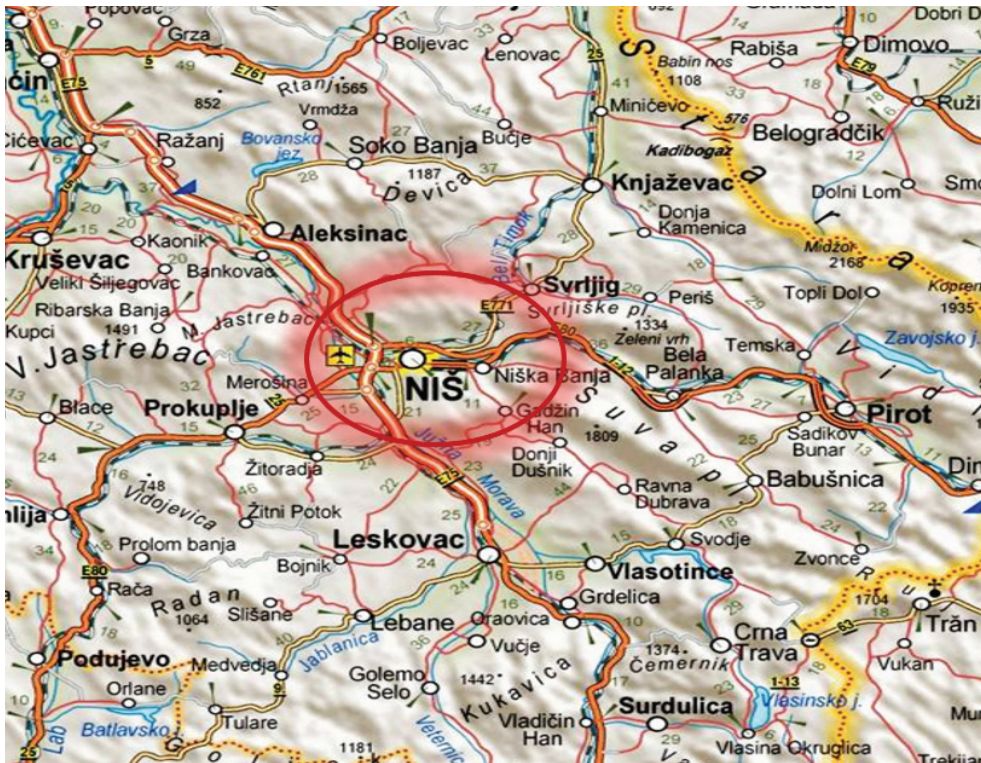
Niška Banja, smeštena na samo 10 kilometara od centra Niša, jedan je od najvažnijih banjskih centara u Srbiji, poznat po termalnim izvorima bogatim mineralima, koji se koriste za lečenje reumatoloških, ortopedskih i kardiovaskularnih oboljenja. Voda iz banje sadrži sumpor, natrijum, kalcijum i druge korisne minerale, a temperature izvora kreću se između 36 i 38 stepeni Celzijusa, što ih čini pogodnim za različite terapijske procedure. Dokazi o korišćenju lekovitih voda datiraju još iz rimskog perioda, kada su Rimljani na ovom prostoru gradili terme i bazene za oporavak vojnika i plemića. U 20. veku, Niška Banja se razvila kao moderno lečilište, sa specijalizovanim medicinskim centrima i rehabilitacionim ustanovama, čime je postala jedno od ključnih mesta za zdravstveni turizam u Srbiji. U okviru Specijalne bolnice za rehabilitaciju, pacijentima su dostupni savremeni medicinski tretmani, uključujući kineziterapiju, elektroterapiju i hidroterapiju, dok privatni wellness centri nude holističke programe koji kombinuju tradicionalne metode lečenja sa savremenim pristupima relaksaciji i regeneraciji organizma. Posebno su popularni antistres programi, detox tretmani i programi za poboljšanje cirkulacije, koji su dizajnirani za posetioce koji žele preventivno delovati na svoje zdravlje. Pored zdravstvenih usluga, banja je okružena zelenim površinama, šumskim stazama i parkovima, što omogućava rekreaciju i boravak u prirodi, doprinosi oporavku i jačanju imunološkog sistema.

Niška Banja je takođe poznata po sportsko-rekreativnim sadržajima, uključujući teniske terene, biciklističke staze, terene za košarku i fudbal, kao i uređene trim-staze, koje privlače turiste zainteresovane za aktivan odmor. U blizini se nalazi Sokolov kamen, popularna destinacija za planinare i ljubitelje prirode, sa koje se pruža spektakularan pogled na Nišku kotlinu. Ova staza je deo šire mreže planinarskih ruta, koje vode kroz netaknutu prirodu jugoistočne Srbije i povezuju Nišku Banju sa obližnjim selima i vidikovcima. Pored toga, banja je popularna i među biciklistima, koji koriste regionalne biciklističke staze kako bi istražili prirodne lepote i kulturno-istorijske lokalitete u njenoj okolini.

Pored zdravstvenog i rekreativnog turizma, Niška Banja je poznata po bogatoj kulturnoj ponudi, koja se ogleda u manifestacijama, koncertima, etno-festivalima i gastronomskoj promociji. Tokom godine organizuju se brojne manifestacije, uključujući Veliki letnji festival, Dani vina i meraka, Jelašničko kulturno leto, Etno susreti koji privlače turiste, umetnike i istraživače lokalne kulture. Ove manifestacije pružaju priliku posetiocima da uživaju u muzici, narodnim igrama i degustaciji autentičnih srpskih specijaliteta, kao što su leskovački roštilj, burek i

domaći sirevi iz regiona. Pored toga, u Niškoj Banji postoje i arheološki lokaliteti koji ukazuju na dugu tradiciju korišćenja termalnih izvora. Iskopavanja su otkrila ostatke rimskih termi, dok su kasnije tokom osmanskog perioda ovde izgrađene javne hamame (turska kupatila), koji su se koristili za lečenje i opuštanje stanovništva. Iako su danas ove strukture u fragmentarnom stanju, planirani su projekti obnove i valorizacije kulturne baštine, kako bi se dodatno obogatila istorijska i turistička ponuda banje.

Slika 23. Turistička destinacija Niš, Niška banja

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

7.15. TURISTIČKA DESTINACIJA VLASINA, VRANJE, VRANJSKA BANJA

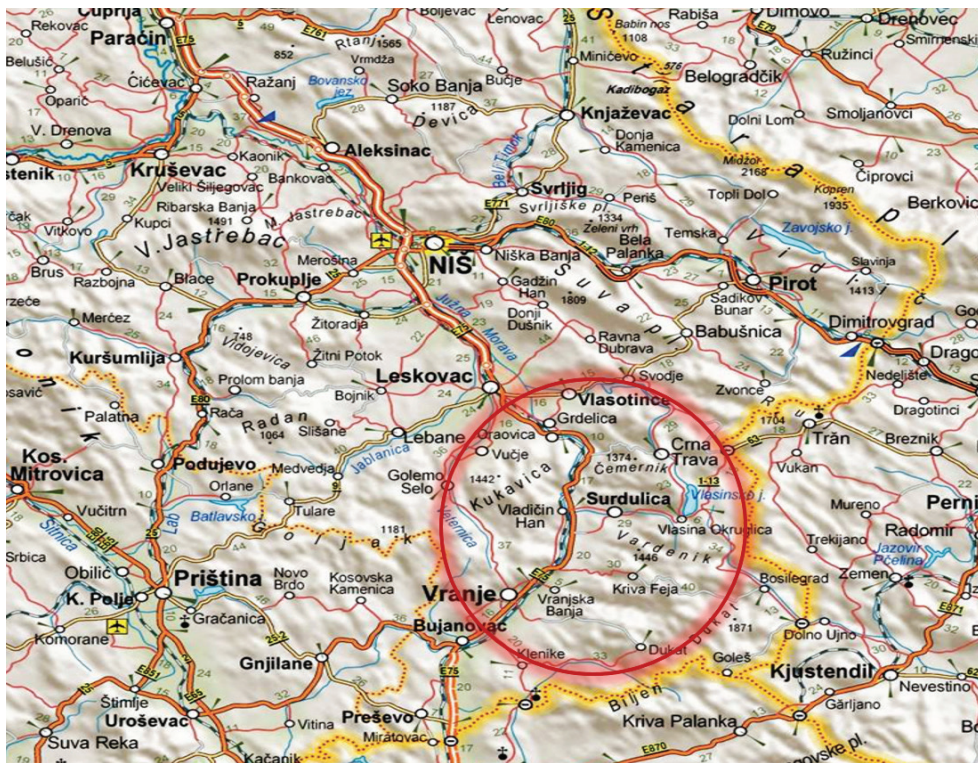
Vlasinsko jezero predstavlja jedno od najvažnijih prirodnih dobara Srbije, kako zbog svojih jedinstvenih ekosistemskih karakteristika, tako i zbog atraktivnosti za ekoturizam i rekreaciju. Prostirući se na oko 16 kvadratnih kilometara, ovo je najveće veštačko jezero u Srbiji, ali je zbog plutajućih ostrva i očuvane prirode steklo status prirodnog fenomena. Ova ostrva su formirana od tresetne mase, mahovina i vodene vegetacije, a njihov pokret zavisi od pravca vetrova i vodotoka, što doprinosi dinamičnoj promeni pejzaža. Jezero se nalazi na 1.200 metara nadmorske visine, što ga čini jednim od najviše smeštenih vodenih površina u Srbiji. Ovaj položaj doprinosi specifičnoj mikroklimi, okarakterisanoj svežim letima i ostrim, ali suvim zimama, što pogoduje razvoju raznovrsnih biljnih i životinjskih vrsta. Okolina jezera bogata je gustom bukovom i četinarskom šumom, dok su livade prekrivene retkim biljkama, uključujući lekovite vrste koje se vekovima koriste u narodnoj medicini. Bogatstvo ornitofaune, uključujući evroazijsku žličarku, crnu rodu i sivog sokola, čini ovo jezero važnom destinacijom za ornitologe i ljubitelje ptica, dok su čiste vode pogodne za ribolov i rekreativne sportove.

Pored toga, Vlasinsko jezero nudi širok spektar turističkih aktivnosti. Ribolov je posebno popularan, s obzirom na to da u vodi obitavaju pastrmka, šaran, smuđ i drugi slatkovodni organizmi. Izleti čamcima i kajacima omogućavaju posetiocima istraživanje obala i plutajućih ostrva, dok su pešačke staze prilagođene posetiocima i turistima različitih nivoa fizičke spremnosti. Posebno su zanimljive planinarske rute, koje vode do okolnih vidikovaca sa kojih se pruža prelep pogled na jezero i okolne planine. Vlasinsko jezero je destinacija koja se može posetiti tokom cele godine – leti se koristi za plivanje i sportove na vodi, dok zimi zamrzavanje vodene površine stvara jedinstven prizor i mogućnosti za zimske aktivnosti.

Grad **Vranje**, poznat po svojoj bogatoj istoriji i kulturnom nasleđu, predstavlja jedan od najznačajnijih centara juga Srbije. Dug istorijski kontinuitet, koji obuhvata rimsku, vizantijsku, osmansku i modernu srpsku epohu, reflektuje se kroz arhitekturu, umetnost i svakodnevni život grada. Vranjska tvrđava Markovo kale, podignuta na uzvišenju iznad grada, bila je ključni odbrambeni objekat u vreme srednjovekovne Srbije i osmanske vladavine. Danas pruža panoramski pogled na Vranje i okolne predele, a u njenom podnožju nalaze se arheološki ostaci koji svedoče o dugoj i burnoj prošlosti grada. U arhitekturi Vranja vidljivi su uticaji osmanske kulture, što se posebno ogleda u čaršijskim objektima, starim zanatskim radnjama i nekadašnjim konacima. Kuća Bore Stankovića, jednog

od najznačajnijih srpskih književnika, danas funkcioniše kao muzej posvećen njegovom životu i radu, pružajući autentičan uvid u način života u Vranju s kraja 19. i početka 20. veka.

Slika 24. Turistička destinacija Vlasina, Vranje i Vranjska banja

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

Značajni objekti kulturne baštine u Vranju su i Krstata džamija koja je posle vladavine osmanlija pretvorena u crkvu, Amam izgrađen u 17. veku, Pašin konak iz 18. veka, kao i simbol Vranja Beli most izgrađen u 19. veku. Takođe, značajna je i crkva Svetog Nikole, izgrađena u 19. veku, koja predstavlja važan duhovni centar i spomenik srpske pravoslavne tradicije. Ovoj destinaciji pripada i manastir Svetog Prohora Pčinjskog izgrađen u 11. veku i pod zaštitom je države.

Pored istorijskih i arhitektonskih znamenitosti, Vranje je poznato i po svojoj bogatoj gastronomiji. Lokalna kuhinja obuhvata tradicionalna jela kao što su „vranjska tava“, „vranješka čorba“ i čuveni vranjski burek, koji se smatra jednim od najkvalitetnijih u Srbiji. Pored toga, u okolini Vranja nalaze se vinogradi i

vinarije, koje proizvode kvalitetna vina specifična za južni region Srbije. Ove karakteristike, u kombinaciji sa brojnim festivalima i manifestacijama, čine Vranje jednim od ključnih centara kulturnog turizma u regionu.

U Vranju se održavaju manifestacije koje privuku veliki broj posetilaca: Borina nedelja, Borini književni dani, Justinove Blagovesti, Borini pozorišni dani. Zbog autentičnosti i specifične kulture Vranje je upisano na UNESCO listu kreativnih gradova kao grad muzike - čočeka i meraka.

Vranjska Banja se nalazi na oko 12 kilometara od Vranja i poznata je kao banja sa termalnim izvorima čija **temperatura doseže 94°C**, što je čini jednom od najtoplijih termalnih voda u Evropi. Ove vode, bogate sumporom, natrijumom, kalcijumom, magnezijumom i drugim mineralima, koriste se za lečenje različitih reumatoloških, ortopedskih i dermatoloških oboljenja, kao i za terapiju kardiovaskularnih i neuroloških poremećaja. Blagotvorni efekti termalne vode iz Vranjske Banje prepoznati su još u antičkom periodu, dok su tokom osmanske vladavine izgrađeni prvi javni hamami, koji su vekovima korišćeni za relaksaciju i medicinske tretmane. Osim što se koristi u hidroterapiji i rehabilitaciji, voda iz Vranjske Banje je pogodna i za inhalacione terapije, što je čini značajnom za lečenje respiratornih oboljenja, uključujući bronhitis, astmu i hronične bolesti disajnih puteva. Vranjska Banja je poznata i po svojim blatnim kupkama, koje se koriste za ublažavanje simptoma artritisa, reumatizma i kožnih oboljenja, dok se termalne pare preporučuju za opuštanje mišića i stimulaciju cirkulacije. Zbog visoke temperature vode, terapije se često kombinuju sa hladnim tretmanima, čime se postiže balans u regeneraciji organizma i jačanju imunološkog sistema.

Pored medicinskih tretmana, Vranjska Banja se razvija kao wellness i spa centar, gde su dostupne masaže, saune, hidroterapijski bazeni i programi za detoksikaciju organizma. Savremeni wellness kompleksi, koji se nalaze u okviru specijalizovanih rehabilitacionih centara i hotela, nude personalizovane tretmane prilagođene individualnim potrebama gostiju. Planirani razvoj uključuje i izgradnju luksuznih wellness resorta, koji će kombinovati tradicionalne metode lečenja sa savremenim pristupima holističkom zdravlju, čime će Vranjska Banja postati konkurentna sa vodećim evropskim banjanskim centrima. U blizini banje nalaze se očuvane prirodne površine, uključujući zelenilo i šumske komplekse, koji omogućavaju rekreativne aktivnosti poput planinarenja, biciklizma i nordijskog hodanja. Blizina južnomoravskog klimatskog regiona omogućava specifičnu kombinaciju kontinentalne i mediteranske klime, koja dodatno poboljšava rezultate lečenja i oporavka. Ovaj spoj termalne terapije, rekreacije i prirodnog okruženja pruža posetiocima optimalne uslove za relaksaciju i revitalizaciju organizma, čime se Vranjska Banja pozicionira kao destinacija sa visokim potencijalom za razvoj zdravstvenog i wellness turizma.

Pored wellness segmenta, Vranjska Banja poseduje i kulturne i istorijske znamenitosti, uključujući arheološke nalaze iz rimskog perioda i tradicionalne turske hamame. Ove lokacije svedoče o dugoj tradiciji korišćenja termalnih izvora u medicinske svrhe, dok su u okviru banje razvijene pešačke i biciklističke staze, koje vode kroz okolne šumske predele i vidikovce.

7.16. TURISTIČKA DESTINACIJA PODRINJE, LOZNICA, BANJA KOVILJAČA

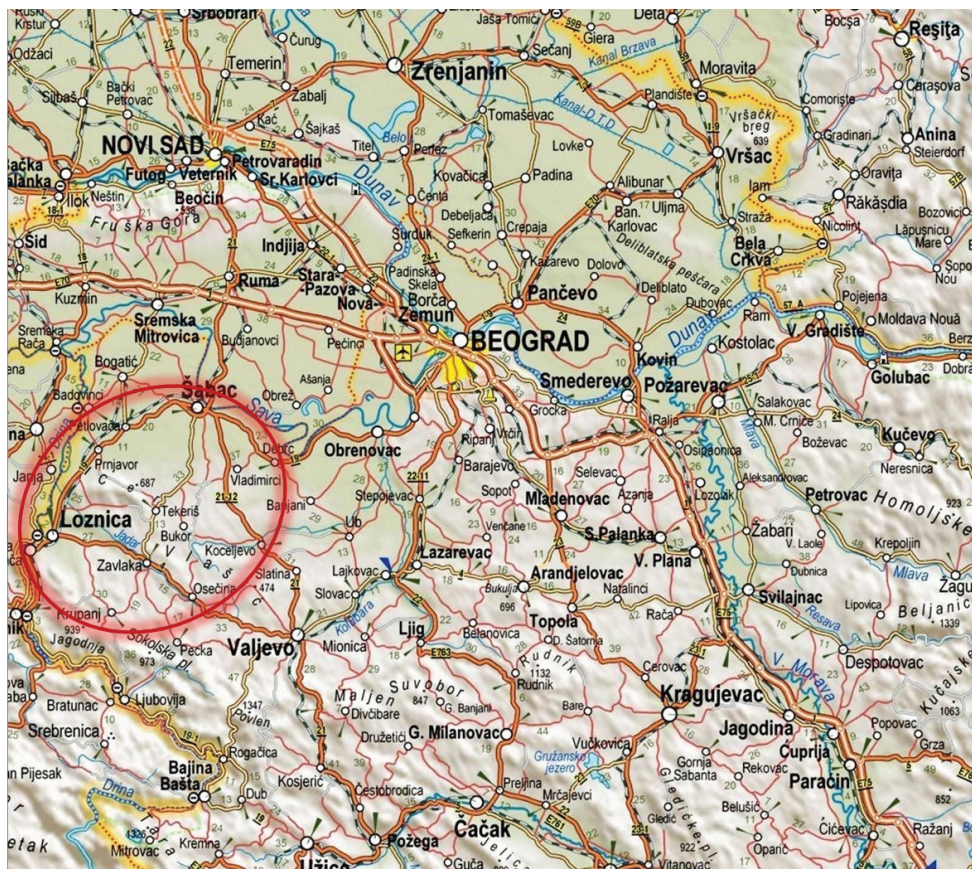
Prostorni obuhvat ove destinacije podrazumeva prostore gradova Šabac, Loznica, Banja Koviljača, Krupanj. **Podrinje**, oblast smeštena duž obala reke Drine, jedno je od najlepših prirodnih područja Srbije, koje kombinuje bogat ekosistem, istorijski značaj i raznovrsne turističke mogućnosti. Podrinje je poznato po blagim valovitim brdima, bujnim šumama i raznolikim poljima, koji se u različitim godišnjim dobima transformišu, nudeći izuzetne pejzažne prizore. Proleće donosi raznobojne cvetne proplanke, dok jesen obasjava pejzaž nijansama zlatne, crvene i narandžaste, čineći ga privlačnim za fotografe i ljubitelje prirode. Reka Drina, koja vijuga kroz Podrinje, predstavlja prirodnu granicu između Srbije i Bosne i Hercegovine i poznata je po čistoj vodi i bogatstvu ribljeg fonda, što je čini izuzetno popularnom destinacijom za ribolovce. Lipljan, pastrmka, skobalj i mladica samo su neke od vrsta koje se mogu pronaći u Drini. Posmatranje ptica je takođe značajna turistička aktivnost, jer su obale Drine stanište brojnim vrstama, uključujući crnu rodu, orla ribara i sivi čaplju. Ljubitelji avanturističkog turizma u Podrinju mogu da uživaju u splavarenju i kajakingu, jer reka Drina nudi različite brzake, kao i mirne delove, pogodne kako za početnike, tako i za iskusne veslače. Pored toga, obalne šume i livade savršene su za pešačenje i biciklizam, a brojne označene staze vode do skrivenih vidikovaca i tradicionalnih sela.

Loznica je istorijski i kulturni centar Podrinja, čiji identitet oblikuju arhitektura, umetnost i značajne ličnosti srpske prošlosti. Grad se razvio na obalama Drine, te je kroz istoriju imao strateški značaj, dok je u savremenom periodu postao značajan privredni, kulturni i turistički centar zapadne Srbije. U okolini Loznice nalazi se etno-selo Tršić, mesto rođenja Vuka Stefanovića Karadžića. **Rodna kuća Vuka Karadžića**, smeštena u blizini, danas je muzej i kulturni centar, gde se redovno organizuju edukativni programi, seminari i radionice posvećene srpskom jeziku i književnosti. Tršić je nezaobilazna destinacija obrazovnog turizma, ali i mesto hodočašća za sve koji žele da se upoznaju sa radom i nasleđem najpoznatijeg srpskog lingviste, pa se tradicionalno održava „Vukov sabor“ posvećen negovanju uspomene na njegov život i delo. Loznica je i rodno mesto Jovana Cvijića, poznatog geografa i njemu u čast organizuju se „Cvijićeve dani“.

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Pored značajnih istorijskih lokaliteta, Loznica je domaćin brojnih kulturnih manifestacija koje promovišu lokalni folklor, tradiciju i umetnost. Lilanje je festival tradicije i savremene umetnosti organizuje se u Loznici, Tršiću i Banji Koviljači, okuplja veliki broj posetilaca, omogućavajući im da dožive autentični duh zajednice kroz narodnu muziku, ples i kulinarske specijalitete.

Slika 25. Turistička destinacija Podrinje, Loznica, Banja Koviljača

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

Banja Koviljača, poznata i kao “Kraljevska banja”, jedna je od najstarijih i najpoznatijih banja u Srbiji, čija tradicija korišćenja lekovitih voda i blata seže vekovima unazad. Ova banja je stekla poseban značaj u 19. veku, kada je kralj Petar I Karađorđević naredio njeno renoviranje i pretvorio je u elitno lečilište srpske aristokratije i diplomata.

Banju okružuju planine Gučevo, Cer i Sokolske planine i doprinose prirodnom bogatstvu ove destinacije. Mineralne vode Banje Koviljače su bogate sumporom, natrijumom i drugim lekovitim elementima, a koriste se za terapiju reumatoških, ortopedskih i neuroloških oboljenja, kao i za poboljšanje cirkulacije i opšteg zdravstvenog stanja organizma. Blatne kupke, koje se koriste za tretmane artritisa i kožnih bolesti, posebno su popularne među turistima koji dolaze u Specijalnu bolnicu za rehabilitaciju, gde se primenjuju savremeni medicinski tretmani kombinovani sa tradicionalnim banjanskim terapijama. Banja Koviljača nudi širok spektar wellness i rekreativnih sadržaja, uključujući spa centre, saune, masaže i aromaterapijske tretmane, čime postaje sve popularnija destinacija za opuštanje i detoksikaciju. Posebno su zanimljivi paketi za relaksaciju i anti-stres programi, koji kombinuju hidroterapiju, meditaciju i boravak u prirodi, čime se postiže holistički pristup zdravlju. Okolina banje nudi brojne mogućnosti za aktivni turizam, uključujući pešačenje, biciklizam i sportove na vodi. Reka Drina omogućava vožnju kajacima i rafting, dok su obližnja Gučevo i Cer planina poznate po odličnim planinarskim stazama i netaknutoj prirodi. Park Banje Koviljače, koji datira iz vremena kada je banja bila kraljevsko lečilište, jedan je od najlepših pejzažnih parkova u Srbiji, sa prostranim alejama, fontanama i zelenim površinama, idealnim za šetnju i rekreaciju.

Šabac zahvaljujući svom položaju i blizini Save jedno od značajnijih naseljenih mesta. Naime, burna istorija ovog kraja ostavila je veliki broj spomenika. Jedan od značajnijih je tvrđava Stari Grad, nastala u periodu turskih osvajanja. Šabac je bio prva varoš, urbanizovan, sa izgrađenim putevima, prvom osnovnom školom posle perioda osmanlija, prvom bolnicom, apotekom. Društveni život u gradu je bio veoma razvijen pa je Šabac bio poznat kao „Mali Pariz“ o čemu svedoče građevine u najužem jezgru grada, kao i zaštićen prostor kulturno-istorijska celina Gospodar Jevremova ulica. Veliki broj posetilaca dolazi u Šabac u periodima održavanja brojnih manifestacija: Konjičkih trka, Moto skupa, Bubijade, Cerskog marša, Čivijade ili Šabačkog vašara. Grad sa okolinom raspolaže sa dobrim i modernim smeštajnim kapacitetima što doprinosi turističkoj ponudi destinacije.

Ova destinacija je bogata materijalnom kulturnom baštinom. Značajni su verski objekti kao što su manastiri Tronoša, Čokešina, Sokograd, Kaona, Radovašnica, Petkovica. Takođe, turiste privlače i brojni spomenici: spomen kompleks Tekeriš, znamenito mesto Mišar, spomen kosturnica Gučevo, Mačkov kamen.

7.17. TURISTIČKA DESTINACIJA STARA PLANINA

Prostor ove destinacije obuhvata teritorije gradova Pirot, Knjaževac i Dimitrovgrad. **Stara planina** poznata je po svojim veličanstvenim vrhovima, nepreglednim šumama i bogatom biodiverzitetu. Najviši vrh **Midžor**, koji se uzdiže na 2.169 metara nadmorske visine, predstavlja najvišu tačku centralne Srbije i jedan je od najatraktivnijih vidikovaca na Balkanu. Uz to Midžor je jedna od najpopularnijih destinacija za planinare i ljubitelje prirode. Njegov položaj, na samoj granici Srbije i Bugarske, omogućava spektakularne panoramske poglede, pri čemu se za vedrih dana može videti veći deo Stare planine, dolina Timoka i planinski lanci u susednim državama. Uspón na Midžor nije tehnički zahtevan, što ga čini dostupnim i rekreativnim planinarima, dok je zbog dužine staze i promene nadmorske visine potrebno određeno fizičko prilagođavanje. Planinarske staze koje vode do Midžora polaze iz turističkog centra Babin Zub, a uspon traje oko četiri sata, prolazeći kroz alpske livade, šumske predele i kamenite obronke, čime pruža izuzetno raznovrstan pejzaž duž rute. Ovaj vrh je poznat po bogatom biljnom i životinjskom svetu, uključujući retke endemske vrste poput staroplaninskog ljiljana, dok su njegove padine često stanište srna, divokoza i zlatnih orlova, koji dominiraju nebeskim prostranstvom iznad planine. Tokom zime, Midžor je prekriven debelim slojem snega, zbog čega je popularna destinacija za turno skijanje, dok je leti omiljeno mesto za bicikliste i paraglajdere, koji koriste visinske vetrove za atraktivne letove. Uprkos svojoj udaljenosti od urbanih centara, Midžor je pristupačan zahvaljujući dobro održavanim stazama i označenim planinarskim rutama, dok su u njegovoj blizini dostupni planinarski domovi i smeštajni kapaciteti namenjeni turistima i posetiocima. Svake godine, Midžor privlači veliki broj planinara iz Srbije i regiona, a zbog svoje visine i geografskog položaja, često je deo međunarodnih ekspedicija i istraživačkih projekata posvećenih proučavanju klimatskih promena i biodiverziteta Stare planine. Ovaj vrh je takođe važan simbol zaštite prirodnih resursa, jer se nalazi u okviru Parka prirode Stara planina, koji ima status zaštićenog područja od nacionalnog značaja.

Pored svojih kopnenih ekosistema, Stara planina obiluje kristalno čistim rekama i jezerima, od kojih se ističu Nišava, Timok i Visočica, koje vijugaju kroz planinske doline, oblikujući predele vodopadima i klisurama. Jedan od najlepših prirodnih fenomena je Zavojsko jezero, poznato po tirkiznoj vodi i bogatom ribljem fondu, što ga čini popularnim mestom za ribolov i rekreaciju. Ovo jezero je takođe važan ekološki resurs, jer pruža stanište brojnim vrstama ptica močvarica i drugih vodenih organizama.

Stara planina je jedno od najboljih mesta u Srbiji za avanturistički turizam, jer nudi raznovrsne aktivnosti na otvorenom, prilagođene različitim nivoima fizičke spremnosti. Planinarenje i pešačenje su među najpopularnijim aktivnostima, pri čemu Eko-staza Stara planina omogućava istraživanje raznolikih ekosistema, fotografisanje prirode i posmatranje divljih životinja. Ova staza vodi do najlepših vodopada i vidikovaca, uključujući vodopad Tupavica, Arbinje i vodopad Piljski, koji predstavljaju skrivene dragulje planine.

Slika 26. Turistička destinacija Stara Planina

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

Kulturno bogatstvo Stare planine reflektuje se kroz istorijske spomenike, tradicionalne običaje i očuvane zanate, koji svedoče o dugogodišnjoj ljudskoj prisutnosti u ovom regionu. Ovaj kraj je poznat po ćilimarstvu (brend Pirota), proizvodnji peglane paprike i staroplaninskog sira. Prateći trendove na turističkom tržištu za organizovane grupe turista osmišljavaju se kreativne radionice kako bi se upoznali sa pomenutim tradicionalnim veštinama.

Stara planina krije ruševine rimskih građevina i srednjovekovnih tvrđava, koje su služile kao strateške tačke za kontrolu puteva između Balkana i centralne Evrope. Timacus Minus je arheološko nalazište nedaleko od Knjaževca koje čine ostaci rimskog utvrđenja nastalog sredinom 1. veka nove ere kao administrativno sedište rudarske oblasti i delom odbrambeni pravac rimske vojske. Nedaleko je pozicioniran i Arheo-park Ravna na prostoru sela Ravna. Osnovna zamisao formiranja ovog kulturnog lokaliteta je prezentovanje kulturne baštine iz raznih istorijskih perioda na ovom prostoru, pa se tako ovde mogu pogledati žrtvenici i lapidarijum iz perioda rimskog carstva, objekti narodnog graditeljstva, stara škola, muzej vina, Centar za razvoj tradicionalnog grnčarstva i očuvanje starih zanata i td. Na ovoj destinaciji izdvaja se i Pirotska tvrđava Kale koju još zovu Momčilov grad.

Lokalna sela, poput Toplog Dola i Dojkinaca, predstavljaju izuzetne primere tradicionalne arhitekture, sa starim kamenim kućama, drvenim kapijama i krovovima od šindre, što omogućava turistima da iskuse autentičan način života u planinskom regionu. Na obroncima Stare planine, nedaleko od Pirota nalazi se jedno od najstarijih naselja na ovom prostoru, selo Gostuša, poznato po specifično raspoređenim kućama građenim od kamena i sa krovovima od kamenog škriljca. Očuvanje zanata i narodnih običaja jedan je od ključnih elemenata kulturnog identiteta destinacije Stara planina. Tkalaštvo i grnčarija su među najpoznatijim tradicionalnim veštinama koje su se prenosile kroz generacije, dok se festival "Baba Marta", koji se svake godine održava u planinskim selima, obeležava dolazak proleća kroz rituale, pesme i igre.

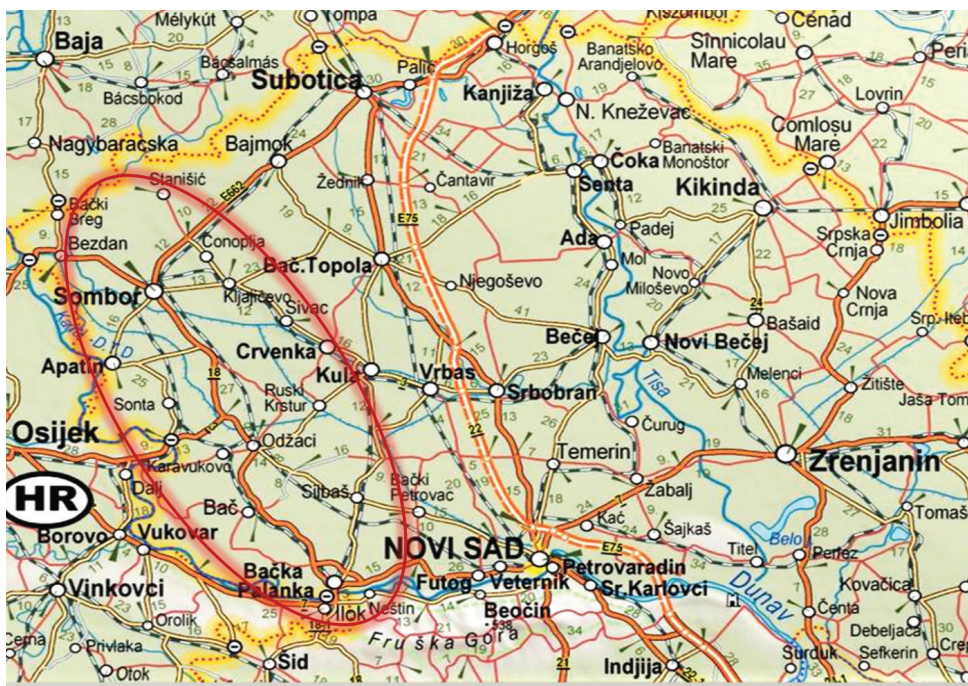
Ova destinacija ima veliki broj verski objekata, kao što su: Manastir Presvete Bogorodice - Visočka Ržana, Sukovski manastir, manastir Poganovo, manastir Temska.

7.18. TURISTIČKA DESTINACIJA GORNJE PODUNAVLJE SA BAČKIM KANALIMA

Prostorni obuhvat ove destinacije odnosi se na teritorije gradova Apatin, Sombor, Odžaci, Bač, Bačka Palanka. Gornje Podunavlje, koje se prostire uz severozapadnu granicu Srbije, predstavlja jedno od najvažnijih zaštićenih prirodnih područja u Evropi. Njegova geografska raznovrsnost odlikuje se plodnim močvarama, gustim šumama i razgranatim plovnim putevima, dok Dunav, kao glavna arterija regiona, oblikuje pejzaž i ekosistem. Istorijski gledano, Gornje Podunavlje je od davnina imalo veliki strateški i trgovački značaj, jer je omogućavalo kretanje ljudi i robe između centralne Evrope i Balkana. Još u antičkom periodu, Dunav je bio granica Rimskog carstva, a brojni arheološki nalazi u ovom regionu svedoče o kontinuitetu naseljenosti i značaju plovnih puteva. Kroz vekove, na ovom prostoru smenjivale su se različite civilizacije, uključujući Keltsku, Rimsku, Vizantijsku, Osmansku i Austrougarsku, ostavljajući neizbrisiv trag u lokalnoj arhitekturi, jeziku i običajima. Danas, tradicija i kulturno nasleđe ovog regiona i dalje su živopisni kroz zanate, festivale i narodnu muziku, koji odražavaju raznovrsne uticaje koji su oblikovali identitet destinacije Podunavlja. Brojni etno-festivali, održavani u ovom području, promovišu folklor, gastronomiju i umetnost lokalnih zajednica.

Bački kanali, koji su deo šireg sistema plovnih puteva u Vojvodini, predstavljaju istorijski i ekološki fenomen. Ovi kanali, koji se protežu na oko 30 kilometara, prvobitno su izgrađeni u 18. veku tokom perioda austrougarske uprave, kako bi se poboljšala kontrola nad vodotokovima, unapredila poljoprivreda i omogućio transport robe. Pored svoje praktične svrhe, kanali su postali prepoznatljiv element pejzaža Bačke, stvarajući spokojnu i harmoničnu sredinu u kojoj se priroda i ljudska aktivnost prepliću. Ekološki značaj Bačkih kanala ne može se preceniti – oni predstavljaju važna staništa za brojne vrste riba, ptica i vodenih biljaka, čime doprinose stabilnosti lokalnih ekosistema. U kanalima žive vrste poput šarana, soma, smuđa i štuke, dok njihove obale nastanjuju čaplje, kormorani i vodene zmije, koje formiraju delikatan prirodni balans koji je ključan za očuvanje biološke raznovrsnosti regiona. Zbog toga su Bački kanali postali popularno mesto za istraživanje prirode, ali i obrazovni centar za posetioce zainteresovane za zaštitu životne sredine. Danas, Bački kanali imaju važnu turističku funkciju, jer nude idealne uslove za plovidbu malim čamcima, ribolov i sportske aktivnosti. Ove vodene površine su okružene bogatim zelenilom i prostranim poljima, čineći ih savršenom destinacijom za ekoturizam i opuštanje u prirodi. Razvijena mreža biciklističkih staza (deo rute Euro Velo 6) omogućava turistima da istraže prirodne lepote regiona, dok su brojne ribarske kućice i eko-sela postale atraktivna mesta za one koji žele da iskuse autentičan vojvođanski način života.

Slika 27. Turistička destinacija Gornje Podunavlje sa Bačkim kanalima

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

Gornje Podunavlje postalo je jedno od vodećih mesta za razvoj ekoturizma u Srbiji, zahvaljujući svojoj raznovrsnoj ponudi rekreativnih aktivnosti. Mirne vode Dunava i Bačkih kanala čine ovaj region idealnim za vožnju kajakima i kanuima, dok su brojne ribolovačke lokacije privlačne za strastvene ljubitelje pecanja. Specijalni rezervat prirode Gornje Podunavlje, koji je deo UNESCO mreže rezervata biosfere, pruža mogućnost istraživanja močvarnih ekosistema, posmatranja ptica i vođenih tura kroz netaknute šumske predele. Sombor je nadaleko poznat po stablima bođoša donetih još 1903. godine iz doline Misisipija i opravdano ga smatraju kao najzeleniji grad Evrope.

Pojedine rute vode do istorijskih zankova i utvrđenja, od kojih su posebno značajni dvorci i tvrđave iz perioda austrougarske uprave, koji su danas deo kulturno-turističkih tura. Poznate kulturne atrakcije su: srednjevekovna Bačka tvrđava, Franjevački samostan, ostaci Turskog kupatila, manastir Bođani, muzej piva u Čelarevu, dvorac Dunderski.

Pored prirodnih i istorijskih znamenitosti, gastronomija Gornjeg Podunavlja predstavlja neodvojivi deo turističkog doživljaja. Riblja jela, sveži lokalni proizvodi i tradicionalna vojvođanska kuhinja reflektuju raznovrsnost i bogatstvo regiona. Restorani i seoska domaćinstva nude autentične specijalitete poput riblje čorbe, perkleta i pečenog šarana, koji se tradicionalno pripremaju duž obala Dunava i kanala. Kulturna iskustva i lokalne manifestacije dodatno obogaćuju turističku ponudu regiona. Tradicionalni muzički nastupi, folklorne večeri i zanatske radionice omogućavaju turistima da se povežu sa lokalnim zajednicama, dok festivali poput "Dunavskih večeri" u Apatinu, „Ginisovog kotlića“ u Bačkoj Palanci i etno-sabora u Baču predstavljaju priliku da se uživa u muzici, umetnosti i običajima ovog kraja.

7.19. TURISTIČKA DESTINACIJA DONJE PODUNAVLJE

Donje Podunavlje obuhvata područje duž donjeg toka reke Dunav u istočnoj Srbiji, obuhvatajući opštine Veliko Gradište, Kladovo, Donji Milanovac, Golubac i Negotin. Ova regija karakteriše raznovrsna geomorfološka struktura, uključujući strme litice, aluvijalne ravnice, rečne ade, močvarna područja i šumske komplekse. Hidrografski sistem čini reka Dunav, koji formira prirodne ekosisteme od strateškog značaja za očuvanje biodiverziteta. Prirodni resursi Donjeg Podunavlja uključuju Đerdapsku klisuru, jednu od najvažnijih geomorfoloških celina Srbije, koja je deo Nacionalnog parka Đerdap. Ovo područje odlikuju uske klisure, široke rečne terase i bogata vegetacija, što ga čini značajnim za razvoj ekoturizma i nautičkog turizma, i pogodnim za realizaciju različitih rekreativnih aktivnosti. Dunav u ovom delu Srbije ne samo da je vitalni ekološki sistem, već je i istorijski važan trgovački put koji je povezivao centralnu Evropu i Balkan kroz vekove. Uz Đerdapsku klisuru atraktivni prirodni resursi su planine Miroč i Deli Jovan i vodopad Blederijski.

Klima Donjeg Podunavlja je umereno-kontinentalna, sa izraženim uticajem Dunava na mikroklimatske karakteristike. Ovaj faktor omogućava dužu turističku sezonu, sa pogodnim uslovima za nautički turizam, planinarenje, biciklizam i posmatranje prirode. Sezonske oscilacije u hidrografskom režimu reke zahtevaju prilagođavanje turističke infrastrukture i planiranje održivog razvoja obale.

Donje Podunavlje se odlikuje značajnim prirodnim i kulturno-istorijskim lokalitetima, koji doprinose razvoju turizma u ovom regionu. Golubačka tvrđava, smeštena na ulazu u Đerdapsku klisuru, jedan je od najpoznatijih istorijskih spomenika Srbije, čija arhitektura potiče iz srednjeg veka. Ova tvrđava predstavlja stratešku tačku nekadašnjih trgovačkih puteva i danas je jedna od glavnih

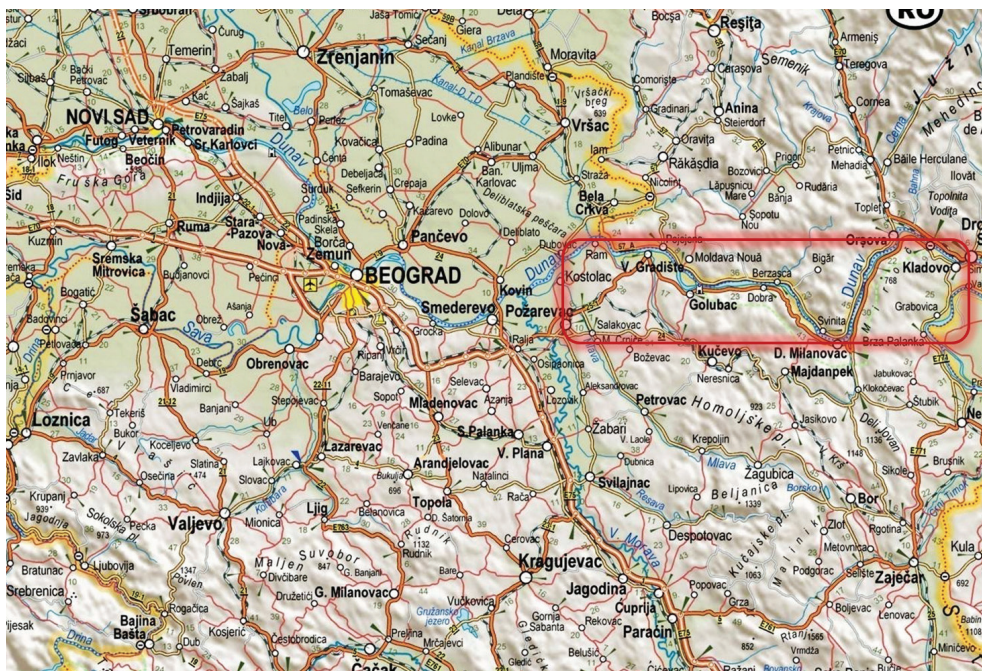
turističkih atrakcija u regionu. U Nacionalnom parku Đerdap nalaze se značajni arheološki i prirodni lokaliteti, uključujući Lepenski Vir, jedno od najstarijih poznatih neolitskih naselja u Evropi. Ovaj arheološki lokalitet pruža uvid u način života praistorijskih zajednica koje su nastanjivale obale Dunava pre više od 8.000 godina. Na prostoru Kladova pozicionirani su značajni lokaliteti kulturne baštine: ostaci rimskog utvrđenja Diana, ostaci Trajanovog mosta kao i Trajanova Tabla, rimski spomenik iz 2. veka, tvrđava Fetislam izgrađena u periodu turskih osvajanja, kao i Arheološki muzej Đerdapa. Značajni su lokaliteti verskih objekata kao što su: manastiri Tumane, Nimnik, Svete Trojice, Bukovo koji vekovima čuvari kulture i vere na ovim prostorima.

Negotin je poznat po vinskoj kulturi i manifestacijama vezanim za tradiciju vinogradarstva. Negotinska krajina, sa svojim šarmantnim Rajačkim pimnicama, predstavlja istorijski važan region za proizvodnju vina, čime doprinosi razvoju vinskog turizma. Rajačke pimnice predstavljaju jedinstven kompleks tradicionalnih vinskih podruma u Negotinskoj krajini, koji datiraju iz 18. i 19. veka i svedoče o dugoj tradiciji vinogradarstva u ovom regionu. Kompleks obuhvata preko 270 kamenih vinskih podruma, izgrađenih od lokalnog kamena i zemlje, koji omogućavaju idealne mikroklimatske uslove za sazrevanje vina. Pimnice su smeštene van sela, što ih razlikuje od klasičnih vinskih podruma, a takav raspored je nastao zbog potreba zaštite vina i omogućavanja neometanog procesa proizvodnje. Ovaj lokalitet je prepoznat kao kulturno dobro od izuzetnog značaja. Turistički potencijal Rajačkih pimnica leži u mogućnosti razvoja vinskog turizma, kroz organizovane ture, degustacije tradicionalnih vina poput crne tamjanike i prokupca, kao i kroz povezivanje sa lokalnim gastronomskim specijalitetima regije.

U Kladovu se nalazi hidroelektrana Đerdap, koja pored svoje energetske funkcije ima i turistički značaj kroz edukativne ture i prikaz tehničkih dostignuća u regulaciji Dunava. Kulturne manifestacije, kao što su "Dani Dunava" u Velikom Gradištu i Donjem Milanovcu, omogućavaju turistima da iskuse tradiciju, gastronomiju i umetnost regiona, dok festivali posvećeni vinskoj kulturi u Negotinu dodatno obogaćuju turističku ponudu. Gastronomija Donjeg Podunavlja uključuje specijalitete kao što su fiš paprikaš, šaran na rašljama koji su deo tradicionalne kuhinje vezane za Dunav i ceo kraj Donjeg Podunavlja.

Na prostoru ove destinacije najatraktivnije su aktivnosti ekoturizma, nautičkog turizma, obrazovnog turizma, avanturističkog turizma, kulturnog turizma, verskog turizma i vinskog turizma.

Slika 28. Turistička destinacija Donje Podunavlje

Izvor: Prilagođeno od strane autora, 2025.

Pitanja za razgovor i vežbe

1. Najvažnije prirodne turističke atrakcije Srbije?
2. Najvažnije antropogene turističke atrakcije Srbije?
3. Turistički proizvodi turistističke destinacije Novi Sad, Sremski Karlovci, Fruška gora?
4. Turistički proizvodi turistističke destinacije Gornje Podunavlje?
5. Turistički proizvodi turistističke destinacije Donje Podunavlje?
6. Turistički proizvodi turistističke destinacije Stig i Kučajske planine?
7. Turistički proizvodi turistističke destinacije Sokobanja?
8. Turistički proizvodi turistističke destinacije Vrnjačka Banja?
9. Turistički proizvodi turistističke destinacije Vlasina, Vranje, Vranjska Banja?

10. Turistički proizvodi turistističke destinacije Stara planina?
11. Turistički proizvodi turistističke destinacije Turistička regija Zapadna Srbija?
12. Turistički proizvodi turistističke destinacije Kopaonik?
13. Turistički proizvodi turistističke destinacije Golija, Ivanjica, Novi Pazar?
14. Turistički proizvodi turistističke destinacije Južni Banat, Vršac?
15. Turistički proizvodi turistističke destinacije Subotica, Palić, Potisje?
16. Turistički proizvodi turistističke destinacije Beograd i okolina?
17. Turistički proizvodi turistističke destinacije Kragujevac i Pomoravlje?
18. Turistički proizvodi turistističke destinacije Arandjelovac i Topola?
19. Turistički proizvodi turistističke destinacije Divčibare i Valjevo?
20. Turistički proizvodi turistističke destinacije Niš, Niška banja?
21. Turistički proizvodi turistističke destinacije Podrinje, Loznica, Banja Koviljača?

Rezime VII poglavlja

Razvoj turističkog sektora u Srbiji zavisi od kombinacije faktora, uključujući infrastrukturu, promociju i prilagođavanje turističke ponude u skladu sa savremenim trendovima i preferencijama turista. Domaći turizam beleži rast, pri čemu građani Srbije sve više istražuju različite destinacije unutar zemlje. Beograd, Novi Sad, Sokobanja i Vrnjačka Banja, Nacionalni park Tara su među najposećenijim lokalitetima, zahvaljujući svojoj raznovrsnoj ponudi i pristupačnosti. Istovremeno, međunarodni turistički tokovi u Srbiju prvenstveno dolaze iz susednih zemalja, uključujući Mađarsku, Bugarsku, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, ali i sa zapadnoevropskih tržišta i Turske. Turiste privlače istorijske znamenitosti, kulturne manifestacije i povoljni troškovi boravka u odnosu na druge evropske destinacije.

Pristupačnost i kvalitet saobraćajne infrastrukture predstavljaju ključne faktore koji utiču na konkurentnost Srbije kao turističke destinacije. Aerodrom Nikola Tesla Beograd ostaje glavna tačka ulaska stranih turista, obezbeđujući povezanost sa velikim evropskim gradovima i olakšavajući dolazak međunarodnih turista. Razvoj putne infrastrukture, posebno mreže autoputeva koji povezuju Beograd

sa drugim značajnim destinacijama, dodatno doprinosi boljoj dostupnosti turističkih lokaliteta. Ipak, dok su urbane oblasti dobro povezane, ruralne regije i pojedini prirodni rezervati suočavaju se sa infrastrukturnim ograničenjima, što može uticati na mogućnost razvoja turizma u tim oblastima. Unapređenje saobraćajne mreže i poboljšanje transportnih opcija u manje dostupnim regionima važno je pitanje i zadatak kako bi se u budućnosti obezbedio ravnomerniji razvoj turizma i povećanje broja poseta manjim destinacijama. Pored infrastrukturnih aspekata, digitalizacija i promocija na onlajn platformama značajno utiču na oblikovanje turističkih tokova. Sve veća upotreba društvenih mreža i specijalizovanih turističkih portala omogućava Srbiji da efektivnije predstavi svoju turističku ponudu međunarodnoj publici. Korišćenjem savremenih promotivnih strategija, uključujući personalizovane marketinške kampanje i digitalne ture, destinacije u Srbiji mogu dodatno privući turiste koji su zainteresovani za specifična oblike turizma.

Dalji razvoj turizma u Srbiji zahteva balans između povećanja turističkog prometa i očuvanja prirodnih i kulturnih resursa. Aktivnosti i planovi sa ciljem uspostavljanja održivog razvoja turizma uključuju, između ostalog, regulaciju broja turista na osetljivim turističkim lokalitetima i podsticanje ekološki odgovornih praksi, mogu doprineti dugoročnom očuvanju atraktivnosti destinacija. Istovremeno, poboljšanje institucionalne podrške i kreiranje podsticaja za lokalne turističke inicijative mogu dodatno osnažiti privredu i unaprediti kvalitet turističkih usluga. Rešavajući postojeće izazove i promovišući svoju jedinstvenu ponudu, Srbija je u dobroj poziciji da napreduje na konkurentnom globalnom turističkom tržištu.

8. POGLAVLJE TURIZAM I ŽIVOTNA SREDINA KAO PROSTOR

CILJEVI POGLAVLJA

Kako milioni ljudi putuju da istraže nove destinacije, oni stvaraju prilike i izazove za ekosisteme koje posećuju. S jedne strane, turizam može da podstakne ekološku svest i stvori sredstva za napore očuvanja; s druge strane, može dovesti do degradacije životne sredine i ugroziti biodiverzitet. Ovo poglavlje će ispitati i pozitivne i negativne uticaje turizma na životnu sredinu, i raspravljati o ključnoj potrebi za balansiranjem razvoja turizma sa održivošću životne sredine.

Pozitivni uticaji turizma na životnu sredinu se sve više prepoznaju kao ključni za negovanje ekološkog upravljanja. Jedna od najznačajnijih prednosti je povećanje svesti o životnoj sredini i inicijative za očuvanje koje turizam može da katalizuje. Na primer, ekoturizam se pojavio kao sektor koji naglašava važnost očuvanja prirodnih staništa uz pružanje obrazovnih iskustava za turiste. Kako se posetioци bave lokalnim ekosistemima, oni često dobijaju dublje razumevanje za biodiverzitet i potrebu za naporima za očuvanje. Štaviše, mnoge aktivnosti vezane za turizam, kao što su safari sa divljim životinjama ili vođene šetnje u prirodi, osmišljene su da istaknu lepotu i krhkost ovih sredina, što podstiče turiste da se zalažu za njihovu zaštitu. Štaviše, turizam doprinosi povećanju finansiranja zaštićenih područja i rezervata divljih životinja. Ulaznice, takse i donacije turista mogu obezbediti suštinska finansijska sredstva za održavanje i upravljanje ovim regionima. Primer ovoga može se videti u zemljama poput Kostarike, gde je sektor ekoturizma finansirao brojne nacionalne parkove i rezervate, što je dovelo do uspešnih rezultata očuvanja. Ova sredstva ne samo da pomažu u zaštiti flore i faune, već i podržavaju lokalne ekonomije otvaranjem radnih mesta u oblasti očuvanja i održivog turizma. Konačno, turizam promoviše održive prakse među lokalnim zajednicama. Mnoge zajednice koje se bave turizmom usvojile su prakse koje daju prioritet očuvanju životne sredine, kao što su organska poljoprivreda, smanjenje otpada i inicijative za očuvanje vode, čime se podstiče kultura održivosti koja može imati trajne koristi za ekosistem.

Uprkos svojim pozitivnim doprinosima, turizam takođe predstavlja značajne pretnje po životnu sredinu koje se ne mogu zanemariti. Jedno od najhitnijih pitanja je degradacija životne sredine i uništavanje staništa, često izazvano razvojem infrastrukture potrebne za smeštaj turista. Na primer, izgradnja hotela, puteva i drugih objekata može dovesti do uništenja osetljivih ekosistema, kao što se vidi u obalnim oblastima Tajlanda, gde je brzi razvoj turizma

rezultirao gubitkom mangrova i koralnih grebena. Pored toga, urbanizacija povezana sa turizmom može poremetiti lokalna staništa divljih životinja, što dovodi do smanjenja biodiverziteta i povećane ranjivosti mnogih vrsta. Prenaseljenost u osjetljivim ekosistemima je još jedan štetan uticaj turizma. Popularne destinacije, kao što su nacionalni parkovi ili morski rezervati, često pate od prevelikog pešačkog saobraćaja, što može dovesti do erozije tla, zagađenja i uznemiravanja divljih životinja. Ostrva Galapagos, UNESCO-ova svetska baština, suočila su se sa značajnim izazovima zbog priliva turista, koji je opteretio lokalne resurse i ugrozio jedinstvene vrste koje naseljavaju ostrva. Kako sve više turista dolazi u ove oblasti, ekološka ravnoteža postaje sve krhka, naglašavajući hitnu potrebu za rješavanjem ekoloških posljedica masovnog turizma.

Slika 29. Grand kanal, Venecija

Izvor: Autori, 2023.

8 TURIZAM I ŽIVOTNA SREDINA KAO PROSTOR

Zaštita životne sredine je jedan od najvažnijih zadataka savremenog društva. najefikasniji rezultati mogu se postići uvažavanjem načela koncepcije aktivne zaštite, koja ima sve veći broj pristalica i nameće se kao jedina svrsishodna. Zaštita životne sredine ne sme se svoditi samo na pojedine prirodne ili antropogene objekte, manje ili veće predeone celine, već se životna sredina mora štititi u celini. Priroda nije izolovana, već sa ruralnim i urbanim prostorima čini jedinstvenu celinu, koja se mora uvažavati sa brojnih aspekata, posebno geografskih. Zaštita životne sredine za potrebe turizma ne sme se svoditi na konzervaciju pojedinih privlačnih kompleksa, već mora biti takva da odgovara potrebama vitalnim čoveka i društva. Privatizacija životne sredine mora se sprečavati svim raspoloživim sredstvima, jer je najopasniji vid njene degradacije. Zaštita životne sredine ne sme posledično pratiti razvoj privrednih i društvenih delatnosti, već mora predstavljati planiranje koje prethodi razvoju. Ovo utoliko pre što je planiranje uvek bolje od saniranja posledica (Stanković, 2003).

Zagađena životna sredina negativno se odražava na razvoj turizma. Stiče se utisak da izvorne životne sredine ima sve manje i da ona uzmiče pred naletom urbanizacije i industrijalizacije. Kontrasti između gradskih naselja i industrijskih centara, u odnosu na slobodne prostore životne sredine su sve veći. Prekinuti su brojni ekološki odnosi, te se na mnogim mestima prvobitno stanje ne može uspostaviti. Savremeno čovečanstvo suočeno je sa problemima zagađenosti i zaštite životne sredine. To je aktuelan i akutan problem znatnog dela čovečanstva. Pažnja koja se posvećuje održavanju ekološke ravnoteže i veliki broj naučnika koji predlažu rešenja, jasno potvrđuju ozbiljnost problema. Na primerima nekih turističkih zemalja i turističkih regija, to je još naglašenije. Malo je problema u svetu, koji kao zagađenost i zaštita životne sredine, imaju opšti zemaljski karakter i traže hitna rešenja (Đorđević i drugi, 2004).

Erozija zemljišta trenutno je sve veći globalni problem. Bujućni tokovi i poplave izazivaju velike štete. Šumska prostranstva, kao izvori zdravlja, na mnogim mestima su devastirna. Brojne biljne i životinjske vrste su nestale ili izgubile nekadašnje areale i značaj. Ovakvo stanje negativno se odražava na lovni turizam. Vazduh je sve zagađeniji. Klima i mikroklima su promenjene. Koncentracija otrovnih para, gasova i čvrstih čestica u vazduhu često stotinu puta premašuje zakonskim propisima precizirane normative. Iz nekih gradskih i industrijskih zona, zagađen vazduh dospeva u turistička središta. Nebo je sve oblačnije. Kiše češće, ponekad kisele. U reke se ispušta sve veća količina nedovoljno prečišćene vode iz gradskih kanalizacija i industrijskih objekata. Time su one postale kolektori otpadnih voda. Svetsko more i jezera nisu pošteđena zagađivanja.

Klima, biljni i životinjski svet, reljef i hidrografski objekti, često predstavljaju osnovu razvoja turizma na određenim prostorima. Sa aspekta sadašnjih i budućih generacija turista, ali i domicilnog stanovništva, treba ih štititi i unapređivati. Zaštita životne sredine i turizam su u direktnoj povratnoj sprezi. Dva su pola jedinstvene celine. Favorizovanje jedne kategorije na račun druge, void produbljavanju problema. Još više, potrebno je tako i toliko razvijati turizam da on postane izvor prihoda za finansiranje akcija zaštite, revitalizacije, unapređenja i valorizacije životne sredine, jer se u njoj razvija, ona je njegova osnova, vrednost kao i mnoge druge.

Sve masovnija kretanja turista iz gradskih naselja, gusto naseljenih regija i industrijskih krajeva, ka planinskim, jezerskim, banjskim, primorskim i spomeničkim centrima, regionima i zemljama, sa dobro očuvanom životnom sredinom, najbolja su potvrda njene vrednosti. Turizam se ispoljava kao značajan činilac povezivanja gradskih i industrijskih centara sa lokalitetima i regionima izvorne ili dobro zaštićene životne sredine. Budući da zahteva velike prostore očuvane životne sredine, turizam ih valorizuje na sebi svojstven način, nepoznati i neprimeran drugim delatnostima. Za turizam je karakteristično da nije trajan (nepovratan) potrošač elemenata životne sredine, niti je, ako je dobro organizovano i dimenzionisan, bitnije menja. Naprotiv, razvojem turizma oplemenjuje se prostor, unose se novi elementi, menjaju navike stanovništva i unapređuje životni standard.

Prirodni objekti dosta jasno definišu vrste turizma, kakve su kupališni, lovni, nautički, banjski, zimsko-sportski, kao što i antropogene turističke vrednosti određuju kulturno-manifestacioni turizam. U mnogim zemljama rekreativna turistička kretanja su masovnija i učestalija od kulturnih. Više nego mnogi drugi elementi, izvorna priroda je danas najtraženiji segment u turističkom tržištu. Sve su traženija mala mesta sa izvornim elementima prirode, jer omogućavaju dug boravak na otvorenom prostoru i pogoduju turistima svih uzrasta. Sedativna i stimulativna svojstva klime i prirode uopšte, ne mogu se ničim zameniti. Turizam zahteva prirodu specifičnih kvaliteta. Zbog toga one regije i one zemlje koje u svojoj ponudi imaju očuvane prirode, mogu očekivati veće ekonomske efekte.

8.1. PRINCIPI ZA UVAŽAVANJE

Za prostorno širenje i brojčano omasovljenje turističkih kretanja, od značaja je činjenica da zaštitu i unapređenje životne sredine ne treba svoditi samo na pojedine objekte ili predeone celine. Životna sredina se mora štititi i unapređivati u celini, svuda i uvek. Bez obzira na turističku vrednost, pojedinačni turistički objekti i manje predeone celine ne mogu zadovoljiti turističku potražnju za rekreativnim i kulturnim sadržajima. Svi zaštićeni objekti, spomen kompleksi, prirodni rezervati i nacionalni parkovi, iako u nekim zemljama zahvataju 2-5 odsto ukupne teritorije, ne mogu zadovoljiti turističku potražnju za izvornim vrednostima. Turisti traže više prostora. Turizam zahteva nove prostore.

Životna sredina, posebno priroda, ne postoji sama za sebe. Ona nije strogo izolovana u odnosu na ruralne, urbane i industrijske komplekse, jer je sve to čovekovo okruženje. Turizam kao spona urbanih i industrijskih centara sa turističkim mestima i regijama, na poseban način potvrđuje višeslojne direktne, indirektne i povratne sprege pomenutih kategorija životne sredine. Zaštita životne sredine ne sme se svoditi na konzervaciju objekata i predeonih celina. Ona mora biti takva da na najbolji mogući način služi vitalnim potrebama čoveka i društva. Zaštita životne sredine se ne sme izjednačavati sa stvaranjem takvih prostora koji će podsećati na slike u skupocenim ramovima. Naprotiv, zaštita i unapređenje su najfunkcionalniji i opravdaniji ako se izvode sa najmanje poremećaja ekoloških odnosa i procesa. Za potrebe turizma životnu sredinu ne treba tako i toliko promeniti da se prvobitno stanje, koje je odraz delovanja zonalnih i azonalnih elemenata, spajanja i prožimanja faktora, ne može prepoznati. Svuda i uvek, pri pokušajima valorizacije životne sredine za potrebe savremenog turizma, moraju se čuvati originalni elementi, endemiti, relikti, kurioziteti, retkosti i naglašavati lokalne karakteristike (Rudež, Marić, 2014).

Zaštita životne sredine mora se shvatiti kao deo planiranja prostora za sadašnje i buduće generacije. Planiranje koje prethodi razvoju je bolje od posledičnog saniranja posledica. Planiranje se može kanalisati do detalja. Za razliku od toga, saniranje štetnih posledica ugrožene životne sredine praćeno je nizom nepoznatih pojava i procesa. To posebno važi za one prirodne komponente i one prostore koji se odlikuju malim stepenom samoregulacije i još više za one koji imaju odlike potrošnog dobra. Planiranje životne sredine koje prethodi razvoju, daje prave rezultate i višestruko je korisno. To zahteva multidisciplinarni pristup problemu i saradnju nauke i operative svuda i uvek, kompleksno i bez kompromisa.

Upotreba životne sredine najbolji je pokazatelj društvenih odnosa neplanskim gazdovanjem, u različitim delovima sveta, već su izgubljene brojne turističke vrednosti. Za potrebe turizma životna sredina se ne sme tretirati kao roba u klasičnom ekonomskom smislu. Životna sredina, posebno neki njeni prirodni objekti, velika su vrednost sami po sebi, samo na određenom prostoru, samo u određeno vreme, te se moraju pravilno valorizovati. Prilikom privrednih zahvata elemenata životne sredine, neophodno je pribegavati komparativnim analizama i davati prednost onim delatnostima koje će je na najbolji način valorizovati i u njoj izazvati najmanje štetnih posledica. Štititi i unapređivati životnu sredinu za potrebe turizma, ali i od turista, znači ne ostavljati problem samo pojedincima ili pojedinim društvenim i profesionalnim organizacijama. Reč je o potrebi širokog angažovanja svih društvenih faktora i iznalaženju najboljih mogućih rešenja. Metodologija operativnih zahvata, mora biti dobro proučena i prilagođena savremenim potrebama, zahtevima i mogućnostima. Bez obzira na univerzalnost nekih mišljenja, svaka koncepcija prostorne organizacije turizma nosi niz osobenosti koje se moraju uvažavati.

8.2. ZAŠTITA I REZERVISANJE PROSTORA

Razvoj savremenog društva i procesi koji se realizuju u korišćenju prostora i valorizaciji turističkih vrednosti često su suprotni principima održivog turizma. Ističe se značaj i važnost odgovornog pristupa usvajanjem i primenom strategija sa fokusom na značaj zaštite prostora i resursa primenom brojnih modela i alata. Održivi turizam bi trebalo da doprinese razvoju turističke privrede uz uspostavljanje balansa između napretka za lokalno stanovništvo i ostvarivanja ciljeva, misije i vizije turističkih aktera uz zadovoljenje turističke tražnje, tj. potreba savremenih turista. Primenom strategija i principa održivog turizma moguća je prevencija, minimiziranje i neutralisanje problema koji mogu da nastanu i prouzrokuju brojne štete u korišćenju prostora i turističkih resursa. Analizirajući suštinu održivog turizma značajno je izdvojiti postojanje **tri dimenzije održivog turizma**, a to su:

- ekonomska održivost – zasniva se na strategijski definisanom razvoju turizma, u skladu sa principima održivog upravljanja turističkim prostorom;
- socio-kulturna tj. društvena održivost – u okviru koje je važno očuvanje kulturnog identiteta lokalnog stanovništva, kao i socijalne jednakosti i tradicionalnih vrednosti koje su autentične za lokalne zajednice određenog prostora;

- ekološka održivost – obuhvata racionalno korišćenje dobara i izvora energije, očuvanje prirodnih dobara i ekosistema, kao i prirodnih turističkih vrednosti.

Prema Maksin (2012) **zaštita prostora** obuhvata **trajno korišćenje** i očuvanje prostora za neku namenu, a za koji država ustanovljava odgovarajući režim/oblik zaštite. Istovremeno, postoje i situacije koje uslovljavaju **rezervisanje prostora**. Ovo podrazumeva zaštitu prostora, kao i **vremensko ograničenje** i diferenciranost režima korišćenja, uređenja i izgradnje u odnosu na prostorne i urbanističke planove.

Oblici/stepeni prema strukturi zaštite kategorišu se na sledeći način (Maksin, 2012):

- Stroga zaštita prostora
- Selektivna zaštita prostora
- Sanacija i obnova resursa i prostora.

Režim zaštite u korišćenju prostora obuhvata skup mera i pravilnika definisanih zakonskom regulativom koji uređuju korišćenje, uređenje i unapređenje određenog prostora u cilju očuvanja istog (Radović, Vujko, 2025). Za zaštićena područja definisani su režimi zaštite kroz određene stepene zaštite:

- **I stepen zaštite** koji podrazumeva strogu zaštitu i sprovodi se u najatraktivnijim delovima zaštićenog područja. Ovim režimom ograničeno je kretanje i aktivnosti u određenim delovima zaštićenog prostora uz dopuštene aktivnosti naučnog istraživanja, kontrolisanih obrazovnih poseta i sprovođenja mera sanacije obnove prostora;
- **II stepen zaštite** se smatra aktivnom zaštitom i sprovodi se u delovima zaštićenog prostora gde su delimično izmenjeni ekosistemi, kao i u okviru posebno vrednih predela i objekata geonasleđa. U okviru prostora koji je pod ovim stepenom zaštite mogu se realizovati aktivnosti revitalizacije i unapređenja prostora, tradicionalne delatnosti, a sve na strogo kontrolisan i održiv način, bez dozvoljene gradnje i izmena prirodnih vrednosti;
- **III stepen zaštite** podrazumeva proaktivnu zaštitu u okviru koje prostor može da se valorizuje uz određena ograničenja. Naime, u prostoru u okvirima ovog stepena zaštite moguć je razvoj i unapređenje ekoturizma i seoskog turizma, uređenje objekata kulturno-istorijskog nasleđa, ambijentalnih celina, uz očuvanje tradicionalnih delatnosti. Ograničena je gradnja industrijskih objekata, turističke suprastrukture i infrastrukture;

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

- **prelazni režim zaštite** obuhvata prostor oko zaštićenog područja gde se primenjuje selektivno manji broj ograničenja.

Kao praktična rešenja u upravljanju posetiocima u prostoru prilikom uspostavljanja održivog razvoja turizma u funkciji regulisanja poseta primenjuju se (Radović, Vujko, 2025):

- **prostorno zoniranje prema režimima i stepenima zaštite** prostornih predela ili lokaliteta i primenjuje kod velikog broja prirodnih i kulturnih atrakcija;
- analizom **prostorne koncentracije** ili disperzije turista prema mogućnosti prihvata broja turista na lokalitetu i ograničenjima u broju posetilaca. Najaktuelniji primer je projekat turističke atrakcije Maču Pikču, Peru gde su u borbi sa prekomernim brojem turista na ovom izuzetnom lokalitetu, koje se nalazi na UNESCO listi svetske kulturne baštine, uveli ograničenje u broju posetilaca 2500 ujutro i 2500 popodne. Preporučljiva je kupovina ulaznica preko interneta kako bi se i tako smanjilo opterećenje pristupu lokaliteta, a omogućen je samo jedan ulaz na lokalitet dnevno u trajanju od najviše četiri sata;
- cenovna ograničenja prilikom ulaska turista tj. **naplata ulaza** sa ciljem praćenja broja posetilaca, ali i potencijalnog smanjenja broja posetilaca.

8.3. POZITIVAN UTICAJI TURIZMA

Savremeni turizam u svetu odlikuje se masovnošću. Turistička kretanja predstavljaju značajan udeo u migracionim kretanjima, a izuzimajući prisilne migracije spadaju i u jedna od najdominantnijih oblika migracija. To je uslovalo da je 2024. godine na celom svetu ostvareno oko 1,4 milijarde turističkih dolazaka, tj. 11% više nego 2023. godine (UNWTO, 2025). Proistekao iz potreba zadovoljenja rekreativnih, sportskih, zdravstvenih, manifestacionih, kulturnih i drugih potreba, turizam je zahvatio ogromne prostore i time proširio osnovu privređivanja, unoseći nove elemente u životnu sredinu. Turistička kretanja su zahvatila čitav svet, a uslovljena su promenama u načinu života, željom za upoznavanjem novih prostora, uz aktivan odmor u zdravoj životnoj sredini, fizionomski i funkcionalno različitoj od one u mestu stalnog boravka. Činjenica je da su turisti davno osvojili gotovo sve delove Zemlje i u njima izazvali niz pozitivnih i negativnih promena, pojava i procesa.

Turizam štiti prostor od drugih delatnosti. Na mestima gde se on razvija, ne bi trebalo razvijati takve delatnosti koje zagađuju životnu sredinu. Turizmu je kvalitetna životna sredina osnov i okvir razvoja i zato na takvim prostorima nema, ili ne sme biti, zagađivača vode, vazduha, tla i vegetacije. Više nego druge delatnosti turizam pospešuje akcije zaštite prirodnih i antropogenih vrednosti koje valorizuje. Nacionalni parkovi, prirodni rezervati, zaštićeni spomenici i spomen kompleksi, objekti svetske prirodne i kulturne baštine, lokaliteti sa spiska svetske rezerve biosfere, jasno potvrđuju višestruke funkcije turizma u zaštiti dobara. Uz to, turizam utiče na formulisanje zakonske regulative zaštite životne sredine i uvažava se u prostornim planovima (Vujko, Delić-Jović, 2021).

Turizam na sebi svojstven način doprinosi estetskom unapređivanju prostora. Estetski privlačan prostor i na pravi način zaštićeni i prezentovani spomenici, posebna su turistička vrednost. Svuda i uvek turizam naglašava potrebu za estetskim oblikovanjem prostora i bori se protiv objekata koji ga fizionomski narušavaju. Više nego bilo koja druga delatnost turizam utiče na ulepšavanje i humaniziranje pejzaža, jer mu je on osnova za uspešan razvoj. Na taj način turizam "stvara" prostor privlačnog izgleda i odgovarajućih funkcija. Turistička mesta i regije u kojima dominiraju hoteli, restorani, drvoredi, parkovi, cvetne aleje, saobraćajnice, sportski tereni, šetališta, plaže, skijališta, mogu se označiti proizvodom savremenog turizma.

Turizam podstiče svest ljudi o potrebi zaštite, revitalizacije i unapređenja životne sredine. To važi kako za domicilno stanovništvo turističkih centara i regija, tako i za turiste. U tom smislu su delovale i najstarije društvene organizacije u poznatim turističkim mestima. Nazivi nekih od organizacija jasno označavaju njihov delokrug rada. Društvo za poljepšanje mesta osnovano je u Krku na istoimenom ostrvu 1866. godine. Iz 1868. podstiče Higijensko društvo u gradu Hvaru, jednom od najposećenijih ostrva na Jadranskom moru. Godine 1885. u Malom Lošinjju je osnovano Društvo za poljepšanje mesta, a samo godinu dana kasnije Turistički klub u Opatiji. Iz 1893. godine potiču Društvo za uređenje i poljepšanje Plitvičkih jezera i okoline, osnovano u Zagrebu i Društvo za unapređenje i ulepšanje Sokobanje, jednog od najposećenijih centara banjskog turizma u Srbiji. Savremeni turizam pozitivno utiče na akcije zaštite, obnavljanja, restauracije i revitalizacije kulturno-istorijskih spomenika, arhitektonskih ostvarenja, gradskih ambijentalnih celina, sakralnih i fortifikacionih objekata. Pretvarajući neke tvrđave, zamkove, seoske kuće i trgovačko-zanatske gradske četvrti u turističke i ugostiteljske objekte, prodavnice suvenira, muzeje i izložbene galerije, turizam im udahnuje nov život i daje nove višestruko korisne ekonomske i vanekonomske funkcije. Primera ove vrste ima u mnogim turistički razvijenim zemljama.

8.4. NEGATIVAN UTICAJI TURIZMA

Za razliku od pozitivnih uticaja turizma na životnu sredinu, u centrima i regionima gde je on predimenzioniran i neadekvatno osmišljen, javljaju se izvesne negativne pojave i procesi. Takvo stanje se mora sprečavati, svrsishodnim i naučno zasnovanim prostornim planiranjem turizma, jer isti nije samo za danas i samo za jednu generaciju. Za sve masovniji turizam potrebno je sve više prostora. On se često dobija smanjivanjem poljoprivrednih površina, posebno livadskih, pašnjačkih i šumskih kompleksa kada je u pitanju planinski turizam. Turističko-ugostiteljski objekti, saobraćajnice i drugi objekti infrastrukture, zajedno sa sportskim terenima, često se grade na mestima iskrčenih šuma, ili drugih poljoprivrednih površina. Ima primera sečenja šuma radi trasiranja uspinjača i skijaških staza. Kako se skijaške staze, radi dužeg održavanja snega, povremeno posipaju različitim hemijskim sredstvima, dolazi do pojačanog procesa erozije tokom letnjih meseci.

Povećan broj turističkih putničkih prevoznih sredstava izaziva pojačano zagađivanje vazduha izduvnim gasovima. Aerozagađenje izaziva i avionski saobraćaj, dok sa plovnih objekata namenjenih nautici, u hidrografske objekte povremeno dospevaju prekomerne količine tečnih i čvrstih otpadaka. Naglašen proces litoralizacije i sve razvijeniji turizam u nekim primorskim regionima i na nekim ostrvima, uslovljava povećanu potrošnju čiste vode i povećanu količinu otpadne vode, što povremeno dovodi do povećane količine nedovoljno rastvorenih materija i koliformnih bakterija, posebno u objektima male moći samoregulacije za vreme letnje turističke sezone. Hemijsko, fizičko i bakteriološko zagađenje hidrosfere može imati katastrofalne posledice po turizam, te se ovom problemu mora posvećivati odgovarajuća pažnja u smislu preventive (Vujko, Delić-Jović, 2024). Različite vrste zagađivača životne sredine, posebno nekontrolisan promet turista, dovode do promena flore i faune. Pored zagađenja vazduha i voda, različiti oblici antropogenog uticaja, kao npr. nekontrolisani turistički promet, doprinose degradaciji biodiverziteta. Nekontrolisana seča drveća, učestali šumski požari prouzrokovani nemarom čoveka, emisije izduvnih gasova, izgradnja saobraćajne infrastrukture u zaštićenim područjima, buka motora i zagađenje vodenih ekosistema rezultiraju smanjenjem adekvatnog staništa mnogih biljnih i životinjskih vrsta, dok su pojedine vrste u potpunosti nestale. Posebnu ekološku štetu nanose nekontrolisani lov i prekomeran ribolov, koji dodatno ugrožavaju prirodnu ravnotežu u ekosistemima.

Turizam može uticati i na degradaciju pejzaža kako lokalnoj sredini nepri-merenom gradnjom, tako i predimenzioniranim objektima. Česti su slučajevi neadekvatno restauriranih spomenika i spomen kompleksa, ili preopterećenosti infrastrukturnih sistema, posebno saobraćajnica za vreme turističke sezone. Velika gustina izgradnje objekata, njihova predimenzioniranost, naglašene vizure u prostoru i uniformnost, negativni su estetski i ekonomski efekti turizma u odnosu na životnu sredinu. To važi i za neka savremena turistička naselja, koja prerastaju u svojesvrсну gradove i postaju negacija sama sebi.

8.5. KONFLIKTI I KOMPLEMENTARNOST

Zagađenost i zaštita životne sredine su dva važna problema savremenog čovečanstva. Nameću se svojom aktuelnošću i akutnošću do te mere koju ranije generacije nisu mogle predvideti, jer se činilo da prirode ima na pretek, da je ona svačija i ničija, da je neiscrpna i da se odlikuje velikim stepenom samoregulacije, što u većini slučajeva nije tačno. Bez obzira na izvesne regionalne razlike u stepenu ugroženosti životne sredine, akcije njene zaštite i unapređenja, globalni su problem, koji po dimenzijama nema pravi ekvivalent u bližoj i daljoj prošlosti istorijskoj. Savremeni svet sve više shvata da se upozorenja naučnika o stanju životne sredine moraju duboko uvažavati, jer je nepobitna činjenica da slobodne izvorne i nezagađene životne sredine ima sve manje, a ugrožene i degradirane sve više. Degradacijom životne sredine smanjuju se okviri turizma. Uzroci ovakvog stanja bolje su poznati od posledica, koje se često sa stanovišta jedne generacije, jedne delatnosti i jedne lokacije ne mogu sagledati do kraja. Za razliku od toga, pozitivni primeri planskog odnosa prema životnoj sredini moraju se uvažavati kao uzorni i iskustva primenjivati kod novih zahvata. Konfliktnim situacijama u životnoj sredini počinje se posvećivati sve veća pažnja u mnogim zemljama. To posebno važi za predeone celine u kojima su neki objekti, sadržaji i vrednosti od posebnog interesa za turizam. Ističe se da je prostor nezamenjiva komponenta razvoja turizma različitih vrsta. Zbog toga su konfliktne situacije u njemu nepoželjne, jer ga mogu u potpunosti negirati. Za razliku od urbanizma, poljoprivrede i industrije, koje mogu trpeti izvesne ekološke poremećaje, turizam zahteva zdravu životnu sredinu i stabilne ekološke odnose u njoj (Štetić, 2000).

Zagađenost, zaštita i unapređenje životne sredine za potrebe turizma (i od turista) imaju dosta specifičnosti, ali u osnovi ne odstupaju od opštih akcija unapređenja kvaliteta prostora za vitalne potrebe stanovništva. Turizam se najefikasnije može razvijati u izvornim, dobro zaštićenim i nezagađenim

prostornim celinama. Ugroženost zonalnih i azonalnih elemenata, degradacija staništa i areala, sve veći stepen nečistoće vode i vazduha, kao i povećanje površina zahvaćenih erozijom, uz oštećene spomenike i neprimerno uređene spomen komplekse, stvaraju teško rešive ekološke probleme koji onemogućavaju razvoj turizma. U tom smislu se sve češće ističe činjenica da životno vrednog i ekološki stabilnog prostora za razvoj turizma u mnogim delovima sveta nema dovoljno. Ovakva shvatanja se ne mogu zanemarivati. Zbog toga turizam mora biti planski organizovan bolje nego neke druge delantosti. Studije uticaja na okolinu značajnih turističkih projekata. Za potrebe ovakvih studija postoji neodoljiva potreba racionalnog sistema informacija, kojima bi se opsluživale komparativne analize, te formirali standardi i norme za kontrolu svih tipova saturacije u različitim turističkim zonama. O kontroli problema saturacije moguće je govoriti i sa stanovišta državne politike u turizmu. Ovde se u osnovi radi o upotrebi instrumenata u sklopu planskog i tržišnog mehanizma. Već je naglašeno da se samo razvijene zemlje problemu saturacije mogu suprotstaviti cenovnim mehanizmom. Za manje razvijene zemlje centralne vlasti koje su odgovorne za strateške ciljeve razvoja turizma, planerske i druge aktivnosti kontrole, ostaju jedini efikasan okvir za suprotstavljjanje opasnostima saturacije.

Odnosi u sistemu čovek - životna sredina, brojni su i raznovrsni. Na iste znatno utiče stalno osvajanje prostora i njegovo upoznavanje i reoniranje za različite potrebe u koje ubrajamo i turističke. Čini se da je ljudska moć delovanja u životnoj sredini neograničena, ali ako nije planska, izaziva višestruke štetne posledice. Naravno, ne treba se zalagati za manje fabrika naselja, rudnika, gradova i automobila, da bi životna sredina bila čistija i za turiste privlačnija. Porast proizvodnje niza dobara je životni interes i ekonomska opravdanost čovečanstva, jer je životni standard stanovništva direktno srazmeran produktivnosti, koja se posredno i neposredno odražava na obim i kvalitet turističkih kretanja. Opravdana su nastojanja primene čistih tehnologija i racionalnog gazdovanja sa elementima životne sredine.

Od posebnog je značaja pravna regulativa odnosa u sistemu čovek - društvo - životna sredina. Iz opštih akata mogu se izvući pouke i poruke značajne za turizam. Osnovna opredeljenja društva u vezi zaštite i unapređenja životne sredine, mogu se i moraju realizovati na različite načine. Pri tome je značajno pravilno shvatanje stavova ekonomske politike. Razvoj turizma i privrede uopšte, zahteva takav pristup proširenoj reprodukciji, koji mora uvažavati stvaralački odnos prema prirodnim i stvorenim bogatstvima, odnosno, turističkim potencijalima. Razvoj turizma, kao i privredni rast u širem smislu, zahteva model proširene reprodukcije koji podrazumeva racionalno i održivo korišćenje prirodnih i antropogenih resursa.

To uključuje strateško upravljanje turističkim potencijalima, uz istovremeno očuvanje ekološke stabilnosti i kulturne baštine. Održivi pristup razvoju mora se zasnivati na uravnoteženom odnosu između ekonomske koristi i zaštite prirodnih i stvorenih vrednosti, kako bi se dugoročno očuvala konkurentnost turističke destinacije i obezbedila dobrobit lokalnih zajednica.

Pitanja za razgovor i vežbe

1. Navedite segmente održivog razvoja turizma.
2. Navedite načine zaštite turističkih vrednosti.
3. Koji su to pozitivni primeri uticaja turizma na prostor?
4. Koji su to negativni primeri uticaja turizma na prostor?

Rezime VIII poglavlja

Efikasno upravljanje uticajem turizma na životnu sredinu zahteva primenu održivih praksi koje minimiziraju ekološke štete i istovremeno omogućavaju ekonomske i društvene koristi. Ključni aspekti ovog pristupa uključuju razvoj politika koje podstiču odgovorno ponašanje turista, optimizaciju upravljanja resursima i integraciju ekoloških standarda u poslovanje turističkih subjekata. Na primer, inicijative koje promovišu smanjenje otpada, očuvanje prirodnih staništa i regulisanu interakciju sa divljim vrstama mogu značajno doprineti očuvanju ekosistema. Podrška lokalnim ekonomijama kroz angažovanje domaćih dobavljača i održivo upravljanje posetiocima dodatno doprinosi smanjenju ekološkog opterećenja.

Obrazovanje ima važnu ulogu u smanjenju negativnih uticaja turizma, jer informisani turisti donose odluke koje su u skladu sa principima održivosti. Kampanje podizanja svesti mogu usmeriti turiste ka ekološki odgovornim izborima, poput korišćenja održivih prevoznih sredstava, poštovanja propisa o zaštiti prirode i podrške preduzećima koja primenjuju ekološke standarde. Programi sertifikacije, poput onih koje nudi Globalni savet za održivi turizam,

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

omogućavaju turistima da identifikuju operatere koji se pridržavaju određenih kriterijuma održivosti, čime se podstiče razvoj odgovornog turizma i jača potražnja za ekološki prihvatljivim uslugama. Uspostavljanje održivog modela turizma zahteva koordinisane napore svih zainteresovanih strana, uključujući turističke operatere, donosiocce odluka i same turiste. Regulativa koja ograničava turistički pritisak na ekološki osetljive destinacije, primena tehnologija za smanjenje potrošnje resursa i unapređenje strategija destinacijskog menadžmenta mogu značajno doprineti očuvanju prirodnih atrakcija.

Dugoročna održivost turizma zavisi od efikasne implementacije ovih strategija i njihove prilagodljivosti promenljivim okolnostima. Prateći globalne standarde i primenjujući lokalno specifične mere, moguće je izgraditi turistički sektor koji ne ugrožava prirodne resurse i omogućava budućim generacijama da nastave da koriste turistički potencijal na ekološki prihvatljiv način.

Literatura

- Ahmetović-Tomka, D. (1987). Faktori kontraktivne zone izletničkog turističkog mesta, Magistarski rad.
- Bates, D (1983). Ekonomika saobraćaja, Naučna knjiga, Beograd.
- Burrough, P. A., McDonnell, R. A., (2006). Principi geografskih informacionih sistema, Prevod sa engleskog, Građevinski fakultet, Beograd.
- Čekerevac, Z., Anđelić, S., Glumac, S. i Dragović, N., (2010). Suvremeni trendovi primjene GIS tehnologije. Međunarodna naučna konferencija Menadžment 2010. Dostupno na: http://www.meste.org/konf/Arhiva/Man_2010/pdf/5_TehnologijeIAlati-Menadzmenta/CekerevacAndjelicGlumacDragovic.pdf [pristupljeno: 27.02.2018.]
- Čomić, Đ, Pjevač, N. (1997). Turistička geografija, Savezni centar za unapređenje hotelijerstva-ugostiteljstva, Beograd.
- Dede, M., O. and Ayten, A., M., (2012). The role of spatial planning for sustainable tourism development: A theoretical model for Turkey. *Tourism*, Vol. 60 (4), pp. 431 - 445.
- Dinić, J. (1986). Turistička geografija, VEKŠ i Ekonomski fakultet, Beograd. Dinić, J (1990). Regionalna geografija, Ekonomski fakultet, Beograd.
- Dukić, D (1985). Hidrologija kopna, Naučna knjiga, Beograd. Dukić, D. (1977). Klimatologija, Naučna knjiga, Beograd.
- Grupa autora, (1990). Svetska kulturna i prirodna baština, Prosvjeta, Zagreb.
- Ilić, B., Stefanović, V. (2018). Planiranje kao element strategijskog menadžmenta u turizmu. *Trendovi u poslovanju*, 12(2), 11-19.
- Jović, G. i Popović, I., (2000). Geographical aspect of tourism and space interaction. *Geographica Pannonica*, Vol. 10, pp. 53-55.
- Jovičić, Ž. (1988). Osnovi turizmologije, Naučna knjiga, Beograd.
- Jovičić, Ž. (1992). Fenomenologija turizma, Naučna knjiga, Beograd.
- Jovičić, D., Ivanović, V. (2006). Turizam i prostor. Ton PLUS, Beograd.
- Kicošev, S., Duncić, D. (2007): Geografske osnove prostornog planiranja. PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad.
- Krunić, N., Milijić, S., Đorđević, J. (2010). Razvoj planinskog turizma u Srbiji i zemljama u okruženju. *AU (Arhitektura i urbanizam)*, br. 29, str. 3-20.
- Koboević, Ž., Milošević-Pujo, B., Kurtela, Ž. (2012). Održivi razvoj i integrirano upravljanje obalnim područjem - procesi uspešne zaštite obalnog mora, *Naše more*, 59 (3- 4), 176-178.

- Konecny, G. (2003): Geoinformation Remote Sensing, Photogrammetry and Geographic Information Systems, Taylor & Francis, London.
- Kosar, Lj. (2002). Hotelijerstvo, Viša hotelijerska škola, Beograd.
- Kranjčević, J., Kunst, I. (2009). Turizam i prostor - turističko i prostorno planiranje // Konkurentnost turističke destinacije. Zagreb: Institut za turizam.
- Kranjčević, J., Stober, D. (2023). Prostorno planiranje i turizam Slavonije – povijesna iskustva za planiranje budućnosti // Kontinentalna Hrvatska: povijesni kontekst, aktualnosti i perspektive u budućnosti (1) / Bratulić, Josip; Dabo, Krešimir (ur.). Đakovo: znanstveni kontekst, obrt za znanstvenu i druge djelatnosti; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Institut za istraživanje migracija, str. 647-664.
- Kušen, E., (2001). Turizam i prostor. Klasifikacija turističkih atrakcija. Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Izd. 1 (21), str. 1-12.
- Kušen, E., (2002). Turistička atrakcijska osnova. Zagreb: Institut za turizam.
- Magaš, D. (2003). Management turističke organizacije i destinacije. Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija, Adamić d.o.o., Rijeka.
- Maguire, D.J., et al. (1991): Geographical Information Systems: Principles and Applications, Wiley, Harlow.
- Marinović-Uzelac, A. (1992). Regionalizacija iz vidokruga prostornog planiranja. Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, Izd. 1, str. 69-85.
- Marković, S. (1970). Osnove turizma, Školska knjiga, Zagreb.
- Matus, M., (2015). Geografski informacijski sustavi i njihov značaj za turizam. Split: Sveučilište u Splitu.
- Maksin, M. (2012). Turizam i prostor. Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- Maksin-Mičić, M. (2007). Turizam i prostor. Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- Master plan s poslovnim planom razvoja turizma na Vlasinskom jezeru – Predlog završnog izveštaja, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja Srbije i Horwath HTL, 2007.
- Merriman, P., Jones, M., Olsson, G., Sheppard, E., Thrift, E. and Tuan, Y. (2012). Space and spatiality in theory. Dialogues in Human Geography, Vol 2(1), pp. 3-22.
- Mrđa, A., Bojanić Obad Šćitaroci, B. (2015). Međunarodni dokumenti o prostornom planiranju u turizmu. Prostor: Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Izd. 1 (49), str. 130.-143. 44.
- Mrđa, A., Carić, H., Bojanić Obad Šćitaroci, B. (2014). Značaj koncepta turističke nosivosti za prostorno planiranje. Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Izd. 2 (48), str. 212.-227.

- Pinto, N., N., Tenedorio, J., A., Antunes, A., P. and Cladera, J., R. (2014). Technologies for Urban and Spatial Planning: Virtual cities and territories. Hershey: IGI Global.
- Radović, N., Vujko A. (2025). Kulturna baština i turizam, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- Romelić, J, Ćurčić, N. (2001). Turistička geografija Jugoslavije, Institut za geografiju, Novi Sad.
- Rudež, Z., Marić, J. (2014). Prostorno planiranje u funkciji održivog razvoja turizma dubrovačko-neretvanske županije. Zbornik sveučilišta u Dubrovniku, 497, 5-35.
- Stanković, S. (1993). Geografske osnove turističke valorizacije, Glasnik Srpskog geografskog društva, Sveska LXXIII, Beograd.
- Stanković, S. (2003). Turizam: zaštita i valorizacija, Srpsko geografsko društvo, Beograd.
- Stanković, S. (1990). Turizam u Jugoslaviji, Turistička štampa, Beograd.
- Štetić, S. (2000). Poslovanje turističkih agencija, Savezni centar za unapređenje hotelijerstva-ugostiteljstva, Beograd.
- Stipanović, B. (2015). Mjesto i uloga prostora u turizmu – primjer manifestacije Srednjo-vjekovni festival. Međugorje: Sveučilište Hercegovina. Ekonomska misao i praksa, Izd. 2, str. 651-670.
- Tanović, A. (1972). Vrednost i vrednovanje, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo
- Tomka, D. (1998). Kultura kroz prostor, vreme i turizam, Institut za geografiju, Novi Sad.
- Unković, S. (1995). Ekonomika turizma, "Savremena aadministrracija, d.d. izdavačko-štamparsko preduzeće, Beograd.
- Vasović, M. (1971). Regionalna geografija, BIGZ, Beograd.
- Vasović, M., Jovičić, Ž. (1982). Važnije turističko-geografske regije Evrope, Beograd.
- Vukonić, B. (2001). Turizam i razvoj, Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 201-204.
- Vujko, A., Cvijanović, D., Berjan, S. (2024). Gastronomija kao indikator održivog razvoja ruralnog turizma. Fakultet za turizam i hotelijerstvo u Vrnjačkoj banji, Univerzitet u Kragujevcu, ISBN: 978-86-89949-84-1, UDK: 338.48-44(1-22):502.131.1641.5, COBISS. SR-ID: 153656329, Str. 280.
- Vujko, A., Delić Jović, M. (2024). Posebni oblici turizma u funkciji održivog razvoja ruralnih destinacija. Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka. Naučna monografija. ISBN 978-99955-95-36-4, str.176 COBISS.SR- ID 140204289.
- Vujko, A., Delić-Jović, M. (2021). Koncept kvaliteta i integralnog upravljanja u ruralnom turizmu. Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka. Naučna monografija. ISBN 978-99955-95-22-7, str.143 COBISS.SR-ID 132099841 <https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/en/bib/132099841>.

- Wang, A., Pfister, R.E. (2008). Residents' attitudes toward tourism and perceived personal benefits in a rural community. *Journal of Travel Research*, No. 47, pp. 84-95.
- Wates, N. (2000). *The Community Planning Handbook*. Earthscan, London.
- Đorđević, B. (2010). Pripremljen je Prostorni plan Republike Srbije. *Vodoprivreda*, Br.42/1-3, str. 3-6.
- Đorđević, D., Dabović, T. (2004). Ka novoj ulozi prostornog planiranja. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, Sv. LXXXIV – Br. 2, str. 83-98.
- Đorđević, D., Dabović, T. (2007). Istorijski koreni prostornog planiranja. *Zbornik radova Geografskog fakulteta*, Sv. LV, str. 193 – 208.
- Đorđević, D., Živanović, T., Dabović, T. (2004). Održivost iz perspektive nacionalnog prostornog planiranja – sa primerom Francuske. *Zbornik radova Geografskog fakulteta*, Sv. LII, str. 83-104.
- Đurđev, B. (2000). *Metodologija naučnog rada, Skripta za studente geografije i turizma*, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.
- Đurđić, S., Filipović, D. (2005). Tretman zaštićenih prirodnih dobara u sistemu prostornih planova. *Zbornik radova Geografskog fakulteta*, Sv. LXXXV/1, str. 241- 248.
- Zakon o zaštiti prirode Vlade Republike Srbije (Sl.glasnik RS, br. 36/2009 i 88/2010).
- Zakon o prostornom planu Vlade Republike Srbije – period od 2010. do 2020. godine (Službeni glasnik RS, br. 88/2010).
- Zakon o turizmu Vlade Republike Srbije (Službeni glasnik RS br. 45/2005).
- Petrić, L. (2005). *Plansko sredstvo upravljanja turističkim razvojem, "Mate"*, Zagreb.
- Piha, B. (1982). *Planiranje turizma i svakodnevne rekreacije u samoupravnom društvu*. PFV, Beograd.
- Plan upravljanja – Predeo izuzetnih odlika „Vlasina“ 2011-2021 (2011): JP Direkcija za građevinsko zemljište i puteve opštine Surdulica.
- Pravilnik o unutrašnjem redu u Predelu izuzetnih odlika „Vlasina“ (2008): JP Direkcije za građevinsko zemljište i puteve opštine Surdulica.
- Program upravljanja ribarskim područjem: Predeo izuzetnih odlika „Vlasina“ za period 2012-2021 (2012): JP Direkcija za građevinsko zemljište i puteve opštine Surdulica i Institut za biologiju i ekologiju, PMF Kragujevac.
- Prostorni plan područja posebne namene „Vlasina“ (2004). Republička agencija za prostorno planiranje Srbije.
- Prostorni plan Republike Srbije 2010-2020 (2010). Ministarstvo životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja i Republička agencija za prostorno planiranje Srbije, Beograd.
- Regionalni prostorni plan Južnog Pomoravlja - Nacrt plana (2010). Uredba o zaštiti Predela izuzetnih odlika „Vlasina“ (2006): Vlada Republike Srbije.

- Seferović, S. (2006). Digitalna fizičko-geografska karta Fruške gore u razmeri 1:25000, Diplomski rad, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.
- Stanković, S. M. (2003). Životna sredina, turizam i prostorno planiranje. Glasnik Srpske geografskog društva, br. 83/2, str. 19-30.
- Stanković, S. M. (2005). Jezera Srbije – limnološka monografija. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Filipović, D., Obradović, D. (2005). Strateška procena uticaja u prostornom planiranju – instrument za utvrđivanje značaja planskih rešenja za zaštitu životne sredine i održivi razvoj. Glasnik Srpskog geografskog društva, br. 85/2, str. 119-126.
- Cvijić, J. (1896). Izvori, tresave i vodopadi u Istočnoj Srbiji. Glas Srpske kraljevske akademije, knj. 6, prvi razred 18.
- Šećerov, V., Nevenić M., Lazić I. (2003). Smernice za razvoj turizma u beogradskom regionu u monografiji Beograd i njegov region, Geografski fakultet Beograd, Beograd.
- Slovenska turistična organizacija. (2025). *Turizem v številkah*. I feel Slovenia. Retrieved February 5, 2025, from <https://www.slovenia.info/sl/poslovne-strani/raziskave-in-analize/turizem-v-stevilkah>
- The Sofia Globe staff. (2024, November 16). *Tourism Ministry: Record year for Bulgarian tourism in numbers, revenue*. The Sofia Globe. <https://sofiaglobe.com/2024/11/16/tourism-ministry-record-year-for-bulgarian-tourism-in-numbers-revenue/>
- UNWTO. (2025). World Tourism Barometer. Accessed on February 4, 2025 from <https://www.unwto.org/un-tourism-world-tourism-barometer-data>

Biografije autora

dr Aleksandra Vujko, vanredni profesor

Vujko dr Aleksandra je rođena 20.10.1980. godine u Osijeku. Od 01.10.2023. godine pa do danas zaposlena je na „Fakultetu za turistički i hotelijerski menadžment“, Univerziteta Singidunum, gde predaje više predmeta na osnovnim studijama, master i doktorskim studijama iz oblasti turizma, hotelijerstva i menadžmenta, kao i gastronomije i na kom od oktobra 2023. godine ima izbor u naučno- nastavno zvanje „vanredni profesor“ za užu naučnu oblast „Turizam“ i „Ekonomija hrane“. Takođe, Aleksandra Vujko predaje i više predmeta u zvanju „vanrednog profesora“ za užu naučnu oblast „Trgovina, turizam i hotelijerstvo“, na „Fakultetu za turizam i hotelijerstvo“, Univerziteta za poslovne studije u Banja Luci i Istočnom Sarajevu, a ima i izbor u naučno zvanje „viši naučni saradnik“, Univerziteta u Novom Sadu, Prirodno-matematičkog fakulteta, Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo, od 28.01.2022.

Učestvovala je na nekoliko domaćih i međunarodnih projekata i u većem broju međunarodnih naučnih skupova sa pozivom u plenarnim sesijama iz oblasti turizma, i do sada je objavila više od 180 naučnih publikacija u najeminentnijim međunarodnim i domaćim časopisima, poglavljima u monografijama i zbornicima naučnih skupova, kao i tri naučne monografije. Njeno istraživanje je usredsređeno na šire aspekte turizma i ugostiteljstva, a pogotovo na ruralni razvoj, ruralni turizam, indikatore održivog razvoja turizma, agroturizam, lokalnu privredu, procenu uticaja razvoja turizma, ulogu turizma u životu lokalnih zajednica, prostorne aspekte turizma, gastronomiju i posebne oblike turizma. Aleksandra Vujko je svoju pedagošku karijeru započela kao asistent na Fakultetu za sport i turizam, da bi 2012. godine prešla na Departman za geografiju turizam i hotelijerstvo gde je radila kao naučni saradnik, a od 2013. godine kao predavač na Visokoj poslovnoj školi strukovnih studija. Godine 2015. dobija izbor za zvanje naučnog saradnika na Geografskom institutu „Jovan Cvijić“, SANU, a 2018. godine i zvanje višeg naučnog saradnika na Južno-uralskom državnom univerzitetu, u Rusiji.

Udata je i majka troje dece, Doroteje, Vasilija i Sare.

dr Nikica Radović, vanredni profesor

Radović dr Nikica, rođena je 16.09.1977. godine u Beogradu. Nakon završenih osnovnih studija u oblasti hotelijerstva opredeljuje se za posleddiplomske akademske master studije na smeru Računovodstvo i revizija na Univerzitetu Singidunum. Doktorske studije na Univerzitetu Singidunum, smer Menadžment u turizmu, završila je 2016. godinu odbranom teze pod naslovom „Upravljanje poslovnim pokazateljima i primena interne kontrole u hotelskom poslovanju Srbije“ pod mentorstvom dr Milovana Stanišića, redovnog profesora.

Nakon desetogodišnjeg radnog iskustva u privredi Srbije 2007. godine prelazi na Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment Univerziteta Singidunum. U toku svog nastavnog rada angažovana je u izvođenju nastave na osnovnim studijama, kao i na posleddiplomskim master i doktorskim studijama.

Realizator seminara za obuku nastavnika srednjih stručnih škola akreditovanih od strane ZUOV. Tokom 2007. godine učestvovala je na projektu „Obrazovanje zaposlenih u turizmu – sekcija: Finansijsko poslovanje u turizmu“, u organizaciji Ministarstva trgovine, turizma i usluga Republike Srbije i Fakulteta za turistički i hotelijerski menadžment Univerziteta Singidunum.

Koautor je univerzitetskog udžbenika i autor više naučnih i stručnih radova.

Član je naučnih i organizacionih odbora međunarodnih naučnih i stručnih skupova i recenzent je u naučnim časopisima. Član je komisija za akreditaciju pri NAT RS. Redovan je član Udruženja internih revizora Srbije (UIRS) i IIA Global.

Udata je i mama dva dečaka.

dr Aleksa Panić, docent

Panić dr Aleksa, docent, rođen je 31.03.1993. godine u Beogradu, Republika Srbija. Osnovnu i srednju Turističku školu završio je u Beogradu. Diplomirao je na Univerzitetu Primenjenih nauka Krems, 2015. godine. Istovremeno, diplomirao je i na Fakultetu za turistički i hotelijerski menadžment, Univerziteta Singidunum. Na Fakultetu za turizam, Univerziteta u Mariboru je 2018. odbranio master rad na temu „Planiranje odgovornog i održivog upravljanja turističkom destinacijom na primeru Beograda“ sa ocenom 10. Na Univerzitetu Singidunum je 2020. godine upisao doktorske studije na studijskom programu Menadžment u Turizmu. Doktorsku disertaciju na temu „Uticaj agroturizma na kreiranje koncepta održivog razvoja ruralnih destinacija“ odbranio je 21.11.2024. godine.

U oblasti održivog razvoja i upravljanja turističkim destinacijama, Aleksa Panić već ima nekoliko objavljenih radova na temu održivog razvoja, s posebnim fokusom na ruralne turističke destinacije. Na brojnim konferencijama u zemlji i inostranstvu, imao je prilike da predstavi rezultate istraživanja koje je sproveo, kao i da razmeni iskustva sa kolegama iz nauke i privrede. Uz to, trenutno je i član projektnog tima TOURCOMSERBIA za kreiranje modela za ocenu konkurentnosti Srbije kao turističke destinacije. Zaposlen je na Univerzitetu Singidunum, gde je izabran u zvanje asistenta 2020. godine, a u zvanje docenta 2024. godine. Trenutno je angažovan na nekoliko predmeta iz oblasti turističkog menadžmenta i agencijskog poslovanja, na srpskom i na engleskom jeziku. Osim u realizaciji nastave, angažovan je i na poziciji Erasmus+ koordinadora na Univerzitetu Singidunum. Član je Organizacionog odbora Međunarodne naučne konferencije iz oblasti turizma - SITCON. Govori srpski, engleski i slovenački jezik.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

338.48:332.1
711.4:338.48

ВУЈКО, Александра, 1980-

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma / Aleksandra Vujko, Nikica Radović, Aleksa Panić. - Beograd : Univerzitet Singidunum, 2025 (Beograd : Birograf). - XII, 353 str. : graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Slike autora. - Tiraž 800. - Biografije autora: str. 350-352. - Bibliografija: str. 345-349.

ISBN 978-86-7912-838-6

1. Радовић, Никица, 1977- [autor] 2. Панић, Алекса, 1993- [autor]
а) Туризам -- Регионални развој б) Просторно планирање -- Туризам

COBISS.SR-ID 173302281

© 2025.

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove publikacije ne može biti reprodukovan u bilo kom vidu i putem bilo kog medija, u delovima ili celini bez prethodne pismene saglasnosti izdavača.

9 788679 128386

Aleksandra Vujko, Nikica Radović, Aleksa Panić

Turističke regije i prostorni aspekti razvoja turizma

Turizam kao agens globalnih razmera nameće određene uticaje na transformaciju geografskog prostora. Zbog toga se receptivni prostor menja sa većim intenzitetom u pravcu sticanja određene turističke fizionomije. Turizam ima sposobnost da svako potencijalno atraktivno, ali iz nekog razloga, nepristupačno područje postepeno pretvara u mesto koje turisti rado posećuju i koriste. Na taj način turizam predstavlja značajan faktor prostorne transformacije. Specifična fizionomija koju mesta i regioni dobijaju zahvaljujući sve jače izraženim oblicima turističke delatnosti uslovljena je zadovoljenjem povećanih turističkih potreba, bilo da su u pitanje kulturne, rekreativne ili neke druge potrebe. Da bi potrebe bile zadovoljene na kvalitetan način potrebno je da turistički prostor bude adekvatno planiran, uređen i da čini funkcionalno- prostornu celinu.

Prostorni kriterijumi podrazumevaju prostor potreban za razvoj integrisanog turističkog proizvoda i zadovoljavanje raznovrsnih turističkih potreba. U ovom kontekstu, prostor se definiše kao receptivi prostor, odnosno, prostor u kojem se nalaze turističke atrakcije koje kao motivi turističkih destinacija privlače turiste. Kvalitetno zadovoljenje turističkih potreba zahteva adekvatno planiranje i uređenje turističkog prostora. Suština je postići što jače izraženu kontraktivnu zonu, kao i izdvajanje što većeg broja disperzivnih zona ka komplementarnim turističkim atrakcijama kojima se postiže produženje boravka turista.

